

Právněhistorické studie

53/2

Redakční rada

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: Mgr. Kamila Stloukalová, Ph.D.

Členové: JUDr. Lukáš Blažek, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M.,

prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. US, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks.

prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.,

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.,

doc. JUDr. Jiří Šouša, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav

Vojáček, CSc.

Čestný člen: prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c.

<https://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: Veduta Prahy z r. 1493, Schedelova Kniha kronik (Liber chronicarum) – nejstarší dochovaný pohled na Prahu.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2023

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2023

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial	9–10
-----------------	------

Studie

<i>Veronika Ondrášková</i> Vybrané instituty římsko-kanonického procesu v praxi pražské konzistoře ve 14. století: exceptiones in ordine iudiciario	11–34
<i>Josef Vacek</i> Release Proceeding: the Zbiroh Manor Farm Estate in the Years 1670–1690	35–60
<i>Petr Výšný – Marek Prudovič</i> Koncepce spravodlivej vojny v stredovekej a rano-novovekej sociálno-právnej filozofii	61–80
<i>Pavel Maršálek</i> Právní propedeutika v pojetí Leopolda Heyrovského	81–87
<i>Leszek Ćwikla</i> Polish-Czechoslovak Cross-border Tourism between 1919 and 1939 in the Light of Polish Legislation	89–100
<i>Ivana Bláhová</i> Ohlédnutí za Velkou Prahou	101–136

Studentské práce

<i>Jakub Novák</i> Omezení sňatků v československých legiích na Rusi a jeho důsledky	137–146
<i>Martin Nedvěd</i> Nemajetní krajané – plus pro stranu? Vliv KSČ na poválečnou reemigraci	147–158

Materiál

<i>Ondřej Horák</i> Nové prameny k dějinám meziválečné kodifikace občanského práva	159–164
---	---------

Recenze

DOSTÁL, M. Dějiny Nejvyššího soudu Spojených států (<i>Radim Seltenreich</i>)	165–166
KAREL ENGLIŠ. Paměti. Kdo sloužíš vlasti, nečekej odměny (<i>Ladislav Vojáček</i>)	167–172

HARPER, K. Pád Říma. Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše (<i>Michal Skřejpek</i>)	173–175
KRAFL, P. Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku (<i>Miroslav Černý</i>)	176–178
ŠTEMBERK, J. – JAKUBEC, I. Hotel Alcron / K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví (<i>René Petráš</i>)	179–181
TOMÁŠEK, M. Bilanční zpráva 60 (<i>Pavel Maršálek</i>)	182–183

Zprávy

Zpráva o konferenci „Aktuální otázky právní úpravy cestovního ruchu VII.“ (<i>Lenka Džúriková</i>)	185–186
Středověké a raně novověké soudnictví na XII. sjezdu českých historiků (<i>Marek Starý</i>)	187–190
Zpráva z konference „Second Central and Eastern European Legal History Conference“ (<i>Petra Zapletalová</i>)	191–194

Contents

Editorial	9–10
-----------------	------

Research Papers

<i>Veronika Ondrášková</i> Selected Legal Institutes of the Roman-Canon Procedure in the Courts of Vicar General and Official in the 14th Century: Exceptiones in ordine iudiciario	11–34
<i>Josef Vacek</i> Release Proceeding: the Zbiroh Manor Farm Estate in the Years 1670–1690	35–60
<i>Petr Vyšný – Marek Prudovič</i> The Concept of Just War in Medieval and Early Modern Age Social and Legal Philosophy	61–80
<i>Pavel Maršálek</i> Legal Propaedeutics in the Concept of Leopold Heyrovský	81–87
<i>Leszek Ćwikła</i> Polish-Czechoslovak Cross-border Tourism between 1919 and 1939 in the Light of Polish Legislation	89–100
<i>Ivana Bláhová</i> Legal Establishment of Greater Prague	101–136

Students' Papers

<i>Jakub Novák</i> Restriction of Marriages in the Czechoslovak Legions in Russia and Its Consequences	137–146
<i>Martin Nedvěd</i> Destitute Countrymen – a Plus for the Party? Influence of the Communist Party of Czechoslovakia on the Post-war Remigration	147–158

Commentaries on Sources

<i>Ondřej Horák</i> New Sources on the History of the Interwar Codification of Civil Law	159–164
--	---------

Reviews

DOSTÁL, M. Dějiny Nejvyššího soudu Spojených států (<i>Radim Seltenreich</i>)	165–166
---	---------

KAREL ENGLIŠ. Paměti. Kdo sloužíš vlasti, nečekej odměny (<i>Ladislav Vojáček</i>)	167–172
HARPER, K. Pád Říma. Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše (<i>Michal Skřejpek</i>)	173–175
KRAFL, P. Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku (<i>Miroslav Černý</i>)	176–178
ŠTEMBERK, J. – JAKUBEC, I. Hotel Alcron / K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví (<i>René Petráš</i>)	179–181
TOMÁŠEK, M. Bilanční zpráva 60 (<i>Pavel Maršálek</i>)	182–183

Reports

Conference Report “Current Issues of Legal Regulation of Tourism VII” (<i>Lenka Džúriková</i>)	185–186
Medieval and Early Modern Judiciary at the XIIth Congress of Czech Historians (<i>Marek Starý</i>)	187–190
Conference Report “Second Central and Eastern European Legal History Conference” (<i>Petra Zapletalová</i>)	191–194

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

přinášíme Vám další číslo letošního ročníku, které opět reflektuje zajímavé otázky právní historie a přispívá k jejich hlubšímu pochopení. Příspěvky jsou řazeny chronologicky a pokrývají široké období od 14. století až po moderní právní historii 20. století.

První stať pochází z pera Veroniky Ondráškové (Vybrané instituty římsko-kanonického procesu v praxi soudů generálního vikáře a pražského oficiála ve 14. století: *exceptiones in ordine iudiciario*) a zaměřuje se na právní institut *exceptiones* ve vybraných traktátech pražské provenience pocházejících ze 14. století. Autorka plasticky propojuje teoretické koncepty traktátů s faktickou soudní praxí a užíváním těchto institutů v rámci římskoka-nonického řízení.

Navazující studie Josefa Vacka (Release Proceeding: the Zbiroh Manor Farm Estate in the Years 1670–1690) se věnuje analýze procesu propouštění poddaných na komorních panstvích Točnick, Zbiroh a Králův Dvůr ve vybraných letech 17. století, který byl upraven jak zemskými předpisy, (např. Obnovené zřízení zemské), tak zároveň vrchnostenskými předpisy (instrukce pro hejtmana). V tomto směru je práce velice inovativní, neboť se pokouší osvětlit v literatuře dosud nepopsaný proces, který museli poddaní i vrchnost podstoupit, aby mohl být vydán propouštěcí list.

Peter Výšný a Marek Prudovič ve svém článku sledují poměrně diskutované téma (Koncepce spravodlivej vojny v stredovekej a rano-novovekej sociálno-právnej filozofii) zaměřené na názory Tomáše Akvinského (jako představitele vrcholného středověku a scholastiky) a Francisca de Vitoria (jako představitele raného novověku a salamanské školy).

Pavel Maršálek (Právní propedeutika v pojetí Leopolda Heyrovského) se zabývá přínosem významného právního romanisty k rozvoji právní propedeutiky (úvodu do studia práva). Pro svoji úvahu a rozbor zvolil úvodní kapitulu učebnice soukromého římského práva tohoto významného právního romanisty.

Leszek Ćwikła (Polish-Czechoslovak Cross-Border Tourism between 1919 and 1939 in the Light of Polish Legislation) se ve svém článku zaměřuje na polsko-československé vztahy v uvedených dvou dekádách z pohledu turistiky, která mezi oběma státy probíhala. Autor analyzuje právní předpisy, které upravovaly rozvíjející se cestovní ruch na obou stranách hranice.

Ivana Bláhová ve svém příspěvku (Ohlédnutí za Velkou Prahou) zabývá právními aspekty vzniku tzv. velké Prahy, tj. sloučení sousedních obcí s hlavním městem Československé republiky v roce 1922. Zároveň článek mapuje obecné tendence vztahu státní správy a samosprávy na počátku Československé republiky.

Jak je již zvykem, jsou do našeho časopisu zařazeny vybrané příspěvky studentů a doktorandů. Nejinak je tomu i v tomto čísle, v němž se obě studentské práce zaměřují na témata právní historie 20. století.

První v pořadí je práce Jakuba Nováka (Omezení sňatků v československých legiích na Rusi a jeho důsledky), která představuje restrikce a zákazy týkající se válečných manželství v československých legiích v Rusku v období jejich zapojení do ruské občanské války.

Příspěvek také objasňuje, proč a za jakých podmínek byly sňatky později opět povoleny, jaké byly důsledky sňatků bez povolení a jakými právními prostředky armáda bojovala proti vysokému počtu nelegálních sňatků ve svých řadách.

Dále je zařazena práce Martina Nedvěda (Nemajetní krajané – plus pro stranu? Vliv KSČ na poválečnou reemigraci) sleduje vliv KSČ na reemigraci do Československé republiky po druhé světové válce. Prostřednictvím archivního výzkumu se autor snaží ověřit hypotézu, že KSČ využívala svůj vládní vliv získaný po roce 1945 k tomu, aby bránila návratu etnicky českých a slovenských zemědělců ze zahraničí.

Do samostatného oddílu časopisu je zařazen velice cenný materiál od Ondřeje Horáka (Nové prameny k dějinám meziválečné kodifikace občanského práva) zaměřený na analýzu pramenné základny věnované meziválečnému kodifikačnímu úsilí v meziválečném období, zejména s ohledem na jeho inspirační možnosti pro současnost.

V neposlední řadě v tomto čísle naleznete řadu zpráv z konferencí, které v nedávné době proběhly, a recenze aktuálně vyšlých odborných publikací.

Doufáme, že Vás prostřední letošní číslo potěší a přinese Vám nové informace, zajímavé podněty a zábavné čtení.

Petra Skřejpková, Kamila Stloukalová

doi: 10.14712/2464689X.2023.22

Vybrané instituty římsko-kanonického procesu v praxi soudů generálního vikáře a pražského oficiála ve 14. století: *exceptiones in ordine iudiciario*

Veronika Ondrášková

Masarykova Univerzita, Právnická fakulta;
Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta
Kontaktní e-mail: veronikaondraskova3@gmail.com

Selected Legal Institutes of the Roman-Canon Procedure in the Courts of Vicar General and Official in the 14th Century: *Exceptiones in ordine iudiciario*

Abstract:

The article focuses on the legal institute of *exceptiones* in selected tractates written in the 14th century in the diocese of Prague. The first part introduces *Circa processum iudicarium* and its inspirational sources, mainly rooted in William Durand's *Speculum iudiciale*. The article also analyses *Ordo iudiciarius secundum stilum Pragensem* with emphasis on the use and different forms of *exceptiones*. In addition the submission focuses on other institutes of Roman-Canon law bonded with defences, such as *replicationes* and interlocutory sentences. Second part of this submission examines the praxis of ecclesiastical courts within the diocese of Prague and their application of selected institutes. Such analysis is conducted based on preserved court files of the General Vicariate as well as judicial charters. The aim of the article is to connect the theoretical concepts of tractates with actual judicial application and usage of these institutes within the Roman-Canon procedure.

Key words: *Circa processum iudicarium*; *ordines iudicarii*; *exceptiones*; Roman-Canon procedure; General Vicariate court; consistory of Prague; judiciary

Klíčová slova: *Circa processum iudicarium*; *ordines iudicarii*; *exceptiones*; římsko-kanonický proces; soud generálního vikáře; pražská konzistoř; soudnictví

DOI: 10.14712/2464689X.2023.23

1. *Ut omnis ordo ecclesiarum secundum legem romanam vivat*¹

Středověký učený proces kanonický byl před reformami IV. lateránského koncilu formován především zásadou dispoziční;² řízení se vedlo ohledně žalobcem podaných žalobních článků a úspěch vedeného sporu byl tedy v zásadě odvislý od schopností žalobce, případně jeho prokurátora. Navzdory svému přepjatému formalismu, který z něj činil zdoluhavé a náročné řízení, nabízel starší římsko-kanonický proces žalovanému různé způsoby procesní obrany, které v některých případech předcházely podání pozic proti libelu. Byly-li přijaty, mohly dle své povahy řízení skončit ještě před zahájením *litis contestatio* a zabránit projednání podaných žalobních článků.

K tomuto účelu sloužily žalobci právě *exceptiones*. Koncept procesních námitek (*exceptiones* nebo *defensiones*) tak, jak jej popisuje Gratiánův dekret,³ není ale unikátem vzniklým v rámci středověkého kanonického procesu. Jeho genezi lze sledovat v rámci římského formulového procesu již několik století před Kristem.⁴ Římskoprávní definice tohoto institutu, která byla mimo jiné zakomponována také do Digest,^{5,6} se později v identickém znění objevuje také v dílech italských kanonistů 13. století.⁷ Cílem této práce je představit úpravu tohoto institutu v právních památkách českých zemí, zejména s přihlédnutím k procesním příručkám, které na tomto území v průběhu 14. století vznikaly. Ve výkladu je přihlédnuto také k jejich možným inspiračním zdrojům, zejména pak k dílu

¹ PERTZ, G. H. (ed.). *Monumenta Germaniae Historica. Legum Tomus IIII. Leges Langobardum*. Hannover: impensis bibliopolii aulici Hahniani, 1868, s. 539.

² Přibližně na přelomu 12. a 13. století se začínají formovat procesní alternativy, jejichž úkolem je řízení zrychlit a zefektivnit, což se projeví zejména přechodu k zásadě inkviziční, která dovolí soudcům vyšetřovat podezřelé z deliktů *ex officio*. Jednalo se nejprve o proces *de nunciatione* a později o proces *per inquisitionem*. BRUNDAGE, J. *Medieval Canon Law*. London, New York: Routledge, 2022, s. 108. Srov. VLADÁR, V. *Prisťah v římsko-kánonickom a slovenskom verejnom práve*. Praha: Leges, 2021, s. 99 a násl. MUTHER, T. *Zur Geschichte des Römisch-canonischen Prozesses*, Rostock: Universitäts-Buchdruckerei von Adlers Erben, 1872.

³ *Exceptio fori dilatoria est, atque ideo in initio litis debet opponi et probari. Peremptorias autem exceptiones, ut sunt prescriptiones longi temporis, sufficit in initio litis contestari.* (c. IV, C. III, q. III). FRIEDBERG, E. (ed.). *Corpus iuris Canonici. Pars prior. Decretum magistri Gratiani*. Gratz: Akademische Druck. U. Verlagsanstalt, 1959, s. 511. Dále také v *Libri secundi de Decretale D. Gregorii Papae IX. Compilatio* ve třetím titulu *De Libelli Oblatione* se ve třetí hlavě konstatuje možnost odvolání proti rozhodnutí soudce o nepřijetí námítky. Toto rozhodnutí mělo povahu mezitímního rozsudku. FRIEDBERG, E. (ed.). *Corpus iuris Canonici. Pars secunda. Decretalium collectiones*. Gratz: Akademische Druck. U. Verlagsanstalt, 1959, s. 256.

⁴ STLOUKALOVÁ, K. Exceptio jako římskoprávní institut a její druhy. In: ŽIDLICKÁ, M. – SALÁK jr., P. *Actiones, conditiones, exceptiones*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 71 a násl.

⁵ Pojednání o procesních námítkách lze hledat například v *Corpore iuris civilis* také například v Codexu, Institucích, nebo Gaiově učebnici práva. *Tamtéž*, s. 75.

⁶ *Exceptiones aut perpetuae et peremptoriae sunt aut temporales et dilatoriae* D. 44, 1, 3 (Gai 1 *ad ed. provinc.*). Citováno podle GOTHOFREDUS, D. (ed.). *Corpus iuris civilis Romani, in quo institutiones, digesta ad codicem florentinum emendata, codex item et novellae [...]. Tomus tertius*. Neapoli: Apud Januarium Mirelli Bibliopolam, 1828, s. 428.

⁷ Srov. D'AREZZO, B. *Summa introductoria super officio advocacionis in foro ecclesiae, XIII–XIV seculo*. In: WUNDERLICH, A. *Anecdota quae processum civile spectant*. Göttingen: Vandenhoeck et Ruprecht, 1861.

francouzského kanonisty Viléma Duranda (1230 (?) – 1296) *Speculum iudiciale*,⁸ jehož nepopiratelnou stopu lze v domácích příručkách sledovat, ale také i k dalším traktátům, které výklad o výše řečeném procesním institutu doplňují.

Nepopiratelný vliv těchto procesních příruček na interpretaci kanonického práva je patrný zejména z toho,⁹ že kupříkladu mnohokrát zmiňovaný Durandův traktát byl intenzivně opisován a glosován ještě staletí po svém vydání a sloužil jako učební pomůcka kanonickému procesu na evropských univerzitách.¹⁰ V českých zemích se lze s dochováním několika opisů Durandova díla také setkat,¹¹ nicméně co se týče odlišných procesních traktátů, setkala se odborná veřejnost zatím toliko s jedním edičním zpřístupněním procesní příručky, a to zásluhou Dominika Budského, který takto vydal dílo jednoho z pražských oficiálů pozdního 14. století Mikuláše Puchníka nazváno *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*.¹² Vedle této notoricky známé procesní příručky vzniká o něco málo později v pražské provenienci další rukopis rozvádějící teorii i praxi římsko-kanonického procesu, označovaný podle incipitu jako *Circa processum iudicarium in causis delegatis, subdelegatis et ordinariis primo premitatur*.¹³ Tento traktát se dochoval v opisech

⁸ Jméno tohoto francouzského kanonisty nemůže jistě v žádné právněhistorické studii zaměřující se na vrcholně středověký výklad kanonického procesu chybět. Guillelmus (Vilém) Durand (1231/2 – 1296) se narodil v menším jihofrancouzském městě, odkud se v mládí dostal na studia v Paříži a později v Bologni. Po získání titulu doktora dekretů působil u papežské kurie jako *Auditor generalis causarum Sacri Palatii*. Během svého života se stal autorem některých koncilních kanonů, liturgických a právních spisů, z nichž nejznámějším je právě citované *Speculum iudiciale*. Jedná se o rozsáhlý čtyřdílný traktát, který autor zkompletoval někdy mezi lety 1271 a 1276, a který byl i dlouho po jeho smrti hojně využíván. Raně novověké tisky tohoto díla jsou pak opatřeny doplňujícími komentáři italských právníků Balda de Ubaldis (1327–1400) a Johanna Andreae (c. 1278–1348). Navzdory tomu, že se po evropském kontinentě dochovalo kolem 80 rukopisů, postrádá toto významné právní dílo do dnešního dne kritickou edici. PASCUTA, B. *Speculum Iudiciale*. In: DAUCHY, S. – MARTYN, G. – MUSSON, A. – PIHLAJAMÄKI, H. – WIJFFELS, A. *The Formation and Transmission of Western Legal Culture. 150 Books that Made the Law in the Age of Printing*. Švýcarsko: Springer Cham, 2016, s. 37–40. DURANDUS, G. *Speculum iuris. Pars prima et secunda*. Basileae: Per Frobenium et Episcopium, 1563. Tomuto kanonistovi věnoval pozornost také Miroslav Černý, který ve svém příspěvku z roku 2012 pojednává stručně o jeho životě a dále rozebírá dvě jeho nejvýznamnější díla; již zmíněné *Speculum* a *Rationale divinatorum officiorum*. ČERNÝ, M. Vilém Duranti – hlavní představitel středověké procesní nauky. *Revue církevního práva*, 2012, roč. 18, č. 2, s. 21–35.

⁹ Jako příklad lze uvést Durandovu kritiku nových, rychlejších procesních forem, kterými utrpěla práva žalovaného a také důkazní standard. Původní proces *per nunciationem* totiž nelpěl na přítomnosti a výsledku žalované strany, pro níž se řízení vedlo. Svě žáky tak nabádal k omezení jeho užívání a lpění na *plena probatio*. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, s. 117.

¹⁰ Mimo jiné také právě v Čechách, jak ukazuje dále zpracovaný traktát *Circa processum iudicarium*. KEJŘ, J. *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 123.

¹¹ A to například v Olomouckém archivu: BISTRICKÝ, J. – DRKAL, F. – KOUŘIL, M. *Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech, svazek 3, pobočka v Olomouci*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra v Praze, 1961, s. 107, případně dále v rukopisech Národního muzea: BARTOŠ, F. M. *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze, svazek I*. Praha, 1926, s. 214, nebo také dochované tisky v Národní knihovně: ŠPINAR, J. *Knihovna kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně*. České Budějovice: Státní vědecká knihovna v Českých Budějovicích, 1997, s. 61–62.

¹² BUDSKÝ, D. *Mikuláš Puchník. Život a právnické dílo*. Praha: Karolinum, 2016.

¹³ Moravský zemský archiv v Brně (dále „MZA“), Fond E 6 Benediktini Rajhrad (dále „Fond E 6“), sign. G f 2, fol. 185vn.

uložených v Národním archivu a Moravském zemském archivu,^{14,15} a který byl již předmětem několika textologických prací,¹⁶ nicméně obsahově zůstal zatím nedotčen. Tato příručka je přitom materiálně vydatnější než *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem* a poskytuje tak lepší vhled do teorie a praxe kanonického procesu. Pojednání o procesních námitkách tak vychází z obou těchto traktátů, s větším akcentem na needitovanou příručku, neboť ta obsahuje vzory jednotlivých procesních úkonů, jež byly extrahovány z procesní praxe pražské a okolních diecézí.¹⁷ Některá tato podání vážící se k procesním námitkám a instituty s nimi spojenými jsou zde otištěna.

Druhá část práce se zaměřuje na praxi kanonického procesu v pražské diecézi, patrně z dochovaných akt generálního vikáře, jednoho ze zástupných úřadů biskupa a fragmentů dochovaných akt konzistorního soudu.¹⁸ Tyto poznatky jsou doplněny o střípky z dochovaných soudních listin, jednak v rámci soudní praxe oficiála nebo v rozhodnutích volených arbitrů. Tyto prameny jsou z hlediska obsahu pro studium kanonického procesu vhodnější, neboť některé přejímají znění podaných žalob, případně procesních obran, nicméně slabinou tohoto postupu je jejich relativně nízký počet a dostupnost.

2. Circa processum iudicarium in causis delagatis, sub-delegatis et ordinariis primo premittatur^{19,20}

Datace procesního traktátu *Circa processum iudicarium in causis delegatis, subdelegatis et ordinariis primo premittatur* se zatím ustálila mezi letopočty 1387 a 1394, totiž

¹⁴ PODLAHA, A. *Catalogus codicum manu scriptorium, qui in Archivo capituli metropolitani Pragensis asservantur*. Pragae: Archiepiscopalis officina typographica Pragae, 1923, s. 19. Tento rukopis zmiňuje také Emil Ott, který poukázal na jeho inspiraci ve V. Durandovi. OTT, E. *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen processes in den Böhmischen Ländern*. Leipzig: Breikopf und Härtel, 1879, s. 103. K domnělému autorství rukopisu se vyjádřil ve své studii také Hermenegild Jireček. JIREČEK, H. Životopisy některých právníků českomoravských ze XIII. a XIV. věku. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filozoficko-historicko-filologická*, 1898, č. VIII, s. 19.

¹⁵ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 184v-225v. Známé je prozatím devět rukopisů dochovaných v Univerzitní knihovně v Lipsku (3 rukopisy), Univerzitní knihovně v Královci, v archivu kláštera sv. Florianu u Lince, v Zemské a městské knihovně v Kasselu, nebo ve Frankfurtu nad Mohanem. KEJŘ, J. Exkurz II: Traktát „Circa processum iudicarium“. In: KEJŘ, J. *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praga: Univerzita Karlova, 1995, s. 123.

¹⁶ ZELENÝ, R. Původ traktátu „Circa processum iudicarium“. *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*. Praha: Univerzita Karlova, 1972, s. 67–86. ŠVÁBENSKÝ, M. Nový rukopis „Circa processum iudicarium“. *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*, 1977, č. 2, s. 7–15. KEJŘ, J. Exkurz II: Traktát „Circa processum iudicarium“.

¹⁷ Jedno z několika jmen, která nebyla zkrácena je Jakub, představený kostela ve Vratislavi, který v traktátu figuruje jako soudce vynášející mezitímní rozhodnutí proti podané námitce na fol. 193v; (tato část dále v kapitole 2. 7); dále Vratislav zmíněná také na fol. 195r. MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 193v, 195r.

¹⁸ Více k němu také: KUBÍČKOVÁ, B. *K počátkům pražského oficiálu*. Praha: Nákladem Obce hlavního města Prahy, 1925. Oddělenost soudů generálního vikáře a pražského oficiála také zastávala Zdeňka Hledíková. HLEDÍKOVÁ, Z. Soudní akta generálních vikářů. *Sborník archivních prací*, 1966, č. 1, s. 157–171.

¹⁹ *Tres sunt species iudicis. Ordinarii sunt, qui habent propriam iurisdictionem ut decani, prepositi et episcopi. Delegati sunt, qui untur iurisdictione aliena, et qui iudices sunt dati a papa vel legato ipsius*. FRIEDMANN, A. U. Die Speyrer Prozeßordnung. In: *Palatia Historica. Festschrift für Ludwig Anton Doll zum 75. Geburtstag*. Mainz: Selbstverlag der Gesellschaft für Mittelrheinische kirchengeschichte, 1994, s. 214.

²⁰ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 185vn.

letopočty obsaženými ve dvou z devíti známých opisů.²¹ Pro pojednání o užití procesních námitek vychází příspěvek z nejmladšího z nich.²² Traktát byl již předmětem textologické studie Mojžíra Švábenského,²³ který navazuje na práci o dochovaných exemplářích z pera Rostislava Zeleného.²⁴ V době vzniku jeho práce však nebyla Rajhradská filiace ještě známa, a proto ji do studie Švábenský nemohl zohlednit. Ve stínu pochybností zůstává také autorství díla *Circa processum iudicarium*, kterému se krátce věnoval také Jiří Kejř,²⁵ nicméně výsledek jeho studie na tuto otázku nenalézá jistou odpověď.

Samotná příručka systematicky prochází a vysvětluje jednotlivé instituty kanonického procesu a podává tak ucelený obraz o jeho uplatnění před zástupnými úřady biskupa. Mimo teoretické pasáže přejímá rukopis také některé části reálných případů, na kterých ukazuje jednotlivé procesní formule konkrétních institutů. Je patrné, že tyto byly převzaty z případů Vratislavské diecéze,²⁶ ale objevují se zde střípky také z diecéze pražské anebo pasovské.²⁷ Rukopis byl výrazně ovlivněn dílem V. Duranda *Speculum iudiciale*, neboť některé pasáže, zejména ve vztahu k procesním námitkám a jejich vypořádání, byly v podobném a někdy identickým znění do traktátu převzaty. Z citovaných pasáží byly pak nejčastěji vypuštěny příklady se silnými konexemi na římské *leges*. V kazuistice, ve které *Speculum* často referuje k *Titiovi*, traktát jméno vynechává, a nahrazuje jej generickým písmenem A.²⁸ To ovšem neznamená, že je traktát prost římskoprávních odkazů zcela, neboť některé pasáže, konkrétně právě procesní námitky, odkazují ohledně výkladu některých užitých slov na římská *Digesta*.²⁹

Pro lepší vysvětlení procesních námitek je výklad k *Circa processum iudicarium* doplněn a upřesněn o některé pasáže traktátu V. Duranda *Speculum iudiciale*, *Ordo antequam* nebo dílem *Summa introductoria super officio advocacionis in foro ecclesiae* z pera italského právníka Bonavida d'Arezzo a dalšími, v nichž lze sledovat vysvětlení a použití některých druhů procesních námitek. Praxe pražského generálního vikáře totiž ukázala na rozmanité druhy námitek, které *Circa processum iudicarium* nezmiňuje, ale zmínky o nichž lze nalézt v dalších zahraničních traktátech.

2.1 *Nota circa exceptiones*³⁰

Úpravu procesních námitek projednávaných v rámci kanonického procesu nalézáme v traktátu na foliu 192v, kde se autor věnuje teoretickému vymezení excepcí. Oproti Gratianovu dekretu, obsahuje *Circa processum iudicarium* stejnou strukturu, se kterou se lze

²¹ KEJŘ, Exkurz II: Traktát „Circa processum iudicarium“, s. 124.

²² MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 185vn.

²³ ŠVÁBENSKÝ, *op. cit.*, s. 7–15.

²⁴ ZELENÝ, *op. cit.*, s. 67–86.

²⁵ KEJŘ, Exkurz II: Traktát „Circa processum iudicarium“, s. 123 a násl.

²⁶ Setkat se lze ale také se zápisem *Et ego N. dictus A. clericus Maguntinensis diocesis*. MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 185r (*prima columna*), častěji ale traktát používá formule z pražského prostředí MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 187r (*secunda columna*), praxe vratislavské diecéze například na MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 187v (*prima columna*), zajímavá je zmínka *Coram vobis honorabili viro domino Jacobo canonico et officiali Pragensis...* MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 189v., ŠVÁBENSKÝ, *op. cit.*, s. 8, ZELENÝ, *op. cit.*, s. 72.

²⁷ KEJŘ, Exkurz II: Traktát „Circa processum iudicarium“, s. 124.

²⁸ Viz kapitola 2.5.

²⁹ Viz kapitola 2.3.

³⁰ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

setkat také ve *Speculum iudiciale*. Procesní námitky totiž dělí na peremptorní, dilatorní, anomální a smíšené.³¹

S vyčleněním anomálních a smíšených námitek je možné se setkat až v rukopisech pogratiańských. Co se týká užívané terminologie tohoto institutu, traktát uvádí, že zatímco peremptorní námitky si označení *exceptiones* podržely i v rámci praxe, zbylé druhy námitek mohou být ve sporech označovány také jako *defensiones*.³²

Toto rozdělení, se kterým se v *Circa processum iudiciarium* lze setkat, není definitivní a je třeba konstatovat, že některé procesní příručky zacházejí ve výkladu k námitkám ještě dál, když se čtenáři snaží poskytnout detailnější rozpracování teoretických členění se zaměřením na různé aspekty tohoto procesního institutu. Jednou z takových příruček je i *Summa introductoria super officio advocacionis in foro ecclesiae*, jejímž autorem je B. d'Arezzo, soudce a profesor kanonického práva, původně působící jako advokát u římské kurie v době pontifikátu papeže Innocence III.³³ Ten ve svém díle člení námitky také na:

a) *Si sunt perpetuae et peremptoriae, seu temporales et dilatoriae*³⁴ – zatímco u první kategorie je shodně konstatováno, že jejich podání projednávanou věc vylučuje a jsou trvalé, v druhém případě spočívá charakteristika dilatorních námitek v jejich dočasnosti, přičemž odkladný účinek se rozlišuje buďto vůči předmětu sporu, nebo soudu.³⁵ Existence této koncepce členění vyplývá také z českého traktátu.

b) **Námitky osobní (personales) nebo věcné (reales)**, jejichž diferenciace je odvozena od toho, k čemu se podávána námitka váže.³⁶ Příkladem osobních námitek může být *exceptio de suspecto*,³⁷ a námitek věcných *exceptio de loco non tuto*.³⁸

³¹ *Exceptiones alie sunt peremptorie, alie dilatorie, alie anormale, alie mixte*. Tamtéž. Stejně vymezení nacházíme také ve *Speculum iudiciale*. Srov. DURANDUS, G. *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1563, s. 477. Oproti tomu v díle *Summa introductoria super officio advocacionis in foro ecclesiae*, které sepsal italský právník B. d'Arezzo, nacházíme jen trojí dělení, postrádající tak námitky smíšené. Rozdíly v teoreticko-právní rovině lze vysvětlit konstatováním samotného autora *Super exceptionibus autem plures fiunt divisiones...*, Srov. D'AREZZO, *op. cit.*, s. 261.

³² Prameny právní romanistiky se k tomuto termínu staví odlišně, neboť „[v]ěcný význam excepcie jakožto procesní výhrady tkvěl v tvrzení žalovaného, že právo žalobcovo buď vůbec nevzniklo (excepcie jako obrana), nebo alespoň je zde taková okolnost, jež zbavuje žalovaného plnit v přítomné době (excepcie jako námitka).“ BARTOŠEK, M. *Dějiny římského práva*, Praha: Academia Praha, 1995, s. 90. Bartošek tak označuje jako obranu námitky peremptorního charakteru, zatímco *exceptiones dilatoriae* si podržely označení námitek.

³³ D'AREZZO, *op. cit.*, s. 127.

³⁴ U tohoto členění lze odkázat na 44. knihu Digest (D. 44, 1, 3), kde lze nalézt identické vymezení. D'AREZZO, *op. cit.*, s. 262. Citace Digest z: GOTHOFREDUS, *Corpus iuris civilis Romani... Tomus tertius*, s. 428.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ D'AREZZO, *op. cit.*, s. 262.

³⁷ Jedná se o námitku, kterou bylo možné podat před i po *litis contestatio* a mířila proti soudci rozhodujícímu ve sporu. *Quod si Pars metuat iudicem suspectum esse ante Litem Contestatam Exceptionem de suspecto ipsi opponere fas est*. SONNEMANNUS, A. D. *Jus Novellarum Constitutionum Divi Justiniani Sacratissimi Principis*. Christopher Zeitler, 1699, s. 353.

³⁸ Jedná se o dilatorní námitku směřující proti soudu. D'AREZZO, *op. cit.*, s. 263. Zmínku o tomto druhu námitek lze nalézt v *Concilium Provinciale Magdenburgense* MANSI, J. D. *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio. Ab anno 1758 ad Annum 1798*. Paris: Hubertus Welter, 1902, s. 446, nebo také v práci španělského právníka Thomase Mierese, kde je řečeno, že tato námitka musí být podána osobně při prvním stáním před soudem. *Exceptio de loco non tuto debet proponi coram iudice citante*. MIERES, T.

c) **Hanobící námitky**³⁹ (*exceptiones odiosae*), k nimž jako příklad je uvedena námitka *Macedoniani*, která se vyskytuje také ve *Speculum iudiciale* a má římskoprávní základ. Do *Circa processum iudiciarum* ale převzata nebyla. Celým názvem se označovala jako *exceptio senatus consulti Macedoniani* a jednalo se o výhradu proti žalobě, která nárokovala zaplacení dluhu, který byl ovšem sjednán s osobou, která neměla způsobilosti takto právně jednat – např. *filius familias*.⁴⁰ Dále jsou uvedeny **zvýhodňující námitky** (*exceptioni favorabiles*),⁴¹ přičemž jako příklad těchto námitek je uvedena námitka *Valeiani*, která má stejně jako námitka předchozí římskoprávní základ a byla shodně převzata do *Speculum iudiciale*, nikoliv však do pražské příručky. Tato námitka poskytovala procesní ochranu ženě namítající přitom neplatnost intercese.⁴² Také jsou zde zmíněny **námítka zachovávající přísnost práva** (*inductae ad rigorem iuris conservandum*), u kterých je příkladem notoricky známá *exceptio rei iudicatae*. Dále se lze setkat s vymezením **námitek odkazujících na to, že žaloba jde proti spravedlnosti** (*propter causam a naturali aequitate non recedentem*), kde jako příklad uvádí příručka námitku *non numeratae pecuniae*, kterou znala i právní praxe soudu generálního vikáře a je o ní pojednáno v rámci samostatné následující kapitoly.

Procesní námitky se podávaly vždy samostatně v listinné podobě soudu, který si je do zápisu opsal. Podávané námitky musely být konkrétní a nebylo přípustné, aby se podávaly jen obecné výhrady k věci.⁴³ Je nutné navíc konstatovat, že kanonicko-právní teorie

Apparatus super constitutionibus curiarum generelium cathaloniae. Barcinonae: Sebastiani a Cormellas, 1621, s. 326.

³⁹ Odlišný překlad zastává Radek Černoch ve své diplomové práci na téma *Testamentum porcelli*, výše zmíněný typ excepcie překládá jako „protivné námitky“. S ohledem na systematický výklad výše popsané kategorie a s přihlédnutím k citovanému příkladu, který B. d'Arezzo zmiňuje, je podle názoru autorky vhodnější se od tohoto překladu odklonit a výše zmiňovanou kategorii vykládat spíše jako opozici námitkám, které žalovaného staví do výhodnější pozice. ČERNOCH, R. *Testamentum porcelli – analýza*. 2016. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, s. 29 (pozn. 124). K námitce také krátce v římskoprávním pojednání Srov. GLADYSZEVITZ, J. *De exceptionibus*. Krakow: Stanislaw Gieszkowski, 1847, s. 10.

⁴⁰ Srov. *Quaestio iuris controversi an exceptio senatusconsulti Macedoniani noceat chirographo filii familias, licet in eo versionis in filii utilitatem mentio facta*. BREUNING, CH. H. *Quaestio iuris controversi an Exceptio senatus consulti Mecedoniani noceat chirographo filii familias, licet in eo versionis in filii utilitatem mentio facta*. Lipsiae: Ex officina langenhemia, 1774. Srov. ZIMMERMANN, R. *The Law of Obligations*. Cape Town, Johannesburg: Juta & Co., 1990, s. 177. Srov. VÁŽNÝ, J. *Římské právo obligací. Část II*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1927, s. 82. Úprava tohoto institutu je obsažena v Codexu (4, 28). Citováno z: GOTHOFREDUS, D. (ed.). *Corpus iuris civilis Romani, in quo institutiones, digesta ad codicem florentinum emendata, codex item et novellae [...]. Tomus quartus*. Neapoli: Apud Januarium Mirelli Bibliopolam, 1830, s. 367.

⁴¹ D'AREZZO, *op. cit.*, s. 263.

⁴² DE THORO, B. *Vota deciviva civilia, criminalia, et mixta*. Neapol: Typographia & sumptibus Dominici Maccarani, 1684, s. 468. Tato římskoprávní námitka vycházela ze *SC Valleianum*, jehož úpravu lze nalézt v Codexu (4, 29) in: GOTHOFREDUS, *Corpus iuris civilis Romani. ... Tomus quartus*, s. 368. Intercese ženy byla totiž omezena již staršími edikty, úplný zákaz přinesl až *senatusconsultum Valleiani*, který zakázal intercesi (přistoupení k závazku) ženy za kohokoliv. Této ochrany nepožívala, pokud by věřitele uvedla v omyl podvodným jednáním, případně kdyby se nejednalo o převzetí jen formálně vzato cizího závazku, skutečně by se však jednalo o její vlastní obligaci. V rámci této právní ochrany poskytl římské právo na případnou žalobu proti takové ženě námitku nesoucí název *exceptio SC Valleiani*, čímž (pokud excepcie byla přijata) byla žena zproštěna z odpovědi na žalobu. VÁŽNÝ, *op. cit.*, s. 75–77.

⁴³ DURANDUS, G. *Speculum iuris. Pars Secunda*, Lugdunum: Philippi Tinghi, 1578, s. 84v.

připouštěla použití námitek *iuri vel facti*,⁴⁴ což znamená, že mimo právem aprobované vymezené druhy bylo před soudem možno namítat také relevantní skutečnosti plynoucí ze skutkového stavu.

2.2 *Excepciones peremptoriae*

První ze zmíněných kategorií jsou procesní námitky peremptorní. Jedná se o taková právní jednání, která žalobu vylučují a znemožňují její další projednání. Tuto formu námitek bylo možné podat před zahájením *litis contestatio*, pak námitka vylučovala intenci strany spor vést, anebo také po projednání věci samé, kdy excecpe vylučuje podanou žalobu.⁴⁵ Za předpokladu, že soud takovou námitku přijal, spor tímto skončil, neboť námitka měla trvalý charakter. Účinky peremptorních námitek tak směřují *in perpetuum* a předmět sporu se tak dále stává nevymahatelným. Jednoduše se tedy jednalo o tak závažná skutková zjištění, která musela věc z jednání vyloučit. Jako příklad lze na prvním místě zmínit především *exceptio rei iudicatae*, tedy námitku věci rozsouzené, která nejděrněji naplňuje výše vytýčené znaky.

Peremptorní námitky mohou nést také název „elisorní“, jak se dozvídáme z *Circa processum iudicarium a Speculum iudiciale*.⁴⁶ Ty, na rozdíl od peremptorních *actiones non perimunt sed elidunt*.⁴⁷ Není zcela patrné, jestli tak existuje mezi námitkami praktický rozdíl, ačkoliv terminologicky by se dalo říct, že se jedná o takové námitky, které spor nevylučují ale odrážejí. V rámci tohoto typu námitek lze jako příklad uvést *exceptio pacti conventi*, *exceptio metus*, nebo *exceptio doli*.⁴⁸ Podobnému obsahu těchto námitek nahrává také fakt, že v moderních tiscích se označení peremptorní a elisorní začalo užívat *promiscue*.⁴⁹

Konkrétní příklady, které traktát zmiňuje v souvislosti s peremptorními námitkami, je *exceptio pacti conventi*, což je námitka, která vzniká s uzavřením *pactum de non petendo* jako námitka poukazující na nevymahatelnost dluhu v důsledku uzavřené dohody mezi stranami.⁵⁰ Formulaci takovéto námitek dokládá *Ordo antequam: Tu petis a me mercas*,

⁴⁴ D'AREZZO, *op. cit.*, s. 260.

⁴⁵ *Et scias quod exceptio peremptoria ante litis contestatio opposita proprie est intencionis exclusio*. MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

⁴⁶ Srov. CLERICATUS, J. *Decisiones sacramentales, theologicae, Canonicae et legales, in quibus tota materia sacramentorum, Theologiae Moralis, Juris Canonici et Questiones plurimae Iuris Civilis traduntur, explicantur et dilucidantur, Erudicionibus, Historiis et Exemplis adornatae, Tomus III*. Ancona: Andreas Poleti, 1740, s. 52. Autorem je padovský doktor obojího práva Joannes Clericatus (d. i. Giovanni Maria Chiericato), který se narodil v roce 1633 do rodiny chudé padovské šlechty. Po klášterní škole nastoupil v roce 1650 na Univerzitu v Padově, kde se o čtyři roky později stal *doctor utraque iuris*. Od roku 1656 vykonával povolání advokáta a později církevního auditora. Ke konci své kariéry se stal také generálním vikářem padovské diecéze. V roce 1690 ze svých církevních úřadů odstoupil, aby se mohl věnovat studiu; zemřel ve svém rodném městě v roce 1717. CHERICATO, Giovanni Maria in: *Dizionario biografico degli italiani* [online]. Dostupné na: https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-maria-chiericato_%28Dizionario-Biografico%29/. [cit. 1. 1. 2023].

⁴⁷ *Et congruencius exceptiones elisorie vocarentur, quia acciones non perimunt sed elidunt*. MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

⁴⁸ Srov. CLERICATUS, *op. cit.*, s. 52.

⁴⁹ Například Paolo G. Lancellotti (1522–1590) používá ve své sbírce *Institutiones juris canonici* označení *peremptoriae seu elisoriae*. HELMOLT, T. L. *Verhältnis der Exceptionen zur Beweislast: Eine civilistische -processualische Abhandlung*. Giessen: Rider, 1852, s. 308.

⁵⁰ Příklad této námitek se vyskytuje také ve čtvrté knize Gaiovy učebnice, kde autor uvádí: *Item si pactus fuerit tecum, ne id quod mihi debeas a te petam, nihilo minus id ipsum a te petere possum dari mihi oportere*,

quas tenebar sed iniusti iure mecum pactum de non petendo.⁵¹ Další námitkou zmiňovanou v rukopise je *exceptio de iureiurando*, která stejně jako předchozí poskytovala žalovanému obranu ve sporu, který byl již dříve mezi stranami skončen. V tomto případě šlo o ukončení přísahou.⁵²

Dále je třeba zmínit námitky, které traktát sám nejmenuje, nicméně se vyskytují ve *Speculum iudiciale* a je možné jejich existenci sledovat také v pramenech pražské diecézní proveniencce a není důvod pochybovat, že byly v praxi používány i na našem území. Na prvním místě musí být zmíněna *exceptio metus* nebo *exceptio doli mali*.⁵³ První z jmenovaných poukazuje na uzavření žalovaného závazku v tísní a s absencí svobodné vůle.⁵⁴ Druhá z jmenovaných je námitka zlého úmyslu, kterou se žalovaný brání proti nepoctivému úmyslu žalobce; mohlo se jednat například o situaci, kdy žalovaný dluh byl již dávno zaplacen.⁵⁵ Tato námitka se promítla také do konkrétnější *exceptio numeratae pecuniae*.⁵⁶

Na rozdíl od ostatních námitek, jejichž důvodnost se před soudem musela dokazovat,⁵⁷ obracela námitka *numeratae pecuniae* důkazní břemeno zpátky na žalobce.⁵⁸ Jednalo se totiž o námitku sloužící proti žalobě na zaplacení dluhu, který nikdy nevznikl. Žalobce se v rámci obligace zavázal k poskytnutí určitého finančního obnosu a dlužník slíbil jeho splacení, nicméně věřitel slíbené peníze dlužníkovi nikdy nepředal.⁵⁹ V případě potenciální žaloby z dlužního úpisu měl dlužník právě k dispozici námitku *non numeratae pecuniae*,⁶⁰

quia obligatio pacto convento non tollitur; sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conventi repelli. Gai 4, 116b. Překlad in: KINCL, J. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 291. Srov. HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha: J. Otto, 1910, s. 349.

⁵¹ FRIEDMANN, *op. cit.*, s. 220.

⁵² V římském právu existoval stejnojmenný institut, který umožňoval po dohodě stran spor skončit přísahou jedné z nich. Přijme-li vyzvaná strana nabídku přísahy, váže takový úkon vyzývající stranu. HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 421–422. Podle římského práva se v Digestech setkáváme s názorem, že proti této námitce nebylo možné podat repliku *doli mali*. (D. 44, 1, 15 /Iul. 4 ad urs. ferozem./). GOTHOFREDUS, *Corpus iuris civilis Romani. ... Tomus tertius*, s. 430.

⁵³ Zde shodně in: D'AREZZO, *op. cit.*, s. 260. Autor u peremptorních námitek v zásadě uvádí stejný demonstrativní výčet příkladů t. j. *exceptio metus, doli mali, rei iudicatae, pacti conventi, iurisjurandi delati*..., s. 261. Ve zbytku k peremptorním námitkám odkazuje autor na čtvrtou knihu justiniánských Institutí, tit. 13 *De exceptionibus*. (Inst. Iust. 4, 13). GOTHOFREDUS, *Corpus iuris civilis Romani, in quo institutiones, digesta ad codicem florentinum emendata, codex item et novellae* [...]. *Tomus primus*. Neapolí: Apud Januarium Mirelli Bibliopolam, 1828, s. 91.

⁵⁴ STLOUKALOVÁ, *op. cit.*, s. 79.

⁵⁵ Více k námitkám plynoucích z vlastnického práva také např. BONFANTE, P. *Instituce římského práva*. Přel. Vážný, J. Brno: Čs. A. S. Právník, 1932.

⁵⁶ STLOUKALOVÁ, *op. cit.*, s. 79.

⁵⁷ TOCKENS, J. *De exceptione non numeratae pecuniae*. Groningen: Wilhelm Kamerling, 1806, s. 5.

⁵⁸ Vedle této námitky se v kanonickém procesu později setkáváme také s námitkou *vulgaris exceptio non numeratae pecuniae*, která svěřuje měšťanům do rukou stejný institut jako je námitka *non numeratae pecuniae* s tím rozdílem, že důkazní břemeno zde nepřechází. Tuto námitku ve svém díle popisuje belgický právník Johannes Wamesius. Srov. DRUWÉ, W. Loans and Credit in the Canon Law Consilia of Wamesius (1524–1590). *Legal History Review*, 2017, roč. 85, č. 1/2, s. 230, pozn. 109.

⁵⁹ TOCKENS, *op. cit.*, s. 5.

⁶⁰ Zdá se, že tato praxe byla přijímána v kontinentální Evropě, nicméně v rámci vývoje systému Common law tato námitka nebyla uznávána ještě ve 13. století. Srov. ZWALVE, W. J. Sola scriptura, An essay in comparative legal history on 'obligations' in thirteenth century France and England. *Legal History Review*. 2012, roč. 80, č. 1/2, s. 117.

tedy námitku nepředaných peněz, která se podle některých kanonistů mohla uplatnit i vůči nesplacené části jinak zaplacené půjčky.⁶¹ Použití této námitky bylo časově omezeno na dva roky, později podaná námitka by měla za následek nepřejítí důkazního břemene.⁶²

2.3 *Excepciones dilatoriae*

Vedle námitek vylučujících věc z projednání před soudem rozeznávala kanonicko-právní teorie, obdobně jako římskoprávní, námitky dilatorní, jejichž účinek směřoval k přerušení projednávání věci na dobu, po kterou byla namítaná skutečnost relevantní. Jednalo se tedy o námitky dočasného charakteru, které ukončení procesu značně prodlužovaly.⁶³ Z toho důvodu docházelo nezdědky k zneužívání těchto námitek garantujících prodloužení času před *litis contestatio*.⁶⁴ Všechny dilatorní námitky musely být na rozdíl od námitek peremptorních vzneseny před jednáním ve věci.⁶⁵

Circa processum iudicarium v tomto ohledu hovoří o dvojím druhu těchto námitek: o těch, které směřují proti žalovanému závazku, a o těch, které směřují proti samotnému soudu.⁶⁶ Dilatorní námitky směřující proti závazku by měly být vzneseny před jednáním ve věci.⁶⁷ Jako příklad traktát uvádí námitku poukazující na nedospělost pohledávky.⁶⁸ *Dilatoria solutionis, que solutionem differunt, ut super dixit unde si petis ante kalendas, quod in kalendis tibi debeo, excipio contra te ut petens, quod cedat et veniat*⁶⁹ *dies non potes [...]*⁷⁰ *et hec exceptio differunt et vocantur dilatoria solutionis. ff. De verborum significatione l. cedere diem de plus pet. c. uno.* Jedná se o případ, kdy věřitel žaluje dlužníka ještě před dospělostí pohledávky, tj. ještě před smluveným datem pro vrácení dluhu. V takovém případě mohl dlužník použít výše zmiňovanou námitku, která žalobu z projednání vylučovala. Významnou částí je konec citace, kde traktát odkazuje na 50. knihu Digest a jejich interpretační titul *De verborum significatione*, kde lze nalézt výklad termínů

⁶¹ Podle belgického kanonisty Johana Wamesia bylo možné uplatnit námitku i vůči části dluhu, nikoliv pouze celku. Srov. DRUWÉ, *op. cit.*, s. 254.

⁶² Srov. DRUWÉ, *op. cit.*, pozn. 117.

⁶³ Toto lze spatřovat jako jeden z důvodů proč se v praxi používalo také označení *dilationes*.

⁶⁴ Zdlouhavá řízení lze pozorovat také před pražským oficiálem nebo generálním vikářem, těmto se věnuje druhá část příspěvku.

⁶⁵ FRIEDMANN, *op. cit.*, s. 220.

⁶⁶ *Exceptio dilatariarum igitur alia est dilatoria solutionis, alia est declinatoria iudicii.* MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v. Téměř totožnou formulace nalézáme v příručce V. Duranda: DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1563, s. 478.

⁶⁷ *Iudicium dilatoria solutionis dicuntur quam ante litis contestationem proponere seu protestare, sed non tenetur eam probare nisi post litis contestatiam scilicet actoris intencione fundata.* MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

⁶⁸ Srov. CAVALLAR, O. – KIRSCHNER, J. *Jurists and Jurisprudence in Medieval Italy: Texts and Contexts.* Toronto: University of Toronto Press, 2020, s. 257.

⁶⁹ Písmeno „a“ je podtečkováno, tzn. škrtnuto.

⁷⁰ Opis pravděpodobně není přesně přepsán, na tomto místě chybí sloveso *agere*, poukazující na nemožnost žaloby před dospělostí pohledávky. Tuto námitku vysvětluje přehledněji Bonavida d'Arezzo ve svém traktátu takto: *Dilatio solutionis est, que solutionem differunt, si agas ante Kalendas, et petas, quod in Kalendis tibi debetur, potest excipi, quod antequam cedat et veniat dies, non possit agere.* D'AREZZO, *op. cit.*, s. 261.

obsažených v citované části. Setkáváme se zde s výkladem termínů *cedere diem* a *venire diem*, které indikují počátek přípustnosti úspěšného podání žaloby.⁷¹

Druhým typem deklinatorních námitek jsou námitky procesního charakteru směřující proti soudu nebo osobě soudce. Jako příklad těchto námitek uvádí traktát námitku poukazující na příbuzenský vztah k žalobci⁷² nebo další námitky případné podjatosti. Dalším příkladem deklinatorních námitek směřovaných nyní proti samotnému roku je nezpůsobilost žalobce spor vést; mohlo se jednat o námitku proti jeho nízkému věku. *Speculum Iudiciale* výčet těchto námitek dále rozvádí a poukazuje také na to, že tímto druhem námitek lze napadnout například způsobilost věci (*ratio rei*), která není v dané diecézi k projednání příslušná, způsobilost prokurátora žalobce (*ratio procuratoris*), způsobilost místa projednání (*ratio loci*), způsobilost časovou (*ratio temporis*), způsobilost jednání (*ratio causae*), poukazující na to, že žaloba byla vznesena různými osobami u různých soudců, způsobilost žaloby (*ratio libeli*), či způsobilost fóra (*ratio fori*).⁷³ Tento druh námitek, byly-li přijaty, působil po určitou dobu, po kterou projednání věci odkládaly, nicméně na rozdíl od námitek peremptorních jej nevylučovaly. Dalším příkladem tohoto typu námitek, jejíž genezi lze spatřovat v činnostech pseudo-Izidorové dílny, je *exceptio spoli*.⁷⁴ Jednalo se o námitku, která umožňovala biskupovi odložit projednání věci do doby, než mu byla navrácena držba k věcem, které byly odcizeny.⁷⁵

Pro vysvětlení přepisuje traktát čtyři druhy námitek a jejich způsob podání soudu. Jednou z nich je i námitka proti zmocněnci strany žalobce.

Tenor vero quarte excepcionis caret talis

Contra procuratorium pro parte domini P. presbyteri contra dominum N. rectorem ecclesie talis loci oblatum procurator et nomine procuratorio dicti domini N. excipit et excipiendo obicit et dicit, quod virtute predicti procuratorii coram vobis exhibiti et oblati procedere non potestis nec debetis, ex eo et pro eo, quia est omnino insufficientis et in ipso procuratorio non est inserta hec clausula „promitto me ratum et gratum habiturum, quidquid per dictum suum procuratorem actum et factum ac procuratum fuerit et cetera,“ nec in eo posita est hec clausula „ad defendendum litis contestationis et cetera“. Item excipit et excipiendo dicit, quod si premissa obstarent, sicut tamen in rei veritate obstant, quod adhuc virtute illius procuratorii procedere non potestis pro eo et ex eo, quia constat, quod prefatus dominus Petrus tempore sue constitutionis fuit sentencie excommunicationis

⁷¹ „Ulpianus libro primo regularum: „Cedere diem“ significat incipere debere pecuniam: „venire diem“ significat eum diem venisse, quo pecunia peti possit. Ubi pure quis stipulatus fuerit, et cessit et venit dies: ubi in diem, cessit dies, sed nondum venit: ubi sub condicione, neque cessit neque venit dies pendente adhuc condicione.“ D 50, 16, 213. GOTHOFREDUS, D. (ed.) *Corpus iuris civilis Romani... Tomus tertius*, s. 818.

⁷² Supluje zde námitku podjatosti.

⁷³ DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1563, s. 478.

⁷⁴ Úpravu této procesní námitek lze sledovat v desátém titulu Libri secundi dekretálů Řehoře IX., *Cap. IV.* kde je *exceptio spoliationis* zmíněna, a akcentováno její použití před faktickým zabráním věci. „Agens possessorio recuperandae non tenetur ante restitutionem suis spoliatoribus, nisi super quaestione spoliationis; potest tamen ad agendo repelli per exceptionem spoliationis.“ FRIEDBERG, *Corpus iuris Canonici. Pars secunda. Decretalium collectiones*, s. 275.

⁷⁵ Více k této námitce v díle Vojtěcha Vladára např. VLADÁR, V. *Remedia spoli* ve středověkém kánonickém práve, Praha: Leges, 2014, s. 57, nebo VLADÁR, V. Procené uplatňovanie exceptio spoli in období stredoveku In: BRTKO, R. et al. *Procesné prostriedky a inštitúty rímskeho a kánonického práva*. Praha: Leges, 2017, s. 78n.

*vinculo circumdatus, igitur repellendus existit, quam excepcionem ut iuri consonam procurator et procurario nomine ut supra.*⁷⁶

Výše zmíněná námitka se skládá ze dvou částí, které žalovaný skrze svého prokurátora namítá soudu proti dohodě mezi prokurátorem a zastoupeným. První z námitek napadá formální stránku dohody, neboť jí podle žalobce údajně chybí formule *Promitto me ratum...* a *...ad defendum litis*. Tyto formule jsou také součástí vzorových podání ve *Speculum iudiciale*,⁷⁷ přičemž první z formulí vyjadřovala vůli zastupované strany přijmout veškerá jednání, které za něj prokurátor před soudem učiní a druhá pravděpodobně jeho zmocnění před soudem za zastoupeného jednat. Druhou namítanou skutečností je údajná exkomunikace žalobce Petra, což by znemožňovalo jeho stání před soudem a projednání žaloby v plném rozsahu.

2.4 *Exceptiones anomale*⁷⁸

Anomální námitky lze jednoduše charakterizovat jako takové, které v sobě kloubí charakteristické znaky obou předchozích kategorií, tj. mohou být navrženy před i po *litis contestatio* a musí být projednány. Traktát u těchto námitek poukazuje především na to, že nemusí být vždy zcela jasné, jestli se bude jednat o námitku trvalou, nebo pouze dočasnou.⁷⁹ Příkladem takového typu námitky je *excepcio excommunicationis*, tedy námitka poukazující na nemožnost protistrany stát před soudem, aniž by řečený subjekt porušil uloženou povinnost zdržet se mimo diecézi. Neurčitost této námitky je dána také individualizací předmětného trestu, neboť například z agendy církevního trestního soudu z počátku 15. století vyplývá, že tresty spočívající v exkomunikaci mohly být udělovány v horizontu let (a v takovém případě by použitá námitka měla charakter dočasný).⁸⁰ Mohlo se také stát, že daný plebán byl z diecéze vypovězen navždy (což by znamenalo, že se námitka stává peremptorní).⁸¹ O této námitce se traktát více nezmiňuje, nicméně *Speculum iudiciale* uvádí několik poznámek vázaných k tomuto institutu, například že tato námitka, byla-li protistraně známa, musela být přednesena. Nebylo totiž žádoucí, aby se před soudem vyskytovaly osoby exkomunikované, a proto příručka stanovuje, že věděl-li žalovaný o této překážce, ale přesto námitku nevznesl, mohl být odsouzen k plnému hrazení nákladů. Zároveň V. Durand stanovuje vyvratitelnou právní domněnku *semel excommunicatus, semper praesumitur excommunicatus*.⁸² V traktátech, které používají klasické dvojí

⁷⁶ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192r.

⁷⁷ Formule upravující zastoupení viz DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1592, s. 210.

⁷⁸ Některé procesní příručky hovoří o anomálních a smíšených námitkách *promiscue*. Srov. CLERICATUS, *op. cit.*, s. 52.

⁷⁹ ... *de quibus dubitatur an sint perpetue an temporales*. MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

⁸⁰ Například 6. března 1408 byl rozhodnutím korektora kléru odsouzen Blažek za svatokrádež a padělání měny ke dvěma hodinám na pranýři, jednomu roku ve vězení a vypovězení z diecéze pražské na dva roky. ADÁMEK, J. *Archiv český díl XLIII. Acta correctoris cleri civitatis et diocesis Pragensis annis 1407–1410 comparata*. Praha: Centrum mediivistických studií, 2018, s. 180. Ke stejnému dni je datován také rozsudek proti Tomáši z Písku, jenž byl před soudem souzen za vraždu hostinské a byl mu přiřknut trest dvou hodin na pranýři, vězení a dvou let vypovězení z diecéze. ADÁMEK, *op. cit.*, s. 181.

⁸¹ Například 7. května 1408 byl kněz olomoucké diecéze Jan řeč. Iudex odsouzen korektorem kléru Herešem za krádeže, svatokrádeže a loupeže k dvěma hodinám na pranýři, sedmi létům vězení a trvalému vypovězení z diecéze. ADÁMEK, *op. cit.*, s. 183.

⁸² DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1592, s. 159.

dělení bez ambicí se s prolínavým charakterem některých námitek vypořádat, se námitka exkomunikace žalobce nebo jeho prokurátora vyskytuje mezi námitkami dilatorními. Takto se s ní lze setkat v traktátu Mikuláše Puchníka (*Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*) nebo v traktátu *Ordo antequam*.^{83,84}

2.5 *Exceptiones mixtae*⁸⁵

Poslední kategorií, o které se traktát v úvodu k procesním námitkám zmiňuje, jsou námitky smíšené. Výklad k této kategorii je velmi strohý a omezuje se pouze na konstatování, že mimo jmenované existují ještě další *exceptiones*, které jsou svou povahou nejednoznačné, a kterým se proto říká smíšené.⁸⁶ V tomto ohledu je zajímavý příklad, kterým charakteristiku této kategorie vysvětluje V. Durand, a která byla do traktátu převzata i s odkazem na římský Kapitol. *Item est alia exceptio, que dubia, sive mixta appellatur: ut si peto a te X., que mihi promisisti et tu respondes te non teneri, quia sub conditione promisisti, scilicet si A. ascenderit Capitolium dubium quidem est an sit dilatoria, vel peremptoria, quia si nunquam ascendit peremptoria est.*⁸⁷ *Si ascendit,*⁸⁸ *dilatoria est.*⁸⁹ Z ukázky vyplývá jednak její římskoprávní základ, a jednak nemožnost určit charakter některých námitek, neboť ten může být odvislý od toho, jestli určitá událost nastane, nebo nenastane (v tomto případě, jestli Titius vystoupá na Kapitol, nebo ne).

2.6 *Replicationes*

Proti podaným námitkám měl žalobce možnost obrany skrze repliky (nebo *reconventio*).⁹⁰ Replika dávala žalobci možnost se k podávaným námitkám vyjádřit ve stanovené lhůtě,⁹¹ případně je před soudem vyvrátit. Proti takovéto replice dávalo právo do rukou žalovaného institut dupliky, umožňující reakce na podanou repliku. Duplice může žalobce oponovat případně znovu triplikou. V rámci teoretického vymezení tohoto institutu vychází traktát opět z části z díla V. Duranda.

Použití a aplikaci tohoto procesního institutu traktát představuje na několika příkladech, přičemž tím prvním je podávání repliky proti námitce vycházející z *pactum de non petendonebo* námitce *rei iudicatae*. Dalším příkladem je pak polemika nad replikou vůči námitce exkomunikace a může-li exkomunikovaný vůbec repliku podat.

[P]uta peto a te centum, que tibi mutuum tu excipis dicens te habere pactum de non petendo vel te absolutum ab obligatione per acceptilacionem, quo probato absolveris.

⁸³ Ztotožníme-li se s hypotézou prezentovanou v daném oddíle týkající se nepřesného písařského přepisu traktátu BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 127.

⁸⁴ FRIEDMANN, *op. cit.*, s. 218.

⁸⁵ Vyvstává otázka, jestli se jednalo o námitky, které měly původně sloužit k obraně proti *actiones mixtae*, které v římském právu označovaly kombinaci osobních a věcných žalob, a jestli se tato kategorie nevyprázdnila až recepcí do kanonického procesu, neboť z traktátu vyplývá její nadbytečná povaha.

⁸⁶ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v.

⁸⁷ V Durandově traktátu použit tvar konjunktivu přítentu 3. os. sg. *ascendat*, který je gramaticky vhodnější.

⁸⁸ Správně opět *ascendat*.

⁸⁹ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 192v. DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1563, s. 478.

⁹⁰ PENNINGTON, K. Two essays on Court Procedure. In: *Academia.edu* [online]. Dostupné na: https://www.academia.edu/7848286/Two_Essays_on_Court_Procedure, s. 182–183. [cit. 26. 06. 2022].

⁹¹ DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1563, s. 479.

Sed ego possum replicare, quod tale pactum per metum sive dolum vel contra leges fuit extortum vel abrenuncciatum rei per aliud pactum ultimum, quo ostenso obtinebo... Verum contra meam replicacionem tu potes duplicare de tacito pacto,⁹² In vel, quod dolus me sciente vel volente intervenit... Ad id quod et tu etiam iterum potes replicare contra meam duplicacionem de alio pacto ultimo et hec habentur iusti de replicacionibus et in predicta pacta.⁹³

Tento úryvek ukazuje jakým způsobem si strany přehazovaly důkazní břemeno v rámci sporu. Zároveň je vidět, že proti jednotlivým námitkám mohl žalobce skutečnosti podmínky vylučující projev vůle. Toto mělo i své výjimky, neboť nebylo možné podat repliku zlého úmyslu proti stejné námitce.⁹⁴ Dalším příkladem je replika podávaná proti peremptorní námitce *res iudicata*, přičemž žalovaný v replice uvádí, že v kauze nerozhodoval ustavený soudce, ale věc byla vypořádána skrze *transacta finitave*⁹⁵ a takové jednání nemůže být uznáno za platně skončený spor. Zde se traktát odkazuje opět na 50. knihu Digest a jejich 16. titul „*De verborum significatione*“, kde je tento termín vysvětlen jako „věci rozřešené“, které jsou takovým způsobem vypořádání, jenž nezakládá překážku *rei iudicatae*, ale umožňují spor projednat také před soudem.⁹⁶

Posledním z příkladů, nad kterým je v traktátu vedena polemika, je námitka exkomunikace podaná proti jedné ze stran. „Vystává totiž otázka, jestli na repliku žalobce může odpovědět žalovaný, který je exkomunikován.⁹⁷ Jinými slovy: žalobce podává žalobu, žalovaný podává proti ní námitku *de non petendo*, žalobce odpovídá replikou o novější dohodě, žalovaný duplikou namítá existenci ještě dalšího a novějšího kontraktu a ze strany žalobce se replikuje, že strana je v exkomunikaci.“⁹⁸ Podle V. Duranda toto možné je, nicméně tato replika exkomunikace se neváže k předchozím námitkám a jejich replice, neboť neodpovídá a neváže se na předmět předchozích replik. Jednodušeji řečeno tedy námitka a na ní vázané repliky spolu musely souviset v předmětu a strany nemohly podávat repliky svévolně. Traktát k tomu dále uvádí, že: *Si autem excipio de excommunicatione contra te et tu replicas de alia contra me, non bene excipis, quia replicatio non tollit exceptionem.*⁹⁹

2.7 *Sententia interlocutoria*

Po podání námitek a případných replik bylo opět na soudci, aby o přípustnosti námitky rozhodl. Bez vypořádání excepcí nebylo možné v jednání pokračovat. K tomuto účelu sloužilo mezitímní rozhodnutí (*sententia interlocutoria*).¹⁰⁰ K tomuto institutu uvádí traktát pouze

⁹² Na rozdíl od úpravy v *Circa processum iudicarium* uvádí V. Durand místo slova *tacito* slovo *tercio*. V rámci úryvku toto vyjádření dává větší smysl, a proto bylo použito pro překlad.

⁹³ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 193r.

⁹⁴ DURANDUS, *Speculum iuris. Pars Secunda*, 1578, s. 82r-83v.

⁹⁵ ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, L. *De regulis iuris et de verborum significatione. Rozbor římskoprávního oddílu Příručky práva městského Jana z Gelnhausenu*. 2012. Diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, s. 115. Od věci pravomocně rozsouzených se musely odlišovat věci konečně projednané.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ DURANDUS, *Speculum iuris. Pars Secunda*, 1578, s. 83.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 193r.

¹⁰⁰ BRUNDAGE, J. *The Medieval Origins of the Legal Profession*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008, s. 432.

dvě formulová rozhodnutí, z nichž jedno přepisuje rozhodnutí, které uznává, že námitaná skutečnost v excepci byla prokázána, a druhé naopak ukazuje situaci, kdy soudce námitku žalované strany nepřijal. Níže uvedený příklad ukazuje druhou z formulí pro mezitimní rozhodnutí.

Interlocutoria quando exceptio non fuerit probata:

*Cristi nomine primitus invocato et cetera. Cum nos Jacobus prepositus ecclesie Wratislaviensis Iudex in causa que vertitur seu verti speratur inter P. ex una parte et H. parte ex altera a sede apostolica delegatus et specialiter deputatus cognovisse valuissemus de causa prescripta auctoritate domini pape predictus a nobis citatus contra apostolicas literas excipiendo proposuit sub hac forma contra rescriptum et cetera, vel proposuit hec contra impetratorem rescripti tempore sue impetrationis fuisse excommunicationis vinculo inodatum. Sed quia termino eidem ad hoc probandum statuto praefatus P. suam exceptionem sufficienter non probavit, id circa interloquendo pronunciamus dictum H. actorem excommunicatum non esse et ad prosecutionem cause sue debere admitti, et nos executione mandati apostolici procedere posse exceptionem huiusmodi non obstante. Sed si lis fuerit contestata et iudiciaveris ordo servatus in huiusmodi exceptionis cognitionem fiet de hec mencio in ipsa pronuncciatione, quod si reus probare voluerit vel nequiverit, quod obiecit sic pronuncciat iudex.*¹⁰¹

Z mezitimního rozhodnutí vyplývá, že exkomunikace v předchozí podané námitce se nepodařila žalovanému prokázat, a tudíž žalobce může opětovně pokračovat ve vedení sporu bez ohledu na podané námitky.

3. *Exceptiones in Processu iudicarium secundum stilum Pragensem*

O něco známější kanonicko-procesní příručkou, jež vznikala v pražské diecézi mezi léty 1386 až 1389,¹⁰² je příručka nazvaná *Processus iudicarius secundum stilum Pragensem* z pera oficiála pražské diecéze posledních dvou decenníí 14. století, Mikuláše Puchníka. Oproti *Circa processum iudicarium* je Puchníkův traktát obsahově méně elokventní, přesto může být srovnání deskripce institutu procesních námitek žádoucí, zejména s ohledem na jejich mnohdy nejednoznačnou interpretaci.

Z hlediska systematiky se úprava excepcí řadí v traktátu stejně jako v rámci *Circa processum iudicarium* za pojednání o podání libelu a před stanovením termínu *litis constatio*, neboť traktát vybízí žalovaného ke zvážení přednesení vhodné námítky vůči žalobním článkům před samotným jednáním, které by řízení buďto na čas přerušilo nebo zastavilo zcela.¹⁰³ Na rozdíl od obecné úpravy a rozdělení *Circa processum iudicarium* představuje M. Puchník tři kategorie námitek, a sice námítky dilatorní, deklinatorní a peremptorní.

¹⁰¹ MZA, Fond E 6, sign. G f 2, fol. 193v.

¹⁰² BUDSKÝ, D. Mikuláš Puchník. *Život a právnícké dílo*. Praha: Karolinum, 2016, s. 29.

¹⁰³ *Nota, quod reus, antequam constatur lis, debet deliberare, si sibi aliam expense exceptiones competunt per quas litem differat, vel excludat*. BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 127.

3.1 *Exceptiones dilatoriae*

Výklad k dilatorním námitkám je v rámci rukopisu poměrně krátký a omezen pouze na větu; *Unde quedam sunt exceptiones dilatorie, videlicet quando actori vel procuratori actoris executio obicitur*.^{104,105} Zatímco charakter námitek zde není popsán, uvádí M. Puchník rovnou příklad této námitky. Před jeho vymezením je třeba ale krátkou poznámku věnovat znění příkladu v jednotlivých exemplářích rukopisu. Prizmatem předchozího výkladu je nasnadě zvažít, jestli text mnichovského rukopisu, který Dominik Budský pro základ své edice použil, v této části používá správnou terminologii pro zachování smyslu dané námitky.¹⁰⁶ Krakovský exemplář Puchníkova rukopisu, který je dle slov D. Budského o málo mladší než exemplář mnichovský, užívá v této větě místo termínu *executio* termín *excommunicatio*. Z dvanácti srovnávaných exemplářů z edice sice vyplývá, že krakovský rukopis tuto záměnu uvádí jako jediný, nicméně z hlediska právního významu se zdá být tento příklad podstatně intuitivnější. Úryvek totiž hovoří o dilatorních námitkách jako o takových, kterými je namítána „exekuce“ žalobce nebo jeho prokurátora. Logičtější je přitom domněnka, že daný termín by se měl vztahovat k exkomunikaci, kterou žalovaný vůči svému žalobci nebo jeho zástupci namítá. Není jinak zcela zřejmé, proč a v jakém případě by bylo vhodnější užití termínu exekuce, který se navíc v žádném konzultovaném rukopise týkajícím se kanonického procesního práva v rámci námitek nevyskytuje. Navíc zařazení námitky exkomunikace mezi dilatorní by mohlo podpořit výše zmíněnou domněnku poukazující na fakt, že v záznamech dokumentovaných trestů korektora kléru byla exkomunikace stanovena často také *ad tempus*.¹⁰⁷

3.2 *Exceptiones declinatoriae*

Druhou zmíněnou kategorií jsou námitky deklinatorní, které jsou dvojího druhu, a to proti soudci anebo proti jeho jurisdikci.¹⁰⁸ Příručka mimo toto vymezení nezmiňuje žádné další případy, i nad rámec je snad záhodno konstatovat, že na rozdíl od této kategorie v *Circa processum iudicarium* není soud od osoby soudce terminologicky zcela oddělen, neboť obě deklinace jsou odvozeny od osoby soudce. Z ostatních teoretických příruček sice vyplývá, že deklinace soudu je svým charakterem námitkou dilatorní, nicméně její zvláštní vyčlenění v rámci Puchníkova traktátu může poukazovat na důležitost a frekventovanou utilizaci tohoto typu námitek. Zrovna tento druh námitky je v příručce prezentován jako modelový příklad táhnoucí se celým rukopisem a sloužící k vysvětlení jednotlivých institutů. Podaná námitka proti příslušnosti (přesněji působnosti, avšak toto je *obiter dictum*) soudu má následující formuli:

¹⁰⁴ Dle kritické edice D. Budského je v Krakovském exempláři rukopisu místo slova *executio* slovo *excommunicatio*. Tamtéž.

¹⁰⁵ BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 127.

¹⁰⁶ Přihlédneme-li v této souvislosti k dalšímu traktátu vzniknuvšímu v Německu nazvaném *Ordo antequam*, seznáme, že v rámci vlastního výkladu o dilatorních námitkách používá autor příklady dilatorních námitek a jejich formulací, přičemž námitka směřující proti žalobci nebo jeho prokurátorovi je právě námitka exkomunikace, jež vypadá následovně: *Contra actorem sic excipiat reus dicens „Vos non potestis esse actor contra me quia excommunicatus estis, ergo non habebis personam standi in iudicio.“ Eodem modo excipiat reus contra prokurátorem actoris quod sit excommunicatus*. FRIEDMANN, *op. cit.*, s. 218.

¹⁰⁷ Příkladem může být již zmiňovaný Tomáš z Písku. Adámek, *op. cit.*, s. 181.

¹⁰⁸ [*Quam declinatorie per quas iudex recusatur vel ipsius iurisdictio declinatur*: BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 127.

*Protestatur procurator et procuratorio nomine B. laici de tali loco, quod in vestram iurisdictionem non consentit per quamvis actum, factum aut faciendum sed ipsam declinando nullatenus in se prorogare intendit et hac protestatione salva et habita in quolibet actu pro repetita facto vel faciundo contra quendam libellum, si sic dici meretur per plebanum talis loci contra B. laicum oblatum dictus procurator excipiendo proponit et dicit, quod huiusmodi libellus talis est, quod sibi non est respondendum, ut per vos dominum honorandum dictus laicus est cogendus ei libello respondere ex eo et pro eo, quod in eodem libello petitur pecunia, que est res materie temporalis spectans ad cognitionem iudicis secularis, sed cum iudex secularis non est negligens in exhibenda iusticia, immo nec est super ea requisitus et reus et laicus et res, que petitur est secularis, ut profertur, quare cum actor regulariter sequatur forum rei, petit dictus procurator eundem B. laicum ad iudicium seculare remitti et accto actorem sibi in litiis expensas condemnari ob in debitam vexacionem vestra sententia mediante iuris aliis beneficiis in omnibus semper salvis etc.*¹⁰⁹

Ve výše citovaném úryvku se jedná o spor mezi plebánem a laikem, a ačkoliv to není v námitce přímo řečeno, jedná se o dilatorní námitku deklinatorní, která míří proti jurisdikci daného soudu. V tomto případě namítá prokurátor soudci, že řešená věc by měla být projednána před světským soudem, a to proto, že by žaloba měla následovat *forum* věci tak, jak je zvykem.

3.3 *Exceptiones peremptoriae*

Poslední poznámka je věnována peremptorním námitkám, které spor vylučují a znemožňují jeho další projednání. Zde M. Puchník konstatuje, že jsou dvojího druhu, dělitelné v podstatě podle fáze, ve které se podávají; jednak ty, které se vznášejí ještě před *litis contestatio*, (jako příklad jsou uváděny např. *pactum de non petendo*), a jednak taky *res iudicata per sententiam*.¹¹⁰ První ze zmíněných je hmotněprávní překážka, kterou *Circa processum iudicarium* reflektuje v rámci *exceptio pacti conventi*. Nad rámec již známých příkladů pak k tomuto typu peremptorních námitek přidává autor ještě jako příklad nemožnost věc projednat kvůli již platnému jmenování rozhodců sporu nebo z důvodu již existující mimosoudní dohody.¹¹¹ Druhou kategorií jsou pak ty, které lze podat kdykoliv během řízení. Jako příklad jsou jmenovány námitky směřující proti svědkům. Není zcela jasné, proč tento typ námitek není řazen k námitkám dilatorním.

Výše uvedená rozřešení sporu před nebo během *litis contestatio* jsou všechna založena na kladném přijetí námitek ze strany soudce. Příručka pamatuje ale také na situace, kdy soudce odmítne uznat oprávněné námitky. V takovém případě může žalovaný podat proti mezitímnímu rozhodnutí odvolání.¹¹²

¹⁰⁹ BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 126.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 127.

¹¹¹ Termín *arbiter* je v příručce použit správně v rámci označení rozhodce. V pramenech se totiž lze setkat také s termínem *arbitrator*; jež, ač často zaměňovaný, je dle V. Duranda osoba zprostředkující *compositio amicabilem*. BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 128. Srov. DURANDUS, *Speculum iuris. Pars prima et secunda*, 1592, s. 95 a násl.

¹¹² BUDSKÝ, *op. cit.*, s. 128.

4. *Diocesis Pragensis*

Pro jakýkoliv výklad týkající se církevního soudnictví 14. a počátku 15. století jsou stěžejní pomůckou dochovaná soudní akta generálních vikářů. Střípky soudních knih z let 1373–1387,¹¹³ 1392–1393,¹¹⁴ 1396–1398,¹¹⁵ 1401–1404,¹¹⁶ 1406–1407,¹¹⁷ 1407–1408¹¹⁸ a 1420–1424 (včetně fragmentů akt oficiála),¹¹⁹ jež editoval Ferdinand Tadra, poskytují vhléd do každodenní soudní činnosti biskupského zástupného úřadu generálního vikáře, která se v tomto období skládala především z řešení sporů o beneficia nebo o práva s nimi spojená. I když notáři do akt nepřepisovali doslovné znění jednotlivých podání stran, lze z jejich znění vyjít pro základní přehled týkající se uplatnění procesních námitek. Pro starší bádání je pak také možno zohlednit kusé informace z dochovaných soudních listin zachycující postup oficiála nebo generálního vikáře, které zachycují znění libelů nebo podání stran, a mohou tak být cenným pramenem pro studium kanonického procesu.

Zápisy soudních řízení v aktech demonstrují, že podávání procesních námitek bylo proti podané žalobě relativně hojně využíváno, dokonce lze říci i nadužíváno ve prospěch žalovaného. Převažující většina zaznamenaných námitek však byla ustanoveným soudcem nebo arbitrem odmítnuta.¹²⁰ Po podání námítky stanovil soudce datum pro vynesení mezitímního rozhodnutí, přičemž pokud námítky shledal nedůvodnými, nařídil *exceptione non obstante* žalované straně odpovědět na podanou žalobu v určitém termínu.¹²¹ Ještě častěji, než s odmítnutím námitek se v aktech setkáváme se zaznamenaným vzdáním se práva podat námítky v budoucích sporech.¹²²

Stejně jako je zmíněno v učených příručkách, byly před soudem rozlišovány námítky *juris vel facti*,¹²³ z čehož tedy vyplývá, že tehdejší praxe povolovala využití námitek práva nebo *ad hoc* plynoucích ze skutkového stavu. V některých případech soudních listin se lze

¹¹³ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské I. (1373–1379)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1893.

¹¹⁴ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské II. (1380–1387)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1893.

¹¹⁵ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské III. (1392–1393, 1396–1398)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1896.

¹¹⁶ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské IV. (1401–1404)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898.

¹¹⁷ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské V. (1406–1407)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1899.

¹¹⁸ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské VI. (1407–1408)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.

¹¹⁹ TADRA, F. (ed.). *Soudní akta konzistoře pražské VII. (1420–1424)*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901, s. XI a násl.

¹²⁰ Zápisy stylizovány takto: *Secunda feria ante Symonis et Jude die XXVI. m. Octobris in causa Wenceslai presbyteri cum Stukonibus interloquendo d. vicarii mandaverunt responderi lib. obl. exceptione non obstante...* TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 232.

¹²¹ Také například 3. června generální vikář Kuneš *interloquendo mandavit, libello pro parte gardiani et conventus oblato responderi exceptione non obstante...* TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 200.

¹²² TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 23, 28, 65, 84, 90, 110, 112, 138, 144, 145, 153, 168, 177, 289, 287, 350, 357.

¹²³ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 4.

setkat s rozvedením této typizace, neboť se notáři odkazují na využití námitek *juris civilis et canonici*,¹²⁴ *vel consuetudinis*,¹²⁵ *ac etiam juris terre Bohemie*.¹²⁶

Navržené excepcce bývaly podávány písemně a podle povahy ve stanovené lhůtě. Kanonický proces si vynucoval vedení procesních úkonů v zastoupení prokurátorem, nicméně nebylo vyloučeno, aby si vedle prokurátora subjekt zvolil i advokáta.¹²⁷ Kvalifikovaných znalců kanonického práva nepůsobilo v té době při soudu generálního vikáře mnoho, a proto se jména některých prokurátorů velmi často opakují.¹²⁸ Z toho je patrné, že tito zástupci jednotlivých stran měli velmi dobrý přehled o způsobech římsko-kanonického procesu, a ač byl výsledek podané námítky v zásadě negativní, představovalo takové jednání vzhledem ke stanoveným lhůtám pro odpověď spolehlivý způsob prodloužení řízení.

Z hlediska terminologie následuje praxe vymezení, o kterém hovoří také *Circa processum iudiciarium*; tedy že námítky typu *pactum de non petendo, numeratae pecuniae, etc.* si v zápisech podržely název *exceptio*, zatímco námítky směřující proti soudu používaly termínu *defensiones*.¹²⁹ Nejčastějším typem *defensiones* byla námítka místa a času (*loco et tempore*).¹³⁰ Tyto druhy námitek zpochybňující příslušnost soudu, případně promlčení pohledávky byly ze své podstaty dilatorní, a proto je označení *defensiones* přiléhavé. Námítky vůči soudu se vyskytují často i v soudních listinách například ze dne 1. července 1350, kdy spor rozhodují arbitři Mrákota, mnich milevského kláštera, a Přibyslav, mnich kláštera v Hradišti. Tito k podaným námítkám konstatují: *super quisdam excepcionibus pro parte dicti fratris Bernhardi coram nobis nuper oblatis, que nostram pretendunt iurisdictionem impedire seu curvare, interloquendo pronunciamus in hiis scriptis, quod non obstantibus excepcionibus predictis in modum et formam, prout sunt propositae coram nobis, fore debere responderi ac respondendum esse petitioni pro parte dicti d. Hynconis oblate coram nobis. Quas exceptiones falsas reputamus et expresse contra iuris formam iuris oppositas et obiectas...*¹³¹

Z úryvku vyplývá, že podané námítky směřovaly proti jurisdikci daného soudu, nicméně byly zamítnuty pro nedostatečnou materiální a formální stránku.

Co se týká peremptorních námitek, v aktech se setkáváme s námítkami *de non petendo* nebo námítkou *non numeratae pecuniae*, přičemž toto označení je někdy v soudních

¹²⁴ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské IV*, s. 104.

¹²⁵ EMLER, J. *Regesta Bohemiae et Moraviae. Pars IV. (1333–1346)*. Praha: Typis Gregerianis, 1892, s. 97.

¹²⁶ Tamtéž, s. 513.

¹²⁷ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské IV*, s. 186.

¹²⁸ Jedním z takových byl třeba Jakub ze Sušic, řeč. Aristoteles, v Aktech se objevuje poprvé v záznamech z roku 1379, o rok později na začátku září už působí před soudem generálního vikáře pravidelně jako prokurátor, například ve sporech o faru panny Marie v Domažlicích, stejného dne o faru v Lipně, na konci září ve sporu o faru v Černčicích, v květnu 1381 zastupuje faráře v Přibenicích, Habarda řeč. Plichtu ze Žerotína ve sporu o patronátní právo kostela v Hořovicích, nebo jako zástupce ve sporech z kupních smluv mělnického probošta a pána z Kolovrat. Mezi dalšími častými prokurátory se vyskytuje Václav Misska nebo Machuta. TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 33, 39, 99, 104, 167.

¹²⁹ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 19.

¹³⁰ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 125, 420. TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 252, 314, 316.

¹³¹ ZACHOVÁ, J. *Regesta Bohemiae et Moraviae. Pars V. Fasciculus 3. (1350–1352)*. Dolní Břežany: Scriptorium, 2000, s. 462.

listinách označováno jako námitka *non solute*,¹³² tedy námitka nesplaceného, čímž poukazuje na fakt, že materiální stránka této excepce má obdobný obsah jako stejnojmenný římskoprávní institut. V případech se objevují také námitky směřující proti svědkům,¹³³ případně podaným listinám.¹³⁴

Od chvíle podání námitky měla protistrana osm dní na vyjádření a stejné pravidlo platilo v případě dupliky nebo tripliky. Pomyslné přehazování důkazního břemene mohlo trvat delší dobu, neboť soudní akta dosvědčují také užití quadrupliky.¹³⁵ Problémem nebylo ani konsenzuální odročení věci na základě dohody prokurátorů sporu.¹³⁶ Finální délka skutkově složitějších věcí se tak mohla nést přes deset zápisů; tedy deset jednání o různých časových odstupech, zejména byla-li věc postoupena k soudu oficiála.¹³⁷

Pro lepší ilustraci role procesních námitek v rámci učeného procesu kanonického jsou představeny některé případy, které v druhé polovině 14., případně na počátku 15. století zaměstnávaly soudní úředníky pražské konzistoře a soudu generálního vikáře, a které přinášejí odraz uplatnění jednotlivých procesních institutů.

4.1 Spor o desátky mezi farářem Janem ve Vilémově a opatem Ondřejem kláštera řádu sv. Benedikta¹³⁸

Prvním vybraným případem je spor mezi Janem, farářem kostela ve Vilémově, se sousedem Ondřejem, opatem kláštera řádu sv. Benedikta o vybírání desátků v hraniční části jejich pozemků, konkrétně třemi poplužními mezi vesnicemi Sirákovcemi a Sptycemi.¹³⁹ Ke 3. únoru 1369 je datováno konečné rozhodnutí sporu pražským oficiálem Jenčem,¹⁴⁰ představeným kostela svatého Kříže ve Vraclavi. Jak je zvykem, rozhodnutí shrnuje přededešlý skutkový stav, přičemž se dozvídáme, že předmětná žaloba byla podána Janem ve Vilémově, ve které uvádí, že výše zmíněný opat se svým konventem berou užítky za hranicemi svého benefícia. Konkrétně má žalovaný proti právu spravovat tři popluží (araturarum) náležející do správy vilémovské fary. Škodu farář Jan stanovil na 15 kop grošů, neboť k překračování práva má dle žaloby docházet už 11 let. Soud proto žádá o rozhodnutí, ve kterém by žalované straně uložil zdržení se zásahu do práv jeho farního benefícia a náhradu škody společně s náklady řízení. Na tuto žádost odpovídá prokurátor opata Ondřeje Tomáš

¹³² Jedná se o zápis stvrzující prodej hradu Hohenstein a osady Hersbruck císaři Karlu IV., přičemž jsou jmenovány opravné prostředky, kterých se konvent kláštera v Bergenu vzdává vůči svým dědicům. Mimo jiné listina zmiňuje *excepcioni doli mali vel cause metus, excepcioni non solute seu numeratae pecunie, non puri auri seu leglais ponderis et omnibus iuris beneficiis...* MENDL, B. – LINHARTOVÁ, M. *Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae. Fasciculus 2. (1358–1363)*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, s. 194.

¹³³ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 105. TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 143. Ve věci týkající se střídnictví v Boleslavi. TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 253, 265, 276.

¹³⁴ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 347.

¹³⁵ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské IV*, s. 215.

¹³⁶ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 260.

¹³⁷ Ke koexistenci a vztahu obou soudů opět in: HLEDÍKOVÁ, *op. cit.*, s. 157–171, která popřela koncepci Ferdinanda Tadry o jednom soudu a spíše se přiklonila k diverzifikaci těchto dvou úřadů.

¹³⁸ BLECHOVÁ, L. (ed.). *Regesta Bohemiae et Moraviae: diplomatica nec non epistolaria. Pars VIII. Fasciculus II. (1364–1366)*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2018, s. 258.

¹³⁹ Dnes ležících u hranic kraje Středočeského, Pardubického a kraje Vysočina.

¹⁴⁰ *Ienczo, Jenczone, Jenczkone*. BLECHOVÁ, *op. cit.*, s. 257.

z Bechyně replikou se zapírací formulí *negando narrata prout narratur* a dodává,^{141,142} že se žalovaný a jeho konvent o vymezené území stará na vlastní náklady a udržuje jej v dobrém stavu déle než sahá lidská paměť bez placení poplatků. Mimo tuto obranu klade námitku místa a času a protestuje proti návrhu na odsouzení k placení nákladů řízení. Ačkoliv není v listu zaznamenána žádná duplika, ani rozhodnutí proti obranám žalovaného, je jasné, že se jednalo o obrany neúspěšné, neboť následuje předložení žalobních článků a pozice k nim, a následné provádění přísah. Po něm přistoupil rozhodce k dokazování sestávajícího z výslechu svědků. Proti svědkům faráře Jana podal prokurátor protistrany námitku, na kterou pak Tomáš odpověděl replikou. Tyto bohužel do listiny zaznamenány nebyly, a o jejich úspěchu lze proto polemizovat. Opat Ondřej byl totiž rozhodnutím zproštěn požadovaných nároků a žalobce Jan odsouzen k placení nákladů.¹⁴³ Pro svou skoupost nelze ze zápisu přesně určit jaký význam v rámci řízení námitky měly, úspěch lze pravděpodobně přisuzovat prokázané časové kontinuitě držby příslušných polí a vybírání desátků.

4.2 Spor o faru ve Chvalenicích léta Páně 1377¹⁴⁴

Další z vybraných sporů, tentokrát ze soudních knih generálního vikáře, je spor mezi Jaroslavem Blehem a Janem z Hombergu na jedné straně a Jindřichem [Kabátem], plebánem prezentovaným k faře ve Chvalenicích Vilémem z Fuserka, na straně druhé. Jindřich podal 3. února 1377 žádost o potvrzení konfirmace k této faře na soud, proti čemuž se s protinávřhem ozvali druzí dva jmenovaní, tvrdíce, že jsou společně a nerozdílně jedinými patrony daného kostela a uskutečněná prezentace tedy nemůže být platně uznána. Obě strany následně pod přísahou předkládají první důkazy; Jindřich dokládá soudu svou cridu a protistrany dvě prezentační listiny.¹⁴⁵ Datum dalšího dokazování bylo stanoveno na pondělí po 2. neděli postní.¹⁴⁶ Tento den připadl v roce 1377 na 23. února, kdy dotčení patroni a Jindřich Kabát podávají žalobní články, přičemž farář navrhl soudu čtyři svědky; Kříže, soudce Jana, Ubislava a Přibíka. Protistrana proti tomu navrhla

¹⁴¹ *Coram vobis honorabili viro domino Jenczone, preposito ecclesie sancte Crucis Wratislaviensis curie archiepiscopalis Pragensis et apostolice sedis legati officiali, Petrus de Bechina procurator et procuratorio nomine honorabilium et religiosorum virorum dominorum Andree abbatiss totiusque conventus monasterii in Wilemow ordinis sancti Benedicti Pragensis diocesis ad petitionem seu libellum pro parte Johannis asserentis se plebanum ecclesie de Wilhelmow [esse] datum nuper oblatum respondet negando narrata prout narratur; petens petita fieri non debere animo lite contestandi, hoc adiciens, quod domini sui predicti abbates et conventuales, qui fuerunt pro tempore, monasterii predicti agros sive araturas in libello partis adverse expressatas coluerunt et excolunt et excolere fecerunt et faciunt propriis sumptibus et expensis a decem, XX, XXX, XL, L, LX, LXX, LXXX, LXXXX, centum anniscitra et ultra et a tempore et per tempus, cuius contrarii memoria non existit hominum, numquam alicui decimas et eisdem solvencium, et hoc proponit aliis iuris defensionibus sibi et dominis suis semper salvis seu exceptionibus tempore et loco proponendi de expensis litis factis et imposterum faciendi protestando et non aliter neque ultra, de quo protestatur.* BLECHOVÁ, *op. cit.*, s. 258–59.

¹⁴² BLECHOVÁ, *op. cit.*, s. 258.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 183.

¹⁴⁵ *Crida cum confirmacione et investitura* je mandát, kterým zmocňuje biskup nebo generální vikář plebána v okolí uprázdněného benefícia k ohláškám, konfirmaci a investituře prezentovaného kandidáta. Tento dokument se vracel posléze zpátky vydavateli s pečeti a dopisem exekutora *cridy*, informující o průběhu konfirmace a možným námitkám, který by konfirmaci znemožnil. V případě úspěchu byla nově ustavovanému vystavena konfirmační listina.

¹⁴⁶ Dominica Reminiscere. TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 183.

předvést svědků pět; Michala z Měšna, Benedu z Měšna, Jana ze Zličína, Marka ze Ženěvic a Vítka ze Žitova a k tomu navíc blíže nespecifikované rozhodnutí s pečeti pražského oficiála. Soud byl odložen na pátek před květnou nedělí (tj. 2. dubna).¹⁴⁷ Překvapivou událostí je prezentace vzpomínaného Jindřicha k dané faře 11. dubna navzdory vedenému sporu.¹⁴⁸ Další stání bylo 27. dubna odročeno na termín za 15 dní. Spor proto pokračuje 11. května, kdy se vikář Jan táže přítomných, zda-li chtějí v kauze podat nebo přednést ještě jiné důkazní návrhy, než které již byly předneseny, načež obě strany uvádí, že nic dalšího již nenavrhují a je možno přejít k rozhodnutí. Vikář potvrzuje konfirmaci plebána Jindřicha.¹⁴⁹ Spor ale pokračuje, když prokurátor Petr Loderius, jménem patronů podává dilatorní námitku místa a času, přičemž termín dalšího projednání je stanoven na středu za osm dní.¹⁵⁰ Její výsledek (resp. mezitimní rozhodnutí), ale není v aktech zaznamenán, ačkoliv se lze důvodně domnívat, že nebyla přijata. Spor byl totiž rozhodnut 15. července Zbyňkem z Klučova, který prohlašuje, že jimi prezentovaný kněz spor prohrál, přičemž soudce potvrzuje ke kostelu Jindřicha řečeného Kabát. Výše zmíněný kněz se dále distancuje od odvolání, které by zpochybnění patroni chtěli podat a spíše se vyjadřuje v podpoře zvoleného plebána.¹⁵¹

4.3 Spor o patronátní právo kostela v Rožďalovicích roku 1384¹⁵²

Poslední z vybraných kauz se začala psát pravděpodobně kolem roku 1383 a trvala až do roku 1385, kdy z akt postupně mizí. Datum první podané žaloby není úplně jasné a daná fara v Rožďalovicích byla předmětem sporu už na konci roku 1380,¹⁵³ nicméně ze zápisů přímo neplyne, že se jedná o stejný spor, který je bezpečně doložen až od ledna roku 1384, a který byl veden mezi Janem z Turnova a Janem Klačatou. První z jmenovaných se v aktech sice vyskytuje už v roce 1380, kdy si volí prokurátora, není však jasné, jestli se jedná i o počátek daného sporu. Akta přitom konstatují, že prokurátora Jana z Turnova volí *in causa, quam habet super ecclesia in Rozdialovicz*.¹⁵⁴ V listopadu téhož roku pak soud vyzývá strany k podání žalobních článků, ale světlo vrhá až zápis datovaný na první soudní den po svátku Narození Páně, neboť byly strany vyzvány k předložení *tabulas*, kdy prokurátor jedné ze stran namítá, že fara v Rožďalovicích je nedělená, a že na ní musí být pouze jeden plebán. Je patrné, že dosazování plebánů na faru poblíž Nymburka nepůsobilo kontroverze jen výjimečně. Jan Klačata nicméně v tomto sporu nefiguruje a je poprvé u stání doložen až v pondělí 28. ledna po svátku svatého Antonína roku 1384, kdy byl před soudem generálního vikáře přednesen spor o patronátní právo kostela v Rožďalovicích.¹⁵⁵

Jan Klačata ve sporu vystupuje jako strana žalobce, neboť zápis zachycuje jím podanou repliku proti dříve podaným námitkám. Žalobce skrze svého prokurátora odpovídá, že

¹⁴⁷ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 186.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 190.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 196.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 209.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 212.

¹⁵² TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 251.

¹⁵³ Jedná se o vesnici poblíž Nymburku.

¹⁵⁴ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 58.

¹⁵⁵ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 249.

námítky nijak nepřekáží *litis contestatio* a žádá po protistraně, aby odpověděla na žalobu, a za zbytečné prodlužování jednání je navrhuje odsoudit mezitímním rozhodnutím také k placení nákladů řízení. Na tuto repliku podává magister Vavřinec (prokurátor Jana z Turnova) dupliku, ve které uvádí, že předložená replika se nezakládá na pravdě podle práva ani dle skutkového stavu. Žádá proto soud, aby jeho pána Jana osvobodil od odpovědi na žalobu a protistranu odsoudil k placení nákladů.¹⁵⁶ Z první části zápisu sice nevyplývá konkrétní podaná námitka, ale lze usuzovat, že se jednalo o některou z peremptorních námitek, neboť ve vztahu k námitce pramen hovoří o účinku *non impediunt*,¹⁵⁷ což naznačuje spíše peremptorní vlastnosti podané excepcce. Zápis dále demonsturuje, jakým způsobem si strany důkazní břemeno ve sporu přehazovaly a lze přemítat o tom, do jaké míry měly repliky předepsaný charakter, neboť uvěříme-li duplice, zdá se, že podané repliky měly spíše za účel jednání prodloužit, neboť se právně ani skutkově nevázaly na vypořádání předmětné excepcce.

Rozhodnutí o věci bylo z 18. ledna odloženo o osm dní na středu 27. ledna, což ukazuje, že lhůty byly počítány bez neděle. Nelze nejspíše předpokládat, že by se rozumný člověk připravoval na soudní stání taky v neděli. Tento termín byl danou středu 27. ledna odložen na pátek,¹⁵⁸ a pak znovu na základě dohody stran ještě na sobotu.¹⁵⁹ Mezitímním rozhodnutím toho dne vikář Jan po dohodě se spolusoudcem Matějem vyhláší, aby Jan z Turnova prokázal rozsouzenou věc a rozhodnutí o exkomunikaci, kterou namítá řečený Klačata.¹⁶⁰ Spor pokračuje v únoru, kdy Jan Klačata namítá kontumaci druhého Jana, neboť neprokázal exkomunikační rozhodnutí tak, jak mu uložilo mezitímní rozhodnutí.¹⁶¹ Z toho tedy vyplývá, že se skutečně jednalo o peremptorní námítka *rei iudicatae* a *exceptionem excommunicationem*. Spor je projednán znovu 2. března, kdy Vavřinec (prokurátor Jana z Turnova) podává tripliku a žádá soud, aby bylo vyhlášeno rozhodnutí podle předložených věcí, protože se soud rozhodl vyhlášení odložit na termín za čtrnáct dní až mu bude přítomen Klačata.¹⁶² Poslední den měsíce března pak generální vikář opět odkládá projednání sporu na pondělí po svátku Božího těla (tj. až po 8. červnu!), a to z toho důvodu, že byla věc vrácena k prošetření zpět pražskému oficiálovi. Další státní je stanoveno až na 10. června 1384, kdy Klačata prohlašuje, že Jan je kontumován, neboť neodpověděl na žalobu. Nařízení generálního vikáře není v edici zaznamenáno, patrně pro nečitelnost. Ať už byl výsledek jakýkoliv, musel být v Janův neprospěch, neboť Jan prohlašuje, že podá odvolání, přičemž žádá soud, aby mu byl vydán *apostolos*.¹⁶³

Z výše nastíněných sporů je patrné, že forma procesních námitek neodpovídala učené terminologii, neboť námítka měly spíše vágní formulace, stejně jako jejich repliky, kdy obě mělo za cíl jednání ve věci zpomalit. Opakování stejných námitek v různých sporech

¹⁵⁶ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 245.

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 247.

¹⁵⁹ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 248.

¹⁶⁰ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 249.

¹⁶¹ TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 251.

¹⁶² TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 256.

¹⁶³ Jedná se o listinu vydávanou instancí, od které se subjekt odvolává a je určena směrem k instanci odvolací. Formu takového listu stanovuje už Gratianův dekret. Forma apostolu in: FRIEDBERG, *Corpus iuris Canonici. Pars secunda. Decretalium collectiones*, s. 477–478.

tento závěr jen podporuje. Stejně tak jako mezitímní rozhodnutí jedné ze soudních listin, která odmítá podané námitky z materiální i formální stránky, poukazující tak na jejich nevelkou kvalitu.

5. Závěr

Je patrné, že dochované prameny středověkého práva poskytují jen rámcový přehled jednotlivých právních institutů. K doplnění výkladu kanonického práva je tak vhodné sáhnout po procesních příručkách, které ač byly neoficiálním pramenem práva, mohou poskytovat lepší vhled do praxe než oficiální církevní kanony. Zkoumaná příručka *Circa processum iudicarium* tak jistě nabízí prostor pro zkoumání různých procesních institutů včetně příkladů vytažených z praxe.

Obsažená úprava procesních námitek (zvaných *exceptiones*, *defensiones* a někdy šířeji *dilationes*) ukazuje nesporně inspirační zdroje zejména v díle *Speculum iudiciale*, které v rámci svého výkladu vychází z římskoprávní úpravy. Římskoprávní odkazy byly v předemětné příručce sice povětšinou vynechány, zůstaly však skrovné reference na některé části Digest a jejich výkladová ustanovení. Rozdělení námitek na peremptorní, dilatorní, anomální a smíšené tedy není originální, ale je převzato ze zevrubnějšího traktátu francouzského kanonisty. Mimo členění je nutné konstatovat, že podoba námitek mohla být různá, zejména jednalo-li se o námitky týkající se skutkového stavu a nikoliv námitky právem upravené. Důležité vlastnosti námitek bez ohledu na vymezení různých traktátů by se daly shrnout do tří bodů; **jednak kdy je možné excepci podat, jak dlouhou dobu má schopnost působit, a jaké má účinky v rámci dokazování.**

Praxe pražské diecéze pak budí dojem, že námitky sloužily jako jakási výplň soudního sporu, neboť většina podaných excepcí skončila neprokázána a soud pokračoval jejich podání navzdory.¹⁶⁴ To může být dáno nevalnou kvalitou jejich podání, jak ostatně dokládají i zápisy soudních listin. Je však patrné, že se spory před soudem generálního vikáře nesly přes mnoho soudních roků, než byla věc rozsouzena a byla-li námitka alespoň částečně ucházející, zakládala odročení sporu o osm dní, sloužící k podání repliky. Z akt je také patrné, že strany nezřídka žádaly vydání apostolu sloužícího odvolací instanci.

V rámci dalšího badatelského zaměření může zmiňovaná příručka poskytnout komplexní pochopení učeného procesu kanonického bez omezení na toliko jeden institut.

¹⁶⁴ K tomu namátkově například TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské I*, s. 200, 208, 209, 232, 253, 254, TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II*, s. 3, 7, 215, 250.

Release Proceeding: the Zbiroh Manor Farm Estate in the Years 1670–1690

Josef Vacek

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Contact e-mail: jose.vacek@gmail.com*

Abstract:

The present paper focuses on the release proceeding of the serfs on the Chamber estates of Točnick, Zbiroh and Králův Dvůr in the years 1670–1690, *i.e.* during the office of the governor Ignatius Sebastian de Bois. The process was controlled by both provincial regulations, such as the Renewed Provincial Ordinance, and overlord regulations, such as the instructions for the governor. However, the exact release proceeding has not yet been described, so the thesis attempts to shed light on the process that both the serfs and the overlords had to undergo in order to issue a letter of release. The thesis concludes with the hypothesis that the mechanisms described are applicable to other chambered estates in the second half of the 17th century. The basis of the thesis are microhistorical probes, which, in conjunction with a quantitative-qualitative approach, allow to capture both the overall picture of the release proceedings and its individual aspects in detail.

Keywords: release proceeding; letter of release; 17th century; Chamber estate; governor de Bois; Točnick manor; Zbiroh manor; Králův Dvůr manor

DOI: 10.14712/2464689X.2023.24

Financing: This study was supported by the Charles University, project GA UK No. 266120, which is implemented at the Charles University, Faculty of Law, Department of Legal History.

1. Introduction

The present study deals with the release proceedings, using the example of the serfs of the dominions of Zbiroh, Točňík and Králův Dvůr in the years 1670 to 1690,¹ i.e. in the period when Sebastian Ignatius de Bois was the governor of these dominions. The aim of the study is to find out, on the one hand, how the formal and factual process of releasing of a serf from one overlord to another was carried out and, on the other hand, to focus on the arguments that determined the outcome of such a procedure. The twenty-year management of the governor de Bois also allows us to see whether there was a shift in the release procedure during this period, how the individual arguments for releasing or not releasing individual serfs changed.² This article deals with the permanent migration of serfs approved by the respective suzerain, leaving aside the issue of the defection of serfs from the estate.

The paper is based on numerous sources from both within and outside the release proceedings. The correspondence between governor de Bois and the Bohemian Chamber became the basis. This is partly deposited in the State Regional Archives in Prague in the Velkostatek Zbiroh fonds, and partly in the National Archives in the Nová manipulace fonds. The two complexes of materials complement each other, and in some cases even overlap, so that in many cases relatively comprehensive information concerning the release of a given serf is available. The chamber instruction for the governor, issued for the administration of the estates in question, was also an essential source, and touched on the serf of the releasing of serfs.

Another source are the lists of the serfs of the Zbiroh manor farm estate, which record, among other things, both the temporary and, above all, permanent migration of individual serfs, as well as church registers, recording, among other things, the place of birth of serfs, books of drafts and other auxiliary materials, and finally the correspondence of individual authorities who occasionally intervened in the release proceedings. Such authorities could have included, for example, regional governors, local nobles, parish priests, judges, magistrates and other members of villenage affected by the release or admission of a serf.

The present study is based on a quantitative-qualitative approach. The qualitative component is mainly reflected in the construction of the general release procedure as well as the understanding of the breadth and frequency of criteria that influenced the outcome of the procedure. The qualitative component then allows to delve deeper into the selected proceedings, to study the related materials and to get to the heart of the issue. Thanks to such probes, it is then possible to better understand why the governor made such a decision or why the chamber in some places made a decision opposite to the recommendation of its official. The combination of these two approaches then provides a comprehensive picture of release proceedings over the course of two decades on the chamber estate.

¹ In terms of terminology, I follow the approach of Sheilagh Ogilvie, who prefers the notion of “serf” to that of “subject”: “Likewise, for reasons of clarity, this essay translates *Untertan*, the contemporary German term for someone subject to ‘hereditary servility’ (as were early modern Bohemians and many other east-Elbian inhabitants, for example Prussians), as ‘serf’ rather than the anachronistic and confusing ‘subject’.” OGILVIE, S. Communities and the ‘Second Serfdom’ in Early Modern Bohemia. *Past and Present*, 2005, No. 187, pp. 69–119, here 69.

² Due to the limited scope, more general descriptions of the manor farm estate or the figure of the governor de Bois are omitted. In this respect, reference can be made to the work VACEK, J. Zbĕhání a osazování poddaných. Panství Zbiroh, Točňík a Králův Dvůr za hejtmána S. I. de Bois (1670–1690). *Bohemiae Occidentalis Historica*, 2021, No. 2, pp. 5–29.

In the first part of the thesis, the basic, general outline of the release procedure is presented in the form according to which it was most often conducted. The individual points of the procedure are then elaborated and commented on. This part describes the individual criteria that played a crucial role in the release of serfs from the point of view of the authorities, *i.e.*, the meeting of the formal and factual levels of the release procedure. In the second part of the thesis, space is devoted to chosen cases – these mainly concern disputes between overlords, since it is in such cases that a greater amount of material was produced for the case and some circumstances were explained in more detail.

Migration is a natural and, even from the point of view of the overlords, largely desirable part of the everyday life of the serf population, which applies to both vertical and horizontal migration. From a geographical point of view, several types of migration can be distinguished according to their distance and duration. From the point of view of the overlordship, long-term migration outside the manor was essential. It can be stated that, in principle, no restrictions were placed on the movement of serfs within the manor farm estate. The framework was primarily determined by family and property relations, followed by the service of the chief or a servant.³ However, considerable attention was also paid by the overlords apparatus to long-term or permanent migration beyond the estate's borders.

In the matter of the disposal of serfs, the starting document is undoubtedly the Verneuerte Landesordnung (the Renewed Provincial Ordinance, Obnovené zřízení zemské), in the case of the Zbiroh manor farm estate it is the Renewed Ordinance for Bohemia from 1627. Provisions concerning the stay of serfs outside the domain of their superiors are contained in the section entitled “On the non-residence of other estate lords’ serfs and the right of lords over their serfs, including their servants and officials”,⁴ specifically in Articles Q.1. to Q.21., which directly regulates the transfer of serfs from one overlord to another. In spite of Article Q.2., which requires the issuance of a letter of release (Abschiedsbrief, zhostní or výhostní list), Article Q.13. also allowed for the release to be made by a handshake, either orally or in writing,⁵ if the serf was to enter the service of another overlord. A partial modification of these rules and an increase of certain fines for the unauthorized possession of serfs of an other landlord was then made by the imperial rescript of 27 March 1650, which stipulated that a person could not be admitted to serfdom without presenting a letter of release.⁶

However, the more specific regulation of the relations on the manor farm estate depended on the overlord, which in the case of the manors of Točník, Zbiroh and Králův Dvůr was the monarch represented by the Bohemian Chamber. The Chamber issued so-called

³ On this issue, see most recently NEKVAPIL, L. *Čelední služba v Čechách v raném novověku: právní, sociální a ekonomické aspekty*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2020. Also Maur, E. – Grulich, J. (eds.). *Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Historická demografie*, 2006, Vol. 30.

⁴ In Czech: “O nepřečovávání lidí cizích poddaných a právu pánův nad svými poddanými, též služebníky a úředníky”, in German: “Von Nich-Auffenthaltung frembder Herren Unterthanen, und dem Recht der Herren gegen ihren Unterthanen, auch derselben Dienern und Beambten”.

⁵ In fact, the older ways of admitting and releasing serfs documented at least for the 16th century were preserved.

⁶ WEINGARTEN, J. J. *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus*. Prague: Konrád Müllem, 1720, p. 273, no. 143.

chamber instructions for the governors of the estates administered by it.⁷ A modified version of it was also given to the governor S. I. de Bois after he took office in 1670.⁸ For the governor, this was a binding instruction from the owner of the manor, which he was to follow and whose observance was monitored in the context of the visitations of the superiors.

The instruction clearly stated that the governor alone could not decide on the release of individual serfs, but needed the permission of the Chamber. Here the governor played the role of a mediator, an administrator, an intermediary who collected the requests and sent them to the Chamber for a decision, together with a commentary: “Our governor has no power to release any of serfs to other domestic estates or in any other way.”⁹

At the same time, a procedure was laid down for the case when a serf asks to be released: “if any of our people ever want to turn to a different estate, it will be with the knowledge and permission of our Bohemian Chamber, and our governor will be obliged to bring that person and the possibility of that person and whether it would matter to him”.¹⁰

Also, if the Chamber wanted to acquire a serf belonging to a different overlord, it was the governor who was to obtain information about him, but the decision did not depend on him: “On the other hand, when our Bohemian Chamber negotiates for foreign serfs to come to our estates, the governor is obliged to make such people known to the Bohemian Chamber.”¹¹

Last but not least, the instruction was intended to cover situations when a serf belonging to someone else wanted to settle on the estate without the appropriate permission: “Our governor is not to receive serfs who do not have sufficient letter of release on our lands, nor is he to allow them to buy any free estate on our lands.”¹²

It follows from the above summary of instructions that the governor was to be primarily a mediator who collected the requests of the serfs and forwarded them to the Bohemian Chamber, together with an assessment of whether the person concerned was important to the manor. He was to make the same assessment of the persons who wanted to negotiate with the manor. There was also a prohibition to admit people without letters of release to the manor, even temporarily, which was similar to Article Q. I. of the Renewed Provincial Ordinance or other provisions.

⁷ Analysis of these instructions for the Chamber manor, especially KALOUSEK, J. *Archiv český XXII: Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*. Praha: Domestikální fond království Českého, 1905, pp. 358–481.

⁸ State Regional Archives in Prague (SOA Prague), Velkostatek Zbiroh fund (VS Zbiroh), inv. no. 103, Instrukce hejtmantu Ignatiovi de Bois /opis/, 1670. That this is a copy is evident from the appendix on the last leaf, where the registrar’s note and his seal are placed.

⁹ In the original: “Lidí poddaných hejtman náš nemá žádné moci na cizí grunty neb jakkoliv jinak propouštěti.”

¹⁰ In the original: “jestli se kdy kdo z lidí našich zhostiti a na cizí grunty obrátiti chtěl, to se státi s vědomím a povolením komory naší české, pročez hejtman náš bude povinen pokaždý tu osobu i možnost té a zdaliž by na ní co záleželo přednésti”.

¹¹ In the original: “Naproti tomu když komora naše česká jaké cizí poddané na panství naše vyjednává, aby hejtman povinen byl o takových lidech na tuž komoru českou pokaždý v známost uvěsti.”

¹² In the original: “Lidí cizí, kteří by dostatečných vejhostův neměli, hejtman náš na grunty naše přijímati a jim zakoupení žádného ani freimarku na gruntech našich dopouštěti nemá.”

2. Majority form of release proceedings

The process of releasing a serf to a different domain could be very formalised and take many months. In the period under study, one can encounter various variations of the release procedure, but in principle the basic, majority procedure can be reconstructed from the archival sources. In general terms, the release procedure was divided into the following five steps:

1. A serf of the Zbihroh manor farm estate, who had conceived the idea of permanently moving to a different estate and becoming a serf there, asked the *new overlord* for his release from his home estate;
2. if the mentioned overlord considered his possible negotiation of the serf to be beneficial, he or she asked the current overlord to release the serf – in this case the requests were sent to the Bohemian Chamber;
3. at the Bohemian Chamber, the material was handed over to the relevant clerk, who subsequently asked the governor of the Zbihroh manor farm estate to provide basic information about the serf and to assess whether or not he or she could be released to an other overlord and why;
4. the governor gathered information about the serf and then wrote and sent his opinion on the matter to the Bohemian Chamber;
5. after receiving the governor's letter, the Bohemian Chamber issued a decision on the application and sent it again to the Governor; in the case of release, a letter of release was also sent.

In a similar way, the release procedure worked also in the case when a serf belonging to someone else intended to negotiate to the chamber estate – his request was thus directed to the Bohemian Chamber, which then asked the respective governor of its estate for his opinion on the matter and in case of his consent, then asked the potential overlord for the serf. The newly admitted serf was inscribed in the serf inventory of the particular manor. It is clear that the process could be protracted and the two lordships (existing and requesting) could have had a longer communication about whether the serf could be released or for what consideration. It is clear that it was not only the will of the existing superiority that was crucial here, but also that of the future one, and the latter may have been the more important for the intention of the serf to negotiate, as it depended on it how much energy it put into the negotiations.

Dozens of such formal proceedings have been documented, the most valuable being the governor's individual opinions on individual serfs and other communications regarding their release. Therefore, the most profitable cases appear to be those in which neither party was willing to give in: the demanding superior from his demand for the release of the serf, the governor from his refusal. In such cases, a battle of (economic, legal or social) arguments often broke out and the whole matter dragged on.

A certain exception to this process were the requests of the serfs who wanted to be sent to the cities of Prague, as there was apparently no superiority on the other side with whom it would be possible to negotiate their release. In this case, the serf directly addressed his request to the Chamber, which requested the opinion of the governor and made a decision based on it. In such cases, the governor's own assessment was of greater importance, since it was only the serf and his personal interests that stood against him. In the case of requests for release to other (royal) towns, the headman of the town in question, together with its council, represented the superior.

2.1 Pre-application phase

There are several reasons why the serfs demanded their release. However, by far the most common reason was the desire to enter into a marriage that the applicant had arranged outside his estate. Meetings outside the manor that resulted in a marriage promise were quite common during service on a different manor, at the market or during a regular visit to church, as the parish districts were not dependent on the manor boundaries, and there was no parish coercion. It was commonly understood and perceived that it was undesirable from the point of view of the owner of the manor for serfs of different overlords to be married.¹³ Another reason for a craftsman to change his place of work could have been the exercise of his profession, which had no outlet in the place, or there was no suitable facility for him there. In such a situation, the person concerned had a choice as to which route to take, either by way of a formal request to leave or by arbitrarily leaving the estate, which was generally prohibited.

2.2 Request of a serf to be negotiated to a different estate

The first step in the formal release procedure was usually the request of the serf who wanted to be released. This was addressed to the new overlord, *i.e.*, the one to whom the person in question requested to be negotiated to – it was addressed directly to the owner of the estate. In the letter, the serf briefly presented the reason for which he should be negotiated to the new estate and stated to which overlord he or she was currently a serf. This reason was most often a wedding promise, however, one can also find a desire for a better job in the trade. Thus, if it was a fserf who was interested in being negotiated to the manor of Točnick, Zbihroh or Králův Dvůr, the application was directed to the Bohemian Chamber. If, on the other hand, a serf from Točnick, Zbihroh or Králův Dvůr wanted to be negotiated from his own estate, he addressed his request to the owner of the receiving estate. Typically, these requests were undated and preserved in copies at the Bohemian Chamber; the original was retained by the lord of the manor on which the serf wanted to be negotiated and only copies made for this purpose were sent on.

2.3 Assessment of the request by the new overlord

The second step was an internal evaluation of the requested overlord, whether it was interested in the given serf and, if necessary, the steps aimed at negotiating it. Thus, if the owner of the manor received a request from a serf in the possession of an other overlord to negotiate him or her, he or she forwarded this request to his or her governor or other official who administered his or her manor. The official had the task of examining the request and, if necessary, expressing an opinion as to whether negotiation would be beneficial to the manor. On the basis of this response, the estate owner then wrote a letter to the Bohemian Chamber requesting the release of the serf. The request for the release of the serf usually stated the reasons which had led the serf to seek resettlement, and a copy of the serf's request was enclosed. The archival materials show that the governor de Bois always advocated the admission of new serfs and supported any such efforts with his

¹³ SOA Praha, VS Zbihroh, inv. no. 855, sign. XVII/42, kt. 46, Různá korespondence od žebřáckého magistrátu, 1636–1680, fol. 172–176, Correspondence from December 1670; or National archives Czech Republic (NA), Nová manipulace fund (NM), sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, unfoliated, Letters from March 1673.

letters. However, when it came to the transfer of serfs to different estates, his answer was not given in advance.

2.4 Assessment of the application by the home overlord

As soon as the Bohemian Chamber (which can be equated with the owner of the manor) received a request for the release of its serf, it has been submitted to the clerk who was assigned to handle matter of the manor and the documents concerning it. The clerk subsequently drafted a letter and, after approval, the original letter, in which he asked the governor of the manor in question to comment on the release of the serf. This was therefore a similar step to the previous point – both overlords tried to obtain at least basic information about the serf who intended to change his or her place of residence. In both cases, the person designated for this purpose was the governor of the manor.

2.5 Acquisition of documents, opinion

After receiving the letter from the Bohemian Chamber, the governor of the estate to which the serf belonged began to collect the necessary documents for his or her eventual release. This was the most important part of the whole release procedure. Home estate kept a number of records about the serfs and this information had to be submitted to the owner of the estate. In practice, this was an extract from various documents: land registers, lists of serfs, criminal records and others. Another ‘place’ where the governor sought information could be the home village, the overlords where the serf in question served or the parish priest, and the attitude of the family of the released serf also played a role.

On the basis of the information thus obtained, the governor wrote an opinion letter in which he either recommended granting or refusing the application, and at the same time stated the reasons which led him to do so. The scope of the information provided was based on the list set out in the Instruction of 1670, which imposed the following requirements on the keeping of the register of dispatches, which were in practice supplemented by a range of additional information:¹⁴

“Releases are written down word for word (...) with diligence which of the serfs of both sexes shall be released to whose estate, how much do we care about him or her, how much equity he had or how much he or she gave for his or her release.”¹⁵

2.6 Chamber decision, further action

After the Bohemian Chamber received the opinion of the governor, it decided whether or not the serf in question should be released. If the request was granted, a letter of release was drawn up,¹⁶ sent to the governor and handed over to the serf, who could present it to

¹⁴ The release register was kept as a separate official document, but it has not been preserved within the fond of manor farm estate.

¹⁵ In the original: “vejhosty slovo od slova (...) s pilností zapisovati, kdo z lidí poddaných obojího pohlaví na čí grunty propuštěn bude, co na něm záleželo, jak mnoho spravedlnosti měl neb od vejhostu do důchodu dal”.

¹⁶ At least at this point, it should be pointed out that until now, Czech historiography has not devoted adequate space to the issue of letters of release, their legal framework and significance, the circumstances of their issue and further manipulation. This paper deals in particular with the formal and material procedure leading to their issue, and can thus be one of the bases for a broader study dealing with this issue.

the new overlord (where he then handed it over). However, if the Chamber did not grant the request, the proceedings either ended or negotiations continued on the terms of the release of the serf concerned. This is where the determination of the new overlord to obtain the serf in question for itself is most evident.

2.7 Phase after the Bohemian Chamber's decision

If the serf was successful with his request, he received from the governor the original of the letter of release, which he had to hand over to his new superior, or the document was sent by the governor to the requesting overlord. At that moment, the name of former serf was to be deleted from the lists of serfs and the serf was to go to his new place of residence, where he would in turn be added to the lists of serfs. However, if the request to be released was not granted, the serf remained under the government of his or her existing overlord and he or she was verbally informed of this fact. However, the negative decision was not an obstacle to the submission of a new application in which the serf sought his expropriation. The length of the release procedure itself depended on the speed of the various steps mentioned above. In the shortest cases, the entire procedure from the submission of the application to its settlement could take from a few weeks to the longest,¹⁷ lasting more than a year.¹⁸

3. Criteria for assessing applications

3.1 Equity

The most frequent aspect, which appeared in virtually every governor's letter, was an assessment of the amount of inheritance and other claims of a proprietary nature that the serf might incur, in the terminology of the time, *equity*. This was crucial information, for, as the letters of release issued show, the serf was released "with all the equity that would be due to him on the H.I.M. estates".^{19,20} The property relations of the serf's parents were thus assessed under this criterion, in particular whether or not they had a purchase on the estate and,²¹ where appropriate, what the value of the property was. The number of siblings among whom the inheritance would be divided also played a role. The rule was that the more equity a serf could expect, the less likely he was to be released of.

The governor tried to determine the supposed claim of the serf to inheritance as accurately as possible according to the value of the testators' buildings: "the estate perfectly lowered, on the fall, will hardly be worth 27 kopecks of Meissen, and so the whole

¹⁷ One of the shortest proceedings, in which Dorota Oulová was released, took place at the end of 1673 – 22 days elapsed between the writing of the application and the issuing of the certificate of leave, with most of the time taken up with the delivery of the relevant documents from place to place.

¹⁸ These were cases where one of the parties was delayed in its answers, it was necessary to negotiate the conditions of release, etc.

¹⁹ His Imperial Majesty, in the original J.M.C.; Jeho Milost Císařská.

²⁰ This is a phrase widely used in letters of release, in the original: "se vši spravedností co by mu na panství jeho milosti císařské patřila".

²¹ Purchase, in the original "zákup", ger. "Burgrecht". On the concept of *zákup* classically TLAPÁK, J. Zákup – heslo v Naučném slovníku zemědělském, In: *Pocta nestoru české agrární historiografie: K jubileu PhDr. Josefa Tlapáka, CSc.* Prague: Spolek zemědělského muzea, 2003, pp. 129–134.

essence of the inheritance equity of one of each child would hardly apply to 3 kopecks of Meissen".²² Where this was not possible, he tried to determine the amount of equity at least approximately: "the future equity, only on the very ground, is scanty, very little, and perhaps even nothing will accrue to the person of her after the death of her parents".²³ In assessing this criterion, the governor relied mainly on the land registers or accounting materials: "according to the purgkrecht registers, equity from her father's estate is 46 groschen and 1/4 denarii".²⁴

If the parents of the released person did not have any purchase or other sources of wealth, this fact was also explicitly stated: "having no inheritance or share of his own, for her father, being a servant in the town of Mejto, had no purchase".²⁵ Other sources of wealth could have been, for example, livestock: "having no purchase of his own on the estate of HIM ... he intends to divide this daughter Lidmila, as to each son, to four 50 head of sheep".²⁶

However, a serf could deprive himself of his equity by his own behaviour, namely as a result of a previous defection from the estate or another act.²⁷ This was a rather powerful tool with which the overlord could punish disobedient serfs: "[any inheritance] for loitering and disobedience (having always roved from the estate since his childhood) is forfeited and, according to the HIM's most gracious instructions, is forfeited to the pension".²⁸

Although the right of desertion is usually associated with the seizure of the trade of a householder who has deserted it, in the context of desertion it is associated with the loss of the right to inheritance:²⁹ "although more friends [= family members] are found here,

²² NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 12 December 1678. In the original: "grunt dokonale spuštěný, na upadnutí, budouc sotva státi, bude za 27 kop grošů míšenských, a tak celá podstata spravedlnosti dědické jednoho každého dítěte by se sotva na 3 kopy grošů míšenských vztahovala".

²³ NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 10 December 1673. In the original: "budoucí spravedlnost, toliko na samém gruntu, skrovná, velmi málo a snad dokonce nic po smrti rodičův na osobu její nepřipadne".

²⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-32, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 12, Copy of a letter dated 19 January 1672. In the original: "spravedlnosti pak po jejím otci jí dle knih purgkrechtních tolik 46 gr. 1/4 d. přináleží".

²⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, C Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois /fragment/, 1685, fol. 37, Copy of a letter dated 3 November 1685. In the original: "dědictví neb podílů svého nikdež bráti nemaje, neb otec její, bývajíc slouhou v městy Mejtě, žádného zakoupení neměl".

²⁶ NA, NM, sign. Z6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 23 August 1677. In the original: "nemajíce však žádného svého na gruntech JMC zakoupení ... tuto dceru Lidmilu podělití míní, tak jakž každému synu, a to čtyřem po 50 kusech ovčích dobytka".

²⁷ An example is the case of Vít Kubáň, who lost his claim to his father's inheritance due to his previous defection from the estate, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 813, sign. X/18/6-36, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1684, pag. 38, Copy of a letter dated 18 February 1687.

²⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 808, sign. X/18/6-30, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681, unfoliated, Copy of a letter dated 3 April 1681. In the original: "[by se jaké dědictví našlo, se pro] všetečnost a neposlušnost (zběhnouc vždy od dětinství svého ven z panství) tratí a dle JMC nejmilostivějších instrukcí na důchod připadá".

²⁹ Typically PROCHÁZKA, V. Zabrání majetku po opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století. In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1961, p. 193, similarly ŠINDELŘ, B. K otázce zběhlých poddaných u nás: Přehled opatření proti poddanským zběhům od 13.–18. století. *Časopis přátel starožitností, Ústřední orgán historické vlastivědy české*, 1949, Vol. 57, No. 3, p. 164.

equity, however found, for such a desertion, as a deserter, would be lost”³⁰ or similarly “but that Catherine and Voršila for their desertion have forfeited their entitlements to the HIM pension”.³¹ That this fact was kept in mind by the administration of the estate for decades is evidenced by the case of Vít Kubáň, who in 1668 defected from the estate, whereupon his father’s estate worth 29 zloty was forfeited. As late as 1687, the governor de Bois interceded on his behalf so that the money forfeited in this way could at least be counted “in the beer debt”.³²

3.2 Reward

The second most common aspect in the evaluation of the request for release was the expectation of a possible *reward* from the other side, *i.e.*, the likelihood of possible reciprocity from the requesting overlord. The release of a serf was called *a loan* in the terminology of the time and was often granted under the promise of a future *reward* or *exchange* (*zápůjčka, odměna, výměna*). The aspect of reciprocity in the release was quite significant, as in the case of a negative conclusion it usually determined the outcome of the governor’s evaluation. The governor’s assessment of this criterion was based on the geographic distance of the requesting overlord and his previous experience with the overlord in question, which he examined through the lists of serfs or the release register and the accompanying materials from the release agenda.^{33,34}

In such a case, the proximity of the demanding estate was a good prerequisite for a successful evaluation: “since the lands of the lord of Lochov are closely connected with the estate of HIM’s Točník, an exchange for this neighbourly loan can easily follow, as has happened more often than not”.³⁵ The argument here was therefore clear – the border with the Chamber manor, or the short distance from it, suggested that due to the contacts between the people, in the future the foreign serfs would be interested in moving to the territory of the Zbiroh manor.³⁶ In the end, however, it depended primarily on the

³⁰ NA, Sbirka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. no. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, kt. 8/24, pag. 6, Copy of a letter dated 28 January 1673. In the original: “ačkoliv přátelů více tu se nachází, spravedlnost pak, byť se jaká nacházela, pro takové své zběhnutí, jakožto odběžný, by ztratil”.

³¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře oficiálních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 296, draft letter of 24 December 1671. In the original: “však ta Kateřina a Voršila pro jejich zběhnutí své nápady do JMC důchodu propadly”.

³² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 813, sign. X/18/6-36, kt. 24, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1687, pag. 39, copy of a letter dated 18 February 1687. In the original: “na restu pivním”.

³³ The instruction for the governor from 1670 explicitly mentions release registers, but it seems that this role was actually fulfilled by the register of serfs, in which information about the releasing or admitting of a new serf to the estate was carefully noted. At the same time, it should be added that no other material representing a more or less comprehensive list of the released serfs can be found in the Velkostatek Zbiroh fund.

³⁴ These were various remarks relating to the willingness of a given superior to accommodate his serfs, their work habits, and so on.

³⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 94, Copy of a letter dated 13 September 1674. In the original: “jsouce grunty páně lochovské tu nablízce s panstvím JMC točnickým immediate spojené, snadně tak jako se častěji stalo, směna za tuto půjčku sousedskou následovati může”.

³⁶ This cooperation was particularly functional with the Rokycany family, see SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1685, fol. 12, Copy of a letter dated 15 March 1685.

extent to which the neighbouring nobility was willing to release their serfs to the Chamber estate – problems typically arose with the pledge estate of Křivoklát (at that time under the Schwarzenberg administration), where the serfs were happy to leave, but almost no one was released to Zbiroh.³⁷

On the other hand, it seemed to be disadvantageous to go to more distant places, as the distance usually decreased the contacts and therefore the probability that the Zbiroh estate could be the target of a foreign serf in the future. Such a *distant place* could be not only places in Moravia or abroad, but also locations near Prague: “this estate of Průhonice, which lies beyond Prague, is not expected to bring any reward, so I would rather that she should be left here, on the estate of HIM, obediently with my seemingly directed”.³⁸

The ratio of mutually released serfs also played a role, as some, especially local overlords, were associated with the experience of asking for more serfs but then refusing to release their own. In such cases, the governor resisted the release and, as part of the assessment, went back many years and calculated how many and which serfs on a given manor or estate had been released and in which cases the reciprocal request had been refused. Thus, when in 1680 Jiří Vykysalý attempted to move to the nearby estate of Všeradice for the purpose of marriage, de Bois did not fail to remind the Bohemian Chamber that the owner of the estate, Markvart Tuněchodský, had requested another serf in 1678, a shepherd, Jan Vinš, “without any reward up to now”, and therefore “it would be better to let the bride, promised to the same Jiřík Vykysalý to marry, go here in exchange for the shepherd in question”. As an alternative, therefore, he offered that Jiří’s bride-to-be should be thrown on the Chamber estates.³⁹

Such an exchange was generally desirable, as it allowed to maintain the number of serfs on the estate and at the same time to grant their requests, which led to greater stability – failure to grant a request increased the possibility that the serf would leave the estate anyway, but without the permission of the authorities. In the case of exchange, an extended release procedure was carried out, where the governor not only ascertained the property and family relations of the serf, but also did the same for the serf who was to come to the manor. For logical reasons, the aspect of “future reward” was eliminated, as the exchange was basically equal. The exchange did not have to be initiated by the requesting overlord alone, but could also be proposed by the requested overlord as part of the process – whether this was due to current need or fear of non-reward in the future.⁴⁰

³⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 809, sign. X/18/6-32, kt. 23, Kopsiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1683, pag. 20–21.

³⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopsiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 109, Copy of a letter dated 29 November 1672. In the original: “tuto pak ze statku průhonického, za Prahou ležícího, žádné odměny očekávati není, pročez raději k tomu, aby ona zde, na panství JMC zůstavena byla, bych poslušně se zdáním svým směřoval”.

³⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 28, Makuláře oficiálních zpráv a korespondence, 1676–1698, unfoliated, draft letter of 27 April 1680. In the original: “beze vši až dosavad odměny” and “slušelo by raději sem nevěstu, témuž Jiříkovi Vykysalému zakázanou k manželství, za dotčeného ovčáka sousedskou směnou propustiti”.

⁴⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 808, sign. X/18/6-30, kt. 23, Kopsiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681, fol. 65–66, Copy of a letter dated 6 September 1681.

3.3 Performed activity

The occupation of the person concerned was also important in the release proceedings – it was specifically mentioned for craftsmen, but we can also find references to peasants and others. In addition to the main economic activity performed by the serf, the governor was also interested in the quality of the work done. Thus, from dozens of release proceedings we learn which crafts were in demand and which were in surplus on the estate, as well as the work habits of some of the serfs.

The examined release proceedings show that the governor included shoemakers among the surplus crafts: “*being a shoemaker’s craft ... there are enough people of the same craft settled here on the HIM lands*”,⁴¹ shepherds: “*but since the estate of Zbiroh has enough similar shepherd people, some of them must be allowed to live abroad*”,⁴² but also carpenters: “*and although there are several similar carpentry craftsmen on the HIM estate, there are very few others in the same trade besides the two*”.⁴³

On the other hand, among the scarce crafts were such trades as basket maker: “*being a basket maker, this man is of much use to the whole estate and especially to the ironworks of JMC, besides his trade... I obediently intercede for him*”,⁴⁴ or rope maker: “*I wish, if it is possible to order it, that the same Poum could be preserved here, as such a craftsman is important for the local economy*”.⁴⁵ On the side of some crafts, we also learn that serfs were purposely sent to be apprenticed to a scarce profession. This was also the case with the aforementioned rope maker, Sebastian Poum, who had already been sent for apprenticeship by the predecessor of the governor of Bois, governor Raphael Gallides, or the brickmaker Bohuslav Vizina: “*this Bohuslav Vizina was sent on purpose to the brickmaking trade, which no one here had properly learned, so that he could be needed for the important economic tasks*”.⁴⁶ For a similar reason, Matěj Jokle began to learn to be a harnessmaker in the 1660s.⁴⁷

⁴¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 806, sign. X/18/6-27, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1677, fol. 14, Copy of a letter dated 18 January 1677. In the original: “jsouc řemesla ševcovského ... téhož řemesla lidí zde na gruntech JMC osedlých dostatek se nachází”.

⁴² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 805, sign. X/18/6-26, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1676, pag. 96, Copy of a letter dated 15 July 1676. In the original: “majice pak opáčené panství zbirovské podobných lidí ovčáckých dostatek, tak že se některým na cizopansku živiti povolití musí”.

⁴³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 96, Copy of a letter dated 18 October 1674. In the original: “a jakkoliv sice tu na panství JMC podobných tesařských řemeslníkův několik se nachází, však mimo dvouh jiní v témž řemesle velmi málo uživení býti mohou”.

⁴⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 601, Draft letter of 11 May 1674. In the original: “jsouce tento člověk košařem, celému panství a obvláště hutím JMC železným, vedle svého řemesla mnoho prospěšen... za něho se poslušně přimlouvám”.

⁴⁵ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 16 March 1673. In the original: “přál bych sice, pokudž možné objednat, aby týž Poum zde zachován býti mohl, potřebujíc takového řemeslníka k zdejšímu hospodářství důležité”.

⁴⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois (fragment), 1685, fol. 26, Copy of a letter dated 4 August 1685. In the original: “tento Bohuslav Vizina schválně k tomu cíli na řemeslo cihlářské, kteréhož se zde žádný pořádně vyučil, aby k důležitostem hospodářským potřebován býti mohl”.

⁴⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 174–175.

However, even a significant craft did not have to be an obstacle to release, unless the serf was excellent at it. One of the important crafts was undoubtedly milling, and although we do not find explicit reports of a shortage of millwright apprentices and masters, they were generally valued serfs who were only reluctantly given up by the overlords. The case of Václav Franta was an exception. He came from the village of Jivina, where his father, Filip Franta, bought a farmhouse in 1650 for the price of 30 kopecks of Meissen. When Filip left in 1671 and the widow Anna remarried the following summer,⁴⁸ the land was taken over in 1677 by the twenty-one-year-old son Václav Franta,^{49,50} already married at that time.⁵¹ In the meantime Anna moved in with her husband, Linhart Celer.⁵²

At that time Václav was already married to the daughter of a miller from Třebnuška named Kateřina,⁵³ and in 1677 she gave birth to their daughter Mařena.⁵⁴ In the next three years they had two more daughters, but during the plague epidemic of 1680 Kateřina lost her life.⁵⁵ After these events, Václav left in 1682, wandered around the mills, where he learned milling and two years later enlisted in the army in Žebrák, from where he returned to the estate in 1684. In the meantime, Linhart Celer left his mother and she returned to Franta's farm, where at that time her younger son Matěj, Václav's brother, acted as farmer.

After his return to the manor, Václav did not intend to take over the family farm again, claiming that he had been tricked into joining the army, and instead of staying on the estates of his overlord, he asked to be released to Trhové Dušníky mill. The request for his release was made in the autumn of 1684, and Jindřich Chlumčanský of Přestavlký and Chlumčany, the owner of Trhové Dušníky, acted as the demanding overlord. On 16 November 1684, he first contacted the governor of Zbiroh and asked him to intercede with the Bohemian Chamber. De Bois replied on the same day that he should have Václav Franta, who was already staying in Dušníky, arrested and handed over to Zbiroh, as he was a deserter and as such should be delivered to the land captains.⁵⁶

Chlumčanský did as he was ordered and had Franta arrested and delivered to Zbiroh to be imprisoned. He did not, however, give up the idea of negotiating for the miller, and wrote another letter to de Bois, in which he reminds him that it was from his estate that his serf had been released to Zbiroh five years ago, and that he would therefore now like to claim his right to a reward. Now de Bois showed his helpful face and said that

⁴⁸ SOA Praha, Sbirka matrik a průvodní listinný materiál fund (Sbirka matrik), sign. Hořovice 01a, pag. 63, Record of marriage dated 24 July 1672. Anna married the wheelwright Linhart Celer.

⁴⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 93, Soupis poddaných panství Zbiroh, 1670, fol. 86.

⁵⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 4804, sign. OS Zbiroh 70, Kniha purgrechtňi panství zbirovského, 1641–1670, old fol. 320, new fol. 615.

⁵¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728, pag. 68.

⁵² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 4804, sign. OS Zbiroh 70, Kniha purgrechtňi panství zbirovského, 1641–1670, old fol. 306, new fol. 592.

⁵³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, pag. 68, fol. 38. The couple received the marriage licence on 15 July 1676.

⁵⁴ SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Hořovice 01a, pag. 501, Baptism record of 3 May 1677.

⁵⁵ SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Hořovice 01b, pag. 905, Records of baptisms from 23 October 1678 and 11 February 1680.

⁵⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 951, kt. 112, Komorní výnosy 1684–1685, unfoliated.

Chlumčanský should apply to the Bohemian Chamber for a bargain and that he would then make a recommendation for release to his estates.⁵⁷

In spite of the Franta's bad behaviour, the assessment came in which the governor stated that "it matters nothing in particular to the person of his HIM pension here, for he is a wicked peasant and an imperfect miller". Above this, the good experience of the claimant overlord (Chlumčanský) was highlighted.⁵⁸ All Franta's claims to the estate of Zbiroh then passed to his only daughter (the other two died in infancy), who remained a local serf.⁵⁹ In the list of serfs from 1686, Václav Franta is still noted as a miller with the remark "married in Dušníky, to be appeared",⁶⁰ but already in March of the same year he was issued a letter of release.⁶¹ The registry records from Příbram also clearly show that at the end of the 1680s he was staying with his new wife in Trhové Dušníky.⁶²

On the other hand, if the miller proved himself, the governor did not hesitate to use not very frequent tools to bring him back to the manor. This was the case of Tomáš Křepela, who left the manor after his mill burnt down, leaving his wife and children behind. The governor received word that Křepela was staying at the mill in Chlumeč nad Cidlinou – more than one hundred and twenty kilometres from the estate's borders! De Bois immediately upon receiving this information issued *an open letter* authorising his envoys to track down and bring back the defector and at the same time asking the foreign overlords not to prevent them from doing so.⁶³ Thus, in the evaluation, it was not only the craft practised that mattered, but no less the quality in which the serf performed his work. What has been said about craftsmanship can then generally be applied to other work, especially agricultural work.

⁵⁷ The request for negotiation was sent to the Bohemian Chamber on 9 January 1685 NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, unfoliated, and subsequently on 12 January 1685 an inquiry was sent from the Bohemian Chamber to the Zbiroh manor regarding his possible release. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 788, sign. X/18/4a, kt. 19, Registraturní kniha, 1675–1691, Regest of the letter of 12 January 1685.

⁵⁸ The whole thing had another dimension when de Bois did not hesitate to verify Chlumčanský's claim that five years ago he had released his serfs to the estates he administered – he found none. He therefore contacted Chlumčanský and asked for proof of this. In the end, Chlumčanský was only able to prove that he had released two of his serfs to another chamber estate two years earlier, which differed considerably from the original claim of one serf on the Zbiroh estate. Even so, the whole thing went through, for apparently de Bois was also glad to be rid of Václav Franta. In the original: "nezáleží na osobě jeho JMC důchodu zdejšimu nic obzvláštního, neb jest zkažený sedlák a nedokonalý mlynář".

⁵⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 811, sign. X-18/6-34, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1685, fol. 10v, Copy of a letter dated 10 March 1685. Original letter deposited in NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, unfoliated.

⁶⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 93, Soupis poddaných panství Zbiroh, 1686, pag. 472. In the original: "ženatý v Dušníkách, dostaven býti má".

⁶¹ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1089, 1681–1686, unfoliated. This apparent contradiction is due to the fact that the lists of serfs were made in December of the previous year and thus recorded the situation before the beginning of the year, not at the end of it.

⁶² SOA Praha, Sbírkka matrik, sign. Příbram 002, pag. 32, Baptism record of 17 July 1689 – among the godparents is Kateřina Frantová, a miller from Trhové Dušníky, wife of Václav Franta.

⁶³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 832, kt. 33, Spisy neznačené týkající se zhoštních listů, 1646–1730, fol. 303, Draft of a letter.

3.4 Another criteria

Especially in the early years of his office, de Bois pointed to one particular factor, namely the decline of young people, who, in his opinion, should settle on their home estates instead of going to foreign estates. This argument was made in conjunction with the number of uninhabited, deserted farms on the estate of the so-called *poustka* [*i.e.*, uninhabited farm, unpopulated trade]: “we are in dire need of people to marry and settle the *poustka*’s”.⁶⁴ It is typical that this criterion was frequent in the early 1670s, relatively soon after the end of the Thirty Years’ War, when there was still a noticeable shortage of rural inhabitants. The governor’s correspondence and other materials show considerable effort to fill these unpopulated trades. De Bois was successful in this endeavour, and it was reflected in the assessment of the serfs, so that from about the middle of 1675 the argument disappears, and only reappears briefly after the plague epidemic of 1680, when the population of the manor was noticeably reduced.⁶⁵

When it came to collecting documents for the opinion, the governor did not hesitate to summon the applicant in question, as was the case with the release of Matěj Jokle or Václav Smolař and his father,⁶⁶ in order to inquire about the reasons why Václav wanted to leave the estate.⁶⁷ At the beginning of January 1671, a letter arrived at the manor from Adam Jindřich Hruška of Březno, claiming that Václav Smolař wanted to negotiate a marriage with Hruška’s serf – somewhat unusually, however, there was no letter enclosing Václav’s request, so it was not clear at whose instigation the request originated, and the governor decided to verify this fact himself. Similarly, the governor’s reports contain information on whether family members agreed to the release.⁶⁸

The potential conflict with the law also played a role in the governor’s assessment. This was the case of Kryštof Mencl of Kublov,⁶⁹ whose release for the purpose of marriage was requested by Count Martinic at the end of July 1671.⁷⁰ Mencl’s time on the Točník estate was not well remembered – in the 1660s he decided to flee the estate together with another servants. After this plan was discovered and he “was put under arrest and punished by the whip at Zbiroh castle, he promised by hand to the governor that he would not leave the

⁶⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 6, Copy of a letter dated 18 January 1672. In the original: “k manželství a osazení poustek lidí hrubě potřebujem”.

⁶⁵ Lists of *poustka*’s were made and the farmers to be assigned to them were recorded. E.g. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 779, sign. VIII, kt. 16, Spisy neznačené [Urbariale, pozemkové knihy, služebnosti], 1671–1701, unfoliated, File dated 26 March 1671.

⁶⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 172–176.

⁶⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 8 and 19, Copies of letters dated 18 January 1672 and 20 February 1672, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regests of letters of 16 October 1671, 20 November 1671, 14 January 1672 and 22 January 1672, and NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated.

⁶⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 808, X/18/6-30, kt. 23, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1681, unfoliated, Copy of a letter dated 10 May 1681.

⁶⁹ This is the brother of Jiří Mencl, a churchman, whose fate was described in VACEK, J. Každodennost a sexuální delikty na Křivoklátsku na přelomu 17. a 18. století. *Cornova. Revue české společnosti pro výzkum 18. století*, 2015, Vol. 5, No. 1, pp. 35–50.

⁷⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, unfoliated, Letter dated 31 July 1670.

HIM estate”, but “he soon forgot his promise, ran away from the HIM estate after one Sunday and did not appear for five years”.⁷¹ This information is all the more valuable because the governor is describing events that he did not witness, since they took place under his predecessor, Governor Gallides, and de Bois must have obtained this knowledge from other officials.

It was not to Kryštof Mencl’s credit that “Martin, his brother, likewise fled from the estate for eight years and no one knows about him yet”.⁷² And indeed, according to the list of serfs from 1670, Martin “has been a fugitive for many years and is to be appeared”.⁷³ It is not surprising, therefore, that the governor concluded his letter to the Chamber with the words “little or nothing matters to such a wilful and errant fugitive of the HIM estate”.⁷⁴ Three weeks later, on 9 October 1670, Mencl’s letter of release arrived at the manor.⁷⁵ In the same year, in the list of serfs, his name is added to the note “released to the manor of Kladno” and his name is crossed out.⁷⁶

However, committing a crime could also, on the contrary, make it difficult for the serf to leave the estate. On the one hand, it was understandable that the governor would like to get rid of troublesome persons, but on the other hand, the automatic release of criminals would set a dangerous precedent that could result in the deliberate commission of crimes to facilitate their departure from the estate. And although a clear trend of getting rid of these inconvenient people can be observed,⁷⁷ we also repeatedly encounter the rejection of requests for release precisely with reference to criminal activity.⁷⁸

Among the more rarely mentioned aspects were the health of the serf, his or her age or financial situation. All of these aspects could serve as arguments for or against release.

4. Disputes over jurisdiction

The general release procedure outlined in the introduction, which was the majority procedure, can be found in relatively non-conflicting matters such as the release of a serf for the purpose of marriage or the exercise of a trade. At the same time, however, there were situations in which one serf was claimed by several overlords at the same time. There were then legal disputes and interpretations about his jurisdiction. There are several cases in

⁷¹ In the original: “byvše na zámek Zbiroh do arestu dán a karabáči potrestán, připověděl rukou dáním neb[ož-tíku] panu hejtmantu, že z gruntův JMC nikam neujde” and “on brzo na svůj slib zapomenul, po některý neděli předece ze dvora JMC pryč utekl a již pět let se nehlásil”.

⁷² In the original: “také Martin, bratr jeho, podobně z panství na osum let zběhl a dosavad žádný neví o něm”.

⁷³ In the original: “zběhlý od mnoha let, má býti dostaven”.

⁷⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, unfoliated, Letter dated 16 September 1670. In the original: “na takovém svévolným a zhejralým poběhlci JMC panství málo aneb dokonce nic nezáleží”.

⁷⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regest of letter dated 7 October 1670, delivered on 9 October 1670.

⁷⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 947, sign. LII/3, kt. 95, Soupis poddaných panství Točnick, 1670, fol. 34. In the original: “propuštěn na panství Kladenské”.

⁷⁷ For example, Kateřina Nová of Zdice, who was twice defected from the estate, was released, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 814, sign. X/18/6-38, kt. 24, Kopiáře hejtmána Samuela Ignatia de Bois ois, 1690, pag. 19, Copy of a letter dated 23 February 1690.

⁷⁸ Examples include the efforts of Václav Mašek to be released, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 810, sign. X/18/6-33, Kopiáře hejtmána Samuela Ignatia de Bois (fragment), 1684, fol. 22–23, Copy of a letter dated 1 August 1684, or Matouš Křikava, *ibid.*, inv. no. 809, sign. X/18/6-32, kt. 23, Kopiáře hejtmána Samuela Ignatia de Bois, 1683, fol. 44–46, Copy of a letter dated 21 April 1683.

which provincial or other regulations were argued. As a rule, they were settled over a longer period of time and are characterised above all by the fact that both parties claiming the serf did not hesitate to collect a large amount of material or to present legal interpretations proving their right. From this point of view, the often-enormous effort not to lose even a single serf is remarkable.

A frequent cause of the ambiguous relationship was the Thirty Years' War, which brought unprecedented confusion to the Bohemian countryside, many people left their estates and moved to other areas, where they lived for several decades, had children, or even had a purchase.⁷⁹ Newly born children automatically, in accordance with the provincial law, became serfs of the overlord on whose estate they were born. When the parents decided to return to their home estate after decades, complications often arose, as they themselves were either mistakenly or deliberately registered as serfs of the overlord on whose estate they had been living and working until then. This situation was all the more pronounced for people who frequently changed their place of work and so may have had a number of children formally under different lordships.⁸⁰

One of them was the case of Jiří Chodounský, who was claimed by both the Bohemian Chamber and the owners of the Tmaň estate. In the summer of 1672, after having failed in the same request to the governor de Bois, Kateřina Dohalská, widow of Ferdinand Greifenfels of Pilsenburg, applied to the Bohemian Chamber with her claim to Jiří.⁸¹ She based it on the claim that Jiří was born on her estate. The Chamber naturally responded to this letter with a request to the governor of the manor to clarify the situation and report on the state of affairs.⁸²

De Bois responded two weeks later with a letter summarising the matter. Jiří's mother, Salomena born Zemanová, was a serf of the Tmaň estate until 1650, when she was released to the Točnik estate at the request of the Bohemian Chamber, where she was courted for marriage by Jan Chodounský, a miller from Chodouň and a serf there.⁸³ The surviving letter of release dated 26 April 1650 testifies to this disposition.⁸⁴ Only a few days after the

⁷⁹ This was, for example, the situation of the miller Tříška, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 26, Copy of a letter dated 16 March 1672. The situation got so far that two and a half years later de Bois issued an open letter ordering his arrest and bringing him back to the manor. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pag. 112, Copy of the letter dated 28 November 1674.

⁸⁰ Probably the most notable example was the situation of Ondřej Holub, whose fate would be worthy of a separate analysis. He came to the Zbiroh estate during the ongoing Thirty Years' War and it is not clear whose serf he was originally. He then married on the estate with the permission of the governor and gave birth to three children. He and his wife then went away from the estate for about ten years, staying in various places, during which time five more children were born. Eventually he returned to Zbiroh, from where Vratislav of Mitrovce intended to negotiate him. Extensive material on this case is contained in the National Archives in the Nová manipulace fund, in the State Regional Archives in Prague in the Velkostatek Zbiroh fund, especially in copies of outgoing correspondence, in surviving incoming correspondence, in the registry of Chamber decrees, and in other funds.

⁸¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 951, sign. LII/6, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 156–158, Letter of 29 June 1672.

⁸² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 18, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Letter dated 5 July 1672, delivered 21 July 1672.

⁸³ The record of the marriage cannot be traced due to the gaps in the registers. See SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Beroun 02.

⁸⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 832, sign. XI/19/9, kt. 31, Propouštěcí listky, 1566–1700, fol. 203.

issue of the letter of release, her son Jiří was born, baptised on 3 May 1650, and his father is listed as “Jan miller of Chodoun” and his mother as “Salka”.⁸⁵

Although the place of birth is missing from the church register, the governor himself adds it in his letter – for the reason that “at that time there still was a military situation”⁸⁶ Salomena and her husband stayed with her sister in Málkov, where she also gave birth. They moved to Chodoun about two years after Jiří’s birth.⁸⁷ The governor explains the sudden interest in Jiří, who had *not* been “touched” (noticed) for 22 years of his life, by the fact that he was about to get married and take over his father’s mill. And since Jiří was listed in the orphan registers alongside his siblings,⁸⁸ who had already been born in Chodoun,⁸⁹ the governor considered it proved that he was a serf of the estate he administered.⁹⁰

In their correspondence, Kateřina Dohalská drew attention in particular to the provisions of Article Q.19. of the Renewed Provincial Constitution: “If a serf, whether or not she has been seated under her hereditary lord, has begotten children on other people’s estate, then those children shall remain in the servitude of the lord on whose estate they were begotten and born.”⁹¹ De Bois, on the other hand, tried to argue primarily on the merits, *i.e.*, that such a provision “is a strange thing”⁹² and that, since Jiří had been brought up on Chamber estates and Kateřina Dohalská had remained silent for twenty years, she should not be entitled to it. He then stated that, if Kateřina Dohalská’s superior right in relation to Jiří was to be recognised, he drew attention to the fact that in 1668 the huntsman Václav Wildman had been released to the Tmaň estates, whereupon he stated that “I would consider it good [...] that the often-mentioned Mrs Dohalská, in reward for this Václav Wildman released to her from here, should not again be opposed to the letter of the release of Jiří Chodounský”.⁹³

Another attempt to extradite the miller was made by Kateřina Dohalská in September, when she again reminded the Chamber of her affair.⁹⁴ De Bois responded with a letter to the Chamber, in which he described the way in which Bořek Dohalský, Catherine’s husband, treated the serfs who had been released or put into temporary service on his

⁸⁵ SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Beroun 02, pag. 75, baptism record of 3 May 1650.

⁸⁶ In the original: “tehďáz ještě ve vojenským běhu jsouc”.

⁸⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 780, kt. 16, Partikulární rejstřík urbární stálých platů na panství točnickém, 1653, unfoliated, where “Kateřina, miller” is listed in Chodouň as of 1653, which was the mother of Jan, grandmother of Jiří. For further information see also KLÍMOVÁ, H. *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. 2nd ed. Prague: National Archive, 2007, p. 272, where Jan’s wife is incorrectly given the name “Halka” instead of “Salka”. Children under the age of ten were not listed in the inventory.

⁸⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 947, sign. LII/3, Soupis poddaných panství Točník, 1664, pag. 103.

⁸⁹ See the second-born Václav born on 6 March 1653. SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Beroun 02, pag. 108.

⁹⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter dated 2 August 1672.

⁹¹ JIREČEK, H. (ed.). *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*. Prague: published by F. Tempský, 1888, Art. XIX., p. 464. In the Czech: “Kteráby poddaná, pod dědičným pánem svým osedlá neb neosedlá, na cizích gruntech děti zplodila: tehdy ty děti tomu pánu, na čichž gruntech zplodeni a zrozeni jsau, v poddanosti jeho zůstati mají.” and in the German: “Da eine Unterthanin, sie wäre unter ihrem Erbherrn angesessen oder nicht, auff eines andern Herrn Gründen Kinder erzeüget: solche Kinder sollen in dess Herrn Unterthänigkeit, auff dessen Grund sie geboren seyn, verbleiben.”

⁹² In the original: “jest to věc podivná”.

⁹³ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter dated 2 August 1672. In the original: “za dobré bych uznal (...) aby často opáčená paní Dohalská, na odměnu za tohoto Václava Wildmana jí odsud propuštěného, zase na toho Jiřího Chodounského list zhostní vydati odporna nebyla”.

⁹⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 13 September 1672.

estates – the aforementioned Wildman had fled to the army because of his severity, from where Bořek Dohalský had extorted him back and had him beaten for it. Similarly, Pavel Kozler (Chosler), a serf of Králův Dvůr, who came to the manor of Tmaň to have an experience in a tavern, was imprisoned by Bořek Dohalský and it took time to negotiate his return. The governor concludes that “it is a pity for him to release a serf, especially that Jiří Chodounský, on whom the HIM estate depends”.⁹⁵ This triggered another reaction, this time from Bořek Dohalský himself, who in October appealed to the Chamber to have Jiří “*ohne weiteren Aufschub*” (without further delay) handed over by the governor to the Tmaň estates.⁹⁶

This was the end of the surviving correspondence between the parties involved, but the pressure from the Dohalsky family to extradite the young miller continued, as Salomena Chodounská decided to seek protection elsewhere – from a native of Zdice, Václav Rosa, a judge of the Prague Court of Appeal.⁹⁷ In December 1672, the latter intervened in the proceedings in a somewhat unusual way, writing a letter directly to the governor de Bois, in which he told him his view of the matter, namely that, given the sequence of (a) *Salomena's release from Tmaň estate* – (b) *the birth of Jiří* – (c) *Salomena's submission to Točník* “the son is free, as born of a free mother”. Rosa subsequently intervened directly with the Chamber by similar letter.⁹⁸

From the point of view of the contemporary law, this conclusion was probably correct, as it corresponded with the royal resolution of 20 July 1652, which stipulated that “every man without regard to the estates of serfs or any other aliens, if he is begotten of free parents and not of serfs, the very place of begetting gives him or her and his or her parents no detriment to his or her liberty, much less for the very cause of the superiority of the estate what right it gives”.⁹⁹ This, moreover, was in accordance with Article Q.2. of Renewed Provincial Ordinance. According to this, “whoever in our hereditary Kingdom of Bohemia passes himself off as free or exempt from servitude: he or she shall show by a public letter that he is released from his lordship”.¹⁰⁰ Nevertheless, the question remains as to what role was played by the fact that only one of the parents (the mother) was free and the other

⁹⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 802, sign. X/18/6-22, kt. 22, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1672, fol. 89n. Correspondingly also NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 24 September 1672. In the original: “že škoda jemu člověka poddaného, obzvláštěn toho Jiřika Chodounského, na kterém JMC panství záleží, propustiti”.

⁹⁶ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter received on 11 October 1672.

⁹⁷ WOITSCHOVÁ, K. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548–1783: “což slušného a spravedlivého jest fedrovati”*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, 2010, p. 77.

⁹⁸ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 958, sign. LII/6, kt. 127, Korespondence hejtmana S. I. de Bois, 1670–1673, fol. 15 and 26. In the original: “ten syn svobodný jest, jakožto z matky svobodné zrozený”.

⁹⁹ KALOUSEK, J. *Archiv český XXIII: Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*. Praha: Domestikální fond království Českého, 1906, p. 285, and in the German version WEINGARTEN, *op. cit.*, p. 285, no. 158. In the original: “člověk každý bez ohledův gruntův poddacích aneb jakých koliv jiných cizích, když tolik z rodičův svobodných a ne poddaných splozen jest, samé místo splození jemu ani rodičům jeho k žádné ujmě svobody jeho, méněji pak pro samou příčinu vrchnosti gruntu jaké právo dává”.

¹⁰⁰ In the Czech: “Kdo se v dědičném Našem království Českém za svobodného aneb poddanosti osvobozeného vydává: ten listem veyhostním, že od vrchnosti své propuštěn jest, ukázati má.” and in the German: “Welcher in Unserm Erb-Königreich vorgibt, dass er von seiner Obrigkeit der Unterthänigkeit entlassen worden: der sol solches mit einem Weglassbriff beweisen.”

parent (the father) was a serf. Either way, the conclusion should be that Mrs Dohalska and her husband had no relevant legal claim on Jiří.

The decision of the Bohemian Chamber, which in the summer of 1673 decided to hand over Jiřík Chodounský to the Dohalskis, may have been all the more surprising. We do not learn about this until August 1673, when de Bois complained to the fiscal clerk in Točník that, although the Chamber had decided on Jiřík's release on 28 July 1673,¹⁰¹ the Chodounský reeve refused to release him. In doing so, he ordered the fiscal clerk to arrange for his release and also stated that the reeve must be punished for this arbitrariness. The exasperated governor concluded by remarking that he had "enough other day and night work to do at this time" and did not wish to be burdened with the matter any longer.¹⁰² However, he was not so fortunate, and six days later he had to take up the matter again, for in the meantime, with the idea of preventing Jiřík's departure, the reeve of Chodoun had put him on a *clog*. All these efforts were in vain, however, and Jiřík was moved to the farm of Tmaň and the reeve was punished.¹⁰³

There are several similar disputes within the records, but the common features are the long-lasting search for solutions, the highly individualised approach of the parties involved and the involvement of the administration of the estate at various levels. Within the functioning of the administration, we also find mechanisms that were intended to prevent future disputes. The most significant of these was the *exception to births* applied when a serf was temporarily sent to the service of another overlord. In such cases, the serf was sent, even for a longer period of time, to a foreign manor, but with the condition that any children born to him or her there would be serfs of the sending overlord.¹⁰⁴ From this point of view, the provisions of Q.19. of the Renewed Provincial Ordinance may be interpreted as dispositive, since the parties could have agreed on a different arrangement of the question of jurisdiction over serfs at birth.

5. Special forms and procedures

5.1 Acceptance of Serfs

The governor de Bois had a special view of the serfs belonging to other overlords who expressed their interest to have the Bohemian Chamber as their overlord and to move to the estate of Zbiroh. Even in such cases he was asked by the Bohemian Chamber to give his opinion on whether he or she was suitable for the estate. This was commonly done when a serf of the Zbiroh estate intended to enter into a marriage with his partner who came from another estate and an attempt was made to negotiate he or she to Zbiroh. At the time, de Bois did not hesitate to intercede for their negotiation on the grounds that it was a "laudable cause" for which he "obediently interceded". The obviousness of such a course of action is

¹⁰¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regest of a letter dated 28 July 1673, delivered on 7 August 1673.

¹⁰² NA, Sbíрка Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. no. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, card 8/24, pp. 116–117, Copy of a letter dated 14 August 1673. In the original: "v tomto čase jiných dosti dnem i nocí platnějších prací".

¹⁰³ NA, Sbíрка Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. no. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmana de Bois, 1673, card 8/24, pp. 120–121, Copy of a letter dated 20 August 1673.

¹⁰⁴ NA, NM, sign. Z-6/15, 1671–1680, kt. 1088, unfoliated, Letter of 13 April 1679.

attested, among other things, by the fact that he wrote three such letters in December 1670 alone.¹⁰⁵ At the same time, it may be noted that he was constant in his approach throughout his entire tenure, as evidenced by the numerous intercessions for the release of serfs written by him in the last year of his service.¹⁰⁶

One of them shows that even a scratch on the honour of a serf did not have to be an obstacle. This was the case of the tailor Jan Burle, a serf of the Rožmitál estate, who in December 1670 asked for a negotiation at the Zbiroh estate to marry Dorota Plimlová from Dobřív. However, he had already “begotten one child with her under the marriage vow”, which at that time was qualified as committing the offence of fornication.¹⁰⁷ In spite of this, the governor judged “his request to be decent”, stating that the continuation of fornication would hardly be prevented anyway, which would be resolved by negotiating with Burle and allowing the marriage.¹⁰⁸ The fact that he would seek Burle was then communicated by de Bois in similar words to the governor of Rožmitál twelve days before the request was sent to the Bohemian Chamber.¹⁰⁹

Despite this intercession, however, the request was not granted – the Archbishop of Prague, as the overlord of the Rožmitál estate, refused to grant the request in March of the following year.¹¹⁰ It seems, however, that by this time Dorota was already pregnant again with Jan, for in the autumn of the same year her son Václav was born.¹¹¹

Four years later, the situation repeated itself – this time Adam Tráva, a charcoal burner and serf of the royal city of Pilsen, who worked in Dobřív, intended to propose Dorota. At the end of March 1674, the Bohemian Chamber again asked the governor to comment on whether Adam Tráva “would be willing to settle here on the HIM estate” and take Dorota as his wife.¹¹² De Bois had the Pilsen charcoal burner and Dorota’s relatives summoned to hear that there was a willingness between Dorota and Adam to marry and that both wanted to stay on the estate. De Bois then summarised that Adam was “besides his work for the HIM smelters, a very useful and industrious man”, and “for him I obediently intercede”.¹¹³ Exactly two months later, on 31 July 1674, de Bois was then able to send to the Bohemian Chamber the original letter of release which Adam Tráva had given him, thus completing

¹⁰⁵ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, unfoliated, Letters of 3, 6 and 29 December 1670.

¹⁰⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 814, sign. X/18/6-38, kt. 24, Kopiaře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1690, pp. 8, 12 and 64, Copies of letters dated 31 January 1690, 10 February 1690 and 21 June 1690.

¹⁰⁷ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 93, Soupis poddaných panství Zbiroh, 1670, fol. 70. Here is Dorota Plimlová (ravished) and her three years old son. In the original: “s ní pod tím slibem manželským jedno dítě na svět zplodil”.

¹⁰⁸ NA, NM, sign. Z-6/15, 1657–1670, kt. 1087, unfoliated, Letter of 29 December 1670.

¹⁰⁹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 801/1, sign. X/18/6-20, kt. 22, Kopiař Jana Rafaela Gallidesa z Rosendorfu a Samuela Ignatia de Bois, 1670, unfoliated, Letter dated 17 December 1670.

¹¹⁰ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regest of letter of 24 March 1671, delivered on 28 March 1671.

¹¹¹ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 94, Soupis poddaných panství Zbiroh, 1672, old fol. 74, new fol. 98.

¹¹² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 19, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regest of letter dated 31 March 1674, delivered on 16 April 1674.

¹¹³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 829, sign. X/18/7, kt. 27, Makuláře úředních zpráv a korespondence, 1652–1675, fol. 583–584. The draft bears the date 31 May 1674. In the original: “vedle své práce JMC hutím nemálo prospěšný, živný a pracovitý člověk” and “za něho se poslušně přimlouvám”.

the release process.¹¹⁴ The day before the letter of release was sent, the couple were granted permission to marry.¹¹⁵ The lists of the serfs for 1678 shows that the marriage was consummated, as the couple had already had two children together by this time.¹¹⁶

The fact that this was not a side agenda, but that the governor took the matter very seriously, is evidenced by his efforts to negotiate with the miller Jan Sekera in 1673. At that time, de Bois did not hesitate to convince the Bohemian Chamber that the arguments of Anna Švihovská, who represented Sekera's overlord at that time, were not relevant. When she claimed that she had no other miller at her disposal, the governor found out that there were two others on her estate and others serving on other estates. He further stated that if Sekera was not released, "he would go to Moravia or elsewhere to a foreign country".¹¹⁷ These efforts did not come to naught, and in July of the same year the Bohemian Chamber send a letter of release of Jan Sekera to the governor.¹¹⁸ The release was completed by a marriage that took place in September 1673, in which it is already stated in the register that he was a serf of the Točnick estate.¹¹⁹

In the role of receiving governor, de Bois was thus clearly more friendly than in the position of issuing governor. The lack of written information about the serf was usually resolved by personal meetings with those concerned or their surroundings, but it can be assumed that this was a rather formal aspect of the matter, as there is not a single case in the whole period under review where the governor actively opposed the admission of a serf. Arguments in favour of admission were usually made by reference to the need of the negotiated serf (for example, in terms of his or her trade) or simply a proclaimed desire to enable the couple to marry. The admission process then replicated the structure of the release procedure and is a kind of mirror or view from the other side that illustrates the whole formal process of the release/admission of the serf.

5.2 *Libertines and Redeemed Serfs*

The negotiations between the governor and the serfs also showed that one of the ways for a serf to legally and permanently leave the estate was to *redeem himself* from serfdom. We encounter it in three cases. The earliest of them reflects the efforts of the blacksmith Jiřík Ulman to get to the royal town of Beroun, which dates back to 1673 and 1674. At that time, the Bohemian Chamber asked the governor to evaluate the possibility of releasing him to the administration of that town.¹²⁰ What was different was that Ulman referred to

¹¹⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopíř hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pp. 75–76.

¹¹⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 831, sign. XI/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728, pag. 58. Due to the state of the registry, it is not possible to determine the exact date of their marriage – the pages containing the years 1673 to 1675 have been torn out, see SOA Plzeň, Sbirka matrik západních Čech, sign. Mirošov 33, between pages 192 and 193.

¹¹⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 94, Soupis poddaných panství Zbiroh, 1678, fol. 231v.

¹¹⁷ NA, Sbirka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. no. 35, O Originální kopíř zbirožského hejtmana de Bois, 1673, card 8/24, pp. 89–90, Copy of a letter dated 5 June 1673. In the original: "do Moravy aneb jinam do cizí země zajde".

¹¹⁸ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1671–1680, unfoliated, Draft letter of 14 July 1673.

¹¹⁹ SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Žebrák 02, pag. 17., fol. 9 in the section of married persons, record of marriage dated 3 September 1673.

¹²⁰ NA, NM, sign. Z-6/15, kt. 1088, 1071–1080, unfoliated, Draft letter of 12 December 1673, cf. SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 497–498, Letter of 12 December 1673, delivered on 22 December 1673.

the former freedom of his parents “Hans Ulman, my father, coming with his parents from Germany, both free men”,¹²¹ who lost it during the Thirty Years’ War when they fell into serfdom. Now Ulman wanted to marry Anna, the daughter of Matej Hřebíček, a blacksmith in the royal town, and the Beroun people supported his efforts.¹²²

The governor initially had no objection to the release, taking into account the proximity of the town and the possibility of an early reward.¹²³ However, apparently because of an unresolved relationship as to whether the parents had brought their children into servitude with them, the Bohemian Chamber offered a way out, namely to find out how much he would be willing to pay for his freedom.¹²⁴ The advantage was that the town would not be obliged to provide a serf for Ulman in the future. The governor reinterpreted the offer: “in the manner and custom of other overlord I asked 50 thalers from him”. Another interesting development is that the governor reduced the amount to 40 thalers of his own accord. It is not clear whether this was a tax approved by the Bohemian Chamber or whether the governor simply followed a common practice, assuming that the Bohemian Chamber would subsequently approve such a practice.¹²⁵ However, the whole effort failed due to lack of funds, and the situation turned out quite the opposite – Ulman’s bride voluntarily gave herself in servitude to Zbiroh,¹²⁶ where she was subsequently married to Jiří Ulman on 1 November 1674.¹²⁷

The redemption did not have to take place only by the person bringing the required sum and receiving a letter of release in return. The second option was to set off the claims (present and future) that the serf had or expected to have on the estate. These included in particular orphan money and (presumed) inheritance claims, *i.e.*, money that he or she had insured on the building (trade) and which he or she was about to receive from the next owner.¹²⁸ Overall, however, due to the lack of sources, it is not possible to establish the general conditions for the redemption or its more precise course.

In the context of the release proceedings, one can also encounter non-serfs, *i.e.*, either directly personally free, or people whose personal status was unclear.¹²⁹ These persons

¹²¹ Application of Jiří Ulman for negotiation from serfdom addressed to the bailiff, the mayor and the council of Beroun, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 491–492. In the original: “Hans Ulman, otec můj, přijdouce s máteří z Němec, oba dva lidé svobodní”.

¹²² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 951, kt. 105, Komorní výnosy, 1672–1673, fol. 493–496, Letters of 1 and 19 December 1673.

¹²³ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pp. 1–2, Copy of a letter dated 4 January 1674.

¹²⁴ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 787, sign. X/18/3, kt. 18, Registraturní kniha, 1659–1675, unfoliated, Regest of letter dated 10 May 1674, delivered on 18 May 1674.

¹²⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 803, sign. X/18/6-24, kt. 22, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1674, pp. 60–61, Copy of a letter dated 6 July 1674. In the original: “způsobem a obyčejem jiných vrchností a pánův [jsem] od něho 50 tolarů požádal”.

¹²⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 831, sign. X/19/7, kt. 30, Povolení k manželství, 1659–1728, old pag. 59, fol. 34.

¹²⁷ SOA Praha, Sbirka matrik, sign. Beroun 03, pag. 432, record of marriage dated 1 November 1674.

¹²⁸ In particular the unsuccessful attempt to claim this money by Ferdinand Kučera, SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 807, sign. X/18/6-28, kt. 23, Kopiáře hejtmana Samuela Ignatia de Bois, 1679, pp. 36–37.

¹²⁹ These are not royal libertines, but for example former townsmen of royal towns, foreigners, etc. On the legal status of libertines in this period and also a review of the literature, see most recently VACEK, Josef. Libertines and law: The Case of Pavel Sládek alias Čícha from 1663 and Land Captains as an Instance of the Court. *Folia Historica Bohemica*, Vol. 36, No. 1, pp. 55–76.

were usually the initiators of the release proceedings, both in relation to themselves (for example, with the intention of entering into serfdom) and in relation to third parties, usually serfs (usually when a free person requested a release for a serf for the purpose of marriage). Overall, then, it can be said that these proceedings were the least similar to classical, majority-rule proceedings, since here the question of the personal status of individuals was clarified or special forms of release were dealt with.

The sources show that if a free man (for example, a burgher of a royal town) applied for entry into serfdom, he or she was granted it without delay. The only thing he had to prove in such a case was a certificate of (free) birth. Such a document was usually an extract from the church registry,¹³⁰ but in its absence, the administration of the manor could make do with testimonies proving the origin of the person concerned. The second way was used by Samuel Schuster, who at the end of 1675 decided to marry a Zbiroh serf and at the same time to enter into serfdom on the estate. Since his father was already dead, he had to turn to the townspeople of Radnice, who certified his free origin. Two written testimonies refer to his father's claim that "I am free from Bavaria" or "that he *is free from Bavaria and no one has ever claimed him*".¹³¹ Having thus proved his descent, the governor was instructed to accept Samuel as a serf and to give him his consent to the marriage without further ado.¹³² In such a case, this meant the gain of a serf and there was no longer any need to examine the circumstances of the marriage permission.

Practically only marriage used to be a reason for a single person to enter into a serfdom. The practice of a trade was not an option as a reason for becoming a serf, as it would have been economically undesirable for the authorities to restrict its practice to their own serfs, but at the same time they could not force the free person to become a serf of the estate – usually the overlord let the freemen operate their trade on his or her estates. Conversely, non-married serfs needed formal permission to marry, and while there were ways to circumvent this process,¹³³ majority behaviour did not defy this norm. And if a free man intended to marry a person who was a serf, the overlord generally required him to become a serf.

However, this did not apply unconditionally. In the mid 1680s, the governor de Bois learned that the twenty-one-year-old Magdalena Fridrichová from Strašice, a serf of the Zbiroh estate, was regularly visited by the free carpenter Wolfgang Beck. As the girl was an orphan, the governor felt the need to defend her position, as he feared that she might "come into disrepute",¹³⁴ so he struck the carpenter to find out what he thought of Magdalena. The latter explained that he would have taken the girl as his wife, but that he did not intend to enter into servitude on that account. They agreed on a middle option: since Beck intended to settle in Žebrák, where he would practice his trade, he should ask the local council to

¹³⁰ NA, Sbirka Jana Pohla pro dějiny železářství, inv. no. 35, Originální kopiář zbirožského hejtmána de Bois, 1673, card 8/24, p. 165, Copy of a letter dated 30 September 1673.

¹³¹ The original witness statements with seals are deposited in NA, NM, sign. Z/6-15, kt. 1088, 1671–1680, unfoliated. In the original: "já sem z Bavor svobodný" and "že z Bavor svobodný jest a žádný na něj potahovati se nikdá nežádal".

¹³² SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 832, sign. XI/19/8, kt. 30, Propuštění z poddanství, 1671–1731, fol. 20–21.

¹³³ Typically ČECHURA, J. *Sex v době temna: Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*. Prague: Rybka Publishers, 2015, pp. 17–19.

¹³⁴ In the original: "v hanebnou pověst přijíti mohla".

arrange for Magdalena to be married there. At the same time, he “went to his born town of Bor and brought a certificate, sealed with the town seal, of his honest birth and that he was not serf to any overlord, wherever he pleased, he could settle”.¹³⁵ The fact that the request of the Žebrák family was finally granted is evidenced by the entry next to Magdalena’s name in the list of serfs from 1686: “married and released to the town of Žebrák to Wolfgang the carpenter”. For the same reason she was removed from these lists of serfs.¹³⁶

6. Conclusion

The release proceedings can be characterized as a process whose aim was to settle the request for the release of a serf, either under the administration of another overlord, or by releasing him to freedom. In this form, it represented a comprehensive and formalised instrument for dealing with this type of request. Usually, it was the serf whose status was at stake who initiated the procedure, but there are also cases where someone else, usually a family member or a fiancé, played the role of the initiator of this procedure.

The procedure itself, from the submission of the application to the final decision, could take anywhere from a few weeks to several months, or even more than a year in extreme cases. It began with the formal submission and acceptance of the request for release, followed by the task of assessing the pros and cons of the serf in question. For this purpose, the governor consulted official materials (land registers, lists of serfs, criminal records, etc.), asked for opinions, testimonies and statements, which he incorporated into the final document. In some cases, the Bohemian Chamber was also approached by the Board of Counts, i.e. the Bohemian Chamber Accounting Office, which did not usually issue an opinion with a no/release conclusion, but gave a sort of summary of assets; however, according to what key this office was approached is not clear.

The materials produced in the context of the release proceedings form a unique source that allows us to know to what extent the administration or the owner of the estate cared about a particular serf, but they also allow us to examine the legal environment of the period in question in the question of serfdom as such. The initial and subsequent assessments of individual serfs by the governor of the manor give a relatively comprehensive view of the individual in terms of the administration of the manor, with legal, economic, political and social aspects coming to the fore. The governor’s standard assessment was of *equity* (monetary quantification of current and likely future entitlements), *reward* (evaluation of past experience with the claimant’s estate), the *activity performed* and its quality (usually craft). Other circumstances included criminal history, the number of *poustka*’s on the estate, as well as the opinion of the serf, his or her age, wealth or health.

Special forms of proceedings are those in which there are significant deviations from the standard, majority process. These include, in particular, redemption from serfdom by the serf himself, proceedings with freemen and people of unclear status, and disputes over

¹³⁵ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 811, sign. X/18/6-34, kt. 24, Kopiaře hejtmana Sebastiana Ignatia de Bois, 1685, fol. 21, Copy of a letter dated 3 July 1685. In the original: “odebral do své Patrie města Boru a přinesl vysvědčení pečeti městskou utvrzené, poctivého svého na svět zplození a že žádnému poddanství opovázán nejsouce, kde by se témužkoliv líbilo, osaditi může”.

¹³⁶ SOA Praha, VS Zbiroh, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 94, inv. no. 945, sign. LII/1, kt. 93 Soupis poddaných panství Zbiroh, 1686, fol. 502. In the original: “vdána a k městu Žebráku propuštěna za Volfganga truhláře”.

serfhood that resulted in the formal release or admission of a serf, or in the determination that he or she was or was not a serf of a particular overlord.

If we compare the governor's procedure with the instruction he received when he took office in 1670, we can conclude that he followed its wording exactly. We do not find a single instance of his having the power to release or even to admit serfs without the permission of the Bohemian Chamber, nor did he take care to always provide the most comprehensive assessment of the serf in question. However, the fact that in some cases he had to be repeatedly reminded to give his opinion or supplement his findings in the matter may be regarded as a deviation from the instruction.

At the same time, it can be stated that the governor was stricter in his proposals than the Bohemian Chamber, which released more serfs than the governor proposed, which can be justified by the fact that while he had to deal with the daily reality of a shortage of workers, the Chamber was far from these problems or perceived the problem from a different (for example, political) perspective.

The spectrum of criteria, apart from the three basic ones (equity, reward, activity performed), was random and highly individual, which underlined its importance for the overlord and allowed to know what was emphasized. Hence, the serf was viewed as an individual within the great scheme of the chambered estate, he was not an anonymous serf, he was not a mere soul in number.

A hypothesis that needs to be tested by further research is the assumption that the exposed outline of the release process was a universal starting point within the chamber estates, which may have had its local modifications, but did not deviate too much from the described form. This hypothesis can be supported by the fact that instructions for the governors of the Chamber estates in a similar wording to that of de Bois from 1670 were issued from the beginning of the 17th century at the latest. The administration of the serfs should therefore have been similar on other Chamber estates. It should also be borne in mind that it was the Bohemian Chamber that had the clerical apparatus to deal with requests for release from other administered estates, and therefore a diametrically opposed procedure could not be expected.

Koncepcia spravodlivej vojny v stredovekej a rano-novovekej sociálno-právnej filozofii

Peter Vyšný

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: petervysny@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5132-1291

Marek Prudovič

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: marek@prudovic.sk

ORCID: 0000-0003-4661-9186

The Concept of Just War in Medieval and Early Modern Age Social and Legal Philosophy

Abstract:

The aim of the study is to point out the fact that the evolution of human society is accompanied by constant wars, which demanded a response to its existence also at the level of socio-legal philosophy. It deals with this issue from a legal, moral, and ethical point of view, which, in this case, are basically intertwined in the concept of a just war. Its roots go back to antiquity, and it is also a part of modern war law and philosophy. A relatively significant shift in this concept occurred precisely in the Middle Ages because of Christian wars, or under the influence of medieval teachings. This development continued in the early modern period in connection with the colonization of America. Therefore, in this study, we will focus on the views of Thomas Aquinas (as a representative of the High Middle Ages and scholasticism) and Francisco de Vitoria (as a representative of the Early Modern Age and the School of Salamanca). This topic is even more relevant because nowadays theories of just war are no longer viewed only at the level of a harmless academic debate, but they are beginning to be more and more accentuated as tools serving specific goals of the time.

Keywords: just war; social and legal philosophy; *ius ad bellum*; *ius in bello*; *ius post bellum*; Thomas Aquinas; School of Salamanca; Francisco de Vitoria; conquista

Kľúčové slová: spravodlivá vojna; sociálno-právna filozofia; *ius ad bellum*; *ius in bello*; *ius post bellum*; Tomáš Akvinský; Salamanská škola; Francisco de Vitoria; conquista

Financování: Táto štúdia bola vytvorená v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0202/22 „Teórie spravodlivej vojny učencov Salamanskej školy a ich odkaz v moderných teóriách spravodlivej vojny a modernom vojnovom práve“

*Arma in armatos sumere iura sinunt.*¹

Publius Ovidius Naso

Napredovanie sociálno-politickej evolúcie ľudstva sa už v praveku, do ktorého patrí viac ako 99 percent jej priebehu, a potom aj počas zhruba piatich tisícročí písomne zaznamenatej histórie nezaobišlo bez ozbrojených konfliktov, ktorých bolo veľa a ktoré mali rôznu povahu. Ak vezmeme ako východiskovú premisu skutočnosť, že ľudstvo sa vyvíja po špirále, musíme konštatovať, že v každom vývojovom stupni sa na jednej strane zdokonaľovali technické prostriedky, ktoré robili vojny čoraz ničivejšími s narastajúcim počtom obetí a väčším množstvom utrpenia, no na druhej strane sa podstata či príčina ich vedenia počas celej tejto doby zásadnejšie nemení, keďže išlo spravidla o ekonomické ciele, ktoré sa však nereflektovali explicitne, ale sa maskovali všeľudskými etickými kategóriami, ako boli spravodlivosť, sloboda, pravda či právo.

Ak by sme sa na sociálno-politickú evolúciu ľudskej spoločnosti chceli pozeráť v zmysle Cicerónovho postulátu *historia magistra vitae*,² museli by sme konštatovať, že v otázke násilia a ozbrojeného konfliktu, ako prostriedku riešenia vzájomných sporov či nezmieriteľných postojov, je ľudstvo nepoučiteľné. Veď celá história ľudstva je popretkávaná každodennými prejavmi násilia, ktoré eskalujú až do jeho najmenej humánnej podoby, ktorou je nesporne vojna. Ide o jav, ktorý bol v Európe eliminovaný na viac ako sedemdesiatpäť rokov, teda žijúcich aktérov tejto hroznej udalosti (t. j. druhej svetovej vojny) je čoraz menej, a celé generácie sa domnievali, že už sa s takýmto prejavom násilia nestretnú, a že existuje možnosť, a to nielen v teoretickej rovine, dosiahnuť stabilné prostredie, v ktorom by sa zúčastneným stranám dарило eliminovať konflikty, alebo ich aspoň zmierniť. O to viac a desivejšie pôsobí skutočnosť, že tento stav nie je možné dosiahnuť, keďže vojna sa Európy opätovne bytostne dotýka a stala sa súčasťou každodennej reality, a práve z toho dôvodu sa táto tematika stala v súčasnosti opätovne aktuálnou a naliehavou. Ďalším dôvodom užitočnosti zaoberania sa problematikou vojny je už dávnejšie opustenie naivných predstáv o pokroku ako o neustálom zdokonaľovaní ľudstva – v súčasnosti sa realisticky pripúšťa, že sklony ľudí k násilným formám správania sú biologicky, t. j. objektívne dané, a preto ich nemožno úplne odstrániť, ale iba obmedzovať, na čo slúžilo a slúži, okrem iného, aj vojnové právo.

Vojnové právo bolo už od začiatku svojej existencie, t. j. od obdobia orientálneho a antického staroveku, úzko späté s koncepciami spravodlivej vojny (*bellum iustum*). Tieto koncepcie boli, všeobecne povedané, návodmi na to, ako spravodlivo či správne, t. j. nielen

¹ Z lat. = Proti zbrani chrániť sa zbraňou dovoľuje i zákon. ČAPKOVÁ, A. *Výbrané latinské termíny a výroky z filozofickej, teologickej a právnej literatúry*. Žilina: EDIS, 2007, s. 67.

² Z lat. = história je učiteľkou života.

legálne, ale aj v súlade s etikou, náboženstvom a pod., začínať, viesť a ukončovať vojny. Hoci v praxi sa (dôslednejšie) neuplatnili, nemožno ich považovať iba za akési zidealizované modely vojny, ku ktorým sa reálne vojny priblížili, resp. mohli priblížiť iba vo výrazne obmedzenej miere. Taktiež v nich nemožno vidieť iba „neškodné teoretizovanie“, späťe najmä s akademickým prostredím. V zásade všetky tieto koncepcie vznikli totiž (aj) s cieľom, niekedy deklarovaným, inokedy skrytým, no rozpoznateľným, poukázať, či už *ex ante* alebo *ex post*, na legitimitu, prípadne na nelegitimitu konkrétnych dobových vojenských konfliktov, a nepochybne tak aspoň do istej miery boli poplatné záujmom kruhov, ktoré tieto konflikty podporovali, resp. nepodporovali.³

Cieľom tohto príspevku je načrtnúť vývoj koncepcie spravodlivej vojny v stredoveku a ranom novoveku. Prostriedkom na dosiahnutie cieľa je rozbor vybraných reprezentatívnych teórií spravodlivej vojny pochádzajúcich z uvedených období. Tento rozbor je vzhľadom na značnú komplexnosť skúmaných teórií a ich ideového a všeobecno-historického kontextu iba stručný, no mal by dostatočne zodpovedať otázku, či možno alebo nemožno hovoriť o kontinuite podstatného obsahu stredovekej a rano-novovekej filozofickej reflexie spravodlivej vojny.

1. Spravodlivá vojna – vymedzenie pojmu

Skôr, ako sa budeme zaoberať problematikou spravodlivej vojny, považujeme z metodologického hľadiska za nevyhnutné charakterizovať dve základné kategórie: vojna a konflikt, a poukázať na ich vzájomný vzťah. Kategória vojna a konflikt sú vzájomne prepojené, ale nie sú totožné. Kategória vojna je významovo užšia, keďže ide iba o jednu, hoci najostrejšiu, formu konfliktu. Konflikt je kategóriou širšou, ktorá v sebe zahŕňa rôzne štádiá jeho vývoja. Môžeme teda konštatovať, že konflikt je vo vzťahu k vojne *conditio sine qua non*, pričom v opačnom garde táto kauzalita neplatí, keďže každý konflikt nemusí byť nevyhnutne vojnou. Je teda zrejmé, že primárne je nevyhnutné, aby došlo ku vzniku konfliktu,⁴ ktorý môžeme charakterizovať ako axiologický problém, keďže jeho podstatou je zápas o hodnoty. Sociálny konflikt môže mať rôznu intenzitu, od snahy o zachovanie momentálneho mocenského *status quo*, cez snahu o získanie výhod, až po zmenu daných pomerov v prospech jednej strany. Na dosiahnutie týchto cieľov je možné použiť rôzne prostriedky od vytvárania psychologického nátlaku cez ekonomickú blokádu až po hrozbu použitia sily. V konečnej fáze konfliktu dochádza k takým rozporom medzi zúčastnenými stranami, ktoré už neumožňujú žiadnu formu vzájomného dialógu, a nastáva medzi nimi antagonistickej rozpor, v ktorom sa aktéri snažia presadiť vlastné záujmy na úkor druhej strany.⁵

Môžeme konštatovať, že pre vývoj sociálno-politických systémov je existencia konfliktov nevyhnutná, keďže vznikajú v dôsledku rozdielnosti hodnôt a cieľov jednotlivých spoločenských subjektov, a sú faktorom, prostredníctvom ktorého dochádza ku spoločenským

³ Uvedené nazeranie na historické koncepcie spravodlivej vojny je súčasťou nového, kritického prístupu k dejinám medzinárodného práva. Bližšie pozri napr. KOSKENNIEMI, M. Histories of International Law: Significance and Problems for a Critical View. In: *Temple international and comparative law journal*. [online]. 2013, Vol. 27, No. 2. Dostupné na: <https://sites.temple.edu/ticlj/files/2017/02/27.2.Koskenniemi-TICLJ.pdf>. [cit. 31. 1. 2023].

⁴ Ktorý si nemusia zúčastnené strany spočiatku ani uvedomovať, a tak môže byť jeho vyústenie chápané, z ich pohľadu, ako náhoda.

⁵ Bližšie pozri WAIŠOVÁ, Š. *Řešení konfliktů v mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2011, s. 30–32.

zmenám. Pri riešení konfliktov je nevyhnutné ich správne načasovanie, teda nenechať ich hromadiť sa, a nájsť racionálne riešenia, ktoré si vyžadujú vzájomnú toleranciu a snahu o kompromis.

V prípade, že sa riešenie konfliktu dlhodobo odsúva, dochádza k situácii, keď ho možno vyriešiť jediným spôsobom, ktorým je ozbrojené násilie, teda konflikt sa transformuje do svojho finálneho štádia, ktorým je vojna, ktorá ako jediný prostriedok vedie k dosiahnutiu stanovených cieľov. Na základe tejto premisy v celej histórii vývoja politicko-právnych koncepcií značná časť z nich pokladala vojnu za prirodzený sprievodný znak spoločenského života. Machiavelli akceptoval, že boj sa môže realizovať v dvoch rovinách, a to na základe zákonov, ale tam, kde zákon zlyhá, pripúšťa aj použitie zbraní.⁶ U Hobbesa sa stretávame s názorom, že nielen mier, ale aj vojna môže byť akceptovaná ako prirodzený stav fungovania spoločnosti.⁷ Nietzsche v nej videl prostriedok,⁸ ktorým sa uplatňuje „vôľa k moci“ (*wille zur macht*) a Bismarck tvrdil, že vojny prestanú len vtedy, keď sa podstata človeka zmení z ľudskej na anjelskú.⁹

Ak teda vojnu považujeme za normálny jav, ktorý nie je možné eliminovať, je potrebné stanoviť také morálne kritériá, ktoré opodstatňujú jej použitie, a práve tento aspekt tvorí uholný kameň teórie spravodlivej vojny. Problematika spravodlivej vojny sa stáva aktuálnou vtedy, keď sa snažíme nájsť odpovede na otázky, ktoré sa týkajú normatívno-etického rozmeru vojny ako takej. V teoretickej rovine ide primárne o určenie podmienok, za ktorých je možné vojnu označiť prívlastkom spravodlivá, a v praktickej rovine ide o skúmanie toho, do akej miery konkrétne vojnové konflikty tieto atribúty spĺňajú. Koncepcia spravodlivej vojny je prostriedkom, na základe ktorého je možné morálne zdôvodniť vedenie vojny, samozrejme pri akceptácii stanovených rigorózných pravidiel a podmienok, za ktorých je možné, z morálneho hľadiska, považovať vyhlásenie vojny za spravodlivý akt.¹⁰ V pôvodnej koncepcii spravodlivej vojny boli ešte Augustínom (5. storočie) stanovené tri podstatné súčasti spravodlivej vojny. Prvou bolo určenie podmienok, za ktorých je možné začať vojnový konflikt tak, aby sa mohol vnímať ako spravodlivý; tu ide o tzv. *ius ad bellum*, teda o právo viesť (spravodlivú) vojnu.¹¹ Druhý prvok stanovuje, ako viesť vojnu tak, aby napĺňala základný aspekt spravodlivosti, označovaný ako *ius in bello*.¹² Tretí aspekt, označovaný ako *ius post bellum*,¹³ bol skoncipovaný až v stredoveku a stanovuje podmienky pre spravodlivé usporiadanie pomerov po ukončení vojny.¹⁴

V súčasnosti sa pritom obsah týchto troch podstatných súčasti relatívne ustálil na jasne stanovených kritériách. *Ius ad bellum* obsahuje tri druhy kritérií, a to: zásadné, v ktorých

⁶ Bližšie pozri MACHIAVELLI, N. *Vladař*. Praha: XYZ, 2007, s. 350.

⁷ Bližšie pozri NEFF, C. S. *War and the Law of Nations: A General History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 91 a s. 133–137.

⁸ Bližšie pozri JUNG, C. G. *Über die Psychologie des Unbewussten*. Zürich: Rascher Verlag, 1943, s. 91.

⁹ SPESZ, A. *Boj proti vojne*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1948, s. 17.

¹⁰ Bližšie pozri KONIAR, I. *Tradícia spravodlivej vojny: Teória alebo teórie?* Ružomberok: Verbum, 2011, s. 9.

¹¹ Z lat. = právo viesť vojnu.

¹² Z lat. = právo vo vojne.

¹³ Z lat. = právo po vojne.

¹⁴ BELLAMY, A. J. *Just Wars: From Cicero to Iraq*. Cambridge: Polity, 2006, s. 121–123.

ide o správny zámer,¹⁵ správnu príčinu,¹⁶ proporcionalitu¹⁷ a princíp *ultima ratio*;¹⁸ a fakultatívne, resp. také, čo závisia na uvážení, ktorých úlohou je overiť, či vojnu možno považovať za spravodlivú.¹⁹ *Ius in bello* obmedzuje spôsob vedenia vojny a stanovuje štyri základné pravidlá: obmedzuje voľbu spôsobu a prostriedkov vedenia vojny; zakazuje používať zbrane, muníciu, materiály a metódy vedenia vojny, ktoré by svojou povahou spôsobili nadmerné zranenie alebo zbytočné utrpenie, ako aj spôsobenie rozsiahleho, dlhodobého a vážneho poškodzovania životného prostredia; pričom tiež určuje zásady zaobchádzania s vojnovými zajatcami a spôsoby vedenia boja.²⁰ *Ius post bellum* stanovuje podmienky, za ktorých by mala prebehnúť obnova vojnou zničeného krajiny, pričom by sa malo dbať na: obhajobu práv,²¹ neprípustnosť neoprávnených ziskov a výkon spravodlivosti.^{22,23} Teória spravodlivej vojny teda zahŕňa podmienky vyhlásenia, vedenia a povojnového diania, ktoré vedú k nastoleniu mieru ako jej hlavného cieľa, aby došlo k stavu, ako hovorí Seneca: *Cum victor arma possuit, et victum decet deponere odia*.²⁴

2. Teória spravodlivej vojny v stredovekej sociálno-právnej filozofii²⁵

Stredovek je obdobie, ktoré sa historicky nachádza medzi antikou a novovekom, a nemá presne stanovené obdobie svojho trvania. Ak si pre periodizáciu dejín vyberieme konvenčný prístup, je to obdobie od zániku Západorímskej ríše v roku 476 po objavenie Ameriky v roku 1492. Je to epocha, v ktorej dochádza k spojeniu rímskeho kultúrneho dedičstva s kultúrou „barbarských kmeňov“.²⁶ Z filozoficko-teologického hľadiska stredovek vníma odraz sveta ako postulát, ktorý tvrdí, že všetko, čo vzniklo, vzniká a vznikáť bude, existuje len vďaka univerzálnemu, prvotnému, riadiacemu princípu všetkého, ktorým je samotný Boh. Pre stredovek je teda symptomatická jeho spätosť s kresťanskou doktrínou, a to nielen v teoretickej, ale hlavne v praktickej rovine, pretože stredoveký človek je veriaci človek. Dôležitým faktorom, ktorý viedol k posilneniu pozície cirkvi bol vznik kanonického

¹⁵ Ide o spoločné dobro; vojna nesmie byť vedená pre seba-obohatenie, či z dôvodu nenávisti k nepriateľovi.

¹⁶ Väčšinou je táto podmienka limitovaná na sebaobranu, obranu iných, obranu práv a potrestanie vinníkov.

¹⁷ Všímať si treba to, či je celková škoda spôsobená vojnou menšia, než tá, ktorú má vojna napraviť.

¹⁸ Skúma, či je použitie sily jediný možný spôsob nápravy súčasného stavu, a či už boli použité ostatné možnosti.

¹⁹ Zmyslom požiadavky legitímnej autority je určenie, kto je oprávnený viesť vojnu. Požiadavka správneho vyhlásenia vojny má svoje korene v rímskom fetiálnom práve, ktoré predpisovalo procedúry pre vedenie vojny.

²⁰ BELLAMY, *op. cit.*, s. 7.

²¹ V porazenom štáte ide hlavne o návrat k takému právnemu stavu, ktorý zaručuje základné práva občanov a politických organizácií.

²² Ide o dodržanie územných a majetkových práv podľa legitímneho vlastníctva, teda o obnovenie právneho, politického a územného *status quo*.

²³ Ide o potrestanie agresora, ktorý svojim činom porušil práva štátu, a mal preto spôsobené škody kompenzovať. Ďalej ide o vyvodenie osobnej zodpovednosti tých jednotlivcov, ktorí za vzniknutý stav nesú zodpovednosť, a teda by mali byť súdne stíhaní.

²⁴ Z lat. = Keď víťaz odloží zbrane, aj porazený by mal odložiť nenávisť. ČAPKOVÁ, *op. cit.*, s. 70.

²⁵ Z filozofického hľadiska je problematika spravodlivej vojny skúmaná najmä v oblastiach sociálnej a právnej filozofie.

²⁶ Bližšie pozri LEGOFF, J. *O hranicih dejinných období na príkladu stredoveku a renesance*. Praha: Karolinum, 2014, s. 17.

práva,²⁷ ktoré konštituuje Cirkev ako nezávislú legálnu autoritu, čo malo dopad aj na rozvoj koncepcie spravodlivej vojny, keďže v rámci kanonického práva boli normalizované predpoklady, v rámci ktorých sa vojna stáva legitímnou.²⁸ Otázky spravodlivej vojny sa dostali do pozornosti aj z toho dôvodu, že táto etapa spoločenského vývoja je nerozlučne spätá so vznikom rytierstva a jeho morálneho kódexu, ale, a to hlavne, so skutočnosťou, že dominujúcim faktorom tohto obdobia bolo vedenie svätej vojny.²⁹

Teórii spravodlivej vojny sa od Augustína po Tomáša Akvinského nikto systematicky nevenoval, a z toho dôvodu nachádzame v období raného stredoveku túto problematiku v teoretickej rovine len vo fragmentoch niekoľkých diel. V praktickej rovine bolo prijatých niekoľko ediktov, ktoré kodifikovali niektoré pravidlá vedenia vojny. Z teoretikov môžeme spomenúť Izidora Sevillského,³⁰ ktorý teóriu spravodlivej vojny obohatil o požiadavku formálneho vypovedania vojny, ktorej cieľom má byť opätovné získanie územia, ktoré si privlastnil nepriateľ, alebo odrazenie útoku.³¹ Od konca 11. storočia sa s teóriou spravodlivej vojny úzko prelína koncept svätej vojny, ktorý je ponímaný ako boj za náboženské ideály, a je spätý najmä s križiackymi výpravami. Týmto otázkam sa venoval hlavne Bernard z Clairvaux,³² ktorý vo svojich prácach teologicky odôvodnil existenciu a poslanie Templárskeho rádu. Gratianus realizoval systematizáciu dovtedajších názorov na problematiku tradície spravodlivej vojny v Dekrète *Concordia Discordantium Canonum*,^{33,34} konkrétne v časti *Causa XXIII*, ktorý bol vydaný okolo roku 1140.³⁵ V praktickej rovine môžeme v súvislosti s teóriou spravodlivej vojny spomenúť edikt *Pax Dei* vydaný v roku 989 v opátstve Cluny,³⁶ ktorý prijíma niektoré opatrenia slúžiace na obmedzenie a regulovanie vojny. V roku 1027 bol vydaný edikt *Pax et treuga Dei*,³⁷ ktorý zakázal viesť vojny alebo uplatňovať akékoľvek fyzické násilie počas nediel' a cirkevných sviatkov. V roku 1139 druhý lateránsky koncil prijal rozhodnutie, ktorým sa zakazovalo použitie konkrétnych typov zbraní, ktoré spôsobovali značné škody, ako boli kuše a mechanizmy na obliehanie, no musíme konštatovať, že tieto nariadenia sa v praxi často porušovali.³⁸

Ucelenú koncepciu teórie spravodlivej vojny na princípoch katolíckej doktríny vypracoval Tomáš Akvinský (1225–1274), dominikánsky mních, teológ a filozof, prvý zo scholastických cirkevných učiteľov, *princeps philosophorum* a najvýznamnejší predstaviteľ katolíckej filozofie.³⁹ Žil v značne komplikovanej dobe, keďže politická situácia

²⁷ Na konci jedenásteho storočia, kedy pápež Gregor VII. chcel získať späť kontrolu nad istými cirkevnými inštitúciami (tzv. investitúru), ktoré predtým ovládala svetská moc.

²⁸ BELLAMY, *op. cit.*, s. 31.

²⁹ Tamtiež, s. 32.

³⁰ Izidor Sevillský (560–636), od roku 600 sevillský biskup a encyklopedista, ktorý je považovaný za jedného z najvplyvnejších učencov raného stredoveku.

³¹ RUSSEL, F. H. *The Just War in the Middle Ages*. London: Cambridge University Press, 1975, s. 27.

³² Bernard z Clairvaux (1090 – 1153), francúzsky filozof, teológ a mystik, roku 1830 ho pápež Pius VIII. vyhlásil za učiteľa cirkvi.

³³ Z lat. = Uzmierenie rozporných kánonov.

³⁴ Gratianus (1101–1159), taliansky mních, ktorý bol otcom štúdia kanonického práva.

³⁵ Tamtiež, s. 86–90.

³⁶ *Pax Dei* z lat. = Boží mier.

³⁷ Z lat. = Boží mier a prímerie.

³⁸ Bližšie pozri JOHNSON, J. T. *The Just War: Tradition and the Restraint of War*. Princeton: Princeton University Press, 2014, s. 124–127.

³⁹ *Princeps philosophorum* z lat. = knieža filozofie.

v Európe sa postupne destabilizovala, v dôsledku čoho sa politická mapa výrazne zmenila. Dochádzalo k lokálnym vojenským konfliktom, a ako leitmotív sa celým obdobím tiahla problematika svätej vojny. Všetky tieto skutočnosti viedli k tomu, že sa T. Akvinský vyjadruje aj k problematike spravodlivej vojny, a to vo svojom najrozsiahlejšom diele *Summa Theologiae*, v stati *De bello*. Jeho názory sú silne ovplyvnené Aristotelom a Augustínom, keďže aj on vychádza z prirodzenoprávnych princípov, ale pristupuje k ich učeniu kriticky.⁴⁰ Je zaujímavé, že hoci Augustína od Akvinského oddeľuje skoro tisíc rokov, ich učenie v otázkach spravodlivej vojny je do značnej miery obsahovo kompatibilné. T. Akvinský preberá od Augustína jeho základné kategórie *Ius ad bellum* a *Ius in bello*, a do značnej miery ho vo svojom diele cituje. Základná odlišnosť Akvinského prístupu je v tom, že uznáva kompetentnosť ľudského rozumu pri posudzovaní etických kategórií ako sú dobro a zlo, či správne a nesprávne, ale aj „univerzálnej aplikovateľnosti spravodlivosti v otázkach ľudských i medziľudských sporov“.⁴¹ Vojna je v jeho ponímaní nerestou a jedným zo štyroch skutkov násilia voči mieru, ku ktorým ešte radí schizmu, spor a vzburu, ktoré považuje za hriech. Na rozdiel od nich pri splnení určitých podmienok vojna nemusí byť vždy hriechom a nemusí zakaždým stáť proti hriechu.⁴²

T. Akvinský stanovil tri podmienky pre vedenie spravodlivej vojny, pričom prvým kritériom je autorita vládcu, keďže výlučne panovníkovi bola daná právomoc viesť vojnu,⁴³ nie však ako osobe, ale ako autorite, ktorú získal z Božej vôle, a je preto zodpovedný za to, aby jeho konanie viedlo k spoločnému dobru. Panovník je povinný udržiavať poriadok, ochraňovať štát pred vnútornými aj vonkajšími nepriateľmi a odporovať zlu.⁴⁴ Ak ide o ochranu štátu, má panovník povinnosť proti takémuto zlu a nepriateľovi bojovať a vyhlásiť vojnu, pričom týmto aktom deleguje úsilie udržať tento poriadok na vojakov, ktorí na tomto základe získajú legitímne právo bojovať a zabíjať nepriateľov, pretože ochraňujú dobro.⁴⁵ Ak však panovník koná tak, že porušuje verejné dobro, je potrebné mu v tom zabrániť, a to nielen pasívnym odporom, ale aktívnym odporom, resp. právom vzbúriť sa.⁴⁶ V zmysle svojej doktríny dvojitého efektu, na rozdiel od Augustína, vyjadruje názor, že človek v prípade napadnutia má právo brániť svoj život primeraným, hoci aj násilným spôsobom, ale nesmie použiť viac násilia, ako je nevyhnutné.⁴⁷

T. Akvinský ako druhé kritérium, ktoré je nevyhnutné pre vedenie spravodlivej vojny, uvádza, že táto musí mať spravodlivú príčinu (*iusta causa*), teda vyžaduje vinu druhej strany, spočívajúcu v spôsobiení určitej ujmy (*iniuria*) prvej strane. V tomto zmysle chápal spravodlivú vojnu ako nutne obrannú, pretože vždy je len reakciou na úmyselné porušenie spravodlivosti. Za ofenzívnu ju možno pokladať len v tom ohľade, že zločin nemusel mať podobu vojenského útoku; vtedy bola prostriedkom legitímneho potrestania. Pravda, z povahy akejkolvek, teda aj spravodlivej vojny vyplýva, že sa postupne môže zmeniť

⁴⁰ TRŽÍŠKA, M. *O vojne a mieri v dejinách filozofie*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 109.

⁴¹ KONIAR, *op. cit.*, s. 58.

⁴² CHRISTOPHER, P. *The Ethics of War and Peace*. New Jersey: Prentice Hall, 1998, s. 52–53.

⁴³ Podľa neho súkromné osoby nemôžu vyhlásiť vojnu, pretože nemajú autoritu. Ďalej uvádza, že cirkevné autority vojnu vyhlásovať môžu.

⁴⁴ AKVINSKÝ, T. *Teologická suma*. Olomouc: Profesori bohovědného učiliště řádu dominikánského, 1937, s. 300.

⁴⁵ Tamtiež, s. 299.

⁴⁶ Bližšie pozri CHRISTOPHER, *op. cit.*, s. 52.

⁴⁷ AKVINSKÝ, *op. cit.*, s. 467.

z defenzívnej na ofenzívnu, čiže spravodlivá strana môže voči nepriateľovi (nespravodlivej strane) podnikat' aj útoky, aby nad ním čím skôr zvíťazila a účinne od neho vymohla nápravu ujmy, ktorú od neho predtým (nespravodlivo) utrpela. Nie každá vina však musí byť potrestaná vojensky; podobne ako ľudské zákony nepotláčajú každú nerosť, ale len tie, ktoré sú na škodu ostatným a vedú k deštrukcii ľudskej spoločnosti. Nespravodlivá strana však nemá právo použiť silu proti spravodlivému vymáhaniu práva, rovnako ako zločinec nemá právo brániť sa proti výkonu spravodlivosti súdnou mocou. Akékoľvek zabitie spáchané vojakmi, ktorí bojujú na nespravodlivej strane, považuje za vraždu, za ktorú nesie individuálnu zodpovednosť každý bojovník. Na rôznych miestach Teologickej sumy uvádza niektoré spravodlivé príčiny na vedenie vojny, ako sú: ochrana vlasti, viery, mieru, blížnych a chudobných, pomoc Svätej zemi a trestanie bezprávia voči Bohu.⁴⁸

Tretou podmienkou teórie spravodlivej vojny podľa Akvinského je spravodlivý (správny) úmysel (zámer, účel, cieľ) (*recta intentio*), teda tendencia prospieť dobru alebo snaha zabrániť zlu, pričom primárnym úmyslom by mala byť snaha o dosiahnutie mieru, ktorý chápe ako dielo lásky a spravodlivosti a charakterizuje ho ako všeobecne prijatú dohodu.⁴⁹ Existuje však aj taká eventualita, že aj v prípade, keď bola vojna vypovedaná legitímnym spôsobom a mala spravodlivú príčinu, môže dôjsť k tomu, že sa zmení na nespravodlivú vojnu, a to v prípade, ak sa vedie so zlým (čiže nie s uvedeným správnym) úmyslom. Za zlý úmysel T. Akvinský konkrétne považuje pomstychtivosť, násilnosť, priveľkú krutosť, nezmeriteľné nepriateľstvo a silnú túžbu po moci.⁵⁰

Špecifickým problémom bolo pre Akvinského, či nespravodlivý úmysel jedného alebo viacerých vojakov mení spravodlivú vojnu na vojnu nespravodlivú. T. Akvinský k tomuto problému zaujíma stanovisko, že ide o individuálny hriech konkrétneho vojaka a dôležité je, aby legitímnu príčinu na vedenie vojny mal panovník, ktorý zo svojej (legitímnej) autority vojnu vyhlasuje.⁵¹ Tento postoj vychádza z postulátu, že stredoveká koncepcia spravodlivej vojny chápala vojnu ako konflikt jednotlivcov, ktorí sú individuálne zodpovední za svoje konanie. V priebehu vojny je povolené používať rôzne vojenské prostriedky a taktiky, a v prípade, ak aj dôjde k ich zneužitiu, nemení to podstatu spravodlivej vojny, ale pripisuje sa to jednotlivcovi, ktorý takto konal, ako individuálny hriech.⁵²

Osobitnú pozornosť venoval T. Akvinský v súvislosti so svätou vojnou vzťahu kresťanov k židom a moslimom, pričom zastával názor, že ich pohanstvo (*infidelitas*) nezakladá legitímny dôvod na to, aby sa proti nim viedla vojna. Svoj postoj k tejto problematike sumarizoval do štyroch dôvodov: 1. Kresťania môžu nekresťanom (silou) odňať iba veci, ktoré nekresťania majú v neoprávnenej držbe, ktorú však nezakladá to, že sú pohanmi, respektíve veľkými hriešnikmi. 2. Nekresťania, ktorí nemohli prijať kresťanstvo, lebo o jeho existencii nevedeli, nepáchajú hriech. Ak však o jeho existencii vedeli a neprijali ho, páchajú hriech, za čo ich však kresťania nemôžu potrestať (silou), ibaže by sa k nim nekresťania správali agresívne. 3. Násilné šírenie kresťanskej viery v nekresťanskom prostredí a násilné donucovanie nekresťanov konvertovať na kresťanstvo je neprípustné.

⁴⁸ Tamtiež, s. 461–463.

⁴⁹ Tamtiež, s. 231 a s. 300.

⁵⁰ Tamtiež, s. 300.

⁵¹ Tamtiež, s. 484.

⁵² Tamtiež, s. 461–469.

4. Nekresťanskí vládcovia sú legitímnymi vládcami, lebo základom ich vlády je prirodzené právo, vzťahujúce sa tak na kresťanov, ako aj na nekresťanov.⁵³

Treba zdôrazniť, že Akvinského odmietanie pohanstva ako spravodlivého dôvodu na vojnu kresťanov proti nekresťanom nebolo v stredoveku všeobecne akceptované, resp. bolo skôr ojedinelé, k čomu sa ešte vrátíme v nasledujúcej kapitole. Záverom možno konštatovať, že T. Akvinský vytvoril ucelenú teóriu spravodlivej vojny – jej začatia, priebehu i ukončenia –, ktorá si získala značnú autoritu už v stredoveku a mala ju aj neskôr, pričom nezanedbateľný význam má aj v súčasnosti.

3. Teória spravodlivej vojny v rano-novovekej sociálno-právnej filozofii

Z hľadiska európskej histórie sa obdobie raného novoveku datuje od konca stredoveku, teda od roku 1492, v ktorom došlo k objaveniu Ameriky, až do roku 1789, teda do začiatku Veľkej francúzskej revolúcie. S raným novovekom sa spájajú komplexné javy ako návrat k antike v duchovno-kultúrnej oblasti (do centra pozornosti opätovne vracia človek ako individuum v rámci renesancie a humanizmu), protestantská reformácia, ktorá rozbila dovtedajšiu náboženskú, resp. cirkevnú jednotu Európy (*res publica christiana*), všestranný vzostup španielskej monarchie v *Zlatom storočí* (*Siglo de Oro*), t. j. približne v 16. storočí, geografické objavy a koloniálna expanzia Portugalcov, Španielov a čoskoro aj niektorých ďalších Európanov do zámoria atď.

Pre raný novovek bola tiež typická vysoká frekvencia vojen, prebiehajúcich tak v Európe (medzi katolíkmami a protestantmi, s Osmanskou ríšou a i.), ako aj mimo nej (medzi Európanmi a pôvodným obyvateľstvom nimi kolonizovaných mimoeurópskych krajín, medzi koloniálnymi mocnosťami). Nie je preto prekvapujúce, že v tomto období nastal ďalší, a to výrazný rozvoj teórie spravodlivej vojny, ktorý sa primárne spája s komplexnou teologicko-filozofickou školou, známou pod označeniami druhá, neskorá či španielska scholastika alebo tiež Salamanská škola. Salamanská škola (približne 16.–17. storočie) podľa jej súčasného, extenzívneho chápania zahŕňa jednak učencov (t. j. teológov venujúcich sa aj filozofii, právu a pod.), ktorí pôsobili na univerzite v španielskom meste Salamanca, jednak učencov, ktorí pôsobili inde – napr. v portugalskom meste Coimbra či v amerických kolóniách Španielska –, no systematicky nadväzovali na dielo salamanských učencov, hoci na druhej strane ich prácam možno priznať aj istú mieru originality, niekedy väčšiu, inokedy menšiu.⁵⁴ Nestorom Salamanskej školy bol dominikán Francisco de Vitoria (1483/1486–1546); z jej ďalších predstaviteľov možno spomenúť napr. jezuitu Francisca Suáreza (1548–1617), ktorého bohatým dielom sa rozvoj Salamanskej školy v podstate uzavrel (aj po F. Suárezovi však ešte vznikli určité diela, ktoré v širšom zmysle patria do tejto školy). Sekundárne sa rozvoj teórie spravodlivej vojny v ranom novoveku spája s Hugom Grotiom (1583–1646), čím sa však v tomto príspevku nezaobráme.

Teórie spravodlivej vojny, ktoré vznikli v rámci Salamanskej školy, sú relatívne komplexné, t. j. pomerne podrobne a ucelene sa zaoberajú *ius ad bellum*, *ius in bello* i *ius post bellum*. Ďalej majú tieto teórie abstraktný a univerzálny charakter, t. j. sú určitými systematickými návodmi na to, ako by mala prebiehať akákoľvek vojna, ktorá má byť považovaná

⁵³ Tamtiež, s. 461–469.

⁵⁴ Bližšie pozri DUVE, Th. – EGÍO, J. L. – BIRR, Ch. (eds.). *The School of Salamanca: A Case of Global Knowledge Production*. Leiden – Boston: Brill Nijhoff, 2021.

za spravodlivú.⁵⁵ Na druhej strane teórie spravodlivej vojny Salamanskej školy nevznikli izolovane od dobovej reality a reflektujú tak napr. aj dobové reálne vojny, a to o. i. španielsku, do značnej miery vojensky uskutočňovanú, koloniálnu expanziu v tzv. Novom svete, t. j. v Karibiku a v rôznych oblastiach Severnej, Strednej i Južnej Ameriky, ktorá trvala od roku 1492 do prelomu 16. a 17. storočia a ktorá sa v literatúre zvykne označovať španielskym výrazom *conquista*, t. j. „dobývanie“, resp. „dobytie“. *Conquistu* sprevádzala španielska kolonizácia postupne dobývaných amerických území a sídel, ktorá viedla k vzniku španielskej koloniálnej ríše na americkom kontinente. Táto ríša sa pre známy Kolumbov omyl (Kolumbus bol presvedčený, že neobjavil nový svetadiel /Ameriku/, ale že doplával do Indie) nazývala „Indiami“ (*Indias*) a jej pôvodní obyvatelia „Indiánmi“ (*indios*).

Skutočnosť, že salamanské teórie spravodlivej vojny reflektujú o. i. *conquistu*, sa odvíjala od dobových – zdôraznime, že seriózných – snáh Španielskej koruny, cirkvi i akademického prostredia vymedziť právne i metaprávne (teologické, etické, filozofické) zdroje jej legitimity, známe ako „spravodlivé tituly“ (*justos títulos*).⁵⁶ Jedným z týchto titulov bola pritom práve interpretácia *conquisty* ako spravodlivej vojny, ktorá však nebola všeobecne akceptovaná – odmietal ju napr. dominikán, biskup a oficiálny (korunou ustanovený) ochranca všetkých Indiánov Bartolomé de Las Casas (1484–1566).

Interpretácia *conquisty* ako spravodlivej vojny sa prvýkrát objavila v súvislosti so svojráznou procedúrou nastolovania španielskej vlády nad americkými (t. j. indiánskymi) územiami a sídlami, ktorá sa začala uplatňovať po vydaní dokumentu *Requerimiento* (1513). Tento dokument, ktorého autorom bol právnik Juan López de Palacios Rubios (1450–1524), pokračujúcej španielskej *conquiste* Ameriky dodal legitimitu tým, že dobovacím vojenským akciami, ktoré Španieli viedli proti Indiánom, prepožičal charakter spravodlivej vojny.

Requerimiento bolo adresované Indiánom. Na začiatku tohto dokumentu sa Indiánom vysvetľuje teória neobmedzenej pontifikálnej teokracie (to, že pápež má nad celým svetom univerzálnu duchovnú i svetskú moc), aby sa ňou následne mohla odôvodniť pápežská donácia Indii Katolíckym kráľom (kráľovským manželom a spoluvládcom Izabele Kastílskej a Ferdinandovi Aragónskemu) a ich nástupcom na tróne, t. j. španielskym kráľom. Túto donáciu uskutočnil pápež Alexander VI. svojou prvou bulou *Inter Caetera* (3. 5. 1493), pričom jej trvalosť podmienil tým, že Katolícki králi a ich nástupcovia na tróne vo vlastnej réžii a na vlastný účet kristianizujú milióny pôvodných obyvateľov Ameriky, čo sa, samozrejme, nespájalo len s hlásaním kresťanstva Indiánom, ale aj s vytváraním materiálnych podmienok pre nový, kresťanský spôsob života Indiánov, s budovaním cirkevnej infraštruktúry a pod. Z donácie Indiánom podľa *Requerimenta* vyplývalo postavenie poddaných španielskeho monarchu – legitímneho vládcu Indii, pričom *Requerimiento* ich vyzývalo, aby toto postavenie dobrovoľne prijali, a zároveň ich upozorňovalo, že ak to odmietnu, Španieli proti nim budú viesť vojnu, ktorá bude dovolenou (= spravodlivou) vojnou. Takú vojnu budú Španieli viesť proti Indiánom aj v prípade, ak Indiáni neprijmú kresťanskú vieru, ktorú im budú ohlasovať španielski misionári – *Requerimiento* v tejto

⁵⁵ Bližšie pozri napr. BATAILLON, G. – BIENVENU, G. – VELASCO Gómez, A. (eds.). *Las teorías de la guerra justa en el siglo XVI y sus expresiones contemporáneas*. Mexico: Centro de estudios mexicanos y centroamericanos, 1998. [online]. Dostupné na: <http://books.openedition.org/cemca/556>. [cit. 31. 1. 2023].

⁵⁶ K tomu prehľadovo VYŠNÝ, P. – PUCHOVSKÝ, J. *Právne dejiny Latinskej Ameriky. Koloniálne obdobie a obdobie nezávislých štátov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2021, s. 65 a nasl.

súvislosti Indiánov oboznámilo aj s tým, že pápež španielskemu monarchovi poskytol vládu nad Indiami spolu s povinnosťou kristianizovať Indiánov. Napokon *Requerimiento* nabádalo Indiánov, aby sa vyvarovali vojny so Španielmi, keďže v nej určite utrpia porážku, ktorá pre nich bude mať veľmi nepriaznivé následky – budú žiť pod španielskou vládou ako otroci, stratia svojej zdroje a majetky a pod. *Requerimiento* sa malo Indiánom nahlas prečítať skôr, ako sa proti nim v konkrétnych prípadoch začala španielska vojenská akcia, čím sa im mala dať možnosť dobrovoľne sa podriať španielskym dobyvateľom (*conquistadorom*) a vyhnúť sa tak vojne s nimi. Indiáni však veľmi špecifický obsah *Requerimenta*, ktorý sa im predniesol, nemohli, samozrejme, dostatočne pochopiť, na čo však *conquistadori* nezvykli brať ohľad. Spravodlivosť španielskych vojen vedených proti Indiánom sa tak často zakladala na fikcii, že Indiáni boli riadne oboznámení s obsahom *Requerimenta* (o tom možno pochybovať nielen preto, že porozumenie *Requerimientu* Indiánmi bolo veľmi obmedzené, ale aj preto, že ak nebol k dispozícii tlmočník, *Requerimiento* sa im predčítalo v im úplne nezrozumiteľnej španielčine!) a odmietli vyhovieť jeho z hľadiska Španielov opodstatneným a legitímnym požiadávkám.⁵⁷

Requerimiento, resp. spôsob jeho uplatňovania v praxi španielskej conquisty Ameriky boli na prvý pohľad úplnou absurdnosťou. Nebolo to však celkom tak. Na rozdiel od napr. anglickej koloniálnej expanzie, primárnym cieľom španielskej *conquisty* nebolo mocensky ovládnuť americké územie ako také, ale jeho obyvateľov, t. j. pracovnú silu, zdroje, majetky, ako aj zmýšľanie a správanie Indiánov, a preto nie je až také prekvapujúce, že akt, ktorým Španieli *de iure* ovládli Indiánov, mal podobu komunikácie prispôbenej skutočnosti, že jej adresátom sú ľudia – konkrétne bolo týmto aktom hlasné prečítanie *Requerimenta* Indiánom. Okrem toho pre vznik španielskej vládnej moci nad Indiánmi z formálno-právneho hľadiska úplne postačovalo samotné prečítanie *Requerimenta* Indiánom a vyhotovenie úradného záznamu o tomto prečítaní; skutočné porozumenie obsahu *Requerimenta* Indiánmi sa nevyžadovalo.⁵⁸

Za hlavný ideový zdroj *Requerimenta* sa považuje názor kardinála Hostiensia (1200–1271) na právny status nekresťanov a na právo kresťanov viesť proti nim spravodlivú vojnu s cieľom podriať ich svojej vláde. Hostiensis tvrdil, že podľa prirodzeného práva i práva národov mali nekresťanskí vládcovia až do príchodu Krista na Zem *dominium* (tu rozumej nielen vlastnícke právo, ale aj všeobecnú vládnú moc) nad svojimi poddanými, územiaми, sídlami, zdrojmi a majetkami. Po príchode Krista na Zem však ich *dominium* prešlo na Krista ako na hlavu a pána celého sveta, pričom nositeľom a vykonávateľom celej Kristovej moci nad svetom, teda nielen nad kresťanskými, ale aj nad nekresťanskými (v našom prípade konkrétne nad indiánskymi) krajinami, je Kristov pozemský zástupca – pápež. Pápež má nad svetom univerzálnu (úplnú, neobmedzenú) moc, a preto napr. môže rozhodnúť o zosadení nekresťanských vládcov a ich nahradení kresťanskými vládcami (v našom prípade o nahradení indiánskych vládcov španielskym kráľom), čo sa

⁵⁷ Bližšie pozri Pereña, L. *La idea de justicia en la conquista de América*. Madrid: MAPFRE, 1992, s. 31 a nasl.

⁵⁸ Bližšie pozri SEED, P. Taking Possession and Reading Texts: Establishing the Authority of Overseas Empires. *William and Mary Quaterly*, 1992, Vol. 49, No. 2, s. 203 a nasl.

môže uskutočniť aj vojnou vedenou kresťanmi proti nekresťanom, ktorá vzhľadom na svoj účel – presadenie pápežovej vôle – bude mať charakter spravodlivej vojny.⁵⁹

Requerimiento však spočívalo nielen na kresťanských, ale aj na určitých islamských ideových zdrojoch. Konceptia spravodlivej vojny, obsiahnutá v *Requerimiento*, sa približuje islamskej koncepcii *džihádu*: tak ako každej vojenskej akcii moslimov mala predchádzať výzva nepriateľovi, aby sa vzdal a prijal islamské náboženstvo, tak mala každej vojenskej akcii Španielov proti Indiánom predchádzať výzva, aby sa vzdali a prijali kresťanstvo.⁶⁰

Neskôr sa s možnosťou nazerať na *conquistu* ako na spravodlivú vojnu stretávame v teóriách spravodlivej vojny učencov Salamanskej školy. Treba zdôrazniť, že tieto teórie poskytujú Španielom *ius ad bellum* na oveľa komplexnejšom ideovom a argumentačnom základe ako *Requerimiento*, pričom pre prípadné vedenie vojny proti Indiánom, ako aj akejkolvek inej spravodlivej vojny, požadujú zlyhanie predchádzajúceho úsilia o mierové riešenie a seriózny dôvod, ktorým nie sú ani *Requerimentom* pertraktovaná koncepcia prepožičiavania vlády nad konkrétnymi krajinami sveta pápežom ako jeho (údajným) vládcom, ani iné, nemenej pofidérne, no dobovo plošne neodmietané okolnosti (túžba panovníka získať vojenskú slávu či zmocniť sa cudzieho územia, sídla, zdrojov či majetkov, správnosť či dokonca „svätosť“ bojov kresťanov proti pohanom, niekedy chápaných ako spravodlivé potrestanie pohanov za ich extrémnu hriechnosť a pod.), ale iba určitá ujma (*iniuria*) spôsobená Španielom (resp. strane, čo následne vedie spravodlivú vojnu).

V ďalšom výklade stručne približujeme Vitoriovu teóriu spravodlivej vojny, ktorú možno považovať za najviac reprezentatívny príklad myslenia o spravodlivej vojne, ktoré sa rozvinulo v rámci Salamanskej školy – salamanské teórie spravodlivej vojny vzniknuté po Vitoriovej teórii ňou boli – s výraznejšou, nie však s úplnou výnimkou Suárezovej teórie – významne ovplyvnené.⁶¹

4. Vitoriova teória spravodlivej vojny

Okolo roku 1539 boli zostavené dve zhrnutia (*relectiones*) univerzitných prednášok F. de Vitoriu, ktoré sa spolu označujú ako Prednášky o Indiánoch (*Relectiones de Indis*). Prvé z týchto zhrnutí sa nazýva *Prvá prednáška o nedávnom objavených Indiánoch (Relectio prior de Indis recenter inventis)* a zameriava na spravodlivé (legitímne) a nespravodlivé (nelegitímne) tituly španielskej *conquisty* Ameriky, pričom tiež vymedzuje základné vzájomné práva a povinnosti španielskych kolonizátorov a nimi kolonizovaných amerických Indiánov, ktoré sa podľa F. de Vitoriu mali uplatňovať v čase, keď medzi kolonizátormi a Indiánmi panoval mier.⁶² Druhé zhrnutie, ktoré nás zaujíma v tomto príspevku, sa nazýva *Druhá prednáška o Indiánoch*, alebo o práve Španielov viesť vojnu proti barbarom

⁵⁹ VYŠNÝ, P. *Historicko-právne súvislosti dobytia Nového sveta Španielmi*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 80.

⁶⁰ Bližšie pozri SEED, P. *Ceremonies of Possession. Europe's Conquest of the New World, 1492–1640*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 3. kap.

⁶¹ Suárezovu teóriu spravodlivej vojny zhrnul VYŠNÝ, P. Teória spravodlivej vojny Francisca Suáreza. In: GÁBRIŠ, T. – HORÁK, O. – TAUCHEN, J. (eds.). *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narodeninám*. Brno: The European society for history of law, 2017, s. 597–608.

⁶² VYŠNÝ, P. Francisco de Vitoria a španielska *conquista* Nového sveta. *Právnik*, 2016, roč. 155, č. 4, s. 310–330.

(*De Indis relectio posterior, sive de iure belli hispanorum in barbaros*) a obsahuje pomerne ucelenú teóriu spravodlivej vojny,⁶³ ktorá má univerzálny charakter, keďže F. de Vitoria ju vzťahoval nielen na vojny Španielov, resp. kresťanov, vedené proti Indiánom a iným, povedané dobovým jazykom, barbarom (rozumej: proti nekresťanom, pohanom), ale aj na vojny, ktoré spolu vedú kresťanské krajiny. F. de Vitoria na (spravodlivú) vojnu nazerá ako na prostriedok *ultima ratio* riešenia medzištátnych konfliktov a vytvára pre ňu početné pravidlá, z ktorých ďalej spomenieme iba niektoré. Tieto pravidlá majú zabezpečiť, že vojna sa bude viesť iba z dôvodu, ktorý na základe predchádzajúceho skúmania možno spoľahlivo považovať za existujúci a spravodlivý, ako aj to, že sa vojna uskutoční humánne (napr. sa nebudú úmyselne usmrcovať civilisti nepriateľskej strany), disciplinovane (správanie vojakov spravodlivej strany bude pod dostatočnou kontrolou, čím sa napr. predíde tomu, že by na nepriateľskom území rabovali) a efektívne (vojna sa bude viesť iba v nevyhnutne potrebnom rozsahu, iba tak dlho, ako bude skutočne potrebné, a iba z vojenského hľadiska nevyhnutnými metódami) a pod.

Podstatný obsah Vitoriovej teórie spravodlivej vojny azda najlepšie vystihujú tri všeobecné zásady, ktoré ohľadom tohto druhu vojny sformuloval.

Podľa prvej zásady, ktorá je východiskom Vitoriovho chápania *ius ad bellum*, možno viesť (spravodlivú) vojnu, iba ak je to skutočne potrebné, resp. ak už nie je iná možnosť, pričom vládca má robiť všetko pre to, aby predišiel vojnám, teda sa má snažiť udržiavať priateľské vzťahy s inými štátmi, má sa vyhýbať správaniu, ktoré by mohlo byť spravodlivým dôvodom na začatie vojny proti nemu, a nemá rozpútať vojny pod pochybnými zámienkami, resp. vojnu má viesť iba ak na to existuje dôvod, ktorý je skutočne spravodlivý.⁶⁴

Druhá zásada, ktorá je východiskom Vitoriovho chápania *ius in bello*, určuje, že spravodlivá vojna sa nesmie viesť tak, aby sa úplne zruinovalo a vyhladilo obyvateľstvo štátu, proti ktorému sa vedie, ale iba v rozsahu, v ktorom je to potrebné na dosiahnutie adekvátnej kompenzácie za ujmu, škody a náklady spôsobené týmto štátom spravodlivej strane, ako aj mieru a bezpečnosti.⁶⁵

Konečne tretia zásada, ktorá je základom Vitoriovho chápania *ius post bellum*, stanovuje, že po skončení vojny a dosiahnutí víťazstva sa víťaz (t. j. štát, čo viedol spravodlivú vojnu) má k porazenému nepriateľovi správať mierne a s kresťanskou pokorou a nemá voči nemu vystupovať ako žalobca, ale ako nestranný sudca,⁶⁶ čo by však v praxi nemohlo fungovať inak ako problematicky, keďže víťaz je zainteresovaný na pre neho čo najpriaznivejšom výsledku sporu existujúceho medzi ním a nepriateľom.

Ďalej sa na Vitoriovo chápanie *ius ad bellum*, *ius in bello* a *ius post bellum*, vychádzajúce z uvedených troch zásad, pozrieme podrobnejšie.

Ius ad bellum. F. de Vitoria v rámci svojho výkladu týkajúceho sa *ius ad bellum* riešil tri otázky: 1. Môžu kresťania viesť vojny? 2. Kto má autoritu (tu rozumej: právomoc)

⁶³ Pracujeme s nasledujúcou edíciou Vitoriovej Druhej prednášky o Indiánoch, alebo o práve Španielov viesť vojnu proti barbarom: VITORIA, F. de. De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros. Relección segunda. In: VITORIA, F. de. *Relecciones del Estado, de los indios y del derecho de la guerra*. México: Editorial Porrúa, 1985, s. 73 a nasl.

⁶⁴ Tamtiež, s. 100.

⁶⁵ Tamtiež, s. 100–101.

⁶⁶ Tamtiež, s. 101.

potrebnú na vyhlásenie a vedenie vojny? 3. Aký dôvod (*iusta causa*) môže a musí existovať na vedenie spravodlivej vojny?

F. de Vitoria na otázku, či kresťania môžu viesť vojny, odpovedal kladne.⁶⁷ Najskôr pripustil, že na prvý pohľad sa môže zdať, že vedenie (akejkol'vek) vojny je kresťanom úplne zakázané, keďže v Novom zákone sú výroky ako „ak ťa niekto udrie po pravom líci, nastav mu aj ľavé líce“ či „každý, kto berie do ruky meč, mečom zhyne“, z ktorých vyplýva, že Ježišovou, t. j. Božou vôľou je, aby sa kresťania aktívne, fyzickou silou nebránili zlu, ktoré im ubližuje. F. de Vitoria však vzápätí upozornil, že Ježiš zaujatie pasívneho postojá k ubližujúcemu zlu kresťanom iba odporúčal, avšak neprikázal, t. j. zaujatie takéhoto postojá nie je povinné.⁶⁸

F. de Vitoria v tejto súvislosti najskôr spomenul slová „Nerobte nikomu násilie, ani zlomyseľne nevydierajte, ale uspokojte sa so svojim žoldom“ (Lk 3, 14), ktorými Ján Krstiteľ odpovedal vojakom na ich otázku, ako sa majú správať potom, čo ich pokrstil, a pripomenul, že Augustín tieto slová interpretoval tak, že vojna nie je úplne zakázaná, keďže Ján Krstiteľ neprikázal vojakom, aby sa zbavili zbraní a nikdy viac nebojovali, ale aby vo vojnách používali silu iba v nevyhnutnej miere, nedopúšťali sa rabovania (preto sa mali uspokojiť so svojim žoldom) a pod.⁶⁹

Ďalší dôkaz dovolenosti vojny F. de Vitoria videl v Akvinského tvrdení, že ak vládca môže použiť vojenskú silu proti svojim poddaným, ktorí sú zločincami alebo ktorí sa búria (povstanú) proti jeho legitímnej vláde, tak ju určite môže použiť aj proti vonkajším nepriateľom jeho krajiny, keďže v prvom i druhom prípade vojenským zákrokom účinne plní svoju povinnosť obnoviť všeobecný pokoj, poriadok a blahobyt, ktoré boli narušené či už zvnútra krajiny jej niektorými obyvateľmi alebo zvonka inou krajinou (*Summa Theologiae*, II-II q.40 a.1).⁷⁰

Možnosť oprávneného použitia vojenskej sily kresťanskými vládcami F. de Vitoria ďalej odvodil z prirodzenoprávnej, resp. rímskoprávnej zásady *vim vi repellere licet* (D. 1, 1, 3 /Flor. 1 inst./). Podľa F. de Vitoriu „nemožno spochybníť dovolenosť defenzívnej vojny, keďže je dovolené brániť sa proti násilnému útoku silou“,⁷¹ pričom však aj ofenzívna vojna, „v ktorej sa nielen bránime či usilujeme znovu nadobudnúť naše veci [ktorých sa zmocnil nepriateľ], ale sa aj dožadujeme [od nepriateľa] satisfakcie za ujmu, ktorú sme [od nepriateľa nespravodlivo] utrpeli“,⁷² je pre F. de Vitoriu dovolenou vojnou, keďže Augustín o vojnách napísal: „Spravodlivé vojny sa zvyčajne vymedzujú ako tie, v ktorých sa domáhame satisfakcie za ujmy, a to potrestaním mesta či krajiny, ktorej obyvatelia nenahradili škody, čo nám spôsobili, alebo nevrátili to, čo nám nespravodlivo odňali“ (*Liber 83 Quaestionum*).⁷³ Takto chápaná ofenzívna vojna spočíva v tom, že prvý štát ňou legitímne potrestá druhý štát za to, že ignoroval svoju zodpovednosť za činy svojich obyvateľov a nezabezpečil tak nápravu ujmy, ktorú títo spôsobili prvému štátu, resp. ich neprinútil

⁶⁷ Tamtiež, s. 76–78.

⁶⁸ Tamtiež, s. 76.

⁶⁹ Tamtiež, s. 77.

⁷⁰ Tamtiež.

⁷¹ Tamtiež.

⁷² Tamtiež.

⁷³ Tamtiež.

napraviť ju, a ani ich nijak nepotrestal, čím prvému štátu odoprel spravodlivosť (*denegatio iustitiae*), t. j. primeranú satisfakciu za nespravodlivo utrpenú ujmu.⁷⁴

Dovolenosť ofenzívnej vojny podľa F. de Vitoriu vyplýva aj zo samozrejmej skutočnosti, že nepriateľa, ktorý spôsobil určitú ujmu, musí štát, ktorý túto ujmu utrpel, účinne zastrašiť, aby ho na dlhý čas odradil od ďalšieho spôsobovania ujem. To si z povahy veci, ale aj v záujme zachovania vzájomnej rovnosti oboch štátov vyžaduje, aby štát, čo utrpel ujmu, sa nielen pasívne bránil pred nepriateľom, ale aby na neho aj aktívne útočil. Popritom je ofenzívna vojna dovolená aj preto, že umožňuje dosiahnuť: a) konečný cieľ spravodlivej vojny, ktorým je život obyvateľov štátu v mieri a v bezpečí pred nepriateľom; b) „dobro celého sveta“, pod ktorým F. de Vitoria rozumel mierovú koexistenciu krajín sveta (spravodlivé vojny, aj ofenzívne, boli potom pre F. de Vitoriu prostriedkom nápravy ujem spôsobených násilnými narušeniami tejto koexistencie).⁷⁵

Posledný dôkaz dovolenosti (aj ofenzívnej) vojny vyplýva podľa F. de Vitoriu z toho, že v minulosti rôzne popredné, morálne, zbožné či dôveryhodnými radcami obklopené osobnosti, ako boli napr. niektoré biblické postavy či niektorí kresťanskí rímski cisári, nielenže pripúšťali možnosť viesť vojny, ale ich aj sami bežne viedli.⁷⁶

Podľa F. de Vitoriu právo vyhlásiť a viesť (spravodlivú) vojnu nemá súkromná osoba, ale iba štát alebo – povedané Vitoriovou terminológiou – „republika“.⁷⁷ Súkromná osoba má právo brániť samú seba, ako aj svoj majetok, pričom však toto právo môže podľa F. de Vitoriu uplatniť iba v čase, keď nebezpečenstvo (útok) trvá, alebo ihneď po jeho skončení – neskôr už sebaobrana súkromnej osoby nie je potrebná, a tak ani legitímna.

⁷⁴ BROWN SCOTT, J. *The Catholic Conception of International Law. Francisco de Vitoria, founder of the modern Law of Nations. Francisco Suárez, founder of the modern Philosophy of Law in general and in particular of the Law of Nations. A Critical Examination and a Justified Appreciation.* New Jersey: The Law Book Exchange, 2008, s. 33.

⁷⁵ VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros, Relección segunda.* s. 77–78.

⁷⁶ Tamtiež, s. 78.

⁷⁷ Tamtiež, s. 79. Pojem „republika“ neodkazuje na republikánsku formu vlády – F. de Vitoria ním označoval dobové štáty, ktoré boli prevažne monarchiami –, ale na určitú všeobecnú teóriu štátu, ktorú F. de Vitoria rozpracoval vo svojej prednáške (*relectio*) O civilnej moci (*De potestate civili*) z roku 1528. Vychádzajúc z tejto prednášky môžeme podstatu Vitoriovej teórie štátu – republiky zhrnúť takto: *Republika* je tzv. *dokonalým (communitas perfecta)* alebo tzv. *nedokonalým spoločenstvom*, čo možno moderne vyjadriť tak, že v prvom prípade má úplnú internú a úplnú, prípadne obmedzenú externú suverenitu a v druhom prípade sú jej obe suverenity obmedzené, a preto na rozdiel od prvého typu republiky môže samostatne vyhlásiť a viesť (spravodlivú) vojnu iba výnimočne (napr. ak ju pred už prebiehajúcim nepriateľským útokom nebráni krajina, ktorej podlieha). Základom republiky je pre Vitoriu spoločenská zmluva (pomyselne) uzavretá medzi vládcom a jeho ľudom (poddanými), ktorá inštitucionalizovala úrad vládcu a zároveň vládcomi umožnila riadne vykonávať všetku moc spojenú s týmto úradom. Ľud je pritom natrvalo zdrojom a nositeľom všetkej (svetskej) moci v republike, a preto spoločenská zmluva podľa Vitoriu nespočíva v odovzdaní moci vládcomi ľuďom, ale iba v tom, že ľud ňou vládca poverí praktickým vykonávaním svojej moci. Ľud a vládca sú vzájomne rovnými stranami spoločenskej zmluvy, a preto sa majú vzájomne rešpektovať, a aj vzhľadom na svoje určité nezastupiteľné úlohy majú spolupracovať pri správe štátu – napr. vládca je povinný napraviť ujmu, ktorú utrpeli jeho poddaní od cudzieho štátu, zorganizovaním vojny proti tomuto štátu, s ktorej vedením mu však jeho poddaní musia pomôcť. VITORIA, F. de. *De la potestad civil.* In: VITORIA, F. de. *Relecciones del Estado, de los indios y del derecho de la guerra.* Segunda Edición. México: Editorial Porrúa, 1985, s. 1 a nasl. Pozri aj GÓMEZ ROBLEDO, A. *Introducción.* In: VITORIA, F. de. *Relecciones del Estado, de los indios y del derecho de la guerra.* Segunda Edición. México: Editorial Porrúa, 1985, s. XXXVI – XLIV.

Naproti tomu *republike* Vitoria priznal nielen právo na sebaobranu, ale aj súkromnej osobe nepatriace právo pomstiť sa silou nepriateľovi za ním spôsobenú ujmu a silou sa domáhať jej (najmä materiálnej) nápravy nepriateľom (na tento účel môže *republika* nepriateľovi silou odňať veci, ktoré jej nepriateľ odcudzil a i.). Štát má teda právo viesť proti nepriateľovi nielen defenzívnu, ale aj ofenzívnu vojnu (v oboch prípadoch pôjde o spravodlivú vojnu), pričom ofenzívnu vojnu môže viesť v období, počas ktorého trvajú útoky nepriateľa, bezprostredne po ich skončení, ale aj neskôr. Toto právo má štát podľa Aristotelovho názoru (pochádza z diela *Politika*) prevzatého F. de Vitoriom preto, aby mohol účinne udržiavať, resp. obnovovať svoj všeobecne priaznivý stav (pokoj, poriadok, blahobyt) a aby dostatočne zastrašil nepriateľa a zabránil mu tak v ďalších útokoch.⁷⁸

Spravodlivú vojnu môže vyhlásiť a viesť štát ako taký, t. j. celok obyvateľstva štátu, avšak v praxi ju vyhlási a bude viesť vládca ako predstaviteľ, vodca a aj určité stelesnenie štátu, ktorý na to má rovnakú právomoc ako celok obyvateľstva štátu – v zmysle spoločenskej zmluvy, ktorú s ním (pomyselne) uzavrel, a ktorou mu ľud zveril moc, aby ju používal pre jeho dobro.⁷⁹

Na otázku, čo je spravodlivým dôvodom vojny, F. de Vitoria odpovedá, že ním môže byť iba určitá ujma, spôsobená jedným štátom druhému štátu. Ujmu, hoci aj hroziacu, avšak fakticky ešte nespôsobenú, F. de Vitoria nepovažoval za dôvod na vojnu, z čoho vyplýva, že neuvažoval o možnosti, žeby spravodlivá vojna mohla mať preventívny charakter (žeby sa viedla, aby sa predišlo spôsobeniu ujmy), čím anticipoval moderný zákaz útočnej vojny.⁸⁰

F. de Vitoria pod ujmu konkrétne rozumel usmrtenie, zranenie, odvlčenie či olúpenie obyvateľov štátu obyvateľmi iného štátu, svojvoľné zabratie (časti) územia či sídla jedného štátu iným štátom, vyhrážanie sa použitím sily jedným štátom druhému štátu a pod. K tomu možno doplniť, že F. de Vitoria v Prvej prednáške o nedávno objavených Indiánoch vymedzil ako spravodlivý dôvod na vojnu aj ujmu spočívajúcu v porušení tzv. *ius naturalis societatis et communicationis*, t. j. práva každého štátu sveta mať partnerský, solidárny vzťah a mierovo komunikovať so všetkými ostatnými štátmi sveta, pod ktorým F. de Vitoria rozumel najmä tieto práva obyvateľov každého štátu: právo cestovať cez územie druhého štátu; právo zdržiavať sa na území druhého štátu; právo obchodovať s obyvateľmi druhého štátu; právo dostať v určitých situáciách potrebnú pomoc od obyvateľov cudzieho štátu (v čase pobytu na jeho území).⁸¹

Jedným z dôvodov na vojnu, ktorého spravodlivosť F. de Vitoria jednoznačne odmietol, bola skutočnosť, že obyvateľstvo štátu, proti ktorému by sa viedla vojna, je pohanské, t. j. nevyznáva kresťanstvo.⁸²

⁷⁸ VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros, Relección segunda*, s. 79.

⁷⁹ Tamtiež, s. 79–80.

⁸⁰ GÓMEZ ROBLEDO, *op. cit.*, s. LXXXIV–LXXXV.

⁸¹ VITORIA, F. de. De los indios recientemente descubiertos. Relección primera. In: VITORIA, F. de. *Relecciones del Estado, de los indios y del derecho de la guerra*. Segunda Edición. México: Editorial Porrúa, 1985, s. 60 a nasl.

⁸² VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros. Relección segunda*, s. 81.

Treba zdôrazniť, že vo Vitoriových časoch spravodlivosť vojny vedenej kresťanským štátom proti nekresťanskému štátu z titulu pohanstva jeho obyvateľstva nebola všeobecne odmietaná, keďže zo stredoveku pretrvával nielen názor, že takáto vojna je nedovolená, a tak aj nespravodlivá, ale aj názor, že takáto vojna je dovolená, a tak aj spravodlivá.⁸³

Názor, že vojna kresťanov proti nekresťanom, vedená prvými pre pohanstvo druhých, je dovolená a spravodlivá, hlásali už spomenutý kardinál Hostiensis, Aegidius Romanus (1243/1247–1316), Alonso de Cartagena (1384–1456) i iní. Títo učenci prirodzené právo, vzťahujúce sa na všetkých racionálnych a civilizovaných ľudí sveta (aj na nekresťanov, ak z pohľadu kresťanov boli dostatočne racionálni a civilizovaní), *de facto* stotožnili s kresťanskými hodnotami a normami, a preto každé (z pohľadu kresťanov) porušenie prirodzeného práva nekresťanmi, majúce podobu tyranskej vlády, násilného správania, idolatrie, promiskuity, polygynie, homosexuality a pod. cháпали ako ťažký hriech proti kresťanskému Bohu, resp. proti jeho vôli, premietnutej do obsahu prirodzeného práva, zasluhujúci si tvrdé potrestanie, spočívajúce v odňatí slobody, územia, zdrojov, majetkov, ako i práva na vlastnú (samostatnú) vládu nekresťanom kresťanmi.⁸⁴ Tento postoj k nekresťanom podporilo aj kánonické právo princípom, neskôr, pravda, zrušeným Kostnickým koncilom (5. 11. 1414 – 22. 4. 1418), podľa ktorého nikto nemôže byť vládcom a vlastníkom (*dominus*) podľa práva, ak je v stave smrteľného hriechu (*nullus est dominus civilis, quam est in peccato mortali*), z čoho kresťanom vyplynulo, že ak nekresťanom (vojensky) odnímu ich slobodu, územia, zdroje, majetky či právo na vlastnú vládu, v skutočnosti si iba vezmú to, čo nekresťanom beztak nepatrí.⁸⁵

Opačný názor, teda že kresťania nemôžu viesť vojnu proti nekresťanom (iba) pre ich pohanstvo, zastával, ako už vieme, T. Akvinský (pozri vyššie).

F. de Vitoria, vychádzajúc najmä z názorov Augustína a Akvinského na spravodlivú vojnu, považoval za jediný spravodlivý dôvod na vojnu nespravodlivo utrpenú ujmu (*iniuria accepta*), ktorá zo strany štátu, čo ju spôsobil, nebola (dostatočne či vôbec) napravená. Spravodlivá vojna tak pre F. de Vitoriu bola spravodlivou (legitímnou) odvetou za nespravodlivo utrpenú ujmu, resp. spravodlivým trestom za jej spôsobenie, pričom však F. de Vitoria požadoval, aby sa pri vyhlasovaní a vedení vojny rešpektoval princíp, podľa ktorého tvrdosť trestu má byť úmerná závažnosti deliktu, a aby sa teda vojna – ako obzvlášť tvrdý trest – vyhlásila a viedla, iba ak bola spôsobená určitá závažnejšia ujma.⁸⁶

Ius in bello. F. de Vitoria v rámci svojho výkladu o *ius in bello* riešil otázku, aké akty proti nepriateľovi sú dovolené v spravodlivej vojne, t. j. aké vojenské akcie proti nepriateľovi môže uskutočniť bojujúca strana, z ktorej hľadiska je vojna spravodlivou. F. de Vitoria v tejto súvislosti uvádza, že spravodlivá strana môže vojenskou cestou nadobudnúť nielen veci, čo jej predtým nepriateľ odcudzil (a ich prírastky a úžitky), t. j. nielen veci potrebné na nápravu ujmy spôsobenej nepriateľom, ale aj veci potrebné na kompenzáciu škôd

⁸³ Bližšie pozri napr. MEYER, Ch. H. F. Nichtchristen in der Geschichte des kanonischen Rechts. Beobachtungen zu Entwicklung und Problemen der Forschung. *Rechtsgeschichte – Legal History Rg.*, 2018, No. 26, s. 139–160.

⁸⁴ RUMEU DE ARMAS, A. *El tratado de Tordesillas. Rivalidad hispano-lusa por el dominio de océanos y continentes*. Madrid: MAPFRE, 1992, s. 41–43.

⁸⁵ GREWE, W. G. *The epochs of international law*. Berlin – New York: De Gruyter, 2000, s. 53.

⁸⁶ VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros. Relección segunda*, s. 82.

a nákladov, ktoré jej nepriateľ (okrem ujmy) spôsobil.⁸⁷ F. de Vitoria tiež hovorí, že vládca, ktorý vedie spravodlivú vojnu, má dovolené konať všetko, čo je z vojenského hľadiska potrebné na dosiahnutie víťazstva, napr. deštruovať pevnosti nepriateľa a budovať na jeho území vlastné opevnenia.⁸⁸ Na druhej strane F. de Vitoria vojenské akcie spravodlivej strany podriaďuje aj istým obmedzeniam, napr. zakazuje úmyselné usmrcovanie tzv. *innocentes*, t. j. nepriateľských civilistov (zhabanie ich majetkov však dovoľuje).⁸⁹

Ius post bellum. Podľa F. de Vitoriu „po dosiahnutí víťazstva, nadobudnutí vecí [nepriateľov] a zabezpečení mieru a pokoja je možné pomstiť sa za utrpenú ujmu [porazeným] nepriateľom, dať im príučku (zastrašit' ich) a potrestať ich“.⁹⁰ Vládcovia totiž majú autoritu nad svojimi poddanými a zároveň aj určitú moc nad poddanými iných vládcov – vládcovia konkrétne môžu zakročiť silou (vojensky) proti cudzím poddaným, aby ich potrestali za zlo, ktoré spôsobili štátom zakročujúcich vládcov (to aj preto, že cudzích poddaných nepotrestali ich vlastní vládcovia) a aby im účinne zabránili znovu páchať zlo štátom zakročujúcich vládcov. Vládcovia, ktorí vedú spravodlivé vojny, sú tak vlastne sudcami svojich nepriateľov, a majú právo nielen bojovať s nimi s cieľom zastaviť ich útoky a definitívne ich poraziť, ale aj právo prísne ich potrestať, keďže nepriatelia štátom týchto vládcov nespravodlivo spôsobili ujmy, škody a náklady a zároveň im ublížili na cti (potrestanie môže spočívať aj v poprave nepriateľských vojakov, ktorí bezprostredne spôsobili ujmu, v zdanení porazeného nepriateľa a i.).⁹¹ Tu sa sprítomňuje tzv. judičiálna teória spravodlivej vojny, podľa ktorej je spravodlivá vojna od začiatku až do konca súdnym procesom *sui generis*, vedeným vládcom štátu, ktorý utrpel ujmu, proti štátu, čo ju spôsobil.⁹²

Vládca spravodlivej strany v zmysle uvedenej teórie súdi nepriateľa v súlade s prirodzeným právom (*ius naturale*), na základe práva národov (*ius gentium*), ako aj *totius orbis auctoritate a ex fine et bono totius orbis*, t. j. autoritou (z vôle), v záujme a pre dobro celého sveta, pod ktorým F. de Vitoria zhruba rozumel entitu moderne nazývanú medzinárodným spoločenstvom či ľudstvom.⁹³ Z uvedeného vyplýva, že F. de Vitoria na vedenie spravodlivej vojny a nasledujúce usporiadanie vzťahov medzi víťazom (= spravodlivou stranou) a porazeným nazeral ako na záležitosť, ktorá sa týka nielen konkrétneho štátu, ktorý vedie spravodlivú vojnu, a jeho nepriateľa, ale celého ľudstva (teda všetkých štátov sveta), keďže ujmu, pre ktorú konkrétny štát vedie spravodlivú vojnu, (pomyselne) utrpelo celé ľudstvo, keďže spravodlivá vojna je prostriedkom nápravy tejto ujmy, a keďže výsledok spravodlivej vojny – náprava ujmy a obnovenie mieru – je prospešný pre celé ľudstvo. Z toho ďalej vyplýva, že právo viesť spravodlivú vojnu a ukončiť ju nastolením mierových pomerov patrí podľa F. de Vitoriu *celému svetu*, a nie jednotlivým štátom sveta, ktorým však *celý svet* toto právo v prípade potreby deleguje, čím ich zároveň autorizuje uskutočniť spravodlivú vojnu, a to spôsobom zodpovedajúcim pravidlám začatia, vedenia

⁸⁷ Tamtiež.

⁸⁸ Tamtiež, s. 83.

⁸⁹ GÓMEZ ROBLEDO, *op. cit.*, s. LXXXVI.

⁹⁰ VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros. Relección segunda*, s. 83–84.

⁹¹ Tamtiež, s. 84.

⁹² BROWN SCOTT, *op. cit.*, s. 39 a nasl.

⁹³ K Vitoriovmu konceptu *celý svet (totus orbis)* bližšie pozri WAGNER, A. Francisco de Vitoria and Alberico Gentili on the Legal Character of the Global Commonwealth. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2011, Vol. 31, No. 3, s. 565–582.

a ukončenia tohto druhu vojny, obsiahnutým v *ius gentium*, (pomyselne) vytvorenom spoločne všetkými štátmi sveta na báze prirodzeného práva, a tak aj (pomyselne) odrážajúcim ich spoločnú vôľu.⁹⁴

Povšimnutiahodným momentom je, že F. de Vitoria v rozpore so svojim inak tolerantným a priateľským postojom k pohanom pripustil výrazne tvrdšie zaobchádzanie s porazeným nepriateľom – nekresťanom – ako s porazeným nepriateľom – kresťanom.⁹⁵

5. Záver

Stredoveké a rano-novoveké teórie spravodlivej vojny bolo možné priblížiť v tomto príspevku iba stručne a zároveň selektívne – z prvých teórií sme hlavnú pozornosť venovali Akvinského teórii, z druhých teóriám Salamanskej školy s dôrazom na reprezentatívnu teóriu F. de Vitoriu.

Uvedené teórie sa vyznačujú relatívnou komplexnosťou (venujú sa *ius ad bellum*, *ius in bello* i *ius post bellum*), pravda, Vitoriova i iné salamanské teórie sú na rozdiel od Akvinského teórie podrobnejšie, čo sa týka najmä rozpracovania takpovediac praktickej stránky spravodlivej vojny, t. j. *ius in bello*. Pre salamanské teórie je ďalej charakteristické seriózne úsilie ich autorov dospieť k jednoznačným a dostatočnou argumentáciou podopreným riešeniam v zásade všetkých významnejších otázok vynárajúcich sa v súvislosti so začatím, priebehom a ukončením spravodlivej vojny. Tieto teórie majú univerzálny charakter, a preto v ich svetle bolo možné testovať spravodlivosť akejkolvek dobovej vojny. Hoci sa v dobovom politickom diskurze využívali na (de)legitimizáciu konkrétnych vojen, ako záväzné právne režimy vojny sa systematicky neuplatňovali.

Spoločným znakom T. Akvinského a salamanských teórií spravodlivej vojny bolo ich založenie prednostne na prirodzenom práve a na z neho odvodenom práve národov, ktoré ešte nemožno považovať za medzinárodné právo v modernom zmysle. Prirodzenoprávna báza uvedených teórií súvisela s tým, že ich autorom sa javilo ako úplne prirodzené, že štát, čo utrpel ujmu, sa bude domáhať jej nápravy, a to aj vojensky, ak by inak nápravu nedosiahol, a pri tom sa bude riadiť pravidlami, ktoré sú väčšinou prirodzene správne, lebo zodpovedajú (legitímnemu) účelu, pre ktorý sa vedie spravodlivá vojna, a realisticky reflektujú typickú povahu vojny.

T. Akvinský a salamanskí učenci tiež zhodne chápali spravodlivú vojnu ako prístriedok *ultima ratio* riešenia medzištátnych konfliktov a požadovali, aby sa viedla

⁹⁴ F. de Vitoria na *ius gentium*, t. j. na právo národov, o ktorom niekedy alternatívne hovorí ako o *ius inter gentes*, t. j. ako o medzinárodnom práve, nazeral v súlade s jeho dobovým chápaním ako na určité rozvinutie, resp. ako na konkretizáciu prirodzeného práva – k chápaniu medzinárodného práva ako pozitívneho práva, intencionálne vytvoreného národmi (štátmi) sveta o. i. uzatváraním medzinárodných zmlúv a bez systematického prihliadania na prirodzené právo dospel až F. Suárez. Na druhej strane F. de Vitoria prirodzenoprávnu koncepciu *ius gentium*, resp. *ius inter gentes* nielen prevzal, ale aj inovoval, keď o *ius gentium/ius inter gentes* vyhlásil, že aspoň sčasti vzniklo z prirodzeného práva hypotetickou dohodou väčšej časti *celého sveta* (ľudstva) na jeho obsahu, implikujúcou (podľa princípu *pacta sunt servanda*) záväznosť tohto obsahu pre všetky národy (štáty) sveta. Bližšie k Vitoriovmu konceptu *ius gentium* pozri WAGNER, A. Zum Verhältnis von Völkerrecht und Rechtsbegriff bei Francisco de Vitoria. In: BUNGE, K. – SPINDLER, A. – WAGNER, A. (eds.). *Die Normativität des Rechts bei Francisco de Vitoria*. Stuttgart-Bad Cannstatt: frommann-holzboog Verlag, 2011, s. 255 a nasl.

⁹⁵ VITORIA, *De los indios o del derecho de guerra de los españoles sobre los bárbaros. Relección segunda*, s. 94 a nasl.

humánne, disciplinovane a efektívne, pričom však F. de Vitoria prekvapivo pripustil výrazne tvrdšie zaobchádzanie s porazeným nepriateľom – nekresťanom – ako s porazeným nepriateľom – kresťanom.

Porovnaním Akvinského a Vitoriovej i iných salamanských teórií spravodlivej vojny možno dospieť k záveru o existencii kontinuity ich podstatného obsahu. Rovnako ako T. Akvinský, aj F. de Vitoria a iní salamanskí učenci podmieňovali spravodlivosť vojny jej vyhlásením a vedením legitímnou autoritou – vládcom, ktorého štát utrpel ujmu, spoločlivo zistenou existenciou spravodlivého dôvodu na vojnu, ktorým bola výlučne ujma spôsobená jedným štátom inému štátu –, a správnym úmyslom, ktorým bolo primerané potrestanie, nie však úplné zruinovanie či vyhladenie porazeného nepriateľa za spôsobenie ujmy, vedúce k jej dostatočnej náprave. V súvislosti so spravodlivým dôvodom na vojnu možno doplniť, že tento pre T. Akvinského i F. de Vitoriu a ostatných salamanských učencov musel mať povahu ujmy, t. j. nepriateľom spáchaného deliktu, ktorý mal pre spravodlivú stranu konkrétne nepriaznivé následky (boli usmrtené osoby, odcudzené majetky, poškodené či zničené obydlia alebo aj sídla a pod.). Z toho ďalej vyplýva, že spravodlivosť takto chápaného dôvodu na vojnu bola materiálna, t. j. závisela na príslušnom skutkovom stave, a nebola tak iba formálna ako povedzme v prípade antického rímskeho *casus belli*, ktorý zakladalo obyčajné dodržanie rituálnych pravidiel vypovedania vojny Rimanmi.

Koncepcia spravodlivej vojny ako súdneho procesu vedeného spravodlivou stranou proti nespravodlivej strane je implicitne prítomná už v Akvinského teórii, avšak systematickejšie sa ňou zaoberali až F. de Vitoria a iní salamanskí učenci. Podľa tejto koncepcie je teda spravodlivá vojna súdny proces *sui generis*, v ktorom vládca štátu, čo utrpel ujmu, súdi štát, čo ju spôsobil (počítalo sa pritom iba s možnosťou, že prvý štát porazí druhý štát), pričom vládca rozsudok znie na poskytnutie materiálnej kompenzácie i morálnej satisfakcie (napr. poprava vojakov, ktorí priamo spôsobili ujmu) druhým štátom prvému štátu. Táto kompenzácia a satisfakcia môžu do určitej miery presiahnuť rozsah ujmy, pre ktorú sa vedie spravodlivá vojna, keďže štátu, ktorý ju vedie, v súvislosti s tým vzniknú škody a náklady, a keďže tento štát má právo nepriateľa za spôsobenie ujmy osobitne potrestať (napr. jeho zdanením), a to aj v záujme jeho zastrašenia, a tak aj účinnejšieho zabezpečenia stabilnej mierovej koexistencie s ním.

Zrejým nedostatkom judiciálnej teórie spravodlivej vojny je, že vládca, ktorý takúto vojnu vedie, je sudcom druhej strany. Toto totiž znamená negáciu princípu *nemo iudex in causa sua*, čo napr. F. de Vitoria vyriešil spolažnutím sa na to, že vládca ako sudca nezaujato a dôkladne preskúma okolnosti, za ktorých nepriateľ spôsobil ujmu, ako aj jeho konanie vo vojne, čo by však praxi, samozrejme, fungovalo problematcky. Zárukou toho, že vládca (ako sudca) potrestá porazeného nepriateľa primerane závažnosti a rozsahu jeho skutkov, by zaiste nebolo ani to, že vládca by pritom konal v mene *celého sveta*, ktorý vo Vitoriovom chápaní *ad hoc* autorizoval konkrétnych vládcov napraviť ujmy, ktoré utrpeli ich štáty – a pomyselne aj *celý svet* –, vedením spravodlivých vojen proti štátom, čo ich spôsobili.

Právní propedeutika v pojetí Leopolda Heyrovského

Pavel Maršálek

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: marsalep@prf.cuni.cz*

Legal Propaedeutics in the Concept of Leopold Heyrovský

Abstract:

The paper deals with the contribution of a prominent legal Romanist to the development of legal propaedeutics (introduction to the study of law). This author dedicated the introductory chapter of his textbook on private Roman law to legal propaedeutics. The paper examines how this text has stood up in comparison with the contributions of the author's contemporaries, what has made it of timeless significance and, conversely, what within it has been superseded.

Keywords: legal propaedeutics; introduction to the study of law; private Roman law

Klíčová slova: právní propedeutika; úvod do studia práva; soukromé římské právo

DOI: 10.14712/2464689X.2023.26

I.

Až do napsání Klimentova Úvodu do studia právnického na podkladě historickém¹ na počátku 30. let minulého století suplovaly u nás roli právní propedeutiky úvodní pasáže učebnic římského práva a obecné části učebnic občanského práva. Šlo často o rozsahem nevelké texty, které v některých případech předběhly svou dobu a působí nezvykle moderně, popř. i nadčasově. Ty ostatní minimálně seznamovaly čtenáře velice hutným

¹ KLIMENT, J. *Úvod do studia právnického na podkladě historickém*. Praha: Všehrd, 1932. Toto je druhé, doplněné vydání této studijní pomůcky, která měla: „Umožnit nastávajícím právníkům na samém počátku jejich studia, aby odhadli, co as bude oním jednotným předmětem tohoto studia i jejich budoucího povolání, jakož i aby seznali, s jakých hledisek a v jakých organizačních formách se toto studium bude dít.“ První vydání je z r. 1931.

způsobem se základy pojmosloví právní vědy, se strukturou práva a byly i úvodem do právní metodologie.

O takový vstup do právní vědy se ve svém kompendiu římského práva *Dějiny a systém soukromého práva římského*, publikovaném v mnoha vydáních, pokusil i Leopold Heyrovský.² Sám se k tomuto záměru dokonce přihlásil: „Jelikož studiem práva římského počíná se teprve právní studium vůbec, jest záhodno, aby v učebnici římského práva před vypsáním jeho samotného byly stručně vyloženy základní pojmy právní vědy vůbec.“³

Ve svém příspěvku se budu snažit posoudit, jak tento uznávaný romanista ve svých závěrech obstál zejména ve srovnání s konkurenčními dobovými texty, co z jeho díla má – i při proměnlivosti práva – nadčasový význam a kde naopak byl překonán. Je jasné, že poznání ve všech vědách má tendenci se postupem času rozšiřovat a získávat na kvalitě. Nechci proto klást na L. Heyrovského úplně dnešní nároky, neboť to by byl ahistorický přístup. Kromě toho by to nebylo ani spravedlivé. Vždyť L. Heyrovský nebyl specialistou na výuku právní propedeutiky dnes běžně učené jako zvláštní předmět.⁴ Svě výklady o základech práva a právní vědy učinil jen jakoby mimochodem. Kritériem hodnocení proto bude hlavně dobový kontext. Pověstnou „laťku“ budou určovat současníci-nespecialisté.

II.

Uvést do práva, traktovat teoretické základy právní vědy lze v podstatě trojím způsobem: s akcenty na normativní, hodnotové nebo sociální aspekty práva. Každý z těchto přístupů zdůrazňuje jiné stránky fungování práva a preferuje tomu odpovídající metody výzkumu práva.⁵ Tato orientace přirozeně ovlivňuje to, co je čtenáři nabízeno: zaměření a strukturu výkladu.⁶

Jaký byl přístup L. Heyrovského? Byl převážně právnědogmatický, zároveň se ale inspiroval některými poznatky rodící se právní sociologie. L. Heyrovský v sobě také nezapřel právního historika, tedy svoji profesi. Podívejme se na jeho východiska podrobněji.

² O Heyrovského životě a díle viz SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. (eds.). *Antologie české právní vědy*. Praha: Karolinum, 1993, s. 62 a násl. Autorem medailonu je romanista Michal Skřejpek.

³ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Praha: J. Otto, 1903, s. 2. Jde o třetí vydání původní příručky Instituce římského práva, a to se změněným názvem (první vydání Institucí vyšlo v Praze 1886–1888, druhé vydání tamtéž 1894). Následovala další vydání: čtvrté v Praze 1910, páté v Praze 1921, šesté z pozůstalosti v Bratislavě 1927 a sedmé tamtéž 1929.

⁴ Vzpomeňme např. na Úvod do studia práva, vyučovaný na Právnické fakultě Univerzity Karlovy učiteli Katedry právních dovedností. Viz <https://www.prf.cuni.cz/magisterske-studium/uvod-do-studia-prava-povinny-predmet-pro-studenty-1-rocniku>.

⁵ Skutečnost, že právo lze nahlížet z různých perspektiv potvrzuje jeho multidimenzionální povahu. K tomu více GERLOCH, A. *Teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 21 a násl. Normativní aspekty práva zdůrazňuje iuspozitivismus, na hodnotový rozměr práva klade důraz iusnaturalismus a sociální dimenzi práva vyzvedá právněsociologická škola.

⁶ Ideální je tyto tři základní perspektivy spojit, protože jen tak lze postihnout složitou ontologickou strukturu práva a ukázat právo i v různých kontextech. Bohužel se to zejména ve starších dobách nedařilo. Autoři často vyznávali jen jeden přístup k právu a ostatní přehlíželi nebo se vůči nim vymezovali. Teprve v posledních desetiletích dochází k prolínání různých metodologických pozic a objevují se i nové. Na vzestupu je např. ekonomická analýza práva a postmoderní kriticismus. Blíže viz KUBŮ, L. a kol. *Dějiny právní filozofie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. Dále GÁBRIŠ, T. a kol. *Nedogmatická právní věda*. Praha: Wolters Kluwer, 2017. Těž ŠOLTYS, D. *Súčasně podoby právnej filozofie*. Praha: Leges, 2022.

Právnědogmatické zaměření Heyrovského propedeutických úvah dokládá struktura výkladu. L. Heyrovský se zabývá pojmem objektivního práva, jeho vznikem, změnou a rozdělením, následně vyvozováním pravidel z pramenů práva, právní vědou, právem subjektivním a rozříděním práv soukromých.

Právněsociologické inspirace prozrazují hlavně pasáže týkající se objektivního práva. O něm tvrdí, že je spojeno se společenským životem svým účelem: „Účelem práva jest pojistiti podmínky, na nichž závisí bytí a rozvoj státního celku a členů jeho.“⁷ Je zřejmé, že právo pokládá za řádový, disciplinační činitel, bez kterého se společnost – vzhledem ke svému charakteru – neobejde. Efektivitu práva zajišťuje vazba na stát, státní donucení, a to přímé i nepřímé. Podle L. Heyrovského však nejen to. Důležité, možná ještě důležitější, než státní donucení je přesvědčení většiny lidí o mravní závaznosti práva, úcta k zákonům, která garantuje jeho dobrovolné zachovávání.⁸

L. Heyrovský, inspirovan právněsociologickým přístupem, poukazuje také na spojitost právních norem s ostatními sociálními normami, zejména s mravem (tj. se zvyklostmi a etiketou) a s morálkou. Sepětí těchto norem se podle něj projevovalo i geneticky: v dávných časech spadaly v jedno, teprve postupně se od sebe oddělily. Ve výčtu sociálních norem, který L. Heyrovský nabízí, bohužel chybí normy parapravní – tedy vnitřní normativní regulace uvnitř veřejné správy a ve veřejnoprávních korporacích.⁹ Jako chybné se jeví redukovat donucovací moment u morálních norem jen na tlak svědomí, tj. na donucení vnitřní. Představitelné je i donucení vnější (opovržení, vyobcování komunitou).¹⁰ Za připomenutí stálo, že interakce právních norem s ostatními sociálními normami může právu prospívat i být k tíži, pokud mezi nimi dojde ke kolizi.¹¹

Sociologický původ má rovněž myšlenka o závislosti práva na prostředí: „na povaze a vzdělanosti určitého národa. . . , na náboženských názorech, na vnějších podmínkách životních, na hospodářských a společenských poměrech a zájmech, jakož i na dějinných osudech jeho“. Tím vším ovlivněno, je „právo podrobena stálé změně a nepřetržitému vývoji dějinnému“. ¹² Zde se v Heyrovském ozývá právní historik.

⁷ HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 4.

⁸ Tamtéž, s. 3 a násl. Dnes se nezdá píše o důvěře v právo a její potřebě, asi v reakci na krizové jevy v právní regulaci. Viz VEČEŘA, M. Normativní a společenské aspekty důvěry v právo. In: JERMANOVÁ, H. *In memoriam Zdeněk Masopust*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2022, s. 270 a násl.

⁹ K tomu KOPECKÝ, M. K legislativní úpravě statutárních předpisů profesních komor. In: Žák Krzyžanková, K. a kol. (eds.). *Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 298 a násl.

¹⁰ Více o morálce a jejím vztahu k právu HARVÁNEK, J. a kol. *Teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 53 a násl.

¹¹ Srov. HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 3 a násl. V Heyrovského časech tato kolize právních a neprávních norem hrozila méně než dnes, a to s ohledem na větší kulturní homogenitu obyvatelstva. Sociální normy vycházely většinou z křesťanských hodnot. Soudobý multikulturní charakter společnosti, násobený migrací, působí střetávání právních a ostatních norem celkem často. Viz SARTORI, G. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*. Praha: Dokořán, 2005.

¹² HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 5. Vývoji práva, jeho faktorům a jeho soudobému stavu se věnují VEČEŘA, M. – MACHALOVÁ, T. *Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. Podle M. Večeří jsou obecnými faktory vývoje práva společenské podmínky, sociální ideály a individuální a skupinový vliv.

III.

Kombinovat právnědogmatický a právněsociologický přístup nebylo v Heyrovského době nijak vzácné.¹³ Dokladem toho může být Hanelova Všeobecná právo- i státověda (Praha, 1909). Ta se pokouší být „zvláštní naukou o právu vůbec“ a hlásí se k výzkumu práva metodou empirickou, racionální i srovnávací.¹⁴ Má samozřejmě mnohem větší rozsah než Heyrovského kapitola věnovaná právní propedeutice, takže její výklad je daleko podrobnější – přináší i poznatky, o kterých se L. Heyrovský nemohl ani zmínit nebo je mohl pouze nastínit. Takovou je problematika vzniku práva, jeho působení ve společenských svazcích nebo vývoj právní vědy. Patří sem také podrobné výklady o obecném právu soukromém, jakož i o právu veřejném. Zejména posledně uvedené pasáže, které jsou velice rozsáhlé, zajišťují právnědogmatickému přístupu jednoznačnou převahu.

Podobně je tomu s Tilschovou všeobecnou částí Občanského práva (Praha, několik vydání), která má také nesporně propedeutický význam. Autor pod vlivem právněsociologických nauk zasazuje právo do kontextu ostatních sociálních norem: „Kdekolí je skupina lidí žijících spolu, jsou také jistá pravidla, dle nichž tito lidé navzájem se chovají... Lze souditi, že zachovávání pravidel hoví nějakým zájmům, při nejmenším tomu zájmu, aby vůbec nějaký pořádek byl. K udržení pravidla, jež se již ujalo, stačí velice často pouze zájem nerušeného zvyku.“ Bez nároku na matematickou přesnost, protože jde v případě práva o „útvár historický a společenský“, se autor snaží rozhraničit právní a ostatní sociální normy pomocí dvou rozdílů: „a) Pravidlům právním učiní se zadost vnějším vyhověním, vnější korektností („legalitou“). Tímto znakem rozeznávají se od pravidel náboženských a mravních, jež vyžadují i správné vnitřní smýšlení ... b) Splnění právních pravidel lze vynutit v pevných formách, jež jsou napřed stanoveny, a mocí, jež zvláště k tomuto účelu jest organizována...“¹⁵ Právo E. Tilsch spojuje se státem, i když uznává, že může vzniknout i v jiných sociálních sdruženích (církvní právo, mezinárodní právo).¹⁶ Velkou pozornost pak věnuje právnímu životu (tedy fakticitě práva) a jeho aktérům: jednotlivcům, obecnstvu, soudcům a právní vědě. Rozhodující část práce se ale zaměřuje na občansko-právní dogmatiku.

Převaha právní dogmatiky byla naprosto přirozená, to ale nevylučovalo pozoruhodné myšlenky o právu fundované filozoficky, sociologicky nebo obecně právněteoreticky. Příkladem mohou být některé pasáže Úvodu do studia soukromého práva římského I z pra J. Vančury (Praha, 1923): „Dle určení svého jest právo výrazem dobra a slušnosti. ... Řád,

¹³ Vyskytovali se i odpůrci tohoto přístupu – např. zakladatel české civilistiky Antonín Randa, který byl právním pozitivistou nedůvěřujícím novým trendům (zvláště právněsociologické škole). Komplexně o něm sborník *Prof. Dr. Antonín Randa*. Praha: Právnická fakulta UK, 2009, zde zvláště studie V. Kindla: Fenomén Randa nebo Randův fenomén? Neprátelsky se proti právněsociologické škole stavěl normativismus. Podrobněji MARŠÁLEK, P. Česká právní věda před vznikem Československa a po něm. In: *Vznik Československa v roku 1918 a osobnosti právnej vedy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2018, s. 20–27. Viz <https://www.flaw.uniba.sk/veda/konferencie-a-podujatia/bratislavske-pravnicke-forum/zborniky/>.

¹⁴ HANEL, J. *Všeobecná právo- i státověda*. Praha: J. Otto, 1909, s. 2.

¹⁵ TILSCH, E. *Občanské právo. Část všeobecná*. Praha: Všehrd, 1925, s. 7. Recentní právní myšlení řeší otázku role morálních pojmů v právu (vžilo se pro ni označení inkorporační problém). Výsledky debaty o možnosti inkorporace morálních pravidel do práva shrnuje ONDŘEJKA, P. *Koncepce práva jako systému*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, s. 146 a násl.

¹⁶ Srov. se soudobým právním pluralismem, pojímajícím právo často poměrně široce – nejen jako právo státní. Připomínány jsou *lex mercatoria*, *lex digitalis*, *lex sportiva*. Viz Kol. aut. *Aktuálně otázky teorie práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 149 a násl.

jenž by byl s tímto základním požadavkem v odporu byl by spíše zlořádem než řádem právním. Jsou jisté hranice, určené samým lidským rozumem a vrozeným citem spravedlnosti, jichž musí dbáti každé právo. Není myslitelným právní řád, jenž by např. schvaloval a snad i přikazoval vraždy, loupeže, nemravné ohavnosti, rušení daného slova, a obsahoval normy přičící se samé přírodě a dobrým mravům. V tomto smyslu lze tedy mluvit i o právu přirozeném (*ius naturale*) ...“ Zároveň autor připomíná relativitu a proměnlivost kulturních ideálů, jejichž výrazem je i právo. Tvrdí, že právo je „schopno vývoje, přizpůsobující se novým názorům a potřebám lidstva“.¹⁷

Co bylo řečeno o díle J. Vančury, platí i o Nástinu přednášek o soukromém právu římském od Miroslava Boháčka. Tento autor v Úvodu k prvnímu svazku podal stručný výklad základů právní komparatistiky. Přiblížil vztah práva a kultury, diferenciaci práva ve dnešní hlavní právní kultury – kontinentální a angloamerickou, jakož i tři možné cesty vývoje práva: paralelismus, recepci a asimilaci. Hlavní pozornost pak věnoval právní dogmatice.¹⁸

Základy právní dogmatiky byly v práci L. Heyrovského i v ostatních výše uvedených dílech traktovány poměrně jednotně, protože se navazovalo na pandektistiku, tedy vlastně na tradiční právní nauku.¹⁹

V díle L. Heyrovského i v ostatních pracích se tak uznávaly jen dvě formy objektivního práva: zákonné a obyčejové. To vyjadřovalo tehdejší stav, ale dnes by to bylo vnímáno jako redukce skutečnosti z důvodu vynechání práva smluvního a precedenčního, popř. i právních principů počítaných někdy (v právu mezinárodním, evropském, eventuálně i ústavním) k pramenům práva. L. Heyrovský i další uvádějí rozdělení objektivního práva podle relevantních hledisek na soukromé a veřejné, obecné a partikulární, pravidelné a nepravidelné, donucovací (kogentní) a doplňovací (dispozitivní).²⁰

Právní pravidla obsahují podle L. Heyrovského normy, tj. rozkazy a zákazy. Zde je na místě korekce a doplnění. Právní normy jsou obecně závazná pravidla chování vydávaná státem nebo společenstvím států v příslušné formě a garantovaná státním donucením. Chování mohou adresátu přikazovat, zakazovat, dovolovat či nedovolovat.²¹

¹⁷ VANČURA, J. *Úvod do studia soukromého práva římského I*. Praha: vlastním nákladem, 1923, s. 3 a násl. Jak je patrné, autor byl stoupencem teze, že právo je, resp. musí být minimem morálky. Také se díval optimisticky na možnost vývoje práva s tím, že právo kopíruje vývoj lidských názorů a potřeb. To nás přivádí k nedávno diskutované koncepci vývoje práva, s níž vystoupil D. Šmihula v knize *Evolúcia práva* (Bratislava: Epos, 2013). Autor se domnívá, že objevil obecnou zákonitost, která utváří dějinný pohyb práva vpřed. Jeho řešení vychází z propojení biologické a sociální evoluce. Rozhodující význam má podle něj mechanismus kolektivní evoluční selekce. Ten zajišťuje, že se vždy prosazuje evolučně výhodný model uspořádání společnosti, tedy to, co je výrazem větší míry konkurenceschopnosti. Toto řešení je ale zatíženo monokausalitou a ústí v lineární determinismus. Speciálně v právu se často neprosazují neefektivnější nebo nejvíce konkurenceschopná řešení a o nutnosti nemůže být vůbec řeči. Autorovo stanovisko sázející na vítězství dobra či dokonalosti ve společnosti i v právu (např. altruismu) není schopno vysvětlit výskyt sociálních a právních dysfunkcí nejrůznějšího charakteru, resp. s nimi prakticky nepočítá.

¹⁸ BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském I*. Praha: vlastním nákladem, 1945, s. 5 a násl. Srov. s knihou KNAPP, V. *Velké právní systémy*. Praha: C. H. Beck, 1996, popř. s příručkou HUNGR, P. *Srovnávací právo*. Ostrava: Key Publishing, 2008.

¹⁹ Viz ARNDTS, L. *Učební kniha pandekt*. Praha: nákladem Právnické jednoty v Praze, 1886.

²⁰ HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 5 a násl. Status kontinentální ustálené judikatury a právních zvyklostí je diskutován. Fakticky se dnes uplatňují jako kvazipramen práva. Viz BOBEK, M. – KÜHN, Z. a kol. *Judikatura a právní argumentace*. Praha: Auditorium, 2013. BRÖSTL, A. – BREICHOVÁ LAPČÁKOVÁ, M. (eds.). *Nové dimenze metodologie právne argumentácie*. Praha: Leges, 2021.

²¹ Tamtéž, s. 4, 16 a násl. K tomu srov. GERLOCH, *op. cit.*, s. 29 a násl.

Teorii subjektivních práv staví L. Heyrovský i ostatní na mocenské koncepci, inspirované římskoprávními přístupy. To je dnes překonáno. Dominuje aletická koncepce pracující s pojmy modální logiky (možnost, nutnost). Nepřesné je tvrzení, že nároky tvoří obsah subjektivního práva. Obsah těchto práv tvoří nějaké chování, v nárok se mění jen některá práva, nikoli všechna. Neakceptovatelná je také redukce veřejných subjektivních práv na povinnosti. Naopak standardní je klasifikace subjektivních práv na soukromá a veřejná, absolutní a relativní a podrobnější rozdělení soukromých práv na majetková (věcná a oblihační) a rodinná.²²

Instruktivní jsou u L. Heyrovského pasáže z metodologie interpretace a aplikace práva, navazující na právnědogmatické rozborů. L. Heyrovský rozeznává dvě výkladové metody: gramatickou a logickou, a v rámci logické odlišuje element systematický, historický, srovnávací a teleologický. Připouští možnost opravného výkladu nevhodné jazykové formulace právního předpisu. Všimá si též různých subjektů, které mohou právo interpretovat. Mezery v právu chce L. Heyrovský při aplikaci zaplňovat analogií, jiné metody neuvádí.²³

Prakticky orientované pasáže doplňuje výklad o právní vědě. Té L. Heyrovský přiznává roli výkladovou a systematizační. V jejím rámci rozeznává praktickou právní dogmatiku a dále pak právní dějepis, srovnávací právo vědu a právní filozofii, jež nehledí k praktickým cílům. Z těchto tří pomocných věd za nejdůležitější pro porozumění právu pokládá právní dějepis. Právního historika v sobě nezapře.²⁴

IV.

Obsah právní propedeutiky byl v našem prostředí víceméně stabilizován při výuce ještě před vydáním Klimentova Úvodu do studia právnického na podkladě historickém na počátku 30. let minulého století. Ten byl prvním samostatným zpracováním ve formě studijní příručky. Josef Kliment oproti L. Heyrovskému a dalším přidal jen více historických akcentů (přehled vývoje představ o právu, výklad o proměnách státu, jakož i o právnickém studiu a profesích). Tato koncepce odolala normativistickým pokusům o očistu právní vědy, jejího předmětu, metody i terminologie čili o přehodnocení tradiční právní nauky.²⁵ I když v r. 1946 vydal František Weyr Úvod do studia právnického, obecným úvodem do

²² HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 16 a násl. Blíže o moderním pojetí subjektivního práva viz KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. Beck, 1995, s. 193 a násl.

²³ HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 10 an. Propracovanější a modernější výklad o interpretaci a aplikaci práva je obsažen v KRČMÁŘ, J. *Právo občanské I*. Praha: Všehrd, 1927, s. 45 an. Progresivní je např. Krčmářův postřeh, že „postupem doby vytvoří se působností judikatury a vědy kolem jádra, jímž je zákon, obal rostoucí se stářím zákona“ (s. 66). Tento názor je významný pro aplikaci práva, pro otázku, které zdroje by měl soudce při rozhodování zohledňovat. Vyjadřuje dnes převládající přesvědčení právnické obce, že právo je více než jen suma zákonů. Srov. se současnými přístupy uvedenými v práci KÜHN, Z. *Aplikace práva ve složitých případech*. Praha: Karolinum, 2002. MELZER, F. *Metodologie nalézání práva*. Praha: C. H. Beck, 2009. Dále též HLOUCH, L. *Teorie a realita právní interpretace*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011. ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K. *Právní interpretace – mezi vysvětlováním a rozuměním*. Praha: Wolters Kluwer, 2019.

²⁴ HEYROVSKÝ, *op. cit.*, s. 14 a násl. Srov. TOMSA, B. *Nauka o právních vědách*. Praha: Všehrd, 1946. Ten nabízí sofistikované třídění právních věd podle předmětu a metody.

²⁵ Viz WEINBERGER, O. – KUBEŠ, V. (eds.). *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)*. Praha: Karolinum, 2003. *Místo normativní teorie v soudobém právním myšlení*. Brno: Masarykova univerzita, 2003.

práva se nestal. Uváděl totiž jen do normativní teorie.²⁶ Navíc na normativismus následný vývoj mnoho nenavázal. Tradiční právní nauka měla brzy čelit novému pokusu o přehodnocení: tentokrát ze strany ideologie marxismu-leninismu.²⁷ Její velký návrat i s právní propedeutikou se mohl uskutečnit až po r. 1989.

Závěr

Právní propedeutika má za cíl seznámit studenty právnických fakult s klíčovými pojmy právní vědy, se základy právní metodologie a podat úvodní informace o organizaci právnického studia a o právnických profesích. Neměla být encyklopedickým zpracováním všech oborů právní vědy, ale měla zajistit studentům povšechný přehled o předmětu studia, o formách a průběhu výuky, jakož i o možnostech budoucího uplatnění v právnických profesích. Tento předmět sanoval nedostatek vědomostí a představ o právu, s nímž studenti přicházeli ze středních škol na právnické fakulty. Proto byl studijními předpisy podporován.²⁸ Protože však až do počátku 30. let 20. století chyběla studijní pomůcka, roli právní propedeutiky suplovaly úvodní pasáže učebnic římského práva a obecné části učebnic občanského práva. O takovou právně propedeutickou kapitolu se ve svém rozsáhlém kompendiu *Dějiny a systém soukromého práva římského* pokusil i L. Heyrovský. Jak s ní uspěl v dobovém kontextu a co z ní by obstálo i dnes? Odpovědět jsem se pokoušel výše. L. Heyrovský v pohledu na právo spojoval právnědogmatický přístup s expandujícím moderním přístupem právněsociologickým. Nezapřel v sobě také právního historika. Nebyl v tom osamocený. Řada jeho kolegů kombinovala tyto přístupy (např. Jan Jaromír Hanel nebo Emanuel Tilsch), někteří ale právněsociologický přístup odmítali (A. Randa). L. Heyrovský propojoval také právo s morálkou. Dovoľával se mravní závaznosti práva. Jiní byli radikálnější, když právo chápali jako minimum morálky (J. Vančura). Pojmově a metodologicky navazoval L. Heyrovský na pandektistiku (tradiční právní nauku), stejně jako jeho současníci. Z této tradice vybočili jen stoupenci normativismu. Jejich terminologické odklony se však neujaly. Celkově lze hodnotit Heyrovského text pozitivně. Až na nepoužití makrokomparistiky by obstál vůči pracím současníků a v mnoha ohledech by byl přijatelný i dnes, kdy je poznání práva dále a kdy se změnila právní realita jako taková.

²⁶ WEYR, F. *Úvod do studia právnického (normativní teorie)*. Brno: Právník, 1946.

²⁷ MARŠÁLEK, P. Právní vědci a/vs. komunistická moc v Československu v letech 1948–1989. In: SZAKÁCS, A. – HLINKA, T. (eds.). *Právnické profesie v paradigmách*. Univerzita Komenského v Bratislavě, 2020, s. 17–25. Viz <https://www.flaw.uniba.sk/veda/konferencie-a-podujatia/bratislavske-pravnicke-forum/zborniky/>.

²⁸ Viz Studijní řád Právnické fakulty Karlovy university (nař. č. 204/1893 ř. z. ve znění nař. č. 510/1919 Sb.). O studiu na právnických fakultách a plánech na jeho reformu důkladně HOCHMANOVÁ, A. *Právo, vzdělávání a vize*. Praha: Vladimír Kvasnička, 2020.

Polish-Czechoslovak Cross-Border Tourism between 1919 and 1939 in the Light of Polish Legislation

Leszek Ćwikła

The John Paul II Catholic University of Lublin, Faculty of Law, Canon Law and Administration

Contact e-mail: leszek.cwikla@kul.pl

ORCID: 0000-0002-4048-6653

Abstract:

The article revolves around Polish-Czechoslovak tourism relations between 1919 and 1939. The author analysed the legislation establishing solutions aimed to facilitate tourism on both sides of the border. The Tourism Convention drawn up in Prague on 30th May 1925 was of key importance in this regard. Attention was also paid to selected provisions of the Polish-Czechoslovak commercial conventions relevant to the development of tourism. The following part of the article examines passport and visa regulations governing departure from Poland to Czechoslovakia and arrival to Poland from Czechoslovakia. The author also studies the foreign exchange regulations that individuals entering Czechoslovakia for tourist purposes had to follow.

Keywords: tourism; tourism in the Second Polish Republic; Polish and Czechoslovak relations between 1919 and 1939

DOI: 10.14712/2464689X.2023.27

The relations between Poland and Czechoslovakia from 1918 to 1939 were characterised by distrust and resentment. This state of affairs was largely a result of the territorial conflict between the two states, which affected relationships throughout the inter-war period.¹

Cold political relations between the two countries affected economic, military and scientific cooperation. However, relations in the field of tourism were different. This was due to the fact that there was an increase in tourist activity of the population in Poland and Czechoslovakia. State authorities realized that tourism will contribute to overall economic growth as well as social and territorial integration after years of lacking their own statehood. Therefore, they began to create legal conditions for its development. These activities included, among others, creating legal regulations that removed various barriers limiting it. Actions were also undertaken on laws that would establish some regulations concerning the development of tourism. In Czechoslovakia, works on the postulates for the law on supporting the development of tourism began in 1927 at the Ministry of Trade and, after discussions lasting several years, it was finalized in 1936 in the form of a preliminary draft of the law on the promotion of tourism. An alternative bill was submitted by MP Alois Neuman in the parliament. However, until the outbreak of World War II, the act was not passed, primarily due to the lack of broader support. In changed political circumstances, the act was passed in Slovakia on 23rd June 1939.² In Poland, in 1928, an inter-ministerial Commission for the Study of Tourism Issues was established. The best specialists in the field of tourism participated in drafting it. The Commission produced a comprehensive report in which it assessed the economic importance of tourism. Considerable attention was paid to the organization of administration in the field of tourism. The report ended with a bill on supporting tourism. After a period of break, the work on the act was resumed in 1931. A new draft was prepared by the Ministry of Public Works. Due to the lack of consent of the stakeholders regarding the individual solutions provided in the draft, the act could not be passed until the outbreak of World War II.³

¹ With regard to the Polish-Czech conflict over Cieszyn Silesia, see especially KAMIŃSKI, M. K. *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*. Warsaw: Neriton, 2001; PILARSKI, S. *Zarys stosunków polsko-czechosłowackich 1918–1933*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008; VALENTA, J. *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1961; SZKLARSKA-LOHMANNOWA, A. *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925*. Wrocław – Warsaw – Kraków: Ossoliński National Institute, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967, pp. 13–88; GIZA, A. *Stosunki polsko-czeskie 1795–1920*. Ed. 2. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1995, pp. 136–175; KOZEŃSKI, J. *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej 1932–1938*. Poznań: Institute for Western Affairs, 1964, pp. 20–27; HELLER, M. Spór o Zaolzie po I wojnie światowej. In: KUBERSKI, L. – LIS, M. (eds.). *Rok 1918 w Polsce i w państwach sąsiednich. Osiemdziesięciolecie zakończenia I wojny światowej z perspektywy śląskiej*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2002, pp. 137–146; GAWRECKI, D. Československo-polský konflikt o Těšínsko v letech 1918–1920, jeho příčiny a následky. In: KUBERSKI – LIS, *op. cit.*, pp. 129–138; LEWANDOWSKI, K. *Stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918–1939*. In: ŻARNOWSKI, J. (ed.). *Przyjaźnie i antagonizmy. Stosunki Polski z państwami sąsiednimi w latach 1918–1939*. Wrocław: Ossoliński National Institute, 1977, pp. 217–234.

² ŠTEMBERK, J. Meziválečná jednání o zákoně o cestovním ruchu. *Studia Turistica*, 2022, No. 1, pp. 40–48; ŠTEMBERK, J. Meziválečné návrhy právní úpravy cestovního ruchu a současnost. *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, 2016, No. 3, pp. 147–154; ŠTEMBERK, J. *Fenomén cestovního ruchu*. Pelhřimov – Praha: 2009, s. 34–41.

³ ČWIKŁA, L. *Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011, pp. 311–317.

Both neighbouring countries were also interested in the development of cross-border tourism. In this respect, new challenges had to be faced, resulting from the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy.⁴ After regaining independence in 1918, the Polish-Czechoslovak border was sealed, among others, by introducing compulsory passports. This affected largely extent tourists who wanted to move freely around the borderland area, rich in natural values. Tourist associations – the Polish Tatra Society (Polskie Towarzystwo Tatrzańskie) and the Club of Czechoslovak Tourists (Klub československých turistů) were also interested in the accessibility to attractive tourist areas on both sides of the border. It put pressure on the political authorities to introduce appropriate legal solutions.

The following article aims to analyse Polish legislation regulating cross-border cooperation in the field of tourism after 1918.

Tourism Convention

At the national level, cooperation in the field of tourism began with the signing of the Tourism Convention (the first in the world). The announcement of its preparation was found in point 2 of the minutes of the meeting held in Kraków from 25th April to 6th May 1924 between the Polish and Czechoslovak commissioners to the International Polish-Czechoslovak Delimitation Commission, approved by the Conference of Ambassadors.⁵ Both border commissioners undertook to “recommend” that the governments conclude such a convention as soon as possible and that it should facilitate and enable the free movement of tourists in the common border area, above all by “abolishing passport difficulties, facilitating communications, etc.”. Art. 16 of Appendix A to the minutes regulates border crossings in detail, while Art. 17 and 18 declare the improvement of roads and the construction of a railway connection between the two countries. The parties were also to agree on the unification of the construction and significance of the Tatra paths and trails running from one side to the other, as well as the facilitation of their use.

The original text of the Convention was prepared at a conference in Zakopane on 6th–8th September 1924 with the participation of government representatives, experts, and others from both sides. It was subsequently discussed in the Ministry of Foreign Affairs and at inter-ministerial conferences. After the introduction of amendments, it was presented in May 1925 in Prague to representatives of both governments for negotiations.⁶ It was signed in Prague on 30th May 1925.⁷

⁴ Permanent Court of International Justice. Fourth Extraordinary Session. Delimitation of the Polish-Czechoslovakian Frontier (Question of Jaworzina) [online]. Available at: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1923.12.06_polish_czech.htm. [cit. 10. 3. 2023].

⁵ Appendix to the Government Statement of 19th December 1925 on the resolution of the Conference of Ambassadors of 5th September 1924 concerning the minutes signed in Kraków on 6th May 1924, in connection with the establishment of the Polish-Czechoslovak border in the Jaworzyna district (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 133, item 952).

⁶ Konwencja turystyczna z Czechosłowacją i układ P. T. T. z towarzystwami turystycznymi czechosłowackimi i jugosłowiańskimi. *Przegląd Turystyczny*, 1925, No. 2, pp. 3–4; GOETEL, W. Spór o Jaworzynę a Park Narodowy Tatrzański. *Wierchy*, 1925, p. 21.

⁷ Tourism Convention between the Republic of Poland and the Czechoslovak Republic signed on 30th May 1925 in Prague (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 57, item 333). For more on the Convention, see e.g. ORŁOWICZ, M. Turystyczne ułatwienia graniczne na granicy polsko-czechosłowackiej. *Ziemia*, 1928, No. 13, pp. 108–109; idem. Konwencja turystyczna polsko-czechosłowacka. *Wierchy*, 1926, pp. 135–140.

The document, which contained 14 articles, was ratified by the President of the Republic of Poland upon the consent of the Sejm and the Senate 15 days after the exchange of the instruments of ratification and came into force on 12th June 1926.⁸ According to Art. 4, the Convention enabled navigating in the defined border area of Czechoslovakia and Poland based on the ID cards of tourist and ski societies, which were to be indicated by the governments of both countries, without the need for a passport. The ID cards were subject to validation by the first instance administrative authorities of the ID card holder's permanent place of residence and the consular office of the other party.

The tourist belt was specified in detail in Art. 2 of the Convention. It covered three areas – one in the Tatra Mountains and two in the Eastern Carpathian region near Lavochna and Vorokhta. Subsequent articles of the Convention provided for the mutual granting of railway discounts to tourists of authorised societies, the establishment of bus connections in the tourist belt by both parties, the installation of telephone connections in the tourist belt, the mutual transmission of meteorological news, as well as access and transport to hostels through the territory of the other state, should this be necessary. The Convention retained the so-called “Beskidówki” [Beskids], under which members of local Silesian tourist societies were allowed to cross the border in Cieszyn Silesia on public holidays and pre-holiday days for tourist purposes (Art. 11).

Art. 5 of the Convention provided the possibility to organise school excursions in the Polish-Czechoslovak border area. According to the Article, it was possible to obtain from the competent administrative authorities of the first instance special collective ID cards for school excursions for a period of up to six days in order to travel in the tourist belt, provided that the excursion leader had a list of names of the excursion participants, the certification of the school management and the ID card of the competent society with the approval of the relevant authorities.

In Poland, the implementation of the provisions of the Convention was entrusted to the Minister of the Interior in consultation with other relevant ministries.⁹ The Minister of the Interior issued Circular Letter No. 64 on 12th June 1926 to specify that members of the Polish Tatra Society could exercise the rights arising from the Convention throughout the year,¹⁰ while members of the Polish Ski Association (the latter had to move on skis

⁸ The Sejm passed the Act on 30th July 1925. See Act of 30th July 1925 on the ratification of the Tourism Convention between the Republic of Poland and the Czechoslovak Republic of 30th May 1925 (Dz. U. / Journal of Laws/ No. 89, item 626). The Polish President ratified the Convention on 15th September 1925. The instruments of ratification were exchanged in Warsaw on 27th May 1926. See Government Statement of 29th May 1926 on the exchange of instruments of ratification of the Tourism Convention between the Republic of Poland and the Czechoslovak Republic, signed on 30th May 1925 (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 57, item 334).

⁹ For the interpretation of the provisions of the Convention, see Circular Letter No. 49 of 31st March 1931 (AP. 1240/17) on the interpretation of the provisions of the Polish-Czechoslovak tourism and local border traffic agreements (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 3, item 89); Circular Letter of the Minister of the Interior No. 7 of 6th February 1936 on the movement of persons across the Polish-Czechoslovak border (No. 117-cz-21) (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 4, item 17); document No. AP. 117/Cz./2 of 9th March 1933 on tourist ID cards (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 4, item 64).

¹⁰ Circular Letter No. 64 of 12th June 1926 No BO. 6830/26 to all Voivods and the Government Commissioner for the Capital City of Warsaw on the implementing regulations to the Polish-Czechoslovak Tourism Convention of 30th May 1925 (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 4, item 205).

or with skis) – in the winter season, *i.e.*, from 1st December to 30th April. The first instance administrative authority of the permanent residence was responsible for approving the ID card and the consular office was to issue a visa free of charge for one year. After one year, the approval could be extended for a further period if the holder of the ID card did not abuse it and showed that they were still a member of a given society. In turn, pursuant to the implementing regulations to the Polish-Czechoslovak Tourism Convention of 30th May 1925, hikers could cross the customs border in both directions on tourist roads, which were considered to be roads and paths bearing a tourist sign, or roads and paths used by hikers or skiers shown on military maps. The legislation also governed the procedure for carrying out simplified customs clearance.¹¹

The Polish-Czechoslovak Convention resulted from the decisions of the Council of Ambassadors, which ruled that the territory of the Tatranská Javorina in the Tatra Mountains belonged to Czechoslovakia.¹² The reason for concluding the Convention was explained in the introduction and stated that the governments of both countries wished to enable their citizens to enjoy the beauty of nature by facilitating and promoting tourism in the Polish-Czechoslovak border area. According to Walery Goetel, the idea behind the Convention was to open the Polish-Czechoslovak border to tourism in the future.¹³ On the other hand, Zbigniew Kulczycki is right to note that a relevant factor influencing the decision to conclude the Convention was the fact that the entire area to which it applied had previously (until 1918) been part of Austria-Hungary and constituted a unified economic and tourist area. Public pressure regarding the matter, inspired by tourist societies, also contributed to the signing of the Convention.¹⁴

Holders of Convention documents were initially allowed to cross the border at virtually any point and were not subject to any restrictions or checks. Since the introduction of foreign exchange restrictions in Poland in the mid-1930s, specific crossing points were opened at the border to place tourists under foreign exchange control.¹⁵ Foreign exchange restrictions also prevented the planned extension of the Convention zone to include more areas enabling Polish tourists to visit the Low Tatras and Czechoslovak tourists to visit Kraków.¹⁶

The granting of the right to move throughout the area covered by the Convention to members of the Polish Tatra Society resulted in a significant increase in the number of members (in 1923, the society comprised 4,373 members while in 1933 – 19,719).¹⁷ Other tourist societies from Poland and Czechoslovakia made efforts to extend the provisions

¹¹ Official Gazette of the Ministry of State Treasury of 1927 No. 5, item 65.

¹² GOETEL, W. Szkic przebiegu sprawy Jaworzyny. *Przegląd Turystyczny*, 1925, No. 1, pp. 7–9.

¹³ GOETEL, Spór o Jaworzynę a Park Narodowy Tatrzański, p. 14.

¹⁴ KULCZYCKI, Z. *Zarys historii turystyki w Polsce*. Warsaw: Sport i Turystyka, 1977, pp. 105–106.

¹⁵ *Ilustrowany Kuryer Codzienny* of 18th December 1936.

¹⁶ *Ibidem*, of 12th May 1933. The Polish Convention served as a model for Austria and Italy. These countries have entered into a similar agreement to allow movement in the area of a dozen border alpine passes. *Ibidem*, of 22nd September 1933; Konwencja turystyczna włosko-austriacka. *Przegląd Turystyczny*, 1934, No. 3, p. 10. See also KULCZYCKI, *op. cit.*, pp. 105–106.

¹⁷ Data as in GAJ, J. *Zarys historii turystyki w Polsce*. Warsaw: Wyższa Szkoła Ekonomiczna, 2003, p. 77.

of the Convention to include them, but the governments of both countries did not agree, primarily in fear of the use of ID cards to circumvent passport fee regulations.¹⁸

In the 1930s, the Polish Tatra Society (*Polskie Towarzystwo Tatrzańskie*) engaged in talks with the Club of Czechoslovak Tourists (*Klub československých turistů*) regarding the amendment of the Convention, particularly the extension of the tourist belt in the Carpathian Mountains, which, however, could not be successfully concluded.¹⁹ This initiative was eventually put to an end by the Polish-Czechoslovak conflict over Trans-Olza, as a result of which the application of the Convention was suspended.²⁰

Tourism facilitation also applied to the Jaworzyna area (a 15 km wide area on both sides of the border), where there were no laws relating to restrictions on staying in the border zone. Pursuant to Art. 16 of the Appendix to the minutes of the meeting held in Kraków from 25th April to 6th May 1924 between the Polish and Czechoslovak commissioners to the International Polish-Czechoslovak Delimitation Commission,²¹ special “Tatra ID cards” were issued for up to three months to persons who, during the summer or winter season, resided in one of the Tatra climatic locations on the territory of Poland or Czechoslovakia, entitling them to cross the border during the period of their validity. Individuals who stayed in the climatic location for a short period of time or passed through it without stopping were provided with “Tatra ID cards” that remained valid for six days. Members of one of the tourist societies established on the territory of Poland or Czechoslovakia, listed in the Tourism Convention whose conclusion was announced in point 2 of the minutes, could cross the border with a card confirming their membership in the society, issued by the authorities of the society and valid for a period of one year. Polish and Czechoslovak citizens in possession of a valid foreign passport with a visa issued by the competent post of the other country and tourists from other countries with a passport and a visa issued by the competent authority of the country in which territory they wished to reside for holiday purposes could also cross the border on the same terms as holders of the “Tatra ID cards”. The aforementioned persons with a valid “Tatra ID card” or membership card could also cross the border on side roads and carry hand luggage and tourist or skiing equipment without incurring customs duties. “Tatra ID cards” were issued and tourist society cards were confirmed by the competent first instance administrative authority of the country

¹⁸ Central Archives of Modern Records (hereinafter AAN), Ministry of the Interior, materials concerning the scope of action of the Department of Public Order of the Ministry of the Interior 1931–1932, file ref. 813, pp. 50–51, the issue of tourism facilitation in the Polish-Czechoslovak border area.

¹⁹ See Central Archives of Modern Records in Warsaw, Polish Tatra Society, file ref. 202, p. 10. Proceedings of the celebrations marking the 60th anniversary of the Polish Tatra Society in Zakopane on 7th May 1933; Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 marca 1930 do 31 marca 1931 [Report of the Management Board of the Polish Tatra Society on its activities from 1st March 1930 to 31st March 1931]. *Wierchy*, 1931, Appendix, pp. 32–33; Sprawozdanie Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego z działalności za czas od 1 kwietnia 1931 do 31 marca 1932 [Report of the Management Board of the Polish Tatra Society on its activities from 1st April 1931 to 31st March 1932]. *Wierchy*, 1932, Appendix, p. 15; Przed rozszerzeniem pasa turystycznego polsko-czechosłowackiego. *Przegląd Turystyczny*, 1933, 2, p. 8.

²⁰ *Wiadomości Ziem Górskich*, 1939, No. 5, p. 10.

²¹ Appendix to the Government Statement of 19th December 1925 on the resolution of the Conference of Ambassadors of 5th September 1924 concerning the minutes signed in Kraków on 6th May 1924, in connection with the establishment of the Polish-Czechoslovak border in the Jaworzyna district (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 133, item 952).

within the territory of which the Tatra climatic location, where the tourist wished to stay, the competent tourist society, or a body authorised by it, was located.²²

Other bilateral agreements

Provisions relevant to the development of tourism were also included in the commercial agreements between Poland and Czechoslovakia. They concerned issues related to the facilitation of railway connections. According to Art. 22 of the Commercial Convention signed in Warsaw on 23rd April 1925,²³ both countries undertook to apply the principle of most-favoured nation (MFN) in railway tariffs and agreed to “apply a mutually benevolent tariff policy” in order to facilitate international railway traffic. Pursuant to Art. 23, direct railway links were to be introduced between the two countries and between one State – Party and third countries through the territory of the other State – Party, while customs and passport formalities were to be simplified. A similar provision was contained in Art. 24 of the Convention of Commerce and Navigation between Czechoslovakia and Poland, signed in Prague on 10th February 1934.²⁴

On 30th May 1927, a Convention on the regulation of mutual railway communication between Poland and Czechoslovakia was signed in Prague.²⁵ In Art. 3, both parties declared that they would endeavour to improve railway communication between their territories. In particular, railway, postal, customs, passport and other services were to be performed in such a way “that the carriage of persons, baggage and goods is carried out as quickly as possible”. In the final protocol attached to the Convention, both parties

²² According to point a 3 of the Cieszyn Protocol of 28th July 1924, which contained implementing provisions for the Kraków Protocol, a person applying for a “Tatra ID card” had to present a document certifying their nationality (Polish or Czechoslovak) and, if applying for a card valid for three months, proof of enrolment in the population register in a Tatra municipality or proof of enrolment in the population register of another municipality and having an additional place of residence in a particular climatic location. See Circular Letter of the Minister of the Interior No. 7 of 6th February 1936 on the movement of persons across the Polish-Czechoslovak border (No. 117-cz-21) (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 4, item 17). See also ORŁOWICZ, Turystyczne ułatwienia graniczne na granicy Polsko-Czeskosłowackiej, pp. 107–108.

²³ Commercial Convention between Poland and Czechoslovakia, signed in Warsaw on 23rd April 1925 (Dz. U. /Journal of Laws/ of 1926, No. 111, item 644). The Convention was ratified in Warsaw on 8th October 1925. The exchange of instruments of ratification also took place in Warsaw on 22nd October 1926. See Government Statement of 28th October 1926 on the exchange of instruments of ratification of the Commercial Convention between the Republic of Poland and the Czechoslovak Republic, signed in Warsaw on 23rd April 1925 with accompanying Appendices A, B, C, D, E, F and the Final Protocol of the same date (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 111, item 645).

²⁴ Convention of Commerce and Navigation between Czechoslovakia and Poland, signed in Prague on 10th February 1934 (Dz. U. /Journal of Laws/ of 1937, No. 22, item 142). The Convention was adopted, ratified and confirmed by the President of Poland in Warsaw on 25th November 1935. The exchange of instruments of ratification took place in Warsaw on 18th February 1937. See Government Statement of 15th March 1937 on the exchange of instruments of ratification of the Convention of Commerce and Navigation between Czechoslovakia and Poland, signed in Prague on 10th February 1934 (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 22, item 143).

²⁵ Dz. U. /Journal of Laws/ of 1929, No. 84, item 624. The exchange of instruments of ratification took place in Warsaw on 23rd November 1929. See Government Statement of 27th November 1929 on the exchange of instruments of ratification of the Convention on the regulation of mutual railway communication between Poland and Czechoslovakia, signed with the Final Protocol in Prague on 30th May 1927 (Dz. U. /Journal of Laws/ of 1929, No. 84, item 625).

committed themselves to enter into discussions on the conduct of joint passport and customs control “in due time”.

Work on a Polish-Slovak agreement on the regulation of mutual border relations in railway transport was initiated in July 1939. The project was inspired by the Polish-Hungarian agreement.²⁶ Due to the outbreak of war, the work could not be completed.

In 1930, Czechoslovak railways granted a 50 per cent discount in 2nd or 3rd class in passenger or fast trains to school trips of at least ten people travelling to or passing through Czechoslovakia. The discount could be obtained by means of an application, certified by the school management, stating that it was a school trip for sightseeing purposes. The application had to be sent to the Czechoslovak railways at least three weeks before the beginning of the trip. The application may have been sent through Czechoslovak diplomatic and consular posts or through the Ministry of Foreign Affairs in Prague.²⁷

Passport and visa regulations

There is no doubt that passport regulations affected the development of Polish-Czechoslovak tourism. Although Poland generally aimed to limit travel abroad,²⁸ the guidelines regarding this issue did not include all countries. Passports necessary to travel to Czechoslovakia were issued on a general basis, with the only limitation being that no more than 5,000 individuals could participate in such trips in a calendar year. The person applying for a passport was not required to prove the need to leave. They paid a discounted fee for the document, regardless of their financial status. The passport authorities could not condition the issuance of a passport on the approval of the revenue authorities. The only instance when it was necessary to present – in accordance with the applicable regulations – for example, a certificate confirming the medical character of the trip and the approval of the Ministry of the Interior was in the case of applying for a free passport.²⁹

Pursuant to Circular Letter No. 30 of 29th May 1937 on travelling abroad (No. AP. 128-27),³⁰ Czechoslovakia, along with Austria, Finland, Latvia and Sweden, was among the countries to which no passport restrictions applied. Travelling to these countries was not burdened with special currency restrictions. The 15-day period of passport validity was used as the basis for calculating the passport fee. The fee was 40 Polish zlotys and increased proportionally for longer periods.

²⁶ See letter of the Director of the General Department of the Ministry of Communications to the Ministry of Foreign Affairs of 18th July 1939, Central Archives of Modern Records in Warsaw, Ministry of Communications, T. 3 Polish-Slovak Railway Agreement, file ref. 115, pp. 150–151.

²⁷ Circular Letter of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment to all authorities, offices and schools subordinate to the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment on railway discounts for school trips in Czechoslovakia (Official Gazette of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment of 1930 No. 6, item 94).

²⁸ See Circular Letter No. 58 of 4th May 1932 (AP. 131/1) on restrictions in the issuance of passports (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 8, item 93); Circular Letter No. 41 of 24th April 1933 (AP. 128/60) on passport policy (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 6, item 93); Circular Letter No. 59 of 16th June 1933 (AP. 128/60) on passport policy (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 11, item 143).

²⁹ Circular Letter No. 3 of 16th January 1935 on travelling to Czechoslovakia (No. AP. 128-133) (Official Gazette of the Ministry of the Interior No. 3, item 8).

³⁰ Official Gazette of the Ministry of the Interior of 1937 No. 14, item 102.

A Czechoslovak citizen who wished to legally enter Poland for tourist purposes had to be in possession of a valid document entitling them to travel abroad and obtain a visa from the Polish representation in Czechoslovakia. Such a visa was valid for one month from the date of issue and entitled the holder to enter the territory of Poland once. The visa fee was 10 gold francs (for a multiple-entry visa valid for multiple entries and exits with a three-month deadline, the fee was 20 gold francs).³¹

In accordance with item 47 of the general tariff of consular fees attached to the Regulation of the Minister of Foreign Affairs of 19th May 1925 issued in agreement with the Ministers of State Treasury, Industry and Trade, the Interior, Justice and Labour and Social Welfare on the general tariff of consular fees,³² a foreigner (and thus also a Czechoslovak citizen) had to pay 20 Polish zlotys for a multiple-entry visa valid for up to 1 year, 1 Polish zloty for a transit visa without the right to stop in the territory of the Republic and 2 Polish zlotys for a return transit visa valid for two passes through Polish territory without the right to stop. The term of validity of the visa was determined by the consul at their own discretion or on a reciprocal basis, subject to a maximum time limit.

Pursuant to Regulation No. E.III.686/5/1 of 1933 on visa fees,³³ Czechoslovak citizens could obtain a visa free of charge if they came to spas in Poland for recreational or therapeutic purposes. This involved spas for the return of which the Ministry of Communications had granted a 50 per cent discount on train tickets.³⁴ The necessary condition was the possession of a train ticket to one of the 99 locations listed in the Regulation or to a location situated in the Maritime district near the Baltic Sea. The destinations were divided into two groups: one group consisted of locations to which a free visa could be obtained throughout the year and the other group included locations to which a free visa could be obtained between 15th May and 31st October. Furthermore, in line with the concluded agreements, reduced fees under a reciprocal basis were available to participants of trips consisting of at least ten persons and holding individual or collective passports (the discount applied to single-entry visas with the right to stay no longer than one month or return transit visas).

A new tariff of consular fees and procedural costs, attached to the Regulation of the Minister of Foreign Affairs of 18th April 1934 and issued in agreement with the Ministers of State Treasury, Industry and Trade, the Interior, Justice and Social Welfare on the general tariff of consular fees, came into force on 1st July 1934.³⁵ The fees for passport visas were not affected.

³¹ Circular Letter [of 2nd November 1923] on the amount of consular fees for visas of Czechoslovak citizens (Official Gazette of the Ministry of Foreign Affairs No. 14, item 167). See also Circular Letter [of 10th October 1924] on fees for visas of foreign citizens (Official Gazette of the Ministry of Foreign Affairs No. 8, item 110).

³² Dz. U. /Journal of Laws/ No. 56, item 402.

³³ Official Gazette of the Ministry of Foreign Affairs No. 13, item 113.

³⁴ In accordance with Circular Letter No. E.III.686/5/4, the statement that this refers to spas for the return from which the Ministry of Communications has granted a 50 per cent discount on train tickets has been removed from the Regulation. [Circular Letter] visa fees (Official Gazette of the Ministry of Foreign Affairs of 1934 No. 2, item 3).

³⁵ Dz. U. /Journal of Laws/ No. 42, item 376.

In accordance with the Implementing Instruction to the Regulation of the Minister of Foreign Affairs of 18th April 1934 on the tariff of consular fees,³⁶ in the case of trips by Czechoslovak citizens, under a reciprocal basis, their participants (if the trip consisted of at least ten persons) should be granted free single-entry visas with the right to stay up to one month, or free return transit visas. Foreigners arriving at Polish spas for recreational or therapeutic purposes were granted free visas as long as they had a ticket to one of the destinations listed in the Instruction. The locations listed in the Instruction were divided into two groups: the first group included 23 destinations that could be visited all year round, while the second group contained 34 places that could be visited between 15th May and 31st October.

In accordance with the notice on visa fees charged to the citizens of certain countries and categories of foreigners,³⁷ participants in trips consisting of at least ten Czechoslovak citizens holding individual or collective passports were exempted from paying fees for single-entry return transit or residence visas with the right of stay up to one month.

Foreign exchange regulations

In the inter-war period, due to the unfavourable economic situation after the First World War, individual countries introduced limits on the amount of money that a tourist leaving the country could take with them in order to protect themselves against the export of currency. Polish citizens travelling to Czechoslovakia for tourist purposes had to comply with the general foreign exchange legislation. In the second half of the 1930s, the Foreign Exchange Commission slightly eased the regulations for tourist trips to Czechoslovakia.

On 31st July 1936, the Foreign Exchange Commission issued Circular Letter No. 29, in which it authorised foreign exchange banks to sell and grant export permits to persons travelling to Czechoslovakia for tourist or therapeutic purposes, letters of credit in Czech korunas up to the equivalent of 1,000 Polish zlotys per person per month over and above the norm provided for in Art. 12 sec. 1 of the Regulation of the Minister of State Treasury of 24th July 1936. (*i.e.*, 200 Polish zlotys per person).³⁸ Furthermore, every person departing with a separate foreign passport was allowed to export Polish or Czechoslovak money up to the amount of 30 Polish zlotys.³⁹

On 4th June 1937, the aforementioned provision was amended. From that time onwards, a person residing in Poland, who possessed a foreign passport permitting travel to Czechoslovakia and was visiting that country for tourist or spa purposes could purchase letters of credit issued only in Czechoslovak korunas – up to the equivalent of 800 Polish zlotys per month – for the duration of the stay in Czechoslovakia declared in the application at a foreign exchange bank and export them abroad. Moreover, each person was entitled to export Polish money up to an amount of 50 Polish zlotys, but it entailed the loss of the opportunity to exercise the rights contained in Art. 12 sec. 1 of the Regulation of the Minister of State

³⁶ Dz. U. /Journal of Laws/ No. 10, item 90.

³⁷ Official Gazette of the Ministry of Foreign Affairs of 1937 No. 5, item 41.

³⁸ See Regulation of the Minister of State Treasury of 24th July 1936 on monetary transactions with foreign countries and on the circulation of foreign and domestic means of payment (Dz. U. /Journal of Laws/ No. 57, item 419).

³⁹ Circular Letter [of the Foreign Exchange Commission] No. 29 of 31st July 1936 on letters of credit for Czechoslovakia (Official Gazette of the Ministry of State Treasury No. 21, item 679).

Treasury of 24th July 1936.⁴⁰ Subsequently, the Foreign Exchange Commission extended the above authorisation by allowing the export of the equivalent of 50 Polish zlotys not only in Polish currency but also in Czechoslovak koruna.⁴¹

Pursuant to the Circular Letter of the Foreign Exchange Commission of 10th January 1938, foreign exchange banks were allowed to make their own allocations of foreign currency for trips to Czechoslovakia only in accordance with the generally applicable rules contained in Art. 12 sec. 1 of the Regulation of the Minister of State Treasury of 24th July 1936. To grant authorisations for higher amounts, the bank was required to obtain the Commission's approval.⁴²

On 7th April 1938, the Foreign Exchange Commission issued a Circular Letter,⁴³ which revoked the validity of Circular Letter No. 29 of 10th January 1938. The Circular Letter of 7th April 1938 regulated the sale of letters of credit for trips to Czechoslovakia in a new way. The Commission authorised foreign exchange banks to sell and grant export permits to Polish citizens holding a foreign passport valid in Czechoslovakia, who would be travelling to that country for tourist or therapeutic purposes, as well as letters of credit in the amount equivalent to 800 Polish zlotys per foreign passport per month for the duration of the stay in Czechoslovakia declared in the application. Letters of credit could only be issued in Czechoslovak korunas to one of the six listed banks in Prague or to their branches and correspondents in Czechoslovakia. Furthermore, a person could export Polish or Czechoslovak money up to the amount of 30 Polish zlotys. Exports of higher sums had to be authorised by the Foreign Exchange Commission. Persons who were granted the right to export means of payment to Czechoslovakia under this Circular Letter could not exercise the rights provided for in the Regulation of the Minister of State Treasury of 24th July 1936 and could not acquire foreign currency up to the equivalent of 200 Polish zlotys.

On 26th May 1939, the Foreign Exchange Commission issued a Regulation on payment transactions with the Slovak Republic.⁴⁴ Pursuant to Art. 8 of the Regulation, any Polish citizen holding a foreign passport valid for travel to the then autonomous Slovakia could purchase, at a foreign exchange bank authorised by the Commission, and export cheques issued by the Polish Settlement Institute up to 700 Slovak koruna for each week of stay in Slovakia declared in the application for a maximum of four weeks. In addition, they could export 30 Polish zlotys or the equivalent in any foreign currency. Individuals who obtained the right to export means of payment to Slovakia based on the aforementioned

⁴⁰ Circular Letter of the Foreign Exchange Commission of 4th June 1937 on the amendment of Circular Letter No. 29 of 30th July 1936 on letters of credit for Czechoslovakia (Official Gazette of the Ministry of State Treasury No. 15, item 501).

⁴¹ Amendment to Circular Letter of the Foreign Exchange Commission No. 29 of 4th June 1937 (Official Gazette of the Ministry of State Treasury of 30th June 1937 No. 16, item 551).

⁴² See Circular Letter of the Foreign Exchange Commission of 10th January 1938 on the amendment of Circular Letter No. 29 of 30th July 1936 partially amended by the Circular Letter of 4th June 1937 on letters of credit for Czechoslovakia (Official Gazette of the Ministry of State Treasury No. 2, item 59).

⁴³ Circular Letter of the Foreign Exchange Commission of 7th April 1938 on the amendment of Circular Letter No. 29 of 30th July 1936 partially amended by the Circular Letters of 4th June 1937 and 10th January 1938 on letters of credit for Czechoslovakia (Official Gazette of the Ministry of State Treasury No. 11, item 298).

⁴⁴ Regulation of the Foreign Exchange Commission of 26th May 1939 on payment transactions with the Slovak Republic (Official Gazette of the Ministry of State Treasury of 10th June 1939 No. 15, item 348).

provisions could not exercise the rights contained in Art. 12 sec. 1 and 2 of the Regulation of the Minister of State Treasury of 24th July 1936 in the wording established by the Regulation of the Minister of State Treasury of 20th January 1939, nor the right to acquire foreign currency by means of a foreign passport. Persons who travelled to Slovakia for more than four weeks – as stated in Art. 9 – could additionally receive cheques up to the amount of 1,300 Slovak korunas per month per person from the Polish Settlement Institute at monthly intervals. Such individuals additionally had to be in possession of a passport valid at the time of sending the cheques and provide a certificate confirming their residence in Slovakia and the validity of the passport, issued by the consulate of Poland. Exports of higher sums or for longer periods were authorised by the Foreign Exchange Commission after submitting an appropriate application (Art.10).

The rules for the sale of tourist Slovak cheques were detailed in the Circular Letter issued by the Polish Settlement Institute on 3rd June 1939.⁴⁵ The list of banks authorised by the Polish Settlement Institute to sell tourist Slovak cheques and purchase cheques issued by the National Bank of Slovakia (nine banks and their branches) and the list of banking institutions entitled to cash cheques issued by the Polish Settlement Institute in Slovakia and sell cheques issued by the National Bank of Slovakia (seven institutions and their branches) were attached as appendices to the Circular Letter.

Conclusions

In conclusion, it is important to note that the hallmark of Polish-Czechoslovak political relations in the inter-war period was the lack of their correct alignment, which resulted from mutual antagonism. Measures undertaken to foster these relations have not yielded the expected results. Periods of cooperation were temporary and associated with development of the international affairs, primarily the growing threat from Germany.

Political contacts also negatively affected cooperation between the two countries in the field of tourism, although in this respect, they were warmer. The analysis of regulations allows concluding that the Polish authorities considered Czechoslovakia as one of the most important countries with regard to tourism. Attempts were made to mitigate the passport and visa policy, as well as the foreign exchange restrictions introduced due to global trends (economic crisis) and the necessity to protect the balance of payments, primarily through the facilitation of border crossings, discounted fees for issuing a passport or obtaining a visa, as well as the implementation of special foreign exchange legislation in the second half of the 1930s. The adopted solutions favoured the development of Polish-Czechoslovak tourism, which can be evidenced by the numbers. For example, according to data from 1932–1936, Czechoslovakia ranked third (after Germany and Austria) in terms of the number of tourists visiting Poland.⁴⁶

⁴⁵ Circular Letter [of the Polish Settlement Institute] No. 21/BANK [of 3 June 1939] on Polish-Slovak tourist traffic. In: MANTEL, A. – MATECKI, B. – BIELOBRADEK, T. *Polskie ustawodawstwo dewizowe, Supplement No. 9, June 1939*. Warsaw: [s.n.], 1939, pp. 1249–1253.

⁴⁶ See FULARSKI, M. *Aktualne problemy turystyki zagranicznej*. Warsaw: [s.n.], 1938, p. 18.

Ohlédnutí za Velkou Prahou

Ivana Bláhová

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: blahovaivana@email.cz; blahovai@prf.cuni.cz

Legal Establishment of Greater Prague (1922)

Abstract:

The paper deals with the legal aspects of the establishment of the so-called Greater Prague, *i.e.*, the merger of neighbouring municipalities with the capital of the Czechoslovak Republic in 1922. The introduction briefly outlines the efforts to merge Prague with its suburbs dating from the mid-19th century until 1918. The following section focuses on the activities of the National Assembly on the establishment of Greater Prague. In addition to the establishment and the membership of the Greater Prague Committee, parliamentary papers related to the creation of Greater Prague are described and analysed. Parliamentary papers 719 and 1216, which included government bills to merge neighbouring municipalities and settlements into the City of Prague, a bill on elections to the Metropolitan Council and a bill on the organisation and powers of the Metropolitan Council and local committees, are discussed in detail. From a comparison of the government proposals, the amendments proposed by parliamentary committees and the text of the laws adopted, it is possible to deduce the general tendencies of the relationship between the state administration and local government at the beginning of the Czechoslovak Republic. The issues of financing the establishment and operation of the new capital of Czechoslovakia have not gone unnoticed.

Keywords: Prague; Greater Prague; legislative procedure; National Assembly; Greater Prague Committee; unification of Prague; election; mayor; Metropolitan Council; local committees; administration; autonomy

Klíčová slova: Praha; Velká Praha; legislativní proces; Národní shromáždění; výbor pro Velkou Prahu; sjednocení Prahy; volby; primátor; zastupitelstvo; místní výbory; správa; samospráva

DOI: 10.14712/2464689X.2023.28

V letech 1922–1938 bylo pro hlavní město Československé republiky používáno neformální označení **Velká Praha**. Jeho původ lze najít především v přijetí tří zákonů, které schválilo Národní shromáždění v únoru 1920 před přijetím nové ústavy. Šlo o zákon č. 114/1920 Sb. z. a n., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou, zákon č. 115/1920 Sb. z. a n., o volbách do ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy, a zákon č. 116/1920 Sb. z. a n., o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů. Podívejme se proto při příležitosti stého výročí vzniku tzv. Velké Prahy nejen na historii rozšiřování města, ale také na vznik právní úpravy, která stála u jejího zrodu.

Cesta k Velké Praze – snahy o vznik jednoho města

Úvodem nelze nezmínit, že dnešní Praha vznikala od středověku jako více samostatných měst, která byla poprvé roku 1784 v rámci josefínských reforem spojena do jednotného celku. Staré Město pražské, Nové Město pražské, Malá Strana a Hradčany vytvořily pod správou nově zřízeného magistrátu jeden celek. K tomuto celku se v roce 1850 připojil i Josefov, roku 1883 Vyšehrad a roku 1884 také Holešovice a Bubny. Jak uvádí důvodová zpráva¹ k vládním návrhům shora uvedených zákonů o vzniku Velké Prahy, na rozdíl od ostatních měst rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie rozšíření Prahy o předměstí naráželo na nepřízeň vídeňské vlády.² K tomu je však třeba dodat, že tento narativ vznikl až po říjnu 1918 a velmi rychle se jej chopili poslanci Národního shromáždění následování i mnoha historiky.³

Skutečnost byla taková, že Praha se sice postupně rozšiřovala, avšak velká města, která v podstatě tvořila její předměstí, se spojení bránila. Byly to především Královské Vinohrady, Smíchov a Žižkov,⁴ které kvůli obavám ze ztráty rozhodovacích pravomocí, ale i ze zvýšení některých daní, nebyly rozšíření nakloněny. Přesto probíhala jednání, která měla vést ke vzniku spojeného, tzv. velkého města, pod jednotnou správou. Ta by umožnila jednotně regulovat rozvoj takto vzniklé aglomerace podle moderních urbanistických zásad, vytvořit homogenní celek s odpovídající infrastrukturou.

¹ Důvodová zpráva byla společná pro vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou. Viz vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 15. 07. 2022]. Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze byl opatřen vlastní důvodovou zprávou. Viz tisk č. 719, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 15. 07. 2022].

² Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 15. 07. 2022].

³ LEDVINKA, V. – PEŠEK, J. *Praha*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 562. Autoři knihy neuvádí žádná konkrétní jména, hovoří pouze o českých i zahraničních historících.

⁴ Tato tři města byla ve své době 4.–6. největší města v Českých zemích. Např. počet obyvatel Královských Vinohrad vzrostl v letech 1880–1910 z 15 000 na téměř 80 000 obyvatel. Více viz např. LEDVINKA – PEŠEK, *op. cit.*, s. 508, nebo *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Díl I*. Praha: Český statistický úřad, 2006, s. 52.

Dne 6. září 1897 se pražský sbor obecních starších usnesl na tom, aby se dále jednalo o připojení Vinohrad, Žižkova, Karlína, Smíchova, Bubeneč, Dejvic, Košíř, Libně, Nuslí-Pankráce, Podolí, Vršovic a Střešovic k Praze. O čtyři roky později došlo pouze k připojení Libně.⁵ Připojení této části dnešní Prahy umožnilo díky napojení na Vltavu i železnici vybudování energetického i obytného zázemí města. Protože jednání s většími obcemi nevedla ke sloučení s Prahou, soustředilo se město na menší předměstské obce. V letech 1907 a 1908 schválil pražský sbor obecních starších spojení s Bubencí, Dejvicemi, Podolím, Střešovicemi, Braníkem a Nuslemi-Pankrácem. A v letech 1909 a 1910 obnovila Praha jednání s většími obcemi. Šlo o Karlín, Smíchov, Vinohrady, Vršovice a Košíře. Další snahy o vytvoření Velké Prahy měly směřovat i ke sloučení s obcemi Vysočany, Prosek, Troja-Podhoří, Michle, Střížkov, Kobylisy, Břevnov, Radlice a Strašnice.

Další vývoj přinesla usnesení pražského sboru obecních starších z let 1911 a 1913, podle nichž mělo dojít ke spojení Prahy se Smíchovem, Žižkovem, Košířemi, Radlicemi, Michlí, starými Strašnicemi, Kobylisy, Trojou-Podhořím, Prosekem, Střížkovem a Břevnovem. Do roku 1911 se pak podařilo uzavřít smlouvy o připojení k Praze s celkem 15 obcemi,⁶ k nimž se připojily i Smíchov a Žižkov, které se obávaly izolace.⁷ Ke sjednocení však kvůli nefunkčnosti zemského sněmu nedošlo.

V době první světové války se ukázala nutnost společného postupu v oblasti zásobování a tím i potřeba jednotné správy. Po vzniku samostatného československého státu vyvstala i potřeba vytvoření reprezentativní metropole, která by dokázala poskytnout zázemí nejen úřadům nově vzniklého státu, ale i mnoha novým obyvatelům hlavního města. Představitelé měst, která se sloučení dříve bránila, přestoupili do tábora zastánců vzniku Velké Prahy – starostové Královských Vinohrad, Karlína, Smíchova i Žižkova již 5. listopadu 1918 vyzvali k co nejdřívějšímu vzniku Velké Prahy. Dne 13. listopadu 1918 byl přijat zákon č. 39/1918 Sb. z. a n., o rozpuštění sboru obecních starších hlavního města Prahy a zřízení správního sboru. Tento správní sbor o 49 členech měl stejnou pravomoc a působnost jako dosavadní sbor obecních starších.⁸

Zatímco v okolních státech proces slučování měst do velkých metropolí probíhal již v 19. století, Praha se svého přízviska „Velká“ dočkala až v roce 1920. Nejprve se z provinčního města habsburské monarchie, ale současně sídla zemských úřadů, stalo hlavní město nového československého státu, teprve poté byly vytvořeny právní podmínky pro sloučení mnoha měst, vesnic i polovesnic s vlastní Prahou. Zmíněné smlouvy o sloučení uzavřené do roku 1911 prohlásily vláda i Národní shromáždění za neplatné.⁹ A Národní shromáždění přijalo dne 6. února 1920 tři tzv. zákony o Velké Praze.

⁵ Zákon č. 57/1901 z. z., kterým se mění hranice samosprávného okresu Karlín.

⁶ Šlo o Bubeneč, Dejvice, Střešovice, Břevnov, Košíře, Radlice, Braník, Podolí, Nusle, Michlí, Strašnice, Prosek, Střížkov, Kobylisy a Troju-Podhoří.

⁷ Stranou zůstaly především Královské Vinohrady, ale také Vysočany a pražskými čtvrtěmi obklopený Karlín.

⁸ Srov. heslo Velká Praha in SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin, XX. svazek Vá – Volba*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 332.

⁹ V dostupných archivních fondech dotčených institucí se nepodařilo dohledat konkrétní dokumenty, které by tuto skutečnost blíže osvětlovaly. Lze se tedy domnívat, že tak učinily neformálně svým dalším postupem ve věci přípravy sjednocení Prahy – viz např. již uvedené vládní návrhy zákonů o vzniku Velké Prahy nebo návrh poslance Jaroslava Matuše a soudr. na vydání zákona, kterým se slučují předměstské a okolní obce s hlavním městem Prahou, který byl předložen Národnímu shromáždění již 19. 11. 1918. Srov. níže tisk č. 56, návrh na vydání zákona, kterým se slučují předměstské a okolní obce s hlavním městem

Velká Praha však ve skutečnosti vznikla až o dva roky později, neboť z právního hlediska byl její vznik vázán na vydání prováděcích předpisů k uvedeným zákonům. Ministerstvo vnitra mezitím ustavilo výnosem ze dne 3. ledna 1921 ústřední správní komisi pro sjednocenou obec pražskou, která měla řídit město v přechodné době.¹⁰ Teprve v prosinci 1921 schválila vláda prováděcí nařízení k zákonům o Velké Praze. Byla to nařízení vlády č. 457/1921 Sb. z. a n., kterým se ku provedení § 114 (sic!) ze dne 6. února 1920, č. 114 Sb. z. a n., vydávají předpisy o zabezpečení jednotnosti politické správy v sjednocené obci pražské, nařízení vlády č. 458/1921 Sb. z. a n., kterým upravují se hranice mezi sjednocenou obcí pražskou a obcemi (osadami) Háji-Milíčovem, Velkou Chuchlí a Modřany, a nařízení vlády č. 459/1921 Sb. z. a n., kterým přidělují se obce samosprávných okresů král. vinohradského a žižkovského k sousedním okresům, určují se sídla okresních zastupitelstev pro obce okresů karlínského a smíchovského a mění se hranice soudních okresů. Až před koncem roku 1921 tak byly naplněny zákonné předpoklady pro vznik Velké Prahy. Zmíněná vládní nařízení nabyla účinnosti 1. ledna 1922. Tímto dnem byla ústřední správní komise rozšířena o 40 členů jako zástupců slučovaných obcí, aby až do voleb plnila roli pražského městského zastupitelstva.

Důvody této dvouleté časové prodlevy lze hledat v množství úkolů, kterým se vláda, resp. ministerstvo vnitra v počátcích existence samostatného československého státu musely věnovat, ale nelze opominout ani politické souvislosti spojené se vznikem „nového“ hlavního města republiky.

Vznik Velké Prahy je spojen především s rozšířením územním – takto vzniklá metropole měla osmkrát větší rozlohu než doposud – ale také se zvýšením počtu obyvatelstva, který dosáhl trojnásobku. Ruku v ruce s tím přišel i rozvoj infrastruktury, výstavba moderních obytných i vilových čtvrtí, nemocnic, obchodů, ale i průmyslových areálů a návrhy na jednotné řešení dopravní obslužnosti. Praha se stala městem s prosperujícím hospodářstvím, propojenými dopravními i infrastrukturními sítěmi a jednotným systémem zdravotní a sociální péče, které současně poskytovalo svým obyvatelům i kulturní a sportovní vyžití. Nakonec byly sice v mnoha ohledech možnosti městské správy konat samostatně – a to především v oblasti finanční a územně regulační – podřízeny státnímu dohledu v mnohem větší míře, než tomu bylo v době předcházející, nicméně na lesku Velké Prahy to nikterak neubralo.

Prahou, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0056_00.htm. [cit. 9. 7. 2022].

¹⁰ Komise měla 60 členů, mandáty byly rozděleny rovnoměrně mezi národní demokraty, národní socialisty a sociální demokraty. Komise měla vykonávat funkce ústředního zastupitelstva a napomoci tak správní reformě Prahy v oblasti správy, hospodaření, stavebnictví, komunikací, ale i ve věcech sociálních. Dalším jejím úkolem bylo připravit volby, které měly proběhnout v roce 1923. Blíže viz LEDVINKA – PEŠEK, *op. cit.*, s. 568.

Národní shromáždění a příprava právní úpravy vzniku a existence Velké Prahy

Národní shromáždění se otázkami spojenými s hlavním městem nově vzniklého státu zabývalo ve funkčním období 1918–1920 nejen v souvislosti se zamýšleným vznikem Velké Prahy. Již dne 3. prosince 1918 podali poslanci Národního shromáždění návrh na vyvlastnění pozemků v Praze a v okolí Prahy, zejména statků, v zemských deskách zapsaných, v okolí hlav. města Prahy pro zabezpečení stavebního rozvoje (tisk č. 119).¹¹ Svůj návrh odůvodnili tím, že Prahu čeká velký stavební ruch a je proto třeba zabránit lichvě se stavebními pozemky. Navrhli proto vyvlastnit patnáct, z velké části alodních statků. Jejich návrh byl přijat na 95. schůzi Národního shromáždění a věc byla postoupena pozemkovému úřadu k dalšímu řízení.¹²

Další návrhy se týkaly úpravy aktivních přídavků (příbytečného) veřejných zaměstnanců,¹³ návrhy změn a doplňků stavebních řádů, školských otázek (postátnění Československé obchodní akademie v Praze, zřízení československé státní vysoké školy obchodní), dopravní infrastruktury (autobusové spojení Prahy s dalšími obcemi), ale např. i zrušení práva myslivosti v okolí Prahy. Nelze pominout ani návrh na zřízení zvláštního soudu mladistvých pro Prahu a venkovské okresy.¹⁴

Terminologie užívaná v dokumentech Národního shromáždění nebyla jednotná. Od roku 1918 byl běžně užíván pojem Velká Praha, ale často též jen Praha. Zatímco poslanec dr. Josef Matoušek (okresní soudce náležející ke Klubu Národně-demokratickému) již v prosinci 1918 navrhoval novou úpravu aktivních přídavků, resp. příbytečného veřejných zaměstnanců Velké Prahy (tisk č. 148),¹⁵ která ještě neexistovala, ve zprávě státně zřízenického výboru k tomuto návrhu, k návrhu na úpravu hmotných poměrů státních zaměstnanců a k mnoha dalším návrhům členů Národního shromáždění a vlády (tisk č. 1661) se explicitně uvádí, že „pod slovem Praha, rozumí se Velká Praha jakmile dojde ku sloučení předměstí pražských v jeden celek.“¹⁶ S terminologickými otázkami se vyrovnáva-

¹¹ Návrh o vyvlastnění pozemků v Praze a v okolí Prahy, zejména statků, v zemských deskách zapsaných, v okolí hlav. města Prahy pro zabezpečení stavebního rozvoje, tisk č. 119, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0119_00.htm. [cit. 20. 7. 2022].

¹² Stenoprotokol z 95. schůze (5. 12. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/095schuz/s095003.htm>. [cit. 20. 7. 2022].

¹³ Přídávky na nájemné – z Vídně povolání úředníci byli podle navrhovatelů v Praze nuceni platit mnohem vyšší nájem než ve Vídni. Srov. návrh na zařazení Prahy a předměstí do třídy bývalého vídeňského aktivního přídavku, tisk č. 178, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0178_00.htm. [cit. 20. 7. 2022].

¹⁴ Srov. heslo Praha, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/vecny/pc.htm>. [cit. 20. 7. 2022].

¹⁵ Návrh na úpravu aktivních přídavků, resp. příbytečného veřejných zaměstnanců Velké Prahy, tisk č. 148, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0148_00.htm. [cit. 20. 7. 2022].

¹⁶ Zpráva státně-zřízenického výboru o návrhu G. Navrátila (tisk 1030) na úpravu hmotných poměrů státních zaměstnanců, o návrhu Dra Matouška (tisk 148) a Hrizbyla (tisk 178) v příčině zvýšení aktivních přídavků a příbytečného, dále o návrzích č. tisku 154, 242, 319, 335, 354, 382, 528, 563, 598, 865, 1249, 1312 a 1315

la též důvodová zpráva k zákonu o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů (tisk č. 1216) – pro dobu před sloučením mluví osnovy o zastupitelstvu Velké Prahy nebo o zastupitelstvu ústředním, pro dobu po sloučení již jen o zastupitelstvu obecním.¹⁷

Výbor pro Velkou Prahu

K projednávání návrhů týkajících se pražské aglomerace a jejího zamýšleného sloučení v jeden celek byl na 6. schůzi Národního shromáždění konané dne 27. listopadu 1918 spolu se čtyřmi dalšími výbory zřízen výbor pro Velkou Prahu.¹⁸ Současně vznikly i výbor pro prozkoumání zabaveného tajného policejního archivu, výbor menšinový a rozhraničovací, výbor pro vodní hospodářství a výbor státně-zřízenecký.¹⁹ Z celkového počtu 35 výborů, které byly průběžně ve funkčním období let 1918–1920 zřízeny, byly tři nejdůležitější, tj. ústavní, finanční a sociálně politický zřízeny hned na první schůzi Národního shromáždění.²⁰ Dalších 13 výborů bylo zřízeno hned na druhé schůzi dne 15. listopadu 1918. Šlo např. o výbor zahraniční, zásobovací, branný, právní, pro jednacím řád nebo výbor zdravotní a zemědělský. Tři výbory byly zřízeny také na 3. schůzi pléna Národního shromáždění – výbor poštovní, petiční a pro vyživovací příspěvky. Následující vlna zřizování výborů proběhla na 6. schůzi, na níž byl zřízen i výbor pro Velkou Prahu. Lze tedy usuzovat, že otázky spojené s hlavním městem ČSR byly považovány za velmi podstatné a Národní shromáždění je chtělo začít řešit co nejdříve. Svědčí o tom např. i skutečnost, že výbory jako byl výbor mírový nebo pro potrestání válečných viníků či pro vnitřní kolonizaci nebo národní hospodářství byly zřízeny až na 8. schůzi Národního shromáždění.²¹

Volba šestnácti členů výboru pro Velkou Prahu stejně jako ostatních nově zřízených výborů proběhla na následující, tedy 7. schůzi Národního shromáždění dne 3. prosince 1918.²² Volba byla zařazena jako druhý bod jednání. Vzhledem k absenci námitek proti

a více peticích o úpravě hmotných poměrů státních zaměstnanců, tisk č. 1661, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1661_03.htm. [cit. 20. 7. 2022].

¹⁷ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 20. 7. 2022].

¹⁸ Stenoprotokol ze 6. schůze (27. 11. 1918), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/006schuz/s006001.htm>, resp. <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/006schuz/s006009.htm>. [cit. 23. 7. 2022].

¹⁹ Seznam výborů, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/vybory.htm>. [cit. 20. 7. 2022].

²⁰ Stenoprotokol z 1. schůze (14. 11. 1918), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/001schuz/s001003.htm>. [cit. 8. 11. 2022].

²¹ Srov. seznam výborů, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/vybory.htm>. [cit. 8. 11. 2022].

²² Stenoprotokol ze 7. schůze (3. 12. 1918), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/007schuz/s007002.htm>. [cit. 8. 11. 2022].

aklamační volbě, proběhla tato jako u ostatních, již dříve zřízených a obsazených výborů povstáním. Ačkoliv zákon č. 36/1918 Sb. z. a n., o jednacím řádu Národního shromáždění, ani digitalizované dokumenty Národního shromáždění neobsahují zásady pro volbu a určení počtu členů výborů, lze na základě níže uvedených počtů říct, že stranické obsazení výboru pro Velkou Prahu odpovídalo tzv. Švehlovu klíči, který byl použit pro ustavení Národního shromáždění.

Do výboru pro Velkou Prahu byli na základě dohody stran navrženi tyto poslanci: za Klub Republikánské strany čes. venkova (agrární strana) dr. Cyril Horáček (ministr financí, univerzitní profesor), Karel Jonáš (šéfredaktor), František Hybš (rolník a tajemník), dr. Josef Kubíček (místopředseda Mlékařské jednoty), za Klub Československé sociální demokracie Josef Kouša (redaktor), František Houser (ředitel měšťanské školy), dr. Alfred Meissner (advokát), Josef Hudec (redaktor Práva Lidu), za Klub Československé strany socialistické Jan Slaviček (tajemník), Rudolf Laube (předseda správního výboru pozemkového úřadu), za klub Národně-demokratický dr. Jaroslav Brabec (advokát), Jaroslav Mattuš (rada zemského soudu), Bohumil Fischer (majitel knihařského závodu), za Klub Strany lidové Ing. Bedřich Pospíšil, za Klub Slovenský Ing. Josef Rotnagl (vrchní zemský inženýr) a Ing. Josef Záruba-Pfeffermann (autorizovaný civilní inženýr).²³

Následně byl výbor ustaven. Před ukončením 18. schůze Národního shromáždění konané dne 21. ledna 1919 sdělil jeho předseda dr. František Tomášek,²⁴ že předsedou výboru pro Velkou Prahu byl zvolen dr. Emil Špatný,²⁵ místopředsedou dr. Jaroslav Brabec a dr. Josef Kubíček a zapisovatelem Ing. Josef Rotnagl.²⁶

Jak je patrné z volby E. Špatného předsedou výboru pro Velkou Prahu, ne všichni jeho členové zůstávali ve výboru po celou dobu jeho existence. Naopak již na 17. schůzi vystoupili z výboru pro Velkou Prahu poslanci J. Hudec (Klub Československé sociální demokracie), F. Hybš (Klub Republikánské strany čes. venkova) a R. Laube (Klub Československé strany socialistické). Nahradili je Antonín Novák (tajemník, Klub Československé sociální demokracie), dr. Přemysl Šámal²⁷ (advokát, Klub Národně-demokratický)

²³ Blíže srov. jmenný rejstřík, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/index.htm>. [cit. 15. 8. 2022].

²⁴ Žurnalista, za Klub Československé sociální demokracie, blíže viz jmenný rejstřík, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/t.htm>. [cit. 20. 8. 2022].

²⁵ Dr. Emil Špatný, redaktor, za Klub Československé Strany Socialistické, zvolen do výboru pro Velkou Prahu na 17. schůzi Národního shromáždění dne 16. 1. 1919. Blíže viz jmenný rejstřík, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/018schuz/s018008.htm>. [cit. 21. 8. 2022].

²⁶ Stenoprotokol z 18. schůze (21. 1. 1918), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/018schuz/s018008.htm>. [cit. 21. 8. 2022].

²⁷ JUDr. Přemysl Šámal byl pražský advokát, po 20 let rovněž místopředseda a právní zástupce Ústřední matice školské. Člen sboru starších, za první světové války patřil mezi vůdčí osobnosti prvního československého odboje (Maffie). V letech 1908–1911 působil v pražském správním sboru, po jeho obnovení podle tzv. Švehlova klíče v říjnu 1918 se stal prvním poválečným pražským starostou (předsedou správního sboru Hlavního města Prahy). Do Prahy se nový starosta vrátil až v listopadu ze ženevských mírových jednání. Jeho funkční období skončilo obecními volbami dne 15. 6. 1919. Dr. P. Šámal byl rovněž členem Revolučního Národního shromáždění (14. 11. 1918 – 16. 9. 1919) a od února 1919 také kancléřem

a právě E. Špatný (Klub Československé strany socialistické).²⁸ Nově zvolení členové výboru přitom nezastupovali stejné politické kluby. V dokumentech Národního shromáždění lze najít mnohé nesrovnalosti. Jak bylo uvedeno, na 17. schůzi z výboru pro Velkou Prahu vystoupili tři poslanci a noví tři byli zvoleni. Za J. Hudce však byl nový člen za Klub Československé sociální demokracie zvolen až dne 15. dubna 1919 na 45. schůzi Národního shromáždění.²⁹ Stal se jím Václav Johanis (tajemník Svazu nemocenských pokladen). Poměr stranického zastoupení se tedy vychýlil ve prospěch národní a posléze i sociální demokracie. K změně poměru zastoupení jednotlivých politických klubů došlo ještě na 58. schůzi Národního shromáždění dne 24. června 1919. Z výboru pro Velkou Prahu vystoupili poslanci B. Fischer (Klub Národně-demokratický) a A. Meissner (Klub Československé sociální demokracie), čímž se zastoupení těchto klubů vrátilo na počáteční úroveň. Nově byli zvoleni poslanci Rudolf Pilát (ředitel banky, Slovenský klub) a Methoděj Zavoral (opat, Klub Strany lidové), jejichž kluby tím byly posíleny.

Ačkoliv měl mít výbor pro Velkou Prahu 16 členů, volbou V. Johanise se výbor stal sedmnáctičlenným. Nadto byl členem výboru i pozdější ministr železnic dr. Emil Franke (jinak universitní bibliotekář) za Klub Československé strany socialistické. Datum jeho volby se nepodařilo v dokumentech Národního shromáždění dohledat, Frankeho členství ve výboru není uvedeno ani u jeho jména ve jmenném rejstříku.³⁰ Ze zápisu z 61. schůze Národního shromáždění konané dne 27. června 1919 je však patrné, že jej ve výboru nahradil poslanec Jan Slavíček (tajemník) z téhož klubu.³¹ Stalo se tak ještě předtím, než byl Franke v září 1919 jmenován ministrem železnic.

Další změny, které se ve složení výboru udály, přinesly vždy jen výměnu členů z jednoho politického klubu. Např. již na 62. schůzi dne 10. července 1919 vystoupil Jan Slavíček a na jeho místo byl zvolen dr. Theodor Bartošek (advokát).³² Na 63. schůzi dne 11. července 1919 vystoupil C. Horáček z agrárního klubu a nahradil ho dr. Otakar Srdínko (univerzitní profesor) z téhož klubu.³³ O. Srdínko byl členem výboru do 81. schůze konané dne 7. října 1919, kdy jej nahradil dr. Alois Velich (rektor české techniky) také z agrárního

prezidenta republiky. V této funkci setrval až do podzimu 1938. Za druhé světové války stál v čele odbojové organizace Politické ústředí. Zemřel po více než ročním věznění 9. 3. 1941 v Berlíně.

²⁸ Blíže viz jmenný rejstřík, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/index.htm>. [cit. 24. 8. 2022].

²⁹ Stenoprotokol z 45. schůze (15. 4. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/045schuz/s045004.htm>. [cit. 24. 8. 2022].

³⁰ Srov. viz jmenný rejstřík, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/rejstrik/jmenny/f.htm>. [cit. 24. 8. 2022].

³¹ Stenoprotokol z 61. schůze (27. 6. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/061schuz/s061020.htm#_d. [cit. 24. 8. 2022].

³² Stenoprotokol z 62. schůze (10. 7. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/062schuz/s062010.htm#_d. [cit. 24. 8. 2022].

³³ Stenoprotokol z 63. schůze (11. 7. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/063schuz/s063010.htm#_d. [cit. 24. 8. 2022].

klubu.³⁴ Rovněž P. Šámal opustil své místo ve výboru a na 70. schůzi jej dne 10. září 1919 nahradil Ing. Otakar Nekvasil (stavitel a architekt) rovněž z Klubu Národně-demokratického.³⁵ Poslední dvě změny, které se ve složení výboru pro Velkou Prahu odehrály, byly způsobeny úmrtím J. Mattuše a B. Pospíšila. B. Pospíšila nahradil na 76. schůzi konané 25. září 1919 Václav Myslivec (redaktor) opět za klub lidovecký,³⁶ J. Mattuše pak na 103. schůzi konané dne 7. ledna 1920 dr. Vratislav Černý (advokát) zastupující také národní demokracii.³⁷

Vzhledem k tomu, že zákony týkající se vzniku velké Prahy byly schváleny na 116. schůzi dne 6. února 1920, nedošlo ve složení výboru pro Velkou Prahu k žádným dalším změnám.

Národní shromáždění a vznik Velké Prahy

První návrh týkající se Velké Prahy byl v Národním shromáždění předložen již dne 19. listopadu 1918. J. Mattuš, člen pražského sboru starších a později člen pražského správního sboru, ale také rada zemského soudu zastupující v Národním shromáždění Klub Národně-demokratický, a dalších 21 poslanců podalo návrh na vydání zákona, kterým se slučují předměstské a okolní obce s hlavním městem Prahou (tisk č. 56).³⁸ Nelze ponechat bez povšimnutí, že jedním z navrhujících poslanců byl i P. Šámal a někteří další pozdější členové parlamentního výboru pro Velkou Prahu (V. Černý, B. Fischer, J. Brabec a J. Rotnagl).

Obsahově se Mattušův návrh značně odchyloval od svého názvu. Ve skutečnosti šlo spíše o výzvu Národnímu shromáždění, aby ve věci zřízení Velké Prahy konalo. Návrh shrnuje dosavadní jednání o připojení pražských předměstí k Praze a žádá přijetí zákona, kterým by obce, které už před první světovou válkou měly být s Prahou spojeny, byly vyloučeny z obvodů okresních zastupitelstev a sloučeny s hlavním městem Prahou. Současně návrh žádal schválení přechodných ustanovení, kterými by byla upravena výše domovní daně, neboť ta se v minulosti stala důvodem, proč některé okolní obce s připojením k Praze nesouhlasily.³⁹

³⁴ Stenoprotokol z 81. schůze (7. 10. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/081schuz/s081008.htm#_d. [cit. 24. 8. 2022].

³⁵ Stenoprotokol z 70. schůze (10. 9. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/070schuz/s070006.htm>. [cit. 24. 8. 2022].

³⁶ Stenoprotokol z 76. schůze (25. 9. 1919), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/076schuz/s076003.htm#_d. [cit. 8. 7. 2022].

³⁷ Stenoprotokol z 103. schůze (7. 1. 1920), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/103schuz/s103003.htm#_d. [cit. 8. 7. 2022].

³⁸ Návrh na vydání zákona, kterým se slučují předměstské a okolní obce s hlavním městem Prahou, tisk č. 56, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0056_00.htm. [cit. 9. 7. 2022].

³⁹ Vyšší daně v Praze byly příčinou, proč zastupitelé předměstských obcí spojení s Prahou odmítali. Zatímco v Praze zůstávalo vlastníkům domů po zdanění 77,3 %, v okolních obcích činil příjem po zdanění 90,2 %. Srov. LEDVINKA – PEŠEK, *op. cit.*, s. 507.

Mattušův návrh šel dál než dosavadní usnesení pražského sboru obecních starších a žádal připojení Královských Vinohrad, Karlína, Žižkova, Smíchova, Podolí-Dvorců, Nuslí-Pankráce, Vršovic, Střešovic, Košíř, Dejvic, Bubenče, Braníka, Břevnova, Michle, Troji-Podhoří, Kobylis, Střížkova, Proseka, Radlic, Starých Strašnic a Vysočan. Podle dostupných stenozáznamů z jednání Národního shromáždění tento návrh plénum dále neprojednávalo.

Obdobným návrhem přispěl dne 28. května 1919 spolu s dalšími poslanci též dr. Ivan Markovič. Jeho návrh, aby byly vypracovány předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk č. 1136), ukládal výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavnímu, aby ve lhůtě tří týdnů byly vypracovány a předloženy předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy.⁴⁰ Z dvaceti poslanců, kteří návrh podepsali, byli dva rovněž signatáři dřívějšího návrhu poslance J. Mattuše (tisk č. 56). Šlo opět o poslance J. Rotnagla a J. Brabce, kteří byli současně i členy výboru pro Velkou Prahu. Markovičův návrh podepsali i další členové výboru pro Velkou Prahu – J. Slavíček a R. Pilát.

Dne 17. července 1919 předložili poslanci Národního shromáždění v čele s P. Šámalem návrh zákona o zřízení komise regulační pro Velkou Prahu (tisk č. 1441).⁴¹ Na osnově tohoto zákona se usnesla správní rada hlavního města Prahy dne 28. května 1919 a prostřednictvím poslaneckého návrhu žádala jeho projednání v Národním shromáždění. Návrh předložili kromě P. Šamala i další členové výboru pro Velkou Prahu – E. Špatný, J. Kubiček, J. Rotnagl, K. Jonáš, T. Bartošek, J. Kouša, B. Pospíšil, J. Brabec, O. Srdínko. Návrh byl dne 5. února 1920 projednán na 115. schůzi Národního shromáždění a se změnami navrženými technickým výborem a výborem pro Velkou Prahu přijat jako zákon č. 88/1920 Sb. z. a n., o zřízení státní regulační komise pro hlavní město Prahu s okolím.⁴²

Čtvrtým poslaneckým návrhem se stal návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské (tisk č. 1462).⁴³ Pod návrhem byli podepsáni členové (současní i bývalí) výboru pro Velkou Prahu E. Špatný, J. Brabec, J. Záruba-Pfeffermann, F. Houser, K. Jonáš, B. Pospíšil, V. Johanis, E. Franke, T. Bartošek a A. Novák. Dne 25. července 1919 navrhli, aby finanční výbor a výbor pro Velkou Prahu podaly v nejbližší době návrhy na úpravu finanční situace Velké Prahy plénu Národního shromáždění.

Jakkoliv tisk neobsahoval žádný legislativní návrh, jeho odůvodnění bylo velmi obsažné. Poslanci se opírali především o skutečnost, že zamýšlená Velká Praha byla koncipována

⁴⁰ Návrh, aby byly vypracovány předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy, tisk č. 1136, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1136_00.htm. [cit. 4. 8. 2022].

⁴¹ Návrh na některé doplňky a změny stavebních řádů pro Prahu a předměstí a pro Čechy, tisk č. 1441, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1441_00.htm. [cit. 5. 8. 2022].

⁴² Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/115schuz/s115003.htm>. [cit. 8. 8. 2022].

⁴³ Návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské, tisk č. 1462, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1462_00.htm. [cit. 15. 8. 2022].

podle sčítání obyvatel z roku 1910. Tehdy by obvod Velké Prahy měl 675 000 obyvatel. V roce 1919 se však odhadovalo, že na území nově vznikajícího evropského velkoměsta žije až 850 000 obyvatel. Z této skutečnosti pramenila jejich obava, zda bude Velká Praha stačit na náklady, které ji očekávají, neposkytne-li stát obci Pražské současně s vytvořením Velké Prahy vydatnou finanční pomoc. Navrhovatelé na podkladě statistických údajů o daňových výnosech podpořili požadavky Prahy, aby jí byly přikázány nové pravidelné příjmy – část výnosu domovní daně činžovní, dále zemské dávky (dávka z přírůstku hodnoty nemovitostí a dávka ze zábav⁴⁴) a možnost vybírat obecní přírůstek k státnímu poplatku převodnímu. Zároveň navrhli i druhou možnost, a sice aby státní pokladna nesla (zcela nebo z větší části) náklady, které bude třeba ve Velké Praze jakožto městě sídelním investovat. Poslanci rovněž upozornili, „že při vytvoření Velké Prahy nejde o otázku místní povahy, nýbrž o otázku státní, jak vláda sama správně prohlásila, že jde o reprezentaci našeho státu vůči cizině, a pokládají proto za nutné položit váhu na to, aby při vytvoření Velké Prahy dán byl této i potřebný základ finanční, kterým by byla s úkolů (sic!), jež jí jako veliké a sídelní město očekávají v budoucnu.“⁴⁵

Dodejme, že v literatuře se lze setkat ještě s tzv. Šámalovým návrhem sjednocení Prahy, který zpracovala na jeho podnět komise zřízená při pražské radnici. Tento návrh měl být Národnímu shromáždění předán 21. listopadu 1918, nicméně mezi parlamentními tisky nebyl nalezen. Lze se tedy domnívat, že se stal např. pracovním podkladem pro jednání výboru pro Velkou Prahu. Obsahově měl tzv. Šámalův návrh vyjadřovat myšlenku sjednocení Prahy shora i možnost připojení obcí bez jejich souhlasu, pokud by to bylo v „zájmu jednotné regulace Velké Prahy a jejího zázemí“.⁴⁶

Pro vznik Velké Prahy a základní úpravu jejího fungování byly stěžejní návrhy, které předložila vláda jako parlamentní tisky č. 719 a 1216.⁴⁷ Dalším zásadním návrhem se stal návrh poslanců a členů výboru pro Velkou Prahu členů Národního shromáždění E. Špatného, J. Brabce, V. Johanise, J. Záruby-Pfeffermanna, J. Kubíčka, M. Zavorala a dalších na částečnou úpravu základny finanční obce Pražské (tisk č. 2182).⁴⁸

⁴⁴ Tyto zemské dávky byly zavedeny patentem č. 83/1915 z. z.

⁴⁵ Návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské, tisk č. 1462, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1462_00.htm. [cit. 15. 8. 2022].

⁴⁶ LEDVINKA – PEŠEK, *op. cit.*, s. 563.

⁴⁷ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze a vládní návrh zákona o organisaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisky č. 719 a 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm a https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 15. 8. 2022].

⁴⁸ Návrh na částečnou úpravu základny finanční obce Pražské, tisk č. 2182, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2182_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 719)

Dne 29. března 1919 předložila vláda Republiky československé prostřednictvím ministra vnitra Antonína Švehly návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 719).⁴⁹

Text osnovy navrhuje, aby obce spojené ve Velkou Prahu volily stočlenné zastupitelstvo podle zákona č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé, a to s odchylkami stanovenými v tomto zákoně. Následně návrh vyjmenovává obce, pro něž bude tento zákon platit.⁵⁰ Tento taxativní výčet až na výjimky⁵¹ zahrnoval tytéž obce jako pozdější návrh zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk č. 1216, srov. níže).⁵² Toto ustanovení bylo z pozdějšího zákona č. 115/1920 Sb. z. a n., o volbách do ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy, vypuštěno a nahrazeno odkazem na ustanovení zákona č. 114/1920 Sb. z. a n., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou.

Dále bylo v návrhu stanoveno, že pro účely posouzení délky bydlení alespoň tři měsíce v rámci jednoho roku jsou území slučovaných obcí považována za území Velké Prahy. Text ustanovení se lišil v návrhu a později v přijatém zákoně, rozdíl však tkvěl především v tom, že zákon navíc stanovil, že toto ustanovení se nevztahuje na volby konané před 1. srpnem 1920.⁵³

V návrhu i v zákoně bylo zakotveno, že dohlédacím úřadem pro konání voleb je zemská politická správa.⁵⁴

Další ustanovení návrhu zákona se věnovala zvláštní ústřední komisi, jejím funkcím a obsazení. Vláda v ustanovení § 4 navrhla poměrně složitý způsob zřízení takové komise, jež měla mít členy, náhradníky s hlasem poradním a důvěrníky s hlasem poradním. Členy

⁴⁹ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 719, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁵⁰ S výjimkou pozemků, které Praha zakoupila pro ústřední hřbitov v katastru obcí Hostivař a Štěrboholy. Na těchto pozemcích podle důvodové zprávy k zákonu nikdo nebydlel, a proto je nebylo třeba zahrnovat do územní působnosti zákona.

⁵¹ V zákoně, kterým se sousední obce slučují s Prahou, se oproti dřívějšímu návrhu zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze objevily navíc např. Bohnice, Liboc, Sedlec, Hodkovičky, osada Malá Chuchle a část obce Modřan zvaná Zátíší. Podle vládního návrhu zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisku č. 719) se např. součástí Velké Prahy měla stát jen část Liboce – Dolní Liboc, výborová zpráva o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 1018) již počítala s připojením celé Liboce stejně jako přijatý zákon č. 114/1920 Sb. z. a n. Naopak oproti formulaci tisku č. 1018 z ustanovení zákona č. 114/1920 Sb. z. a n. vypadlo připojení části obce Chuchle. Podobně jako v případě Ďáblic, jejichž část (pozemky vykoupené pro hřbitov) měla být podle vládního návrhu zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisku č. 719) připojena ke Střížkovu a spolu s ním připojena k Velké Praze, bylo od spojení s Prahou upuštěno zřejmě z administrativních důvodů.

⁵² Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁵³ Toto ustanovení bylo po přechodnou dobu z návrhu vypuštěno, a to na základě úprav, které navrhl výbor pro Velkou Prahu a ústavní výbor Národního shromáždění. Výbory svůj návrh odůvodnily toliko snahou zjednodušit výkon volebního práva.

⁵⁴ Srov. ustanovení § 3 zákona vládního návrhu zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 719), § 2 výborové zprávy o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 1018) a § 3 zákona č. 115/1920 Sb. z. a n.

komise navrhovaly politické stany, ale i skupiny nejméně 100 osob vyhovující podmínkám volebního práva. Která strana nebo skupina bude zastoupena členem nebo náhradníkem, mělo být určeno losem. Losování se mělo dít za účasti zmocněnců stran. Pokud by strana nebyla zastoupena ani náhradníkem, měl ji zastupovat důvěrník.⁵⁵ Obdobný postup měl být aplikován i na zřízení místních a volebních komisí (§ 5), přestože navrhovaná formulace výslovně odkazovala na použití ustanovení zákona č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé. Podle návrhu měly být komise sedmičlenné a jejich předsedou měl být vždy starosta místní obce.

Od tohoto složitějšího postupu však bylo upuštěno – již výbor pro Velkou Prahu a posléze i ústavní výbor Národního shromáždění navrhl ve své zprávě (tisk č. 1018)⁵⁶ tato ustanovení vypustit a nahradit je odkazem na příslušná ustanovení zákona o řádu volení do obcí, „veden byv zásadou: [...] zjednodušit, pokud možno a pokud dovoluje toho bezpečnost volby, akt volební, rozsahem obce pražské a počtem voličů již beztak stížený“.⁵⁷ V návrhu parlamentních výborů i ve schváleném zákoně bylo v ustanovení § 3, resp. § 4 pouze stanoveno, že „kandidátní listiny podle § 20 řádu volení do obcí nutno podati u magistrátu města Prahy a musí býti opatřeny podpisy vlastnoručními nejméně 500 voličů, v seznamu voličů zapsaných“. Následující ustanovení § 4 vládního návrhu, resp. § 5 pouze upřesnilo, že místní komise, která rozhoduje o kandidátních listinách, je komise volebního obvodu, ve kterém jest radnice pražská.

Ustanovení § 6 bylo v návrhu i v konečném znění zákona věnováno nákladům spojeným s konáním voleb. Vládní návrh měl zavést pravidlo, podle něhož tyto náklady – s výhradou, že by byly hrazeny státem – ponese obce s Prahou sloučené, a to podle předpisu přímých daní podrobených přírůzkám. Praha měla všechny náklady hradit zálohově i za ostatní obce. Zálohy za tyto obce měl do měsíce po předložení likvidace nahradit Praze stát a následně příslušné částky vybrat od zmíněných obcí. I toto ustanovení bylo ve schválené podobě zákona upraveno a celý proces zjednodušen. Podle ustanovení § 6 zákona č. 115/1920 Sb. z. a n. měly být náklady spojené s konáním voleb do ústředního zastupitelstva (opět s výhradou, že je nebude hradit stát) rozvrženy mezi jednotlivé pražské

⁵⁵ Podle důvodové zprávy jde o zjednodušení, které by omezilo použití stranického klíče (losování) a také snížilo počet členů volebních i místních komisí. Důvodová zpráva vypočítává, že při 10 kandidujících subjektech by volební komise měly až 50 osob, při 15 dokonce 75. Proto měla každá strana být zastoupena v místních i ve volebních komisích dvěma delegáty, z nichž jeden by byl členem, druhý náhradníkem, po případě důvěrníkem, a kdyby se na stranu nedostalo ani člena, ani náhradníka, měla by tu 2 důvěrníky. Vždy by však za každou stranu zasedal pouze jeden člen. Podrobněji viz vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 719), Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁵⁶ Výborová zpráva o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 1018, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1018_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁵⁷ Výborová zpráva o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 1018, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1018_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

obce, a to podle počtu obyvatel.⁵⁸ Praha měla platit náklady zálohově i za ostatní obce a následně od nich příslušné částky sama vybrat. Termín byl opět stanoven na měsíc od předložení likvidace.⁵⁹

Dále byly v ustanovení § 7 návrhu specifikovány podmínky voleb místních výborů pro částí Prahy označené jako Praha I – VIII a všechny ostatní obce s Prahou sloučené. Návrh stanovil i počet členů výboru podle počtu obyvatel, použití voličských seznamů jako pro volby do ústředního pražského zastupitelstva i stejná pravidla pro zřizování místních a volebních komisí. Náklady těchto voleb měly nést obce samy s výhradou, že by je dle zákona nesl stát. Další ustanovení § 8 proklamativně odkázalo v otázkách působnosti zastupitelstva Velké Prahy a jeho poměru k místním výborům na zvláštní zákon.

Tato dvě ustanovení byla vypuštěna již v návrhu vycházejícím ze zprávy výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního. Neobjevila se ani ve finální verzi zákona č. 115/1920 Sb. z. a n. Naopak zde bylo stanoveno, že ústřední volební komise podle § 32 zákona č. 75/1919 Sb. z. a n. bude ústřední volební komise zřízená pro hlavní město Prahu.

Další ustanovení zákona se již shodovala s původním návrhem – zákon nabyl účinnosti dnem vyhlášení a výkonem byl pověřen ministr vnitra v dohodě s ministrem financí.

Zastavme se však ještě u důvodové zprávy k návrhu zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze. Podle důvodové zprávy předložila vláda tento návrh s tím, že je nezbytně nutné ustavit co nejdříve společný samosprávný sbor budoucí Velké Prahy, aby mohly být jednotně řešeny některé úkoly, které hlavní město čekaly. Šlo zejména o otázky spojené s vypracováním jednotného regulačního plánu, dále o otázky bytové, pozemkové, sociální i zásobovací.⁶⁰ Návrh byl předložen samostatně, dříve než další dva návrhy zákonů o sloučení sousedních obcí s Prahou nebo o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské, neboť vzniku Velké Prahy dosud bránily četné překážky – např. úprava domovní a potravní daně.⁶¹ Podle vlády bylo nanejvýš nutné, aby ještě před vznikem Velké Prahy po přechodnou dobu existoval společný velký samosprávný sbor pro všechny obce budoucí Velké Prahy, který by zajišťoval rozhodování společných věcí a později by převzal působnost ústředního zastupitelstva Velké Prahy. Kromě toho vláda plánovala zvolit i nová samostatná zastupitelstva jednotlivých obcí. Tyto místní výbory však měly především likvidovat dosavadní obecní správy. Na jedné straně tak vláda hovořila o decentralizaci, pokud šlo o nízký počet členů zastupitelstva Velké Prahy, na druhé straně o centralizaci, pokud šlo o existenci místních výborů. Vláda se zřejmě obávala, aby se z nich

⁵⁸ S formulační odchylkou totéž stanovil i návrh ustanovení § 5 podle tisku č. 1018. Srov. Výborovou zprávu o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 1018, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1018_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁵⁹ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze (tisk č. 719) v ustanovení § 6 odst. 2 odkazoval na použití zákona č. 51/1883 z. z., bude-li třeba při výběru nákladů od jednotlivých obcí. Tento odkaz zůstal zachován i v tisku č. 1018 (§ 5 odst. 2), tedy v návrhu vycházejícím ze zprávy výboru pro Velkou Prahu a ústavního výboru. V konečné verzi ustanovení § 6 odst. 2 zákona č. 115/1920 Sb. z. a n. byl již tento odkaz vypuštěn.

⁶⁰ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 719, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

⁶¹ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 719, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 4. 9. 2022].

nestaly malé parlamenty, prosazující čtvrt'ovou politiku, a proto deklarovala, že po vzniku Velké Prahy dojde k dalšímu omezení jejich už tak malých pravomocí. Nad to se vláda v důvodové zprávě vyjádřila i k budoucí podobě voleb zastupitelstva Velké Prahy. Původní návrh z roku 1887, podle něhož měli být obecní starší členy okresních zastupitelstev, vláda odmítla stejně jako návrh, aby pražské zastupitelstvo bylo voleno nepřimo, tedy že by místní zastupitelstva volila své delegáty.⁶²

Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk č. 1216)

Dalším vládním návrhem, který měl současně naplnit požadavky vznesené poslanci Národního shromáždění v tiscích č. 56 a č. 1136 (srov. výše), byl v Národním shromáždění zaevidován pod číslem tisku 1216.⁶³ Tento návrh ze dne 20. června 1919 předložil za vládu opět ministr vnitra A. Švehla. Jeho obsahem byly dvě osnovy zákonů – zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů (dále též jen zákon o působnosti) a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (dále též jen zákon o sloučení). Oba tyto zákony vznikly na základě podkladů, které v dubnu 1919 na žádost ministerstva vnitra předložila pražská městská rada.⁶⁴ Tyto vládní návrhy do značné míry omezovaly pražskou obecní samosprávu a některé úkony vázaly na souhlas ministerstva vnitra nebo financí. Je však třeba dodat, že šlo o právní úpravu přechodnou, která měla umožnit co nejhladší průběh procesu sloučení předměstských obcí s Prahou. Někteří autoři v této tendenci k omezení obecní samosprávy vidí snahu ministra vnitra A. Švehly, předsedy agrární strany, jež v pražských volbách opakovaně propadala, o mocenskou kontrolu hlavního města.⁶⁵ Současně však poukazují na to, že při projednávání v parlamentních výborech se podařilo některá z navrhovaných omezení zmírnit, jak ostatně bude popsáno v následujícím textu.

Návrh zákona o působnosti byl rozčleněn do čtyř částí, v nichž byly upraveny otázky ustavení zastupitelstva obce Pražské, volba a ustavení místních výborů, působnost zastupitelstva Velké Prahy a konečně i místních výborů.

V důvodové zprávě se vláda opřela především o historické souvislosti vývoje Prahy a připojování okolních obcí. Zdůraznila nepřízeň vídeňské vlády i připojení Vyšehradu, Holešovic a Libně v letech 1883, 1884 a 1901 a neúspěšná jednání o sloučení v 19. a na počátku 20. století. Nejnovější jednání vedlo se všemi zúčastněnými obcemi a okresy již ministerstvo vnitra, a to na podkladě návrhu J. Mattuše a dalších (tisk č. 56, viz výše). Vláda obecně nastínila hlavní překážky připojení okolních obcí k Praze – patřily mezi ně především nestejná výše domovní daně činžovní, potravní daň na čáře a skutečnost, že Praha tvořila samostatný školní okres. Tato argumentace zůstala v podstatě doslovně zachována

⁶² Tuto variantu podpořil původně na konci ledna 1919 výbor pro Velkou Prahu.

⁶³ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 6. 9. 2022].

⁶⁴ Podle některých pramenů byly materiály zaslány jako podklady k vypracování zákona o obecních volbách, který byl však jako tisk č. 719 předložen Národnímu shromáždění již 29. 3. 1919, tedy téměř o měsíc dříve. Srov. LEDVINKA – PEŠEK, *op. cit.*, s. 564.

⁶⁵ Srov. tamtéž.

i ve zprávě ústavního výboru a výboru pro Velkou Prahu (tisk č. 2327).⁶⁶ V obdobném duchu se nesla i řeč J. Brabce na plénu Národního shromáždění (srov. níže).

Důvodová zpráva vládního návrhu obou zákonů rovněž hovoří o tom, že v zákonné podobě předkládá „obrysy budoucího obecního řádu Velké Prahy, jehož definitivní návrh není na ten čas možno předložit, poněvadž podrobnosti úpravy závisí na budoucí úpravě veřejné správy v naší republice vůbec, zejména pokud se týče spolupůsobení laiků, zřízení krajův atd. a též podrobná úprava hospodářství obce Pražské není dosud možná, poněvadž obrysy našeho budoucího hospodářství veřejného po všech stránkách, pokud se týká jak financí státních, tak samosprávných, nemohou dosud rovněž býti stanoveny“.⁶⁷ Jak dále uvádí důvodová zpráva – osnovy byly vypracovány „o všech otázkách, které toho času řešiti lze“.⁶⁸

Ohledně zákona o působnosti vláda předeslala, že až do definitivního sloučení budou Praze i jednotlivým připojeným obcím zachovány jejich příslušnosti a tzv. společenství Velké Prahy bude tvořit vyšší samosprávný svaz srovnatelný s okresem nebo krajem. Ten měl jednak získat samostatnou, zásadně neomezenou působnost, jednak převzít některé agendy od připojených obcí. Po konečném sloučení Prahy se měl princip rozdělení působnosti změnit – ústřední zastupitelstvo mělo mít působnost jako obce a okresy dohromady a místní výbory přesně vymezenou působnost stanovenou jako výjimku z obecného pravidla.

V úvodních ustanoveních zakotvoval návrh zákona o působnosti podmínky ustanovení zastupitelstva Pražské obce. Podle ustanovení § 1 vládního návrhu měli členové zastupitelstva do 8 dní po své právoplatné volbě zvolit presidenta. Jeho volbu měl na návrh vlády potvrdit prezident republiky. Důvodová zpráva k potvrzování presidenta obecního zastupitelstva ve funkci uvádí, že jde o posílení jeho postavení. Označení prezident vláda zvolila proto, aby byl odlišen od starosty vnitřní Prahy s argumentem, že za doby republiky byl tento název již několika funkcionářům udělen.

Prezident zastupitelstva měl podle ustanovení § 2 vládního návrhu svolat do pěti dnů schůzi, na níž mělo zastupitelstvo zvolit tři náměstky presidenta a 24 členů městské rady. Podle ustanovení § 3 mělo zastupitelstvo současně zvolit i osm členů stavebního sboru⁶⁹

⁶⁶ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 8. 9. 2022].

⁶⁷ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 9. 9. 2022].

⁶⁸ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 9. 9. 2022].

⁶⁹ Dalších osm členů výboru měl do 14 dnů jmenovat ministr vnitra v dohodě s ministrem veřejných prací a ministrem školství a národní osvěty, a to na základě návrhů zemského správního výboru a inženýrské a lékařské komory.

a šestnáct členů sboru pro vyřizování stížností. Jejich členy mohli být i lidé mimo zastupitelstvo – u stavebního sboru odborníci z oboru stavebnictví, lékařství, práva nebo ochrany památek, u sboru pro stížnosti měla být alespoň polovina členů právníky; naopak funkce presidenta, jeho náměstků a členů městské rady byla s členstvím v těchto výborech inkompatibilní. Podle ustanovení § 4 měl prezident zastupitelstva svolat oba sbory, které si měly zvolit svého předsedu a místopředsedu.

Zřízením těchto dvou sborů mělo dojít k odlehčení agendy ústředního zastupitelstva, které při počtu svých členů nebylo vhodným orgánem pro vyřizování stížností a sporů o technické nebo ryze právní otázky. Praha podle důvodové zprávy velmi stála o schválení těchto ustanovení, která měla být původně součástí nového stavebního řádu.⁷⁰

Při projednávání v ústavním výboru a výboru pro Velkou Prahu doznala právě tato část poměrně zásadních změn, a to terminologických i věcných. Nejviditelnější změnou bylo nové označení představeného města jako primátora. Výbory se odvolaly na historický titul označující prvního občana obce (*primus cives*) i na demokratické a republikánské cítění. K funkci primátora se obsáhle vyjádřil na plném Národním shromáždění i zpravodaj J. Brabec, který uvedl, že proti označení primátor byly vznášeny námitky právě pro jeho údajnou nedostatečnou demokratičnost. S tím se výbory vypořádaly ve své zprávě, podle níž označení primátor nevyvyšuje, ale pouze řadí, tedy udává pořadí.⁷¹

Dále došlo ke zpřesnění postupu při volbě primátora – ustanovení § 1 nově obsahovalo podrobná pravidla, která vyžadovala přítomnost dvou třetin členů zastupitelstva a volbu nadpoloviční většinou hlasů. Následující čtyři odstavce stanovily postup pro případ, že nikdo nebude zvolen. Pro tento případ se měla konat užší volba, v níž se měli střetnout kandidáti s nejvyšším počtem hlasů (v případě rovnosti by o postupu do užší volby rozhodoval los). Pokud by primátor nebyl ani takto zvolen, měla se následující den konat druhá volba, ev. třetí den volba další. Třetí volba už byla podmíněna pouze nadpoloviční většinou hlasů členů zastupitelstva. Pokud by i tato volba byla neúspěšná, mělo dojít opět k užší volbě. Stanovením tohoto postupu došlo podle vyjádření J. Brabce na plénu Národního shromáždění k převzetí zásad dosavadního způsobu volby starosty pražských měst. Současně se tím mělo zamezit tomu, aby primátora volili pouze členové některých politických stran, jak to umožňovalo ustanovení § 62 zákona č. 75/1919 Sb., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé. Cílem bylo, aby reprezentantem hlavního města byla „osoba, která požívá co možná důvěry nejširších vrstev a ne pouze některých politických stran.

⁷⁰ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920) [online]. [cit. 2022-09-09]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm.

⁷¹ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920) [online]. [cit. 2022-09-10]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm.

Mimo to, že je to osoba, která zastupuje hlavní město státu i vůči vládě, i také vůči cizině, jak vidíme již z dlouholetých styků města Prahy s cizinou, i v době režimu starého.⁷²

Výbory potvrdily vládní návrh, pokud šlo o potvrzení volby primátora prezidentem republiky, doplnily však pravidlo zabraňující vzniku nebezpečí z prodlení, a sice že pokud nedojde k potvrzení do jednoho měsíce, „nabývá volba moci práva“.

Velkou změnou prošlo také ustanovení týkající se volby náměstků primátora. Zatímco ve vládním návrhu nebyl postup pro jejich volbu nijak upraven, v návrhu vzešlém z jednání výborů byl zohledněn stranický klíč výběru těchto funkcionářů. Nově bylo v ustanovení § 4 podrobně stanoveno, že členové městské rady se rozvrhnou podle zásad poměrného zastoupení s tím, že nejpočetněji zastoupená strana (s výhradou strany primátora) bude mít prvního náměstka a další strany druhého a třetího náměstka (v případě rovnosti měl opět rozhodovat los), sdružení stran pro účely volby mělo být výslovně zákonem povoleno. Volba všech tří náměstků se měla konat nadpoloviční většinou za předpokladu, že by se strany s nejméně 21 členem zastupitelstva shodly na jejich stranické příslušnosti a pořadí. Výborová zpráva k tomuto novému ustanovení uvádí pouze to, že je logickým důsledkem ustanovení o volbě tří náměstků (§ 2 vládního návrhu, § 3 výborového návrhu) a vyplývá z potřeby sladit zákon o působnosti s ustanoveními § 62 a 64 zákona č. 75/1919 Sb., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé, která např. předpokládala volbu jen dvou náměstků starosty.

Pokud šlo o sbor stavební a sbor pro vyřizování stížností, došlo pouze k drobným změnám. Přitom J. Brabec na plénu Národního shromáždění vylíčil, že právě toto ustanovení se stalo „předmětem nejúpornějších sporů ve výborech, ačkoliv jest to dávné přání i města Prahy i zemského výboru, aby taková instituce byla v zájmu odborného a co možná rychlého vyřizování věcí stavebních uzákoněna“.⁷³ Ve stavebním sboru měli být kromě vládu navrhovaných odborníků zastoupeni i pracovníci z oboru bytové reformy⁷⁴ a ministr vnitra měl jmenovat jen čtyři jeho členy, a to v dohodě nejen s ministrem veřejných prací a ministrem školství a národní osvěty, ale také s ministrem sociální péče a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy (§ 5 odst. 4 výborového návrhu). Také jmenování členů sboru ministrem vnitra se při projednávání ve výborech stalo předmětem sporu, neboť někteří jejich členové takové jmenování považovali za nedemokratické. Nakonec bylo přijato kompromisní řešení spočívající právě ve snížení počtu jmenovaných členů a v rozšíření počtu ministrů, s nimiž se měl ministr vnitra na jmenování členů sboru dohodnout.⁷⁵ Dodejme, že sbory

⁷² Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920) [online]. [cit. 2022-09-10]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116003.htm>.

⁷³ Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116003.htm>. [cit. 11. 9. 2022].

⁷⁴ Zatímco výborová zpráva tuto změnu přechází mlčením, J. Brabec na plénu Národního shromáždění uvedl, že „to byl dodatek, aby se vyhovělo potřebám širších lidových vrstev, kde jsou mnozí lidé, kteří jsou odborně vzděláni v určité otázky na základě své spolkové a praktické činnosti, ale kteří nemají methodické průpravy školské“. Srov. stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116003.htm>. [cit. 11. 9. 2022].

⁷⁵ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva

měly mít podle výborového návrhu jakožto samostatné a na orgánech obecné správy nezávislé instituce nově dva místopředsedy.

Druhá část vládního návrhu zákona o působnosti se týkala volby a ustavení místních výborů. Místními výbory se měla nazývat zastupitelstva obcí připojených k Praze podle zákona o sloučení. Totéž se týkalo obecních, resp. nově místních rad a starostů. Volby do místních výborů měly proběhnout po příštích volbách zastupitelstva pražské obce, a to ve lhůtě jednoho týdne na základě původních voličských seznamů. Návrh stanovil rovněž počty členů výborů podle počtu obyvatelstva jednotlivých částí města.⁷⁶ Členové místních výborů měli pak zvolit starostu a jeho náměstka (ev. dva náměstky, pokud bylo členů místního výboru více než 24) a také členy místních rad. Současně měla nejdéle měsíc před sloučením provést městská rada Velké Prahy nové sčítání počtu členů místních výborů – členové, kteří by převyšovali počet stanovený podle počtu obyvatel, se měli stát toliko náhradníky. Podle důvodové zprávy neměl tento kompromisní postup díky systému poměrného zastoupení činit potíže. Ustanovení § 5 a 6 vládního návrhu je důkazem o zamýšlené provizornosti uspořádání poměrů ve Velké Praze, ale také o snaze vyhnout se odkládání voleb nebo jejich častému opakování. Tento charakter umocnilo ustanovení § 5 odst. 5, podle něhož měly ustavené místní výbory být připraveny setrvat ve svých funkcích do konce volebního období prvního ústředního zastupitelstva. Teprve pak měly být řádně zvoleny nové místní výbory o nižším počtu členů. Právě toto ve své podstatě přechodné ustanovení týkající se snížení počtu členů místních výborů i jejich setrvání ve funkcích však výbory ve své zprávě navrhly zrušit, neboť „bylo uznáno vhodným, aby pro dobu tvoření Vel. Prahy a spojených s tím značných prací, zejména přejímání jmění a statků obecních, ústavů, fondů, práv, závazků, budování nové organizace sjednocené obce pražské atd., zůstaly místní výbory v plném počtu nynějších zastupitelstev, nehledě ani k tomu, že by zmenšování jich počtu mohlo činit obtíže“.⁷⁷ Zachování volebního období prvních místních výborů (tj. přejmenovaných obecních zastupitelstev) však nadále vyplývalo z toho, že volby do místních výborů měly proběhnout týden po příštích volbách do ústředního zastupitelstva. Dále bylo doplněno ustanovení, které stanovilo inkompatibilitu členství v ústředním zastupitelstvu a v místních výborech.

Ustanovení § 6 vládního návrhu pak stanovilo pro volby subsidiární použití zákona č. 75/1919 Sb., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé. Toto ustanovení zůstalo zachováno jako § 8 výborového návrhu i zákona o působnosti.

obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 12. 9. 2022].

⁷⁶ Do 10 000 obyvatel 12 členů, do 20 000 obyvatel 18 členů, do 50 000 obyvatel 24 členů, do 100 000 obyvatel 30 členů, do 200 000 obyvatel 36 členů a přes 200 000 obyvatel 42 členů.

⁷⁷ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 12. 9. 2022].

Třetí část vládního návrhu zákona o působnosti se věnovala vlastní působnosti zastupitelstva Velké Prahy, resp. ústředního zastupitelstva, jak navrhly název tohoto orgánu upravit parlamentní výbory a jak bylo nakonec stanoveno z přijatém zákoně č. 116/1920 Sb. z. a n. Zastupitelstvo mělo tvořit samosprávný sbor, který měl vést pro slučované obce před definitivním sloučením následující taxativně stanovené agendy: konat vrchní dohled nad hospodářskou správou, provádět práce, na které byla povolena státní subvence, připravovat a usnášet se o plánu polohy a dohlížet na jednotné vykonávání stavebního řádu, řešit otázky bytové a pozemkové, pečovat o práci pro nezaměstnané, konat vrchní dohled nad chudinskou správou i nad správou zdravotní a vydávat všeobecná nařízení v oboru místní policie. Svůj vzor našla podle důvodové zprávy navrhovaná úprava ve stanovení působnosti okresních zastupitelstev. Tuto působnost pražského zastupitelstva mělo být možné rozšířit, a to dvěma způsoby – jednak usnesením zastupitelstva, k jehož přijetí však bylo třeba 2/3 shody při přítomnosti 2/3 členů zastupitelstva a potvrzení ministra vnitra a příslušného resortního ministra, jednak nařízením ministra vnitra, ev. po dohodě s resortním ministrem.

Toto úvodní ustanovení prošlo při projednávání ve výborech rozsáhlými změnami. Kromě terminologických změn bylo na prvním místě v agendě ústředního zastupitelstva zakotveno budování příští organizace sjednocené obce pražské, zejména po stránce finanční. K otázkám bytovým a pozemkovým byly doplněny otázky dopravní, k doзору nad chudinskou správou rovněž dozor nad péčí o mládež. Nařízení v oboru místní policie mělo zastupitelstvo přijímat jen za podmínky, že ji nevykonávají orgány státní. Výbory, vedeny snahou, aby všechny věci společného zájmu obcí byly podrobeny pravomoci ústředního zastupitelstva, také změnilu úpravu možnosti rozšíření působnosti ústředního zastupitelstva. Byla vypuštěna podmínka přítomnosti 2/3 členů zastupitelstva a rozšíření pravomoci zastupitelstva prostřednictvím nařízení ministra vnitra bylo naopak podmíněno tím, že půjde o společné věci, které spadají do oboru samostatné obecní působnosti.

K plnění těchto úkolů navrhla vláda v ustanovení § 8 možnost, aby zastupitelstvo ustanovilo vlastní úředníky a zřizence, resp. přeneslo výkon dané agendy na jednotlivé obce. Výbory se naopak přiklonily k řešení, při němž ústřední zastupitelstvo mělo přednostně použít orgánů obcí sloučených, případně ustanovit úředníky a zřizence, ovšem především ze zaměstnanců sloučených obcí (§ 10 výborového návrhu a zákona o působnosti). Tím mělo být zajištěno, že bude využito dosavadních zaměstnanců a jejich zkušeností a že se tím zároveň ulehčí práce místních výborů.⁷⁸

Následující ustanovení § 9 a § 10 vládního návrhu se věnovala postupu ve věci nevyřízených stížností proti usnesení obecních orgánů slučovaných obcí. Rozhodování bylo svěřeno stavebnímu sboru, obdobně jako o stížnosti primátora proti parcelačním a stavebním rozhodnutím dosavadních obecních orgánů. O všech ostatních stížnostech do rozhodnutí a opatření obecních orgánů v oboru samostatné působnosti měl rozhodovat sbor pro vyřizování stížností. Ačkoliv odpovídající ustanovení § 11 a 12 výborového návrhu byla

⁷⁸ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 14. 9. 2022].

formulována velmi odlišně, šlo především o terminologické změny. Jedinou výraznější změnou oproti vládnímu návrhu bylo zrušení možnosti, aby sbor pro vyřizování stížností v případě potřeby předložil stížnost k rozhodnutí ústřednímu zastupitelstvu. Takový postup by podle stanoviska parlamentních výborů byl v rozporu s myšlenkou účelnosti zřízení sboru pro vyřizování stížností.⁷⁹

Ústřední zastupitelstvo podle ustanovení § 11 vládního návrhu zákona o sloučení nastoupilo na místo sboru starších v Praze, resp. městského zastupitelstva dle § 13 výborového návrhu, a okresních zastupitelstev ve věci hospodářského dozoru, ale i usnášení a schvalování důležitých hospodářských opatření. K tomu mělo mít ústřední zastupitelstvo oprávnění vyslat do kterékoliv sloučené obce své orgány, které mohly nahlížet do účetních knih, spisů a dalších dokladů. Tyto pravomoci ústředního zastupitelstva byly širší než dosavadních okresních výborů, což mělo podle zprávy parlamentních výborů pomoci připravě úplného sloučení.⁸⁰ Ústřední zastupitelstvo mělo také schvalovat všechna vydání mimo rozpočet sloučených obcí a systemizaci nových míst a úpravu požitků obecních zaměstnanců. V posledním odstavci ustanovení § 11 vládního návrhu, resp. § 13 výborového návrhu bylo všeobecně stanoveno, že ústřední zastupitelstvo přejímá pak vůbec veškeré ostatní funkce, vykonávané dosud okresními výbory. I zde došlo v podstatě jen k formulačním a terminologickým změnám.

Ve věcech chudinské a zdravotní péče se dle ustanovení § 12 vládního návrhu zákona o působnosti, resp. též ve věcech péče o mládež dle znění výborového návrhu mělo ústřední zastupitelstvo usnést na jednotných zásadách, které pak byly pro obecní zastupitelstva závazné. Pro jednání ústředního zastupitelstva měl podle ustanovení § 13 vládního návrhu, resp. § 15 výborového návrhu subsidiárně platit obecní řád pražský ze dne 27. dubna 1850, č. 85 z. z. a pozdějších zákonů, jej měnících a doplňujících. Změna nastala v odst. 2 tohoto ustanovení, neboť zatímco podle vládního návrhu měly oba zvláštní sbory (stavební sbor a sbor pro vyřizování stížností) jednat neveřejně, parlamentní výbory se přiklonily ke konání schůzí veřejných.

Pokud šlo o výpůjčky, mohlo ústřední zastupitelstvo zavazovat hlavní město pouze se schválením ministra financí, pokud se na tom usneslo 2/3 většinou za přítomnosti 2/3 členů zastupitelstva (§ 14 vládního návrhu, resp. § 16 výborového návrhu). Návrh také svěřoval zastupitelstvu pravomoc zavést nové obecní dávky podle zákona č. 32/1908 z. z. (viz níže).

⁷⁹ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 14. 9. 2022].

⁸⁰ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 14. 9. 2022].

Návrh parlamentních výborů nadto umožnil, aby ministr financí, který převzal dosavadní pravomoci zemského výboru v této oblasti, mohl povolit výběr přírážek nad 50 %.⁸¹

Poslední ustanovení vládního návrhu, které se týkalo působnosti ústředního zastupitelstva, stanovilo obecně, že po sloučení všech obcí v jedinou obec převezme ústřední zastupitelstvo též všechny ostatní úkoly, které obec Pražská v samostatném i přeneseném oboru působnosti vykonávala, pokud tímto zákonem nebo zákonem o sloučení obcí nejsou stanoveny odchylky. A president, resp. primátor měl převzít úkoly starosty obce Pražské. Důvodová zpráva k tomu podotýká, že z tohoto ustanovení plyne rovněž skutečnost, že stavební sbor a sbor pro vyřizování stížností si zachovají agendu sboru obecních starších, kterou jim tento zákon přikazuje.⁸²

Čtvrtá část vládního návrhu zákona o působnosti týkající se působnosti místních výborů prošla při projednávání ve výborech několika zásadními změnami. Ty se společně s terminologickými změnami dotkly téměř všech vládou navrhovaných ustanovení.

Podle ustanovení § 16 vládního návrhu zákona o působnosti měly mít při sloučení Prahy místní výbory za úkol spolupůsobit při převodu jmění a správy na Velkou Prahu, a to za současné spoluúčasti na hospodářství a správě Velké Prahy „jako poradní, dozorčí a výkonné orgány v oboru samostatné i přenesené působnosti obecní“.⁸³ To se týkalo především správy ústavů, podniků a zařízení, které sloužily čistě místním účelům. I tato činnost však měla být ze zákona podřízena všeobecným i zvláštním usnesením zastupitelstva Velké Prahy, resp. jeho dohledu.

Také důvodová zpráva se odvolává na to, že základní myšlenkou ustanovení o působnosti místních výborů jsou místní výbory jako pomocné orgány ústředního zastupitelstva. Druhou nosnou myšlenkou byla organizační volnost ústředního zastupitelstva. Úkolem místních výborů mělo být usnadnění práce ústředního zastupitelstva a převzetí veškeré agendy, kterou nemuselo vyřizovat výhradně ústřední zastupitelstvo, ovšem za podmínky, že se nestanou samostatnými orgány, „které by mohly činnost ústředního zastupitelstva samostatnou politikou paralyzovat“.⁸⁴ Nelze však opomenout skutečnost, kterou ostatně uváděla vláda i v důvodové zprávě, že mělo jít pouze o úpravu pro dobu přechodnou a že definitivní stanovení působnosti místních výborů měl provést pražský obecní řád.

Pokud šlo o policejní trestní pravomoc v oboru místní policie, měla dle návrhu náležet v obcích nově k Praze připojovaných trojčlenným senátům, jimž měl předsedat místní starosta nebo jeho náměstek. Zde se ústavní výbor a výbor pro Velkou Prahu usnesly na

⁸¹ Toto ustanovení bylo zrušeno zákonem č. 77/1927 Sb. z. a n., o nové úpravě finančního hospodářství svazků územní samosprávy.

⁸² Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 18. 9. 2022].

⁸³ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 18. 9. 2022].

⁸⁴ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 18. 9. 2022].

změně, která spočívala v tom, že zastupitelstvu Velké Prahy daly možnost, aby jednacím řádem upravila výkon policejní trestní pravomoci odchýlně (srov. § 18 výborového návrhu).⁸⁵

Dále vládní návrh počítal s tím, že jednotlivé členy místních výborů bude možné pověřit dozorem a výkonem a že budou moci být jako zástupci obce vysíláni ke komisím a jednáním, schůzím, slavnostem apod. Výborový návrh toto oprávnění pražského zastupitelstva a městské rady zachoval s tím, že zestručnil jeho účel na vysílání ke komisím a podobným úkonům. Místním výborům pak vládní návrh dával oprávnění podávat podněty týkající se místních zájmů a současně povinnost podávat „dobrá zdání v oboru své působnosti“ (§ 16 odst. 6 vládního návrhu, resp. § 18 odst. 6 výborového návrhu). Místním výborům navrhovala vláda svěřit rovněž pravomoc povolovat vydání, ovšem pouze na základě usnesení zastupitelstva Velké Prahy, ať už by bylo zvláštní nebo všeobecné. Zde výbory navrhly doplnit ustanovení o formulaci, že jde o vydání v rámci společného rozpočtu pro celou jednotnou obec.

Místní výbory se měly podle ustanovení § 17 vládního návrhu scházet nejméně jednou za čtvrt roku. Parlamentní výbory navrhly změnit tento harmonogram tak, aby se výbory scházely podle potřeby, nejméně však jednou za dva měsíce. Schůzi měl předsedat místní starosta. O termínu každé schůze měl místní výbor informovat pražského primátora, který měl mít právo vyslat k jednání místního výboru člena zastupitelstva nebo jiného úředníka. Zároveň návrh přiznával primátorovi právo zrušit jakékoliv usnesení místního výboru, pokud by se domníval, že porušuje zákon nebo že působí obci podstatnou škodu (§ 17 vládního návrhu, resp. § 19 výborového návrhu). Výbory navrhly doplnit toto ustanovení o možnost použití opravného prostředku – proti výše uvedenému rozhodnutí primátora měl mít místní výbor právo odvolat se k ústřednímu zastupitelstvu.⁸⁶

Působnost místních výborů měl dle ustanovení § 18 podrobněji upravit jednací řád, který mělo vydat ústřední zastupitelstvo a schválit ministr vnitra. Zásadní součástí jednacího řádu mělo být stanovení kompetencí vyhrazených místním výborům a těch, které měly být ponechány místním radám (viz výše). Vládní návrh rovněž počítal s možností přenesení „rozhodování o věcech spadajících jinak do působnosti“ magistrátu nebo městské rady právě na místní výbory nebo rady, avšak pouze prostřednictvím jednacího řádu (§ 18 odst. 3 vládního návrhu, resp. § 20 odst. 3 výborového návrhu).

⁸⁵ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 14. 9. 2022].

⁸⁶ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 20. 9. 2022].

Poslední ustanovení vládního návrhu zákona, které se zabývalo působností místních výborů, upravovalo možnosti sloučení nebo rozdělení obcí, případně změnu jejich hranic. Postup měl zahrnovat slyšení místních výborů, jichž se věc týkala, ze strany zastupitelstva Velké Prahy, dále usnesení tohoto zastupitelstva 2/3 většinou přítomných členů a schválení ministra vnitra. Vláda navrhovala tento proces časově omezit na dobu nejdéle půl roku před počátkem nového volebního období, nicméně ve výborech bylo toto ustanovení změněno tak, aby k uvedeným změnám mohlo dojít nejdéle půl roku před vypsáním nových voleb. Jako druhou možnost, jak docílit sloučení nebo rozdělení obce nebo změny hranic, navrhovala vláda nařízení ministra vnitra, který měl předtím vyslechnout dotčené místní výbory. Parlamentní výbory však tuto kompetenci svěřily přímo vládě, která měla vyslechnout ústřední zastupitelstvo i dotčené místní výbory. Lhůta zde byla stanovena stejná jako u první možnosti, a to zřejmě z důvodu zabránění změně obvodu z politických pohnutek krátce před volbami. Důvodová zpráva totiž k tomuto ustanovení mlčí, J. Brabec na plénu Národního shromáždění pouze uvedl, že tak bude nahrazena dřívější právní úprava, která vyžadovala k takové akci zákona.⁸⁷ Rovněž zpráva výborová se k tomu nevyjadřuje, pouze uvádí, že „navrhovati změny podobné již nyní, zdálo se přílišným zásahem do samosprávy obce pražské i dotčených částí a mimo to mluví proti tomu závazný praktický důvod, že by se tím přechod do nové obce – sám sebou již složitý ještě více znesnadnil, zejména kdyby též vnitřní Praha sama měla býti v několik obvodů rozdělena.“⁸⁸

Provedením zákona byl v závěrečném ustanovení vládního návrhu pověřen ministr vnitra. Na základě úprav ve výborech Národního shromáždění bylo doplněno pověření pro ministra financí. Oba zmínění ministři měli zásadně jednat v dohodě s ministry veřejných prací, školství a národní osvěty, sociální péče, a veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Zákon měl nabýt účinnosti dnem vyhlášení s výjimkou ustanovení hlavy III. a IV., týkajících se působnosti ústředního zastupitelstva a místních výborů, které měly nabýt účinnosti až dnem, „kdy ustanovení nového ústředního zastupitelstva stane se právoplatným“.⁸⁹

Po projednání na plénu Národního shromáždění byl zákon přijat ve znění navrženém ústavním výborem a výborem pro Velkou Prahu (srov. níže).

Kromě vládního návrhu zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze byl součástí tisku č. 1216 také vládní návrh zákona, kterým

⁸⁷ Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116003.htm>. [cit. 20. 9. 2022].

⁸⁸ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 21. 9. 2022].

⁸⁹ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_02.htm. [cit. 21. 9. 2022].

se sousední obce slučují s Prahou. Návrh zákona tvořil jeden celek o 19 ustanoveních. Ustanovení § 1 vládního návrhu se stalo základem vzniku Velké Prahy: „Obce Bohnice, Hloubětín, Karlín, Kobylisy, Prosek, Střížkov, Troja a Vysočany v samosprávném okrese Karlínském, Břevnov, Bubeneč, Dejvice, Hlubočepy, Jinonice, Košíře, Liboc, Motoly, Radlice, Sedlec, Smíchov, Střešovice, Veleslavin a Vokovice v samosprávném okrese Smíchovském, Bráník, Hodkovičky, Hostivař – bez osad Milíčov a Háje, Krč, Michle, Nusle, Podolí, Král. Vinohrady, Vršovice a Záběhlice v samosprávném okrese Král. Vinohradském, osada Malá Chuchle a část obce Modřan zvaná Zátíší, v samosprávném okrese Zbraslavském, Hrdlořezy, Malešice, Staré Strašnice a Žižkov v samosprávném okrese Žižkovském, vylučují se z těchto okresů a slučují se s hlavním městem Prahou v jednu obec pod společným jménem »Hlavní město Praha«.⁹⁰ Současně bylo v odst. 2 stanoveno, že očíslování nových částí Prahy a úprava hranic mezi Prahou a obcemi Milíčov-Háje, Velká Chuchle a Modřany, má být provedena vládním nařízením.⁹¹ Důvodová zpráva k tomu uvádí, že obvod Velké Prahy byl stanoven podle usnesení výboru pro Velkou Prahu (tisk č. 1018⁹²) a že ustanovení osnovy o poměru k okresům a k obcím, od nichž se měla k Praze připojit pouze část, byla převzata „v podstatě z poslední osnovy zemského výboru, předložené sněmu království Českého r. 1909. pod číslem tisku XXV“.⁹³ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a ústavního výboru ozřejmila úvahu zákonodárce, neboť výslovně zmínila klíč, podle kterého se k dosavadním osmi pražským částem mělo připojit dalších 38 obcí a osad. Základem se stal okruh 7 až 8 km, jehož střed se nacházel naproti Můstku na dolním konci Václavského náměstí. V této souvislosti vyjádřily výbory ve své zprávě obavy o budoucí finanční zajištění existence a výstavby nového velkoměsta, a proto přijaly rovněž následující rezoluci: „Vláda se vyzývá, aby předložila Národnímu shromáždění v době pokud možno brzké osnovu zákona, jímž upravuje se finanční hospodářství Velké Prahy a jímž k nutným a neodkladným velkým úkolům sociálním, komunikačním a regulačním Velké Prahy povoluje se z prostředků státních přiměřená suma.“⁹⁴

⁹⁰ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 21. 9. 2022].

⁹¹ Nařízení vlády č. 458/1921 Sb. z. a n., kterým upravují se hranice mezi sjednocenou obcí pražskou a obcemi (osadami) Háji-Milíčovem, Velkou Chuchlí a Modřany.

⁹² Výborová zpráva o vládním návrhu zákona, týkajícím se konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 1018, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1018_00.htm. [cit. 21. 9. 2022].

⁹³ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 21. 9. 2022].

⁹⁴ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviča, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 22. 9. 2022]. A dále rovněž stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920).

Změny tohoto ustanovení, které vzešly z projednávání v parlamentních výborech byly charakteru formálního (opravy pravopisu a zjevných chyb), pouze u Zátíší, části Modřan, bylo stanoveno, že má být zároveň sloučena s Hodkovičkami.

Podle ustanovení § 2 vládního návrhu zákona o sloučení se měl dnem sloučení podřídit celý takto stanovený obvod všem zákonům a ustanovením platným pro hlavní město Prahu, nebude-li stanoveno jinak. Mělo tak dojít k rozšíření působnosti obecního řádu č. 85/1850 z. z., stavebního řádu č. 40/1886 z. z. a zákona č. 19/1889 z. z., o povinném užívání jatek. Naopak platnost čeledního řádu č. 42/1857 z. z. měla zůstat omezena na dosavadní obvod. Tato norma ustanovení § 2 odst. 3 byla ve výborech legislativně-technicky upravena tak, že čelední řád měl zůstat omezen na dosavadní obvod, jehož rozsah byl upřesněn na Prahu a její policejní obvod.

Následující ustanovení § 3 se týkalo přechodu jmění a závazků na hlavní město Prahu. Šlo o veškeré jmění a obecní statky, ústavy a fondy, práva i závazky. Současně bylo stanoveno, že Praha přejímá do svých služeb všechny úředníky a zřizovatele z připojovaných obcí včetně jejich práv a nároků, leda že by byly vyšší než ty, které v okamžiku sloučení náležely úředníkům a zřizovatelům pražským. Vláda navrhovala, aby v případě, že úředníkům a zřizovatelům byly vyšší požitky přiznány, aby jim náležely, dokud nedosáhnou podle pravidel pro úředníky požitků vyšších. Toto ustanovení bylo předmětem sporů už při přípravě vládního návrhu. Jak vyplývá z důvodové zprávy, vládní návrh byl kompromisním řešením. Na jedné straně byly požadavky pražské obce, která žádala zrušení všech norem upravujících platy úředníků v obcích, které se měly s Prahou sloučit, a požadavky úředníků, kteří tvrdili, že již nabyli subjektivních práv na požitky. Slučované obce tento požadavek Prahy vnímaly jako vměšování a jako protiargument k tomu, že platy a požitky úředníků slučovaných obcí zatíží rozpočet Velké Prahy, poukazovaly na skutečnost, že bez jejich souhlasu zatěžuje pražská obec poplatníky připojovaných obcí svými dluhy.⁹⁵ Rovněž v parlamentních výborech došlo k diskusi této otázky a ustanovení § 3 vládního návrhu prošlo rozsáhlou změnou. Podle výborové zprávy měla být tato právní úprava pro zaměstnance výhodnější, avšak přísnější a spravedlivější.⁹⁶ Výsledným návrhem, který byl posléze vtělen do zákona č. 114/1920 Sb. z. a n., bylo, aby tyto již přiznané vyšší požitky náležely úředníkům a zřizovatelům pouze do doby, než bude provedena nová všeobecná celková úprava platů a požitků úředníků a zřizovatelů sjednocené pražské obce. Tyto vyšší požitky ovšem musely být přiznány do 30. června 1919, aby se tak předešlo jejich účelovému zvyšování před sloučením. Dále výbory navrhly omezení, které spočívalo v tom, že

[online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116002.htm>. [cit. 22. 9. 2022].

⁹⁵ Podrobněji viz vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 23. 9. 2022].

⁹⁶ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé 1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 23. 9. 2022].

nárok na vyšší platy nebo požitky nebude uznán v případě, že budou mimořádného rázu u jednotlivých zaměstnanců a nebudou odpovídat způsobilosti a skutečné služební době daného zaměstnance. Naopak v případě nižších služebních požitků měly zaměstnancům připojovaných obcí náležet k výplatě tytéž požitky, na jaké měli nárok zaměstnanci dosavadní pražské obce. Zde lze vyzorovat patrný terminologický nesoulad mezi ustanoveními, která zůstala zachována z vládního návrhu a která byla vložena při projednávání ve výborech. Zatímco vládní návrh se drží označení „úředníci a zřízenci“, výborový návrh počítá se zaměstnanci, což lze považovat za rozšíření okruhu adresátů navrhované normy. Výborová zpráva k tomu však mlčí.

Závěrem budí k tomuto ustanovení uvedeno, že tytéž zásady týkající se platů a požitků měly platit i pro osoby, které v den sloučení požívaly od připojených obcí platů pensijních, vdovských či jiných zaopatřovacích. Poněkud nekonsistentně byl na závěr ustanovení § 3 připojen též odstavec 6, který podle výborové zprávy naplňoval letité tužby starších právnických a lékařských úředníků, kterým měla být prominuta praktická zkouška, neboť svým vzděláním dosáhli odborné kvalifikace, kterou potvrdili nejméně pěti lety v obecních nebo veřejných službách.

Ustanovení § 4 vládního návrhu prohlašovalo, že sloučením Velké Prahy zaniknou dosavadní samosprávné okresy Král. Vinohradský a Žižkovský, a zabývalo se přechodem jejich práv a povinností – jmění a statků, ale i úředníků a zřízenců. Platit měla stejná pravidla jako pro sloučované obce. Protože však existovaly obce z obou uvedených rušených okresů, které neměly být s Prahou sloučeny, bylo stanoveno, aby o jejich přiřazení k sousedním okresům rozhodla na základně slyšení dotčených okresních zastupitelstev a obcí vláda svým nařízením.⁹⁷ Tentýž postup byl stanoven pro určení sídla okresních zastupitelstev pro zbývající obce Karlínského a Smíchovského okresu. S tím souvisela i otázka okresních silnic v obvodu připojovaných obcí. Ty se podle ustanovení § 5 vládního návrhu měly stát dnem sloučení obecními silnicemi pražskými. Velká Praha měla podle pravidel pro zaměstnance připojovaných obcí přijmout do svých služeb i příslušné okresní cestáře.

Vzhledem ke skutečnosti, že do Velké Prahy neměly být začleněny všechny obce z karlínského a smíchovského okresu, bylo třeba vyřešit rozdělení jejich jmění a závazků. Ustanovení § 6 vládního návrhu proto přinášelo pravidla pro řešení této situace. Rozhodujícím byl stav jmění a závazků ke dni 31. prosince 1919 a k rozdělení mělo dojít podle poměru předpisu daňové základny pro přírážky v obcích připojovaných a nepřipojovaných. Podle důvodové zprávy tento způsob přepočtu odpovídal požadavkům Prahy i zemského výboru z dřívějších jednání a současně umožňoval zohlednit, že největší příjmy měly okresy právě z přírážek.

Při projednávání ve výborech bylo doplněno pravidlo, podle něhož se tento poměr měl vypočítávat z průměru za poslední tři roky. Zároveň výbory navrhly omezit možnost brát na sebe další závazky pro karlínský a smíchovský okres, a to vázáním na souhlas pražské obce. To mělo platit do okamžiku sloučení.

Dále byl v ustanovení § 6 vládního návrhu stanoven postup pro vzájemné vyrovnání mezi Velkou Prahou a zbytky karlínského a smíchovského okresu ohledně ústavů

⁹⁷ Nařízení vlády č. 459/1921 Sb. z. a n., kterým přidělují se obce samosprávných okresů král. vinohradského a žižkovského k sousedním okresům, určují se sídla okresních zastupitelstev pro obce okresů karlínského a smíchovského a mění se hranice soudních okresů.

a nemovitostí. V zásadě platilo, že nemovitosti a ústavy připadnou do vlastnictví toho subjektu, na jehož území se nacházejí s tím, že podle pravidla stanoveného pro vypořádání jmění a závazků dojde ke vzájemnému vyrovnání. Ceny měly být stanoveny dohodou. V případě, že by k dohodě nedošlo, mělo rozhodovat ministerstvo vnitra jako nestranný orgán podle inventární hodnoty ke dni 31. prosince 1919. Na základě projednávání v parlamentních výborech bylo toto pravidlo rozvedeno tak, že měla rozhodovat zvláštní smíšená komise. Jejího předsedu měl jmenovat ministr vnitra a přisedícími měli být po jednom zástupci Velké Prahy a okresního výboru. Pokud by se tito zástupci neshodli o výši náhrady, měl rozhodnout předseda komise, který tak měl možnost nejen přiklonit se ke stanovisku jedné ze stran, ale také dát částečně za pravdu oběma stranám a přijít s kompromisním řešením. Komise měla opět vycházet ze stavu ke dni 31. prosince 1919 a z inventární ceny z roku 1914 se zřetelem k později investovaným nákladům a po odečtení umořovací kvóty. Další podrobnosti měl upravit jednací řád komise, jehož vydáním byl pověřen ministr vnitra. Jednací řád měl zabezpečit, aby žádná ze stran řízení neblokovala např. protahováním lhůty pro dodání vyjádření nebo neúčastí na jednání.⁹⁸

S řešením vypořádání majetku tzv. zbytkových okresů souviselo i převzetí zřízenců a úředníků, kteří byli ustanoveni pro konkrétní nemovitosti a ústavy. Ustanovení § 7 vládního návrhu přitom stanovilo povinnost, aby Velká Praha převzala i úředníky a zřízence, které již zbytkový okres nebude potřebovat. V případě sporu měl rozhodnout ministr vnitra.

Ustanovení § 6 a 7 tak měla poskytnout záruku, že „bude dbáno toho, aby jedna strana ke škodě druhé nedosáhla výhod a zejména aby zbylé okresy byly nejen zachovány při životě, nýbrž aby také byla zaručena schopnost, jejich dalšího vývoje, by v sousedství Prahy nebylo slabých jednotek samosprávných a pro tuto finanční slabost zanedbaných okresův a obcí, které by nebyly ani důstojným ani zdravým sousedstvím hlavního města republiky“.⁹⁹

Zásady stanovené ve výše zmíněných ustanoveních § 5 až 7 týkající se rozdělení okresních silnic, jmění a závazků a zaměstnanců měly být podle ustanovení § 8 vládního návrhu základem rovněž pro úpravu poměrů mezi Velkou Prahou a obcemi Miličov-Háje, Velká Chuchle a Modřany a rovněž pro části okresů Královské Vinohrady a Žižkov, které měly být připojeny k sousedním samosprávným okresům.

Ustanovení § 9 vládního návrhu pak zrušilo zvláštní společenství Prahy, Karlína, Smíchova, Královských Vinohrad a Žižkova, které bylo založeno zákonem č. 48/1899 z. z. za účelem zřízení, udržování a správy společné vodárny. V tomto případě však nemělo být postupováno jako v předchozích případech poměrného rozdělování jmění a závazků. Vláda i parlament se usnesly na řešení, kterým svěřily veškerá práva i závazky tohoto rušeného

⁹⁸ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé 1918–1920. [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 2. 10. 2022].

⁹⁹ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_02.htm. [cit. 2. 10. 2022].

společenství výhradně Velké Praze a správu vodárny pražskému zastupitelstvu a radě. Jak důvodová, tak výborová zpráva se v této věci shodují na stanovisku, že jde o výsledek snahy zjednodušit správu Velké Prahy odstraněním všech zvláštních útvarů.

Ustanovení § 10 až 12 vládního návrhu zákona o sloučení se týkaly finančních otázek. Byla zde načrtnuta základní úprava obecních dávek a finančního plánu. Obecní dávky a poplatky měly být ve slučovaných obcích vybírány nadále podle dosavadních výměr do doby, kdy ústřední zastupitelstvo přijme usnesení ohledně jejich nového stanovení. Vláda původně navrhovala, aby toto usnesení mohlo přijmout až nově zvolené zastupitelstvo, výbory však doporučily tuto podmínku vypustit. Pokud šlo o obecní přírážky ke státním daním, stanovil vládní návrh, že mohou být podle usnesení pražského zastupitelstva a se schválením ministra financí nadále vybírány ve slučovaných obcích v nestejně výši. Přírážky ve slučovaných obcích vybírané rok před sloučením měly jít na účet Velké Prahy s výhradou, že se pražské zastupitelstvo (opět se schválením ze strany ministra financí) neusnese jinak. Tímto způsobem mělo být zajištěno, aby nedošlo ke zvyšování nájmů nebo znehodnocení nemovitého majetku. Zachování okresních přírážek mělo zajistit Praze finanční prostředky na plnění úkolů dosavadních okresů.

Zastupitelstvo Velké Prahy se rovněž mělo usnést na finančním plánu na dobu příštích 10 let, který se měl týkat investic a přechodu na rovnoměrné zatížení poplatníků na území Velké Prahy. Tento plán – byť později doplňovaný a měněný – měl podléhat schválení ministerstva financí v dohodě s ministrem vnitra a měl být závazný pro každoroční pražský rozpočet. Dohledem nad jeho prováděním bylo pověřeno ministerstvo financí.

Konečně ustanovení § 12 vládního návrhu se věnovalo úpravě daně domovní, třídní a činžovní, ale také potravní daně na čáře, které představovaly poměrně dlouhou dobu překážku sjednocení Prahy. Tyto daně měly zůstat do příští zákonné úpravy beze změny. Po projednání ve výborech však byla formulace upravena tak, že daně zůstávaly prozatím beze změny, čímž odpadla výhrada zákona pro jejich budoucí úpravu, byť dle důvodové i výborové zprávy měl být předložen např. zákon o přechodné době pro vyměrování daně činžovní.

Následující ustanovení § 13 až 15 vládního návrhu obsahovala normy pro další organizaci policejní správy, politických a dalších úřadů a také soudů a pozemkových knih. Obvod policejního ředitelství měl být rozšířen na celý obvod Velké Prahy. Ministr vnitra měl ve Sbírce zákonů a nařízení vyhlásit, kdy bude zahájena působnost policejního ředitelství ve slučovaných obcích. Současně mohl ministr vnitra rozšířit policejní obvod i na další sousední obce. Pokud by s tím obec nesouhlasila, mohla o rozšíření rozhodnout vláda nařízením. Důvodová zpráva k tomu uvádí, že již v době předložení návrhu některé obce, které se s Prahou neměly slučovat, žádaly o začlenění do pražského policejního obvodu. Ustanovení § 13 mělo zajistit, aby po vzoru Londýna nebo Paříže byl policejní obvod širší než obvod komunální a současně, aby k jeho rozšíření nebylo jako doposud třeba zákona.

Podle ustanovení § 14 vládního návrhu měla organizace a působnost politických, školských, finančních a berních úřadů zachována beze změny. Vláda vycházela ze stanoviska, že v souvislosti s plánovaným krajským zřízením dojde v dohledné době ke značným změnám ve státní správě, a proto nechtěla věc komplikovat změnami omezenými pouze na hlavní město Prahu. Podle výborové zprávy se s ohledem na podněty od učitelských jednot, klubů a organizací uvažovalo o sjednocení pražského školství, nakonec však byla i tato otázka ponechána budoucí vládní reformě školství. Toto stanovisko podpořil na plénu Národního shromáždění i J. Brabec. Dodejme jen, že v ustanovení § 14 odst. 2 bylo

navrženo, aby vláda byla zmocněna učinit nařízením opatření nutná k zabezpečení jednotnosti správy – zatímco však vláda navrhovala omezit zmocnění vlády pouze na shora uvedené obory, výbory je naopak rozšířily na veškerou veřejnou správu.¹⁰⁰

Také organizace a příslušnost soudů a zařízení pozemkových knih měly dle vládního návrhu zůstat beze změny. Zde byla i po projednávání ve výborech ponechána formulace „až do příští zákonné úpravy“.

Následující ustanovení § 16 a 17 byla věnována připojení dalších obcí k Praze. Vládní návrh přepokládal částečné nebo úplné připojení, aniž by vláda v důvodové zprávě rozdíl v obou druzích připojení specifikovala. Obce sousedící s Prahou měly mít možnost připojit se na základě souhlasného usnesení svého zastupitelstva a zastupitelstva Velké Prahy. Zatímco vláda navrhovala schválení usnesení podmínit přítomností tří čtvrtin členů zastupitelstva a provedení připojení svěřit vládnímu nařízení, parlamentní výbory dopěly k závěru, že postačí přítomnost dvou třetin členů zastupitelstva, na druhé straně mělo být třeba také vládního nařízení, které nemělo být pouze prováděcím předpisem. V dalších odstavcích § 16 bylo stanoveno, že se vyrovnání jmění, závazků a zaměstnanců s okresem, z něhož bude připojovaná obec vyloučena, bude řídit pravidly stanovenými v tomto zákoně. Pro tyto účely bylo navrženo rovněž ustanovení § 17, podle něhož se obce, které se usnesly na svém sloučení s Prahou, nesměly dále zavazovat nebo zcizovat obecní majetek či měnit počty zaměstnanců a zvyšovat jejich požitky, leda by k tomu měly svolení pražské obce. Usnesení odporující tomuto ustanovení měla být na základě výbory doplněného ustanovení neplatná.

Změnu hranic Velké Prahy svěřoval vládní návrh v § 16 odst. 3 vládnímu nařízení. Po projednávání ve výborech byla připojena podmínka spočívající v předchozím slyšení zúčastněných obcí. Cílem celého ustanovení bylo umožnit připojování dalších obcí i změnu hranic Prahy, aniž by k tomu bylo třeba přijetí zvláštního zákona.

Zákon měl nabýt účinnosti dne 1. ledna 1920 (pozměňovacím návrhem byla účinnost posunuta na 1. července 1920, viz níže) s výjimkou ustanovení § 13, který měl nabýt účinnosti již dnem vyhlášení. Provedením zákona byli pověřeni ministr vnitra v dohodě s ministrem financí.

Projednávání návrhů zákonů o vzniku Velké Prahy v Národním shromáždění

Národní shromáždění se na plénu zabývalo shora popsány návrhy zákonů na své 116. schůzi dne 6. února 1920. Třetím bodem jednání byla „zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona (tisk č. 719) o konání voleb ve Velké Praze, o návrhu člena Národního shromáždění dra J. (sic!) Markoviče a soudr. (tisk č. 1136), aby byly vypracovány předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy, jakož i o dvou vládních návrzích (tisk č. 1216) a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk č. 2327)“.¹⁰¹

¹⁰⁰ Nařízení vlády č. 457/1921 Sb. z. a n., kterým se ku provedení § 114 (sic!) ze dne 6. února 1920, č. 114 Sb. z. a n., vydávají předpisy o zabezpečení jednotnosti politické správy v sjednocené obci pražské.

¹⁰¹ Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116002.htm>. [cit. 3.10. 2022].

Zpravodajem byl J. Brabec (advokát, člen výboru pro Velkou Prahu a poslanec za Klub Národně-demokratický, viz výše), který ve své řeči úvodem zmínil, že „snahy po spojení měst pražských jsou starého data“.¹⁰² Jako důvod marnosti těchto snah uvedl ve shodě s důvodovou zprávou a zprávou výborovou především politické momenty z doby vídeňského režimu, ale také nestejnou výši domovní daně činžovní (viz výše), dále potravní daň na čáře a skutečnost, že Praha tvořila samostatný školní okres. Dále se podrobně věnoval všem třem předloženým osnovám, a to včetně zmínky o P. Šámalovi, který byl autorem části výborové zprávy týkající se návrhu zákona o konání obecních voleb v Praze, ale kvůli funkci kancléře prezidenta republiky se v září 1919 vzdal poslaneckého mandátu.

Závěrem představil J. Brabec pozměňovací návrhy k projednávaným osnovám. Šlo o návrh T. Bartoška (advokáta a poslance za Klub Československé Strany Socialistické) na úpravu účinnosti zákona o sloučení. Namísto 1. července 1920 měl zákon kromě ustanovení § 13 nabýt účinnosti až šest měsíců po svém vyhlášení. Druhý pozměňovací návrh předložil spolu s A. Meissnerem, E. Špatným, M. Zavoralem, dr. Otakarem Krouským a dalšími rovněž J. Brabec. Jeho obsahem bylo vložení věty do ustanovení § 2 zákona o volbách, že na volby, které se provedou do 1. srpna 1920, se toto ustanovení nevztahuje.

Protože do diskuse se nepřihlásili žádní řečníci, nechal místopředseda Národního shromáždění dr. Antonín Hajn (nakladatel z Klubu Národně-demokratického) hlasovat o předložených návrzích. Nejprve se hlasovalo o osnově zákona, kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou a o jeho nadpisu (s výjimkou § 18, kterého se týkal pozměňovací návrh), následně se hlasovalo i o navrženém pozměňovacím návrhu. Obdobně proběhlo i hlasování o osnově zákona o volbách do ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a jeho nadpisu. Následně byl schválen i pozměňovací návrh týkající se ustanovení § 2. Další hlasování proběhlo o osnově zákona, o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů a jeho nadpisu. Všechna hlasování proběhla hladce, poslanci, kteří byli pro schválení návrhu povstali. Aniž by byl zjišťován počet hlasujících zákonodárců, konstatoval místopředseda A. Hajn většinou potřebnou pro přijetí návrhu.

Budiž ještě dodáno, že Národní shromáždění hlasovalo také o rezoluci, kterou přednesl ve své zprávě J. Brabec a kterou předtím přijal ústavní výbor a výbor pro Velkou Prahu. Jak již bylo uvedeno, rezoluce vyzývala vládu, aby co nejdříve přijala zákon, který by upravoval finanční hospodářství Velké Prahy. Její znění bylo rovněž přijato většinou hlasů.

Následovalo druhé čtení, v němž J. Brabec navrhl opravu tří tiskových chyb.¹⁰³ Následně vyhlásil A. Hajn hlasování o všech třech osnovách se všemi navrženými změnami. Všechny tři návrhy byly přijaty i ve druhém čtení. Zákon č. 114/1920 Sb. z. a n. nabyl

¹⁰² Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116002.htm>. [cit. 2. 10. 2022].

¹⁰³ V osnově I. v § 4. na str. 12. řádek 3. shora za slovo „mimo obce“ jest dáti: (osady). V osnově III. o organizaci a působnosti v § 4. na str. 18. 3. ř. zdola místo „tak i v osobách“ má býti „tak i o osobách“. Konečně na stránce 22. téže osnovy v § 15., 2. řádek zdola místo „usnáší se“ má býti „usnášejí se“. Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116004.htm>. [cit. 6. 10. 2022].

účinnosti s výjimkou ustanovení § 13 šest měsíců po svém vyhlášení, tj. dne 4. září 1920. Ostatní dva zákony č. 115 a č. 116/1920 Sb. z. a n. nabyly účinnosti spolu s ustanovením § 13 zákona č. 114/1920 Sb. z. a n. již dnem vyhlášení, tj. 4. března 1920.¹⁰⁴

Otázky finanční

Ve středu pozornosti stála i otázka finančního zajištění budoucí Velké Prahy. Dne 25. července 1919 podala skupina poslanců Národního shromáždění, z nichž velká část byla i členy výboru pro Velkou Prahu, návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské (tisk č. 1462, srov. výše).¹⁰⁵ Cílem návrhu, který neobsahoval paragrafové znění návrhu zákona bylo uložit finančnímu výboru a výboru pro Velkou Prahu, aby vypracovaly návrhy, které by Praze poskytly „potřebný základ finanční, kterým by byla s úkolů, jež ji jako veliké a sídelní město očekávají v budoucnu“.¹⁰⁶ Výsledkem se stal návrh skupiny poslanců, z nichž opět valná část byla členy výboru pro Velkou Prahu, na částečnou úpravu finanční základny pražské obce.¹⁰⁷ Podle tohoto návrhu se i československá vláda připojila k názoru navrhovatelů a přistoupila k jednáním s pražskou obcí o nových zdrojích příjmů.

Nakonec tak vznikl návrh poslanecký, který se stal obsahem tisku č. 2182. Tento tisk obsahuje návrh novelizace rámcového zákona č. 32/1908 z. z., o zavedení a vybírání obecních platů a dávek v obci hlavního města Prahy.¹⁰⁸ Navrhovatelé – opět většinou poslanci, kteří byli současně členy výboru pro Velkou Prahu, byli toho názoru, že „při projednávání sloučení obcí předměstských s Prahou bude třeba pamatovati na včasné a řádné vybudování finanční základny obce Pražské, poněvadž jinak by byl utvořen veřejnoprávní útvar, který by nebyl života schopen“.¹⁰⁹ Návrh zákona měl umožnit zavedení některých dávek a platů na úrovni města, ovšem provedení světil zvláštním pravidlům, která musela být schválena zemským správním výborem v dohodě s vládou.

¹⁰⁴ S výhradou hlavy III. a IV., jež nabyly účinnosti dnem, kdy se ustavení nového ústředního zastupitelstva stalo pravoplatným.

¹⁰⁵ Návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské, tisk č. 1462, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1462_00.htm. [cit. 6. 10. 2022].

¹⁰⁶ Návrh, aby pro případ sloučení předměstí s Prahou byly nově upraveny finance příští obce Pražské, tisk č. 1462, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1462_00.htm. [cit. 6. 10. 2022].

¹⁰⁷ Návrh na částečnou úpravu základny finanční obce Pražské, tisk č. 2182, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2182_00.htm. [cit. 6. 10. 2022].

¹⁰⁸ Původně chtěla rada hlavního města Prahy žádat zavedení nových obecních dávek (např. dávky z nezastavených pozemků, tzv. dlužebného z vozidel, dávky z držení motorických dopravních prostředků, dávky z hromadné osobní dopravy, přírážky k poplatkům z převodu nemovitostí nebo dávky z veřejných návěstí). Nakonec však byla místo přijetí zvláštních zákonů z důvodu časové úspory zvolena varianta novelizace uvedeného rámcového zákona. I proto návrh i konečná podoba zákona obsahovaly ustanovení povýtce pouze deklaratorní povahy, že jiné, v tomto zákoně neuvedené dávky a platy lze zavést pouze zákonem.

¹⁰⁹ Návrh na částečnou úpravu základny finanční obce Pražské, tisk č. 2182, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2182_00.htm. [cit. 7. 10. 2022].

Návrh projednal výbor rozpočtový a výbor pro Velkou Prahu. Výbory ve své zprávě uvedly, že „[s]vrchu uvedený návrh, podaný členy Národního shromáždění ze všech politických stran, svědčí o tom, že tato snaha obecního zastupitelstva jest celou veřejností podporována, poněvadž rozkvět hlavního města jest právem považován za důležitou věc celého národa“.¹¹⁰ Původní návrh obsahující úpravu dávky ze psů¹¹¹ a zavedení dávek za zvláštní používání veřejného statku, resp. zařízení, dále z nezastavených pozemků,¹¹² z nákladních i osobních vozidel (dlažebné), z držení motorických dopravních prostředků a přírážky k poplatkům z převodu nemovitostí¹¹³ byl doplněn o obecní dávku z hromadné dopravy¹¹⁴ a přírážku k dávce ze zábav.¹¹⁵ Jak bylo shora naznačeno, pro zavedení nových dávek byl vytvořen specifický mechanismus. Podle novelizovaného ustanovení § 106 odst. 3 obecního řádu hlavního města Prahy bylo třeba, aby se usneslo městské zastupitelstvo za přítomnosti nejméně dvou třetin členů nadpoloviční většinou přítomných a aby toto usnesení bylo schváleno zemským správním výborem v dohodě se zemskou politickou správou. V případě neshody mezi těmito orgány měla být věc předložena k rozhodnutí vládě. Tak mělo být zajištěno, aby byly zohledněny všechny požadavky finanční správy, poplatníků i státu. Současně byly obce sloučené s Prahou vyňaty z působnosti ustanovení

¹¹⁰ Zpráva výboru rozpočtového a výboru pro Velkou Prahu o návrhu E. Špatného (tisk 2182) na částečnou úpravu finanční základny obce Pražské, tisk č. 2345, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2345_00.htm. [cit. 7. 10. 2022].

¹¹¹ Podle návrhu mělo být zrušeno omezení výše této dávky stanovené zákonem č. 24/1873 z. z. Podle stenoprotokolu ze 116. schůze Národního shromáždění měla být částka zvýšena ze 20 na 50 korun. Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116004.htm>. [cit. 7. 10. 2022].

¹¹² Šlo např. o nezastavené zahrady, u nichž měla být dávka ve výši 20-30 haléřů za metr čtvereční. U ostatních pozemků 1 % z jejich reálné hodnoty. Tuto dávku, která měla jinak motivovat vlastníky k zastavení pozemků, zamýšlela Praha stanovit nízkou kvůli technickým překážkám výstavby po světové válce. Srov. stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116004.htm>. [cit. 8. 10. 2022].

¹¹³ Výše přírážky byla stanovena až v návrhu obou výborů, a to na 10 %. Tato částka zůstala zachována i v přijatém zákoně. Došlo tak ke sjednocení např. s Brnem, kde již přírážka ve výši 10 % byla zavedena. Dodejme, že státní poplatky činily 3 % mezi privilegovanými příbuznými a 7 % mezi ostatními osobami. Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116004.htm>. [cit. 8. 10. 2022].

¹¹⁴ Zavedení této dávky bylo podmíněno ujištěním, že nedojde ke zvýšení ceny jízdních lístků městských elektrických drah. Tato dávka měla podle zprávy výboru pro Velkou Prahu a rozpočtového výboru sloužit jako zákonný podklad 10% dávky, která již byla v ceně jízdného započtena. Srov. zprávu výboru rozpočtového a výboru pro Velkou Prahu o návrhu E. Špatného (tisk 2182) na částečnou úpravu finanční základny obce Pražské, tisk č. 2345, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2345_00.htm. [cit. 8. 10. 2022].

¹¹⁵ Dávka ze zábav byla stanovena císařským petentem č. 83 z roku 1915. Hlavnímu městu měla být dána možnost stanovit přírážku k této dávce, a to ve výši až 50 %. Tento stav měl být provizorní do doby přijetí nového zákona.

§ 89 obecního zřízení z roku 1864¹¹⁶ a podřízeny režimu novelizovaného ustanovení § 106 obecního řádu hlavního města Prahy.¹¹⁷

Spolu se zákony, na jejichž základě vznikla Velká Praha byl pak přijat i zákon č. 117/1920 Sb., z. a n., kterým se mění a doplňují ustanovení zákona ze dne 5. května 1908, č. 32 z. z. o zavedení a vybírání obecních platů a dávek v obci hlavního města Prahy. Jeho projednávání navazovalo na rezoluci výboru pro Velkou Prahu a rozpočtového výboru, kterou na plénu Národního shromáždění přednesl zpravodaj J. Brabec. Až na ustanovení týkající se 10% přírážky k poplatkům z převodu nemovitostí, které bylo zrušeno již v roce 1921,¹¹⁸ je zákon stále součástí českého právního řádu.

Návrh byl projednáván na 116. schůzi Národního shromáždění jako 4. bod hned po výše popsanych zákonech o vzniku Velké Prahy. Referenty zákona byli dr. Vladimír Fáček (Klub Národně-demokratický, vrchní zemský rada) a V. Černý (Klub Národně-demokratický, advokát, od 7. ledna 1920 člen výboru pro Velkou Prahu). V. Fáček ve své promluvě zdůraznil, že nejde o definitivní právní úpravu finančních poměrů Velké Prahy a představil jednotlivá ustanovení návrhu. V. Černý pak navrhl, aby osnova byla schválena. Povstáním většiny poslanců byla osnova schválena v prvním čtení. Po dvou věcných opravách – dnešní terminologii spíše jazykových úpravách – byla schválena i ve druhém čtení.

Závěr

Základem existence Velké Prahy se staly tři poměrně stručné zákony, které Národní shromáždění Republiky československé přijalo na své 116. schůzi dne 6. února 1920. Podle stenoprotokolu z jednání Národního shromáždění¹¹⁹ se bodem 3. a 4. denního pořadu stalo projednávání zprávy výboru pro Velkou Prahu a ústavního výboru¹²⁰ o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze,¹²¹ o návrhu člena Národního shromáždění dr. Ivana Markoviče a dalších, aby byly vypracovány předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy,¹²² a o dalších dvou vládních návrzích – zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce

¹¹⁶ Srov. č. 7/1864 z. z.

¹¹⁷ Ustanovení § 106 obecního řádu hlavního města Prahy bylo účinné ve znění zákona č. 32/1908 z. z.

¹¹⁸ Srov. ustanovení § 7 zákona č. 334/1921 Sb., kterým se přikazuje samosprávným svazkům výnos některých státních daní a mění se v Čechách, na Moravě a ve Slezsku sazba domovní daně třídní.

¹¹⁹ Stenoprotokol ze 116. schůze konané dne 6. 2. 1920, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/116schuz/s116001.htm>. [cit. 11. 10. 2022].

¹²⁰ Zpráva výboru pro Velkou Prahu a výboru ústavního o vládním návrhu zákona o konání voleb ve Velké Praze (tisk 719), o návrhu Dra Iv. Markoviče, aby vypracovány byly předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy (tisk 1136), jakož i o dvou vládních návrzích, a sice zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce pražské a místních výborů v Praze a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou (tisk 1216), tisk č. 2327, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2327_01.htm. [cit. 11. 10. 2022].

¹²¹ Vládní návrh zákona o konání obecních voleb ve Velké Praze, tisk č. 719, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0719_00.htm. [cit. 11. 10. 2022].

¹²² Návrh, aby byly vypracovány předlohy zákonů o utvoření Velké Prahy, tisk č. 1136, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1136_00.htm. [cit. 11. 10. 2022].

slučují s Prahou.¹²³ Současně měla být projednána zpráva rozpočtového výboru a výboru pro Velkou Prahu o návrhu na částečnou úpravu finanční základny obce pražské.¹²⁴ Výsledkem jednání pléna Národního shromáždění byly zákony č. č. 114/1920 Sb. z. a n., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou, zákon č. 115/1920 Sb. z. a n., o volbách do ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy, a zákon č. 116/1920 Sb. z. a n., o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů, a také zákon č. 117/1920 Sb., z. a n., kterým se mění a doplňují ustanovení zákona ze dne 5. května 1908, č. 32 z. z. o zavedení a vybírání obecních platů a dávek v obci hlavního města Prahy.

Toto pořadí vycházelo z návrhů parlamentních výborů, neboť vláda předložila osnovy uvedených zákonů v pořadí, jak jsou pojednány v tomto textu. Výsledné uspořádání sleduje ucelenou vnitřní logiku, která začíná u sloučení obcí s Prahou a pokračuje přes otázky voleb a organizaci a působnost vzniklých a zvolených orgánů až k otázkám finančním.

Zákon o sloučení připravil podmínky pro vznik velkého hlavního města Československé republiky. Zákonodárce pamatoval na otázky působnosti dosavadních právních předpisů, převodu jmění a závazků, ale i zaměstnanců a jejich práv. Kromě toho vytyčoval i novou úpravu právního postavení částí okresů kolem Prahy, které se s hlavním městem neměly spojit. Stranou nezůstaly ani otázky finančního plánu, daní, stanovení policejního obvodu nebo organizace a příslušnosti úřadů a soudů. Obecně byly stanoveny i podmínky pro připojení dalších obcí.

Navazující zákon o volbách do zastupitelstva hlavního města Prahy přinesl stručnou úpravu výjimek z obecně platného zákona č. 75/1919 Sb. z. a n., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé. Stanovené odchylky vyplývaly ze zvláštního postavení Prahy – např. dohlédacím úřadem nebyl nadřízený politický úřad, ale zemská politická správa, kandidátní listiny se nepředkládaly obecnímu úřadu, ale magistrátu hlavního města Prahy a vyžadováno bylo 500 podpisů voličů, zatímco volební řád požadoval nejvíce 100 podpisů.

Poslední zákon, a sice zákon o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů, byl nejobsáhlejší. Již vládní návrh tohoto zákona byl rozdělen na čtyři části, které se týkaly ustavení ústředního zastupitelstva, ustavení místních výborů, působnosti ústředního zastupitelstva a působnosti místních výborů. V tomto zákoně se nejvíc projevila snaha o centrální vedení hlavního města, snaha ponechat místním výborům co nejmenší působnost, která souvisela s předáním působnosti zastupitelstvu Velké Prahy, a to především v době přechodné. V rámci centralizace byla některá rozhodnutí svěřena ministrům vlády, příp. vládě samotné.

¹²³ Vládní návrh zákona o organizaci a působnosti zastupitelstva obce Pražské a místních výborů v Praze, a zákona, kterým se sousední obce slučují s Prahou, tisk č. 1216, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1216_01.htm. [cit. 12. 10. 2022].

¹²⁴ Zpráva I. výboru rozpočtového a II. výboru pro Velkou Prahu k návrhu členů Národního shromáždění Špatného, dr. J. Brabce, V. Johanise, Ing. Záruby-Pfeffermanna, dr. Kubíčka, Meth. Zavorala a soudr., tisk č. 2182 na částečnou úpravu finanční základny obce Pražské. Zpráva, tisk č. 2345, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění Republiky československé (1918–1920). [online]. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2345_00.htm. [cit. 14. 10. 2022].

Proces vzniku Velké Prahy byl zahájen. Nelze však pominout skutečnost, že možnosti městské správy konat samostatně, a to především v oblasti finanční a územně regulační, byly podřízeny státnímu dozoru v mnohem větší míře než před přijetím výše uvede-
ných zákonů. Pro řízení města v přechodné době ustavilo ministerstvo vnitřní výnosem ze 3. ledna 1921 ústřední správní komisi pro sjednocenou obec pražskou. V prosinci 1921 byla také přijata tři vládní nařízení, jejichž vydání předpokládaly zákony o Velké Praze. Šlo o nařízení vlády č. 457/1921 Sb. z. a n., kterým se ku provedení § 114 (sic!) ze dne 6. února 1920, č. 114 Sb. z. a n., vydávají předpisy o zabezpečení jednotnosti politické správy v sjednocené obci pražské, nařízení vlády č. 458/1921 Sb. z. a n., kterým upravují se hranice mezi sjednocenou obcí pražskou a obcemi (osadami) Háji-Milíčovem, Velkou Chuchlí a Modřany, a konečně nařízení vlády č. 459/1921 Sb. z. a n., kterým přidělují se obce samosprávných okresů král. vinohradského a žižkovského k sousedním okresům, určují se sídla okresních zastupitelstev pro obce okresů karlínského a smíchovského a mění se hranice soudních okresů. Krátce před koncem roku 1921 tak byly naplněny zákonné předpoklady pro vznik Velké Prahy. Zmíněná vládní nařízení nabyla účinnosti 1. ledna 1922.

Tak vznikla ke dni 1. ledna 1922 Velká Praha, jak ostatně proklamuje i vyhláška primátora Baxy:

„Obyvatelstvu všech obcí sjednocené Prahy!

Hlavnímu městu československé republiky nadešel veliký historický den.

Zákon o Velké Praze ze dne 6. února 1920 čís. 116/1920 Sb. zák. a nař. nabyl dnes účinnosti (sic!).

Dlouholeté snahy českého národa jsou splněny:

Velká Praha stala se skutkem.

Oznamuji, že přejímám jménem Ústřední správní komise dnešním dnem správu všech obcí sjednocené Prahy do svých rukou.

Projevuji přání, aby nové velké hlavní město prospívalo k blahu všeho obyvatelstva, ke cti našeho národa i celé československé republiky.

V Praze, 1. ledna 1922.

Předseda Ústřední správní komise hlav. města Prahy:

Dr. Karel Baxa.¹²⁵

¹²⁵ Vyhláška o Velké Praze, 1. 1. 1922. Archiv hl. m. Prahy, MHMP I., Prezidium, vyhlášky, neinvent.

Omezení sňatků v československých legiích na Rusi a jeho důsledky

Jakub Novák

*Masarykova univerzita, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: jakk.novak@mail.muni.cz*

Restriction of Marriages in the Czechoslovak Legions in Russia and its Consequences

Abstract:

This paper introduces the specifics of war marriages in the Czechoslovak Legions in Russia during the period of their involvement in the Russian Civil War. After a brief introduction to the historical context, it aims to describe the restrictions imposed on marriages for Czechoslovak legionnaires and their reasons which eventually led to a temporary total ban of war marriages within the Legion for several months after the 1st Convention of Czechoslovak army in the summer of 1918. The paper also explains why and under what conditions the marriages were later re-enabled, what the consequences of marrying without permission were and what legal means the army used to combat high numbers of illegal marriages within its ranks.

Keywords: Czechoslovak legions; war marriages; Civil War in Russia; legal system of Czechoslovak legions; 1st Convention of Czechoslovak army

Klíčová slova: československé legie; válečné sňatky; občanská válka v Rusku; právní systém československých legií; I. sjezd československého vojska

DOI: 10.14712/2464689X.2023.29

Působení československých legií v Rusku v období po bolševickém převratu se dnes opět stává známou a často zmiňovanou událostí českých dějin. Zapojení našeho vojska do ruské občanské války bývá většinou skloňováno ve spojení s vojenskými úspěchy, popřípadě s ekonomickou aktivitou legionářů, ovšem už ne tak často se objevuje snaha nahlédnout do běžného života lidí, kteří zůstali na dva roky lapeni ve víru cizí války.

Českoslovenští legionáři v Rusku vybudovali během pobytu na Sibiři specifický právní a justiční systém, zahrnující ve své vrcholné fázi třístupňovou soustavu soudů, vlastní rodinný, dědický a vězeňský zákon a jen těsně, v důsledku vzniku Československé republiky a následné snahy o sladění s jejím právním systémem, nebyly schváleny též trestní zákoník a trestní řád. Mimo to existovala řada dalších předpisů, které upravovaly běžný život legionářů.¹

Specificky se tento právní systém projevil v otázce uzavírání manželství. Tento text se zabývá vývojem omezení možnosti uzavírat sňatek československým legionářům v Rusku, důvody, které k němu vedly, a konkrétními požadavky, které byly nakonec formulovány pro udělení výjimky.

Základem, ze kterého článek vychází, jsou zejména archivní záznamy Vojenského historického archivu, konkrétně fondu Ministerstva vojenství – oddělení v Rusku a Pomocných spisů OČSNR v Rusku. Dalšími relevantními informacemi jsou usnesení 1. sjezdu československého vojska, digitálně dostupné rozkazy čsl. vojsku na Rusi a literatura zabývající se tématem legií v Rusku, zejména pak kniha *Ostrovky v bouři* od Dalibora Váchy, která se zaměřuje na otázky běžného života legionářů během pobytu na Sibiři a jednu kapitolu konkrétně věnuje vztahu vojáků k ženám. Příslušníci legií, často mladí muži, většinou již několik let daleko od domova, začali v prostředí ruského vnitrozemí, kde navíc většina mužské populace v produktivním věku odešla na frontu, navazovat známosti krátko- i dlouhodobějšího rázu. Část z takto vzniklých párů se rozhodla stvrdit svůj vztah sňatkem.

Problémy nenastávaly ani tak v samotném aktu uzavření sňatku, který probíhal a jeho platnost se posuzovala podle místního práva, nýbrž v důsledcích, které měla taková manželství pro československé vojsko. Otázky ubytování, péče o sirotky či později transportu do Československa byly zátěží, kterou se velení snažilo, pokud možno, omezit, proto již od počátku bylo vyžadováno předběžné povolení, aby takový svazek byl československými orgány na Sibiři uznáván za relevantní. Od léta 1918 do začátku roku 1919 byly sňatky příslušníkům vojska dokonce zcela zapovězeny. Po celou dobu bylo navíc nepovolené manželství stíhatelné před soudem jako disciplinární přestupek.

Československé legie v ruské občanské válce

V období na přelomu let 1917 a 1918 se pozice československých legionářů v Rusku stala velmi komplikovanou – zatímco ještě v létě a na podzim bojovali po boku ruské armády proti Centrálním mocnostem a do podzimu se díky přílivu dobrovolníků ze zajateckých táborů podařilo 1. československou brigádu reorganizovat v Československý armádní sbor v Rusku, události bolševického převratu znamenaly zvrát v dosavadním vývoji. Sbor

¹ Tyto předpisy byly v průběhu času vydávány různými zákonodárci – některé byly přijaty z rozkazu velitele vojska, jiné měly svůj původ v Odbočce Československé národní rady v Rusku, další vznikly praxí soudů a některé byly schváleny 1. sjezdem československého vojska v červenci a srpnu 1918 v Omsku.

deklaroval svou neutralitu (i když ani tu se nepodařilo stoprocentně udržet – sbor byl krátce využit pro potlačení protivládního povstání v Kyjevě)² a započalo jednání o jeho přesunu do Francie.³

Vojsko se oficiálně stalo součástí dohodových armád a byl dohodnut jeho transport na západní frontu nejdříve přes Archangelsk a Murmansk,⁴ později bylo kvůli zamrznutí těchto přístavů přistoupeno k přesunu legionářů přes Vladivostok.⁵ Tato cesta se nejdříve protáhla kvůli obstrukcím ze strany bolševické vlády, později se v důsledku vzájemné nedůvěry, ústrků, a nakonec plnohodnotného nepřátelství změnila v téměř dva roky bojů ve složitých podmínkách občanské války a nehostinného prostředí Sibíře. Původní myšlenka probojovat se podél Transsibiřské magistrály na východ a pokračovat v cestě do Francie brzy vzala za své, když mocnosti Dohody vyžádaly na Československé národní radě, aby vojsko v Rusku podpořilo protibolševické síly, pomohlo vytvořit frontu na Volze a v ideálním případě po porážce rudoarmějců spolu s bělogvardějci a intervenčními spojeneckými vojsky obnovilo východní frontu světové války.⁶

Přes počáteční úspěchy, zejména obsazení magistrály a osvobození Kazaně, další postup na západ selhal zejména kvůli laxnosti protibolševické koalice a neochotě spojenců vyslat na pomoc relevantní množství vojáků.⁷ Zoufalá obrana a následný pád Kazaně do rukou Rudé armády v létě roku 1918 znamenaly začátek úpadku vůle legionářů pokračovat v boji, který dle jejich názoru nesouvisel s bojem za nezávislost, ke kterému se přihlásili,⁸ svého dna pak tento úpadek dosáhl s vyhlášením samostatného Československa 28. října 1918. Od ledna roku 1919 byli legionáři zcela staženi z fronty a nadále obstarávali pouze strážní službu podél magistrály.⁹

Od dubna 1919 stíhala bělogvardějská vojska jedna porážka za druhou a fronta se začala rozpadat, v této době Československo začalo s organizací evakuace svých občanů (zdaleka nejen vojska). Ta probíhala po celý rok 1919 pod neustálým tlakem postupujících bolševiků a skončila až v roce 1920 (poslední legionáři se do vlasti vrátili 11. listopadu).¹⁰

² Československé jednotky měly být neutrální na základě požadavku T. G. Masaryka nezapojovat se do ruských vnitřních sporů. Krom snahy nezapojit se do začínající občanské války existovala i obava z rozložení vojska, neboť i přední členové české politické reprezentace byli v otázce, kterou stranu podpořit, rozdělení. Zmatek v rozkazech a různá loajalita ruských velitelů legií však zapříčinily, že 9. listopadu dal velitel 1. čs. divize generál Mamontov 2. pluk, dělostřeleckou brigádu a údernický pluk k dispozici komisaři jihozápadní fronty, který je následně použil pro zabezpečení části Kyjeva. 12. listopadu Čechoslováci zasáhli do bojů mezi jednotkami věrnými Prozatímní vládě a bolševiky, což si na čs. straně vyžádalo dva padlé. Na žádost Prokopa Maxy byly čs. jednotky z Kyjeva staženy večer 13. listopadu, o den později bylo vydáno „provolání neutrality“ a generál Mamontov byl odvolán. KLÍPA, B. – PICHLÍK, K. – ZABLOUDILOVÁ J. *Českoslovenští legionáři (1914–1920)*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 117–118.

³ MOJŽÍŠ, M. (ed.). *Československé legie 1914–1920*. Praha: Epoque, 2017, s. 56 a 70.

⁴ Formálně spadalo jako autonomní sbor pod armádu francouzskou – více viz např. SVOBODA, V. *Soudnictví v čsl. vojsku na Rusi*. Praha: Památník Odboje, 1924, s. 11–12.

⁵ MCNAMARA, K. J. *Dreams of a great small nation*. New York: PublicAffairs, 2016, s. 147 a 161.

⁶ ORIÁN, E. (ed.). *Československé legie v Rusku 1914–1920*. Praha: Naše Vojsko a Epoque 1900, 2014, s. 13.

⁷ Počet vojáků vyslaných interventy byl, s výjimkou Japonců, pouze symbolický. Tito navíc pouze drželi pozice v přístavních městech a jejich okolí. – MOJŽÍŠ, *op. cit.*, s. 94 a 102.

⁸ OČsNR v Rusku nedokázala politický význam bojů proti bolševikům dostatečně přesvědčivě podat. KLÍPA – PICHLÍK – ZABLOUDILOVÁ, *op. cit.*, s. 238.

⁹ MOJŽÍŠ, *op. cit.*, s. 94.

¹⁰ Tamtéž, s. 102 a 112.

Válečné sňatky legionářů a jejich zákaz

Od bitvy u Bachmače v březnu 1918 do vypuknutí nepřátelství s bolševiky v květnu téhož roku legionáři prožívali klidné až nudné období. Vojsko bylo rozděleno na menší útvary podél transsibiřské magistrály, čekající na přesun na východ, a v životě vojáků se tak jednalo o čas využívaný k nejrůznějším kratochvílím. Vedle snahy o všemožné zútulnění improvizovaných obytných vagonů a budování kulturní činnosti se přirozeně dostávali do kontaktu s místním obyvatelstvem.¹¹

Legionáři – většinou mladí muži – se nijak nebránili vztahům s místními ženami a na nedostatek zájmu z opačné strany si údajně stěžovat nemohli – svou roli sehrála jistá exotičnost Čechů v prostředí Sibíře, ale též dobrá pověst a na místní poměry nezvykle slušné vystupování.¹² Množství takto vzniknuvších „krátkodobých“ vztahů v situaci, kdy vojsko relativně nečinně stálo na místě, rychle rostlo a zdá se, že dokud nebyl narušen chod vojska a nezačaly se ve velkém šířit venerické choroby,¹³ nebyla ze strany nadřízených vyvíjena aktivita k omezení podobných styků.¹⁴

Odlíšně tomu bylo v případě vztahů manželských. Pro uzavření sňatku bylo požadováno povolení od velení vojska, které bylo vydáváno spíše výjimečně, přičemž porušení tohoto ustanovení bylo stíháno jako disciplinární přestupek.¹⁵

Manželství s sebou neneslo důsledky jen pro vojáka samotného, nýbrž i pro Odbočku Československé národní rady v Rusku (dále OČsNR), která zajišťovala sociální podporu legionářských vdov a sirotků, a vojsko, které bylo logisticky zatíženo dalšími osobami, jež se k němu uvázaly.¹⁶ Narůstající počet sňatků uzavřených bez patřičného povolení pak tvořil agendu soudů.¹⁷

Na to měl reagovat sjezd československého vojska, který se uskutečnil v červenci a srpnu 1918 v Omsku, a kladl si za cíl stabilizovat poměry ve vojsku, k čemuž mělo sloužit z právního hlediska předně schválení nového disciplinárního řádu a statutu polních

¹¹ Jednalo se např. o koncerty, zdobení obytných vagonů obrazy (obvykle s tématy české historie), pořádání divadel, sportovních utkání aj. K tomuto více viz VÁCHA, D. *Ostrovy v bouři*. Praha: Epoque, 2016, s. 15–39, 137–162.

¹² Tamtéž, s. 169 a násl.

¹³ Později, zejména od r. 1919, se jednalo o tak rozsáhlý problém, že musela být zřízena hned dvě zařízení pro léčbu těchto chorob – ve Vladivostoku a v Petropavlovsku. Tamtéž, s. 214.

¹⁴ Tamtéž, s. 179 a násl.

¹⁵ Předpis, na jehož základě bylo takto postupováno, se nepodařilo dohledat, ovšem z kontextu je situace jednoznačná. Jednoznačně tak uvádí např. VHA Praha, fond Pomocné spisy OČSNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Dopis tajemníku a vyšetřujícímu soudci plukovního soudu 6. sfieldického Hanáckého pluku Janu Blahovi z 24. prosince (1918?). – „Do 1. sjezdu československého vojska byl právní stav tento: sňatky bývaly uzavírány výjimečně se svolením velitelů [...] a vojenské komise odbočky. Jedině takové sňatky byly přiznávány a jediné z nich plynuly majetko-právní důsledky. [...] Ty sankce [tj. sankce uvedené v později vydaném ustanovení I. sjezdu čs. vojska – pozn. autora] (tj. trestnost před plukovním soudem a nepřiznání ženě neb dětem z takového manželství majetko-právních nároků), tyto sankce byly už dříve stanoveny na nedovolené sňatky, ...“

¹⁶ Vojsko samozřejmě nemělo povinnost se o tyto osoby starat, ale z podstaty věci se ženatí vojáci snažili manželky buďto nastěhovat k sobě do obytných vagonů (tzv. těplušek) či kasáren, nebo s nimi bydleli v okolí, což pro armádu nebylo praktické. Více viz VÁCHA, *op. cit.*, s. 191–193.

¹⁷ Prvostupňovými soudy v tomto období byly soudy plukovní a ešelonní zřízené rozkazy č. 25 z 9. března 1918 resp. č. 38 z 31. března 1918. – *Rozkazy čsl. vojsku na Rusi 1917–1918*. [online]. Dostupné na: <https://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uid:8d5a17df-e97b-4772-a926-c42292cbad93?page=uid:9ceaaf47-fd23-11ea-9758-001b63bd97ba>. [cit. 27. 12. 2022].

soudů.¹⁸ Mimo to však, v reakci na výše uvedené problémy, 4. srpna 1918 schvaluje usnesení, podle kterého se všem příslušníkům čsl. vojska zakazuje uzavírat sňatky.¹⁹

Při zpětném pohledu je otázkou, zda si sněm vůbec kladl za cíl potlačení praxe nepovolených manželství. Je třeba brát v potaz, že v tomto období byl ještě stále předpokládán brzký přesun do Francie, a delegáti sněmu tak cílili mimo výše zmíněných důvodů spíše na zmenšení počtu rodinných příslušníků legionářů, které bude třeba transportovat spolu s vojáky, čímž by se zvýšila ekonomická a logistická náročnost celé operace.²⁰

Pokud se jedná o ostatní problémy, které měl zákaz sňatků vyřešit, pouze u jednoho z nich se to skutečně podařilo, a to výslovně přímo v usnesení – sociální podpory vdov a sirotků. Sněm nemohl nepovolené sňatky označit za neplatné *per se*, neboť tyto byly uzavírány podle místního, často církevního práva,²¹ do kterého legionářský systém chtěl zasahovat co nejméně,²² ustanovil ovšem, že tyto budou relativně neúčinné vůči vojsku (a v praxi OČsNR). Konkrétně, že manželky a děti vzešlé z manželství uzavřených po schválení tohoto pravidla, nebudou moci vůči československému vojsku uplatňovat žádná práva.²³

Sněm naopak jen přispěl k zahlcení justice, když potvrdil stíhatelnost nepovoleného manželství jako disciplinárního deliktu, spadajícího do kompetence plukovních (prvostupňových) soudů.²⁴ V následujících měsících se můžeme setkat se situací, kdy dokonce polní (druhostupňový) soud podává stížnost na zahlcení agendou spadající do pravomoci soudů nižších, jež ji ovšem samy nezvládají, a tak část případů vylučují ze své pravomoci a delegují ji výše. Jak vyplývá z textu stížnosti, situaci nepomáhal ani fakt, že část důstojníků předávala soudům prvního stupně disciplinární přestupky, které byly v kompetenci jejich, nikoli justice, a tak dále zvyšovala tlak na už tak zahlcené soudnictví.²⁵ Zda se podařilo tento problém do konce fungování čsl. vojenské justice na Sibíři vyřešit, není jasné, ovšem z dochovaných rozsudků se zdá, že zprávy o zahlcení justice byly spíše přehnané.²⁶

¹⁸ Jednalo se prakticky o upravenou verzi disciplinárního řádu francouzského.

¹⁹ *Řády a resoluce 1. sjezdu československého vojska*, s. 51 [online]. Dostupné na: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/04/13/96/rady_a_resoluce_1_sjezdu_ceskoslov_vojska.pdf. [cit. 27. 12. 2022].

²⁰ Jak bude zmíněno dále, k tomuto nakonec stejně došlo.

²¹ Typicky – za patřičnou odměnu – oddávali pravoslavní kněží, ovšem našel se i případ, kdy kvůli jejich neochotě snoubenci narychlo konvertovali k islámu, aby se mohli nechat oddat přístupnějším muslimským duchovním. VÁCHA, *op. cit.*, s. 191.

²² Snaha nezasahovat do otázek místního práva lze vyčíst v archivech na mnoha místech. Srov. například VHA Praha, fond Pomocné spisy OČsNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Komunikace mezi legionářskými soudy a právním odborem týkající se záležitostí spadajících do kompetence ruských soudů. Také VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 104, Cirkulář správce Právního odboru „Všem veřejným žalobcům československých vojsk“ (datum neuvedeno).

²³ *Řády a resoluce 1. sjezdu československého vojska*, *op. cit.*, s. 51.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ „Je-li důstojníku dána disciplinární pravomoc, pak není to jen jeho právo, nýbrž i povinnost tuto pravomoc vykonávat i jen tenkrát předávat soudu, když se domnívá, že pachatel musí být potrestán větším trestem, než-li dovoluje pravomoc disciplinární.“ – VHA Praha, fond Pomocné spisy OČsNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Dopis správce právního odboru veliteli armádního sboru ze 7. listopadu (1918?).

²⁶ Rozsudků z období před Sjezdem se zachovalo jen minimum, ovšem lze-li soudit z archivovaných rozhodnutí pozdějších, netvořily nepovolené sňatky zdaleka takovou část agendy, jak se z poukazů na „zahlcení soudů“ zdá. Dá se tedy předpokládat, že šlo spíše o snahu prezentovat situaci jako výrazně vážnější, aby byl vytvořen nátlak na příslušné orgány k řešení celé problematické situace okolo zákazu sňatků. Viz

Soužití vojáků s manželkami, zejména tam, kde legionáři (nehledě na hodnost) ubytovali svou ženu přímo v kasárnách či jiném vojenském zařízení, bylo dlouhodobě považováno za problém.²⁷ Jeho definitivní vyřešení mělo přinést vložení několika nových trestných činů do vznikajícího trestního zákoníku platného pro čl. vojsko na Sibíři.²⁸ Přestože tento předpis nakonec přijat nebyl, lze z něj vyčíst postoj Právního odboru a zapracování praxe soudů v přístupu k této problematice, proto jsou jeho relevantní ustanovení krátce zmíněna níže.

Zákoník zcela zakazoval přivádět „osoby ženského pohlaví“ do prostor, kde jsou ubytováni příslušníci čl. vojska se „smilným úmyslem“ pod hrozbou trestu vězení až tří měsíců.²⁹ Mírněji pak měla být trestána situace, kdy byla žena přivedena pouze „za účelem přespání“, ovšem bez úředního povolení – v takové situaci hrozil pachateli pouze peněžitý trest do výše stonásobku denního platu.³⁰ Následující ustanovení pak přenášelo část odpovědnosti i na „velitele místnosti“, který buďto věděl o páchání některého ze zmíněných činů nebo je nedostatečným dozorem umožnil – takový velitel měl být poprvé potrestán až třemi měsíci vězení, při opakování situace degradací.³¹

Na základě zmíněného se zdá, že ze strany vedení vojska tento problém byl vnímán, ovšem zda i přes nezavedení zákoníku probíhala řízení před soudem týkající se této problematiky, není jasné.

Uvolnění zákazu a podmínky pro uzavření manželství

Už na podzim roku 1918 se začalo ukazovat, že úplný zákaz uzavírání sňatků byl ze strany Sněmu příliš radikálním řešením. Množily se případy, kdy sama OČsNR uznávala, že některé případy by si vzhledem k závažnosti okolností zasloužily výjimku, a vyslovovala politování nad tím, že takovou nelze udělit.³² Byly potírány i různé snahy úplný zákaz

archivované rozsudky VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 101.

²⁷ Vácha ve své knize zmiňuje příklad fotografa, který manželku skrýval ve vagonu určeném pro fotografickou laboratoř. – VÁCHA, *op. cit.*, s. 193.

²⁸ Trestní zákoník byl vypracován společným úsilím Právního odboru OČsNR a vojenských soudů na Sibíři utvořených. Jeho hlavními autory byli Dr. Vojtěch Hrnčíř, vyšetřující soudce u 2. střelecké divize, Dr. Bohuš Kynych, pomocný náčelník právního odboru, a Dr. Josef Patejdl, místopředseda Odbočky Národní rady československé v Rusku. – VHA Praha, fond Sběrka důležitých dokumentů 1. odboje, karton 1, Zpráva o činnosti Právního odboru Odbočky Československé národní rady v Rusku ze dne 16. ledna 1919, bod II. Zákoník měl být schválen na 2. sjezdu československého vojska začátkem roku 1919, ale tento byl po příjezdu gen. M. R. Štefánika a začlenění legií na Rusi do pravidelného čl. vojska zakázán a být v ilegalitě proběhl, k přijetí zákoníku nikdy nedošlo. KLÍPA – PICHLÍK – ZABLOUDILOVÁ, *op. cit.*, s. 240.

²⁹ Čl. 11 § 8 Trestního zákoníku: VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 98, Návrh trestního zákoníku.

³⁰ Tamtéž, § 9.

³¹ Tamtéž, § 10.

³² Tak je tomu například v dopise praporčíku Bohumilu Šmejkalovi: „Je docela lhostejno, kdy založen byl důvod k sňatku. To [...] naprosto nemůže derogovati základní usnesení o zákazu uzavírati sňatky [...] Je možno dopustiti, že ustanovení sjezdové v tomto ohledu je příliš kruté a proto také bude v nejbližším zasedání sněmu navržena novelisace zákona...“ – VHA Praha, fond Pomocné spisy OČsNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Dopis praporčíku 6. střeleckého pluku Bohumilu Šmejkalovi (datum neuvedeno).

obcházet, ať už se opíraly o důvody, které nastaly před zavedením zákazu nebo o tvrzení,³³ že k jednotce informace o zákazu dorazily až po uzavření manželství – v tomto případě je ovšem poukazováno také na to, že manželství bylo i tak uzavřeno bez patřičného povolení.³⁴

Zmírňovací pravidla bylo plánováno schválit na 2. sjezdu československého vojska,³⁵ ovšem vzhledem k tomu, že tento byl zakázán, došlo ke změně namísto toho v únoru 1919 nařízením vojenské správy uveřejněným v Československém denníku. Sňatky byly znovu povolovány, a to ve výjimečných případech. Bylo vyžadováno doporučení ze strany velitele pluku, stanovisko právního odboru a finální schválení etapním oddělením (na které tuto pravomoc přenesl zplnomocněnec vlády). Od září přešla agenda schvalování na Právní referát, v nějž byl od června reorganizován Právní odbor a těsně před ukončením evakuace vojska z Ruska (v dubnu 1920) tato agenda přešla na velitele útvarů.^{36,37}

Již na konci února došlo k vydání metodiky toho, co všechno má velitel pluku od žadatele a případné nevěsty nejprve zjistit a jak postupovat. Toto bylo důsledkem praktiky, kdy příslušní velitelé zasílali odboru pouze stručná vyjádření ve smyslu „Doporučuji schválit“.³⁸

Informace, které měly být základem pro posouzení výjimečnosti situace, byly následující:

U ženicha

- Věk (metodika výslovně zakazuje povolování sňatků vojákům mladším 24 let);
- Zaměstnání rodičů (kvůli zjištění společenského prostředí, do kterého případnou manželku přiveze);
- Chce-li zůstat v Rusku, nebo s vojskem odcestovat;
- Rodinný stav (svobodný či vdovec – ve druhém případě byl vyžadován důkaz úmrtí manželky);
- Zda má děti;
- Charakter (jestli žadatel jedná vážně a jestli sňatek neohrozí jeho vojenské povinnosti).

U nevěsty

- Věk (pod 21 let vyžadováno svolení rodiče);
- Rodinný stav (svobodná, vdova, rozvedená: u vdov mělo být sledováno, zda muži skutečně padli a nejsou jen nezvěstní, každopádně měl být vyžadován důkaz o smrti manžela; u rozvedených byl vyžadován průkaz rozluky soudem a udání počtu rozvodů – ruské právo zapovídalo čtvrtý sňatek);

³³ Tamtéž.

³⁴ Daný případ je zajímavější o to, že „provinilec“ byl vyšetřující soudce plukovního soudu 6. střeleckého pluku. – VHA Praha, fond Pomocné spisy OČSNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Dopis tajemníka a vyšetřujícímu soudci plukovního soudu 6. střeleckého Hanáckého pluku Janu Blahovi z 24. prosince (1918?).

³⁵ VHA Praha, fond Pomocné spisy OČSNR v Rusku, karton 56, složka Odeslaná pošta, Dopis praporčíku 6. střeleckého pluku Bohumilu Šmejkalovi (datum neuvedeno).

³⁶ VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 98, Zpráva o činnosti právního referátu za měsíc červenec-listopad 1919.

³⁷ VÁCHA, *op. cit.*, s. 190.

³⁸ Ve svém dopise na tento problém upozorňuje náčelník právního odboru Dr. Viktor Svoboda. – VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 104, Dopis náčelníka právního odboru náčelníku vojenské správy Ministerstva vojenství z 27. února 1919.

- Zda má děti, popř. kolik, jak starých a jak jsou zabezpečeny;
- Vzdělání (byla vyžadována základní gramotnost – čtení a psaní);
- Zaměstnání a majetkové poměry otce;
- Zda je těhotná, popř. jak dlouho.

Oba snoubenci měli být mimo to poučeni, že manželka ani její předchozí děti nemají nárok na československé občanství (děti ani na podporu), a že i v případě schválení manželství nesmí žena žít s vojákem (tedy že budou nuceni žít odděleně).³⁹

Až na základě těchto informací měl velitel rozhodnout, zda je sňatek vůbec vhodný a zda je třeba, aby k němu došlo ihned, a svůj posudek, spolu se zmíněnými informacemi, postoupil dál.⁴⁰ Zajímavostí je, že tato instrukce od Dr. Svobody se velmi otevřeně vyjadřuje nelichotivým způsobem o ruských ženách – „Nevěsty, které si vojáci vybírají, velmi často jsou pod úroveň našich žen jak v ohledu mravním tak i v ohledu intelektuálním, což přirozeně po návratu do vlasti bude působiti nepříznivě na manželské soužití.“⁴¹

Jak vidno výše, splnění podmínek nebylo jednoduché, schválených sňatků tak ze začátku nebylo mnoho, a to až do rozhodnutí o evakuaci vojska z Ruska.⁴² Toto, spolu s prolomením fronty a vstupem Rudé armády na Sibiř způsobilo skokový nárůst žádostí o sňatek, který mohl ženě zajistit místo v transportu do Evropy.⁴³ Přesné údaje o tom, kolik povolených sňatků bylo uzavřeno v roce 1920, zejména po zjednodušení přenesením této agendy na velitele útvarů, se nepodařilo dohledat.

Zde se znovu projevil důsledek rozlišování sňatků povolených a nepovolených. Ač ony nepovolené byly stále právně platné,⁴⁴ jsou v dobové korespondenci náčelníka právního referátu označovány za „nezákonné“.⁴⁵ V tomto duchu pak také bylo postupováno

³⁹ VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 104, Nařízení náčelníka vojenské správy velitelům pluků z února 1919 (přesné datum neuvedeno).

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Od února do května 1919 bylo podle zprávy o činnosti právního odboru schváleno 7 z 32 žádostí – VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 98, Zpráva o činnosti právního odboru za měsíc květen 1919. V srpnu se dle následující zprávy jednalo už o 41 žádostí, schváleno bylo 19, v září schváleno 38 z 56, v říjnu 28 z 59, v listopadu 33 ze 62. – VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 98, Zpráva o činnosti právního referátu za měsíc červenec-listopad 1919.

Zpráva Právního referátu za celý rok 1919 udává v jednotlivých měsících lehce odlišná čísla, ovšem rozdílů jsou pouze v jednotkách. Celkově pak uvádí, že z 379 žádostí za rok 1919 jich bylo schváleno 213. – VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 98, Zpráva právního referátu za rok 1919, s. 43.

⁴³ VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 96, Dopis náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky ohněstrůjce Václava Pergla ze 6. prosince 1919; také VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 96, Dopis náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky četaře plukovní hudby Františka Putíka z 10. prosince 1919.

⁴⁴ Za předpokladu, že byly skutečně splněny podmínky z pohledu ruského práva – nezřídka se stávalo, že se legionář takto oženil, přestože v Československu na něj už jedna manželka čekala. Známým je např. případ generála Radoly Gajdy. VÁCHA, *op. cit.*, s. 196.

⁴⁵ Srov. VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 96, Dopis náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky ohněstrůjce Václava Pergla ze 6. prosince 1919.

u žádostí o zajištění evakuace manželek legionářů spolu s vojskem – ač nebylo převozu žen nijak aktivně bráněno, jeho zajištění a zaplacení na sebe československé vojsko, potažmo jeho prostřednictvím stát, bralo jen tehdy, jednalo-li se o sňatek podle předpisů, tj. schválený. V ostatních případech si musely cestu zajistit samy ženy, popř. jejich manželé, což bylo jednak finančně náročné a jednak nebylo zaručeno, že pro všechny ženy a děti bude na lodích zajišťovaných Československem a jeho spojenci dostatek místa. Právní referát argumentoval tím, že z právního hlediska nemá Československo k těmto osobám žádný právní poměr a nedává tedy smysl, aby neslo náklady na jejich přepravu, zejména v situaci, kdy je takových žádostí mnoho.⁴⁶

Vzhledem k tomu, že tyto ženy, popř. děti cestovaly do Evropy na vlastní náklady, není známo, kolik takových rodin s legionáři dorazilo. O manželkách a dětech vojskem uznávaných máme naopak doklady poměrně přesné.⁴⁷

Závěr

Doba působení československých legionářů v Rusku po bolševické revoluci je obdobím všestranného vzepětí poměrně malého vojska v nepřátelském prostředí. Zkoumání různých aspektů improvizovaného právního systému, který zde vznikl, přináší cenný vhled do práva tvořeného narychlo pod tlakem nestandardní situace.

Úprava omezení uznávání sňatků uzavřených československými vojáky na Sibiři se dle situace vyvíjela zrovna tak. Nejdříve se jednalo pouze o požadavek předběžného povolení, který se ale, pod tlakem neudržitelnosti systému podpory vdov a sirotek a snahy vojáků stěhovat ženy k sobě do kasáren (potažmo obytných vagonů – těplušek), změnil rozhodnutím 1. sjezdu československého vojska v červenci a srpnu 1918 na úplný zákaz.

Jelikož úprava přijatá na sjezdu byla i ze strany OČsNR považována za příliš tvrdou, už v zimě roku 1918 začalo plánování jejího zmírnění, které mělo být přijato na 2. sjezdu vojska. Vzhledem ke zrušení sjezdu byla nakonec tato změna provedena nařízením vojenské správy v únoru 1919. Došlo víceméně k návratu k systému předsjezdovému, tedy k požadavku předběžného schválení sňatku (schvalující orgán se následně několikrát změnil), ovšem ten byl doplněn o nutnost doporučení ze strany velitele pluku, pod kterýž žadatel spadal. Koncem února téhož roku byla dále vydána detailní metodika, co všechno má být před vydáním doporučení zjišťováno.

Je třeba dodat, že obecně sňatkům z civilněprávního pohledu nebylo možno zabránit, neboť se řídily místním soukromým právem, ovšem nepovolená manželství nebyla čl. vojskem považována za relevantní, co se týče péče o vdovy a sirotky. V období evakuace

⁴⁶ Situace i se zmíněnou argumentací je popsána např. v již zmíněném dopisu náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky ohněstrůjce Václava Pergla nebo v dopisu náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky četaře 3. střeleckého pluku Františka Putíka. Ve druhém jmenovaném případě je jako argument uvedeno ještě důvodné podezření, že četař Putík lhal o úmrtí své manželky doma v Československu. VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 96, Dopis náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky ohněstrůjce Václava Pergla ze 6. prosince 1919. Také VHA Praha, fond Ministerstvo vojenství – oddělení v Rusku; voj. správa-právní odbor, karton 96, Dopis náčelníka právního referátu poselstvu vlády Československé republiky týkající se manželky četaře plukovní hudby Františka Putíka z 10. prosince 1919.

⁴⁷ V rámci evakuace bylo do Československa vypravěno 1726 žen a 717 dětí. KLÍPA – PICHlíK – ZABLOU-DILOVÁ, *op. cit.*, s. 251.

navíc rodinným příslušníkům vzešlým z takových manželství nebyla ze strany Československa poskytnuta žádná pomoc s cestou do Evropy, kterou si tak museli zajišťovat vlastními prostředky.

Po zkoumanou dobu existoval neřešený problém, který vzniknul disciplinární stíhatelností za nepovolený sňatek před prvostupňovými soudy. Vzhledem k množství takových případů byla údajně justice zavalena poměrně banální problematikou, a to do té míry, že soudy prvního stupně začaly delegovat část své agendy na vyšší stupně justice. Je překvapující, že tento problém nebyl řešen, a to zejména v situaci, kdy se nabízelo přenést pravomoc ke stíhání na příslušné velitele, kteří dle disciplinárního řádu už tak disponovali pravomocí některé méně závažné delikty stíhat. Je ovšem možné, že situace nebyla tolik závažná a soudy ji ve svých zprávách pouze vydávaly za horší, aby vytvořili nátlak na příslušné orgány.

Skutečnost, že se československá armáda za svého působení na Sibíři snažila těmito, ne zcela efektivními způsoby, bránit sňatkům svých příslušníků, je důsledkem situace, kdy právo vojska bylo zcela oddělené od ostatního práva platného v dané době na území jeho působení.

Konečně je třeba poukázat na to, že ani veškerá snaha o omezení možnosti vstupovat do manželství na legionáře příliš účinku neměla, vezmeme-li v potaz jen množství manželek, které přicestovaly s vojskem do Evropy podle oficiálních čísel. Těžko se ovšem nad takovým chováním podívat, čteme-li záznamy pamětníků o životě příslušníků intervenčních vojsk v Rusku: „Spojenecký voják nekráčí však samotem. V pravici pušku, v levé ruce *báryšnu*,⁴⁸ kráčí směle vpřed.“⁴⁹

⁴⁸ Báryšna – slangový legionářský výraz pro mladou dívku pocházející z ruštiny.

⁴⁹ VALENTA-ALFA, V. *Sibiřské jedovatosti*. Praha, 1933, s. 89. Citováno dle VÁCHA, *op. cit.*, s. 193.

Nemajetní krajané – plus pro stranu? Vliv KSČ na poválečnou reemigraci

Martin Nedvěd

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
Kontaktní e-mail: martinnedved1@gmail.com*

Destitute Countrymen – a Plus for the Party? Influence of the Communist Party of Czechoslovakia on the Post-war Remigration

Abstract: The paper deals with the influence of the Communist Party of Czechoslovakia on the remigration to the Czechoslovak Republic after the World War II. Through archival research it seeks to verify the hypothesis that the Communist Party of Czechoslovakia was using its governmental influence acquired after 1945 to hinder the return of ethnically Czech and Slovak farmers from abroad. Although the Communist Party of Czechoslovakia declared its full support for remigration, the sources suggest it feared the remigration of so-called reactionary classes such as farmers and tradesmen. In this light, the delay in the transfers of Czech and Slovak countrymen to Czechoslovakia might be interpreted as a possible “sabotage” in order to settle the vacant land in Czechoslovakia with the inland proletarians (potential communist voters) instead.

Keywords: Czechoslovakia 1945–1948; third republic; post-war remigration

Klíčová slova: Československo 1945–1948; třetí republika; poválečná reemigrace

DOI: 10.14712/2464689X.2023.30

Úvod

Dobrovolné transfery osob české a slovenské národnosti do ČSR se, narozdíl od nedobrovolných transferů osob německé národnosti z ČSR, nikdy nestaly předmětem hlubšího zájmu právních historiků.^{1,2} Za účelem přesídlení „krajanů do vlasti“ a jejich začlenění do společnosti byly přitom v intermezzu tzv. třetí republiky přijaty právní normy rozmanité právní síly (ústavní zákony,³ mezinárodní smlouvy,⁴ zákony i podzákoné předpisy⁵) spadající do odvětví práva ústavního, mezinárodního práva veřejného, jakož i práva sociálního zabezpečení. Reemigrace, jejíž úprava prostupovala poválečné československé právo veřejné horizontálně i vertikálně,⁶ mohla zároveň představovat tečku za krajaňskou péčí, kterou do té doby republika česká a slovenská diaspoře poskytovala: „Reemigrace jest dobrovolná, nutno však připomenouti, že ty menšiny, které odmítnou se vrátit do vlasti, musí počítat s národnostní asimilací státu druhého.“⁷ Ježto se tato dobová představa později nenaplnila, tzv. krajaňská politika má dodnes své místo v obou nástupnických státech zaniklého Československa: V ČR se styku s krajanů věnují nejen obě komory parlamentu,^{8,9} ale též vláda, která formou usnesení stanovuje zásady své politiky „ve vztahu k přesídlení cizinců s prokázáním českým původem (krajanů), žijících v zahraničí“;¹⁰ reemigrace je tudíž fenomén stále živý. Poválečná reemigrační akce byla po svém skončení roku 1950 hodnocena jako úspěšná, bylo zdůrazňováno, že se díky ní do republiky přestěhovalo téměř 200 tisíc krajanů.¹¹ Kvantitativní úspěchy reemigrace však byly zpochybňovány již

- ¹ Nejblíže se tomuto tématu z právních vědců přiblížil prof. Dr. Ivan Halász, PhD., DSc., který již svou disertací věnoval krajaňskému zákonodárství ve střední Evropě. Reemigračních zákonů, coby dílčí výšeče krajaňského zákonodárství, se však jeho práce dotkla spíše okrajově. Viz HALÁSZ, I. *Krajanía a tzv. krajaňské zákony na ich podporu v strednej Európe*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2014, s. 170–176.
- ² Též příslušné heslo v Encyklopedii českých právních dějin bylo zpracováno historikem obecným a nikoli právním. Viz VACULÍK, J. Reemigrace zahraničních Čechů (od roku 1945). In: *Encyklopedie českých právních dějin*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, svazek X, s. 123–126.
- ³ Ústavní zákon č. 74/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti novelizovaný ústavním zákonem č. 107/1948 Sb., a ústavní zákon č. 179/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům z Maďarska.
- ⁴ ČSR uzavřela celkem pět bilaterálních smluv o reemigraci (po dvou se Sovětským svazem a po jedné s Rumunskem, Jugoslávií a Bulharskem), dále jednu bilaterální smlouvu o výměně obyvatelstva s Maďarskem.
- ⁵ Např. zákon č. 75/1946 Sb., o přiznávání hospodářských a právních úlev krajanům vracejícím se do vlasti provedený vládním nařízením přiznávajícím reemigrantům některé úlevy, a zákon č. 138/1947 Sb., o péči o přistěhovalce, jakož i o některých jejich přednostních právech.
- ⁶ Reemigrací je v kontextu tohoto článku míněno přesídlování osob národnosti české nebo slovenské (výjimečně jiné), které měly před 29. zářím 1938 trvalé bydliště v cizině a po válce splnily podmínky k přesídlení do ČSR podle ústavního zákona o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti.
- ⁷ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 583, Strojopis REEMIGRACE – REPATRIACE ze dne 19. ledna 1946.
- ⁸ Zahraniční výbor, Podvýbor pro styky s krajanů. [online]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/hp.sqw?k=3315>. [cit. 11. 11. 2022].
- ⁹ Stálá komise Senátu pro krajanů žijící v zahraničí: Senát PČR. [online]. Dostupné na: https://www.senat.cz/organy/index.php?par_2=455. [cit. 11. 11. 2022].
- ¹⁰ Usnesení vlády České republiky ze dne 8. prosince 2014 č. 1014 o Zásadách politiky vlády České republiky ve vztahu k přesídlování cizinců s prokázáním českým původem (krajanů) žijících v zahraničí.
- ¹¹ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 538, Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechů a Slováků z ciziny.

předúnorovou nekomunistickou publicistikou: „Akci by snad bylo možno hodnotit kolidně, kdyby šlo o dovoz zboží, zásilky surovin. Ale protože jde o živé osoby s lidskou důstojností, cítěním a právy, nemůžže nás oslnit počet. Transport je přece jenom jednou, méně důležitou, složkou reemigrace.“¹² Tyto pozapomenuté dobové ohlasy přímo burcují k novému kritickému zpracování dané materie.

Při řešení diplomového úkolu,¹³ jehož cílem je deskripce právních dějin reemigrace a poskytnutí opožděného komentáře k dosud platnému, byt' dekonstitucionalizovanému, ústavnímu zákonu o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti, jsem si mimo jiné stanovil dílčí badatelskou otázku: Můžžeme za nezdar reemigrace krajanů – živnostníků, zejména zemědělců z jihovýchodní Evropy, kteří po válce projevíli ochotu podílet se na znovuosídlení českého pohraničí, hledat vliv Komunistické strany Československa (dále jen „KSČ“)? Tuto hypotézu jsem se pokusil verifikovat archivním bádáním, jehož výsledky shrnuje následující článek.

Ideová východiska poválečné reemigrace

Obnova republiky byla spojena s úsilím o výstavbu národního státu Čechů a Slováků.¹⁴ Mnohé z poválečného vývoje předjímal v exilu Edvard Beneš: „Bude [...] nutno sáh-nout ke stěhování menšinového obyvatelstva.“ Pripouštěl již tehdy, že to budou operace bolestné, při nichž bude mnoho nespravedlností menších a snad i větších. Ve svém návrhu poválečného řešení menšinové problematiky konstatoval, že po válce „bude třeba“ provádět přemístění obyvatelstva v daleko větší míře nežli po 1. světové válce. Volal však po co možná nejlidštější a organizované formě takovýchto transferů. V témže návrhu pak zcela jasně předjímal budoucí reemigraci,¹⁵ jakkoli tento pojem sám nepoužil: „Bude třeba umožnit i později stěhování z jednoho státu do druhého, aby národnostní menšiny, nebudou-li chtít žít ve státu sobě cizím, mohly postupně se sloučit s vlastním svým národem ve státech sousedních a definitivně svůj dřívější stát opustit.“¹⁶ Zaujetím stanoviska, že než se začne v budoucnu diskutovat o právech menšin, měla by se vymezit práva většiny a také povinnosti menšin, opustil Beneš liberálně-demokratický étos meziválečného Československa.

Hranice ústavněprávní kontinuity svou modifikací státní idey daleko překračoval i Košický vládní program, který si navíc komunističtí politici od počátku vykládali po svém a viděli v něm, jakož i v realizaci reemigrace, pomyslnou metlu na potírání reakce cestou posílení plebejského charakteru osvobozeného státu: „plníme [reemigraci, pozn. autora] len Košický vládný program, ktorým máme vybudovať Československú republiku ako národný štát Čechov a Slovákov,“ hřimal na půdě Prozatímního Národního shromáždění poslanec za Komunistickou stranu Slovenska (dále jen „KSS“) a sliboval, že jeho partaj zúčtuje „vlastne s tými silami a konšteláciou, ktoré náš národný, politický i sociálny život v minulosti brzdili. Politika našej vlády [...] dáva [...] našim rodákom zo zahraničia

¹² Krise v reemigraci trvá. *Národní osvobození*, 20. srpna 1946.

¹³ Vedoucím diplomové práce je JUDr. et PhDr. René Petráš, Ph.D.

¹⁴ KAPLAN, K. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 35.

¹⁵ Zde jasně vyniká, že jak odsun, tak i reemigrace jsou podmožinou transferů krajanů do vlasti, přičemž kritérium jejich rozlišení spočívá v dobrovolnosti.

¹⁶ BENEŠ, E. *Demokracie dnes a zítra*. 5. vydání. Praha: Čin, 1947, s. 205–210.

možnost, aby sa v oslobodenej vlasti mohli sociálne zabezpečiť tým, že proste zmizli tuná predpoklady a ťažkosti, ktoré predtým ich vyhánali do cudziny.¹⁷

Jakkoli k reemigraci vedla zejména potřeba pracovních sil,¹⁸ ministr Masaryk neopomínal v kontrastu k této pragmatické motivaci zdůraznit až transcendentní aspekt odčítávání Bílé hory: „Jest dojemný tento silný hlas domova, který u krajanů mnohde ani po staletích neutuchá, jak tomu příklad dávají potomci pobělohorských exulantů.“¹⁹ Poslanec Čech oproti němu kladl důraz na morální dluh vůči těm, které k emigraci do ciziny přiměly problémy ekonomické, avšak ani on se přitom neubráníl patosu: „Ked' si premietame pred nami dlhšiu minulosť a vidíme vtedajšiu značnú emigráciu Slovákov a Čechov do cudziny, aby hľadali trochu lepšiu existenciu a skyvu chleba, a porovnáme to so situáciou, ktorá je teraz taká, že môžeme nielen zaistiť sociálne a existenčné postavenie Slovákov a Čechov žijúcich v republike, ale že môžeme robiť opatrenia a organizovať nábor, aby sa naši krajanovia vrátili späť do vlasti a aby sme ich pritom sociálne zaistili a zabezpečili, musíme priznať, že sme urobili krok vopred.“²⁰ Inu, takto hovořil politik, jehož „rodná strana“ jen o dva roky později vyvolala novou vlnu emigrace politické...²¹

Právní rámec reemigrační akce

Reemigrace byla připravována již od druhé poloviny roku 1945, kdy se představitelé státu vyslovili pro návrat všech Čechů a Slováků žijících v cizině,²² „právo na návrat a usazení se na území Československa těch osob, které v minulosti z Československa nebo z území právních předchůdců Československa emigrovaly a byly české nebo slovenské národnosti“ pak deklaroval dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.²³ Dalším mezníkem v přesídlovací akci bylo usnesení vlády ze dne 31. července 1945, v němž byl dán všem, kteří měli v úmyslu navrátit se do republiky, „závazný slib“, že (1) repatriantům bude zachováno sociální pojištění, (2) výlohy spojené s repatriací budou uhrazeny státem, (3) vláda se pokusí uzavřít mezinárodní smlouvy o majetkoprávních otázkách repatriace, (4) repatriantům bude při usazení poskytnuta pomoc, (5) ve výrobním procesu budou

¹⁷ Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé. Stenoprotokol 47. schůze, 11. dubna 1946.

¹⁸ Dvouletý hospodářský plán 1947–1948 považoval reemigraci zahraničních Čechů a Slováků za součást „národní mobilizace pracovních sil“. Srov. *První československý plán: Předpoklady a úkoly zákona o dvouletém hospodářském plánu*. Praha: Orbis, 1946, s. 84, 87, 117–118.

¹⁹ MASARYK, J. *Ani opona, ani most*. 2. vydání. Praha: Vladimír Žikeš, 1947, s. 42–43.

²⁰ Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé. Stenoprotokol 47. schůze. 11. dubna 1946.

²¹ To, že reemigraci střídá nová vlna emigrace, reflektuje článek otištěný na jaře 1946 v Národním osvobození: „Zatímco se republika snaží dopravit domů do vlasti poslední Čechy a Slováky z ciziny, nastává nám pomalu jiný, neméně ožehavý problém. Je totiž starost s těmi našimi občany, kteří chtějí – do ciziny. Pohnutkou jejich odchodu je nepochopitelný strach před novotami v sociální struktuře republiky. Opakuje se, co již jednou prožívali naši dědečkové, jenže tehdy to bylo vystěhovalectví odůvodněné hospodářskou situací.“ Na černo z vlasti. *Národní osvobození*, 21. dubna 1946.

²² NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karta 583, Zpráva pro Sociální revue za měsíc srpen 1946.

²³ Pavlíček, V. a kol. *Ústavní právo a státověda. II. díl, Ústavní právo České republiky*. Praha: Leges, 2011, s. 178.

repatrianti postaveni naroveň domácím zaměstnancům.^{24,25} Dne 12. dubna 1946 se Prozatímní Národní shromáždění usneslo na ústavním zákoně o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti.²⁶ Poslanec Machát (Československá sociální demokracie, dále jen „ČSSD“) v rozpravě podtrhl, že „zásluhou prezidenta Beneše“ se uskutečňuje dílo historického významu: „Česká a slovenská zem bude opravdu česká a slovenská, nikoli pouze svým názvem.“ Apeloval též na správní praxi státního aparátu: „Naše úřady, a především naši byrokraté měli by si to uvědomit a v žádostech našich zahraničních krajanů neměli by vidět pouhý úřední akt, nýbrž živého člověka – krajana.“ Ve stejný den byl přijat též vládní návrh zákona o přiznávání hospodářských a právních úlev krajanům vracejícím se do vlasti.²⁷

Spolu s výzvou k „návratu krajanů do vlasti“ byla deklarována snaha koordinovat jejich reemigraci s odsunem Němců a využít reemigranty jako personální substrát pro znovuosídlení pohraničí: „Při hledání schopných lidí možno se však obrátit k reservoiru lidí, kteří se již jako kolonisté v cizím prostředí národnostně i hospodářsky dobře osvědčili. Reservoirem tím jsou naše menšiny a kolonie v zahraničí.“^{28,29} Přesídlování etnických Čechů a Slováků ze států jihovýchodní Evropy se však oproti odsunu opozdilo.³⁰ Vzhledem k nutnosti „nenechat půdu ladem“ pak byly zemědělské usedlosti ve spěchu osídleny Čechy z vnitrozemí.³¹ Na počátku roku 1946 byla vláda v tomto ohledu interpelována skupinou poslanců, kteří se zajímali o přípravu reemigrace, tlumočili některé základní požadavky krajaňských komunit a dotázali se vlády, zda „osídlovací úřady pamatovaly ve svém plánu na souvislé osídlení Čechů a Slováků ze zahraničí, zejména z Vojvodiny, Slavonie a Volyně, a to na půdách, jaké jim umožní zachovati způsob jejich hospodaření.“³² Premiér Fierlinger jim odpověděl až 15. dubna, tj. až několik dní po přijetí reemigračních zákonů,

²⁴ NOSKOVÁ, H. – VÁCHOVÁ, J. *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*. Praha: AV ČR. Ústav pro soudobé dějiny, 2000, s. 37.

²⁵ Repatriaci zde byla zjevně míněna reemigrace – jedná se o terminologickou nepřesnost usnesení; repatriantem totiž byla oproti reemigrantovi osoba národnosti české nebo slovenské (výjimečně jiné), která měla před 29. zářím 1938 trvale bydlitě na území ČSR, teprve po tomto datu se usadila v cizině a po válce se hodlala trvale přesídlit do ČSR.

²⁶ Ústavní zákon č. 74/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti.

²⁷ Zákon č. 75/1946 Sb., o přiznávání hospodářských a právních úlev krajanům vracejícím se do vlasti, zejména z Maďarska.

²⁸ *Svobodné slovo*, 27. června 1945.

²⁹ V denním tisku byl již 29. května 1945 pod titulkem „Do pohraničí nejlepší Češi“ líčen zájem o návrat projevující se mezi Čechy na Ukrajině, v Rumunsku a v Bulharsku, „který je nám proto zvláště vítaný, jelikož se tu jedná o zdatné zemědělské lidi“. Do pohraničí nejlepší Češi. *Práce, český deník v českých rukou*, 29. května 1945.

³⁰ Jakkoli ve své práci kladu zvláštní důraz na jinak opomíjenou reemigraci z Balkánu, krajané se vraceli po desetitisících nejen z východní, ale i ze západní Evropy, ve skromnějším počtu pak i ze zámoří: Z Bulharska ke konci roku 1949 reemigrovalo 963 osob, z Francie 12 915 osob, z Jugoslávie 5 197 osob, z Maďarska 65 334 osob, z Německa 4 059 osob, z Polska 10 341 osob, z Rakouska 11 117 osob, z Rumunska 21 001 osob, ze SSSR 42 580 osob, z jihoamerických států 1 166 osob, z ostatních států pak 16 423 osob. NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 538, Konečná zpráva o provedení hromadné reemigrace Čechů a Slováků z ciziny.

³¹ „Zatím nebylo možno brát zřetel na zahraniční krajané, neboť nutnost vyžadovala okamžité osídlení pohraničí, aby zemědělská produkce neutkvěla na mrtvém bodě.“ NA Praha, fond MPSP-R, karton 583, Zápis meziministerské porady o reemigraci z Jugoslávie, konané dne 5. března 1946.

³² Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé. Tisk č. 131.

takto: „Při nutném okamžitém osídlení, zejména zemědělském, nebylo ani možné a také ani účelné, aby osídlení Čechů a Slováků ze zahraničí dalo se souvisle, a to na půdách, jaké jim umožní zachovati způsob jejich dosavadního hospodaření. Veliká část konfiskované zemědělské půdy musela totiž býti pro nutnost neprodleného obdělání zemědělské půdy a zajištění sklizně ihned osídlena uchazeči z vnitrozemí, a to ještě dříve, než byla a bude umožněna organisovaná reemigrace valné části našich zahraničních krajanů.“ Zde jasně vidíme, že původně proklamované sladění vysídlování Němců z ČSR s reemigrací zahraničních Čechů se ukázalo být pouze zbožným přáním. Předseda vlády dále zdůraznil, že „není žádoucí, aby osídlení zemědělské bylo provedeno mosaikově, tj. tak, aby vznikly ucelené a uzavřené enklávy reemigrantů, které by se neprolnuly a nesplynuly s ostatním domácím slovenským živlem, neboť tím by byl do určité míry mařen vlastní konečný účel řádného osídlení, tj. odstranění rozdílu mezi vnitrozemím a tzv. pohraničím a tím i nezbytná jednodušnost celého našeho státního území a jeho obyvatelstva.“^{33,34} Tato odpověď mimo jiné předznamenává pozdější napětí mezi slovenskými a centrálními orgány, neboť zmíněné „prolnutí a splynutí“ se očekávalo bez rozdílu i od slovenských reemigrantů, kteří byli usazováni v českých zemích. Od těchto, kteří se ani po generacích v cizině neodrodili, se pak po jejich přesídlení do „vlasti“ paradoxně očekávalo odnárodnění!³⁵ Potenciál českých a slovenských selských rodů po generace usedlých v jihovýchodní Evropě – po válce ochotných přesídlit do Československa – nebyl při osídlování zemědělské půdy v pohraničí plně využit.

Skutečnost, že z balkánských států reemigrovali do ČSR takřka výlučně nemajetní krajané, je tradičně vykládána jako důsledek nesjednání majetkoprávních konvencí s Jugoslávií a Rumunskem.³⁶ Mezinárodní smlouvy ve věci reemigrace, obsahující především „technická“ ustanovení o provádění transferů, byly totiž, slovy JUDr. Milady Horákové, sjednávány jako rámcové bilaterální smlouvy, tak aby těmito protokoly byl položen základ k dalším a vlastním jednáním o majetkoprávních otázkách a o formě konvencí, které se těmito majetkoprávními převody budou zabývat.^{37,38} Ke sjednání těchto konvencí, kterými by se jugoslávská a rumunská vláda zavázala za reemigranty opuštěný majetek vyplatit československému státu náhradu, však nikdy nedošlo.^{39,40} Přestože by byli majetní kra-

³³ Prozatímní Národní shromáždění republiky Československé. Tisk č. 401.

³⁴ Těž poslanec PhDr. Bohdan Chudoba (Československá strana lidová, dále jen „ČSL“) se dotázal v podobném duchu Ministerstva zemědělství, „proč nebyl dodržen slib prezidenta republiky, daný v Košicích, že volnější Čechové budou usídleni souvisle na Žatecku.“ Dostalo se mu odpovědi, že „[ú]myslně nechceme mít všechny volyňské Čechy pohromadě“. Stíny reemigrace našich krajanů ze zahraničí. *Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové*, 13. listopadu 1946.

³⁵ K tomu např. NA Praha, fond MPSP-R, karta 659, Opis „Osídlenie slovenských reemigrantov z Rumunska“.

³⁶ VACULÍK, J. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 21.

³⁷ Ústavodárné Národní shromáždění republiky Československé. Stenoprotokol 21. schůze, 21. listopadu 1946.

³⁸ Koncept konvence, se kterým československá diplomacie vstoupila do jednání s Rumunskem, se dochoval ve fondech Ministerstva sociální péče. NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karta 439, Konvence o provedení Protokolu o transferu osob české a slovenské národnosti z Rumunska do Československa.

³⁹ KAPLAN, K. *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Karolinum, 2004, s. 235–239.

⁴⁰ Po pádu monarchie v Rumunsku se tamní nová „lidově demokratická“ vláda necítila být vázána ustanoveními protokolu sjednaného s ČSR „reakčním“ ministrem zahraničí Tatarescu. NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karta 539, strojopis Rumunsko.

jané – zemědělci ochotni přesídlit do ČSR ihned i bez náhrady,⁴¹ za předpokladu přidělu odpovídající zemědělské usedlosti v pohraničí, první vláda Klementa Gottwalda již měla s reemigranty jiné plány a Ministerstvo zemědělství možnost přidělování půdy zdarma těm reemigrantům, kteří v cizině zanechali své zemědělské usedlosti, kategoricky odmítlo.⁴²

Balkánská reemigrace nemajetných

Usnesení vlády z 10. ledna 1947 stanovilo povinnost informovat reemigranty o tom, že v republice je potřeba především dělníků a oni proto nemohou počítat s přidělem zemědělských usedlostí ani živností. Přesto Československá přesídlovací komise (dále jen „ČSPK“) v Rumunsku do přihlášek k reemigraci poznamenávala krajanům výměru žádané půdy v ČSR a živila v nich tím plané naděje.⁴³ Krajané byli prostě při soupisu ponecháni v domněnku, že v ČSR dostanou minimálně tolik polností, kolik v Rumunsku zanechají. Komisi byly nadto distribuovány propagandistické letáky se sugestivními otázkami:

- „Chcete pracovat na svojom a pro seba?“
- „Chcete obsadiť polia a majetky, ktoré sú pre Vás pripravené?“
- „Chcete sa stát' občanmi víťazného Československého štátu?“

Nebylo proto divu, že byli agitátoři ČSPK v Rumunsku krajanů při soupisu zájemců o reemigraci nezřídká vítání „jako osvoboditelé“. Zpráva Františka Štědronského udává příklad, kdy v Banátu vyjela členům komise v ústretu skupina vesničanů na koních. Čím větší bylo počáteční nadšení krajanů, tím větší bylo i jejich pozdější zklamání a deziluze.⁴⁴

Teprve ve sběrném táboře bezprostředně před odjezdem transportu byl krajanovi přihlášenému k reemigraci předložen k podpisu revers, jímž tento prohlásil, že v Rumunsku nemá žádný nemovitý majetek ani jiný majetek, jehož likvidace by podléhala zvláštní konvenci podle čl. 6 československo-rumunského protokolu.⁴⁵ Podpis tohoto prohlášení byl vyžadován od všech krajanů, zvláště těch, v jejichž přihláškách k reemigraci předtím úředníci ČSPK výměru půdy poznamenali (sic!). Krajan v reversu dále svým podpisem stvrdil, že se dobrovolně přihlásil k přesídlení do ČSR „na práci v námezdním poměru“ a že v Československu dobrovolně nastoupí práci v oboru, který mu bude podle schopností určený. Součástí reversu bylo i toto prohlášení: „Som si teda vedomý toho, že nemám právneho nároku na pridelenie živnosti (obchodu), domku s bársakou výmerou pôdy, alebo

⁴¹ *Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové*, 6. srpna 1946.

⁴² NA Praha, fond MPSP-R, karton 583, Zápis meziministerské porady o reemigraci z Jugoslávie.

⁴³ Článek 2 československo-rumunského protokolu opravňoval „československé orgány, ustanovené k přípravě a provádění transferu obyvatelstva, aby ve společné dohodě a za podpory kompetentních rumunských úřadů vstupovali do přímého styku s potenciálními přestěhovalci, vydávali veřejné vyhlášky a prováděli soupis těch, kteří chtěli dobrovolně přesídlit do Československa“. Podle článku 14 téhož protokolu byl do města Oradea Mare Československým vyslanectvím v Bukurešti detašován coby delegát vyšší úředník a s ním i potřebný personál za účelem zřízení úřadu. Jeho úkolem byla „koordinace všech opatření, pokud se týkají aplikace a provedení tohoto protokolu s hlediska československého“.

⁴⁴ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 660, Zpráva o situaci Čechů a Slováků v Rumunsku a o provedení přesídlovací akce, s. 38.

⁴⁵ Článek 2 československo-rumunského protokolu stanovil následující: „Královská vláda rumunská souhlasí, aby zvláštní konvencí se upravila otázka živého i mrtvého inventáře, skvostů, [...] uměleckých a vědeckých sbírek, rumunské měny (bankovních nebo kovových peněz), devis, cenných papírů, státních papírů, akcií, obligací, deposit, zaplacených pojišťovacích příspěvků, pojistných prémie, pensí, rent, úspor, později splatných pohledávek a jiných právních a vlastnických nároků přestěhovalců, konvencí, která bude integrální součástí tohoto protokolu.“

zemedelskej usadlosti a preto prehlasujem, že po príchode do Československa nebudem sa týchto vecí dožadovať.“⁴⁶ Slovensky psaný revers, z jazykového hľadiska pozoruhodný množstvom čechismů, byl předkládán i reemigrantům české národnosti. Rozčarování dosvědčuje např. zpráva Okresní správní komise v Rýmařově adresovaná Československému ústavu zahraničnímu ze dne 11. června 1946: „Všechny rodiny v našem okrese [...] jsou usazovány na samostatné zemědělské usedlosti. Rozhodně odmítají pracovati jako deputátníci neb lesní dělníci. Kladou si v tomto směru úžasné a nespílitelné požadavky. Jinak jsou ale pracovití a velmi poctiví. Zdá se, že ti, kdož je v transportech vedou a nám předávají, jsou lidé velmi nespolehliví, kteří jen slibují nemožné věci, aby pak z nádraží obratem ujeli.“⁴⁷ Českoslovenští úředníci vedení nekomunistou Ivanem Bujnou se tehdy v zájmu splnění svého služebního úkolu – přesídlení co možná největšího počtu osob – nezdřáhali důvěřivé krajanů obelhat.⁴⁸

Politika KSČ ve vztahu k reemigraci

Oddělení pro vědeckou politiku České strany národně socialistické (dále jen „ČSNS“) ve svém přehledu vnitřní politiky od 10. do 23. ledna 1948 našlo KSČ z toho, že jí ovládané úřady brzdí reemigraci těch krajanů, „mezi nimiž by KSČ marně hledala své voliče“. Komunisty ovládaná ministerstva údajně sabotovala reemigraci majetnějších krajanů, zemědělců a živnostníků: „A tak – ačkoli celý národ byl svědkem toho, jak půda v pohraničí byla od osvobození dílem z nutnosti, dílem ze stranické předpojatosti svěřována osídlencům, kteří ji nakonec nechali neobdělánu – nyní příslušné úřady ke škodě věci jen ze stranických důvodů váhají svěřit půdu ladem ležící schopným rukám rolníků z Jugoslávie jen proto, že by tím nekomunistickým stranám přibýlo několik desítek tisíc hlasů.“ Obdobně týdeník Dnešek zastával názor, že pro přesídence je v pohraničí půdy dost,⁴⁹ a vyjadřoval podiv nad tím, že úřední místa již před rokem (tj. počátkem roku 1947) byla prohlásila, že republika potřebuje toliko síly námezdné.⁵⁰ Výše nastiněná tvrzení jsem přijal jako hypotézu, a tu následně ověřoval studiem archivního fondu Ministerstva práce a sociální péče – repatriace.

Interní stranické dokumenty skutečně rozlišovaly reemigranty podle třídního klíče – konstatovaly, že „nemajetní robotníci“ z řad Čechů a Slováků v Rumunsku, jakkoli politicky indiferentní, by při výhodných pracovních a sociálních podmínkách mohli znamenat „plus pro stranu“. Oproti tomu rumunští Slováci prý byli indoktrinováni propagandou Slovenského státu natolik, že by příchod bohatších Slováků z Rumunska posílil „slovenskou reakci“. Stranické orgány taktó dospěly ke konkluzi, že rumunská reemigrace nepředstavuje *en bloc* přínos pro stranu a je proto třeba k potenciálním reemigrantům z Rumunska

⁴⁶ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 640, Prehlásenie (reverz).

⁴⁷ NA Praha, fond ČÚZ II 1945-1968, karton 51, Okresní správní komise v Rýmařově ve věci reemigrace z Rumunska.

⁴⁸ „Často se ovšem vraceli naši krajané s mylnými představami o možnostech svého uplatnění. Zde byla vina hlavně na straně našich reemigračních styčných důstojníků.“ KREYSA, M. Všestrannou pomoc krajanům – reemigrantům. *Rudé právo: ústřední orgán Komunistické strany Československa*, 9. listopadu 1946.

⁴⁹ „My, kteří jsme takřka nikdy nevidali úhory ve své zemi, podívovali jsme se ještě i letos, proč kusy půdy nebyly obdělány“, burcoval své čtenáře týdeník.

⁵⁰ *Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 až 1948. Díl III*. Brno: Melantrich, 1991, s. 554–555.

přistoupit selektivně.⁵¹ V opozici k tomu vyvstal ve vnitrostranické diskusi názor, že je naopak vhodnější krajanskou otázku řešit plošně, aby nemělo Československo v Rumunsku pověst, že „má v zahraničí reakcionářské menšiny“. Takový pohled na věc nadnesl F. Štědronský (KSC), pozdější předseda, toho času zástupce předsedy, ČSPK v Rumunsku.⁵² Tento byl spolu s Františkem Neužilem (KSC), expertem ministerstva informací u ČSPK, nejpozději v létě 1947 pověřen zvláštním stranickým úkolem, a to „všemi prostředky propagační a informační práce působit na reemigranty, aby v příštích volbách volili KSC“. Oba vlivní komunisté v řadách ČSPK narazili na realitu českých a slovenských komunit v Rumunsku a brzy poznali, že (1) vroucí náboženský cit krajanů byl jitřen a pobuřován tvrzením, že se v ČSR „zavírají kostely a nikdo se nesmí modlit“, (2) slovenští učitelé a duchovní ponechání u slovenských krajanů z dob Slovenského státu působili nepříznivě na smýšlení krajanů o ČSR, (3) národní sebevědomí slovenských krajanů bylo drážděno pomluvou, že se v ČSR „musí mluvit už jen česky“, neboť slovenská řeč prý byla zakázána.⁵³ Linie strany ve vztahu k přesídlení Čechů a Slováků z Rumunska byla rok před únorem vytyčena takto: „Malo by sa pracovať hlavne na vysťahovaní tzv. nemajetných, i. e. baníkov a robotníkov. [...] (cenné pracovne sily, politicky plus pre stranu). Čo sa tyče reemigrácie ostatných, nebolo by v prospech strany forsírovať reemigráciu týchto ľudí a je možné, že by ich remigračná snaha časom usnula.“⁵⁴ Struktury KSC nepřekvapily, když i zde nadřadily partikulární stranické cíle nad zájmy státní: „Přesídlen byl většinou vesnický proletariát, z kterého vhodným školením vyrostou kádry komunistů“, neopomněl na sklonku reemigrace z Rumunska zdůraznit své zásluhy F. Štědronský.⁵⁵

Prohlášení, že republika nepotřebuje žádné reemigranty-sedláky označil 15. ledna 1948 jako cynické publicista dr. Josef Folprecht, přičemž se odvolal na informace Národního pozemkového fondu, podle nichž bylo na počátku roku 1948 stále neosídleno 4 300 usedlostí o celkové výměře asi 40 000 hektarů. Nadto upozornil, že v podhorském a horském pohraničí byla doposud založena pastvinářská družstva o celkové výměře 136 000 hektarů,^{56,57} aniž by se úřady předtím byť jen pokusily o řádné osídlení této půdy „lesními sedláky“, ačkoli rumunští Češi by zde dle něj byli ideálními osídlenci. I této půdy se mohlo využít pro „krajany z hor“ – reemigranty z Rumunska, kteří byli zvyklí přivydělávat si „za těžkých podmínek rolnických“ dřevařstvím. Na místě tedy nebyla otázka zda máme

⁵¹ NA Praha, archiv KSC, fond Osídlovací komise při ÚV KSC 1945-1950, signatura 371, K otázce přesídlení Čechů a Slováků z Rumunska do ČSR.

⁵² NA Praha, archiv KSC, fond Osídlovací komise při ÚV KSC 1945-1950, signatura 371, Dopis Františka Štědronského poslanci Steinerovi ze dne 26. května 1948.

⁵³ NA Praha, archiv KSC, fond Osídlovací komise při ÚV KSC 1945-1950, signatura 371, Důvěrná zpráva o činnosti experta ministerstva informací Františka Neužila u ČSPK v Oradea ze dne 31. prosince 1947.

⁵⁴ NA Praha, archiv KSC, fond Osídlovací komise při ÚV KSC 1945-1950, signatura 371, K otázce přesídlení Čechů a Slováků z Rumunska do ČSR.

⁵⁵ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 660, Zpráva o situaci Čechů a Slováků v Rumunsku a o provedení přesídlovací akce, s. 51.

⁵⁶ FOLPRECHT, J. Jak plníme úkol reemigrační. *Dnešek: nezávislý týdeník*, 1948, roč. 2, č. 41, s. 645.

⁵⁷ Na otázku, proč jsou při nedostatku půdy pro reemigranty zřizována pastvinářská družstva, nedal zástupce ministerstva zemědělství Ing. J. Kofátko odpověď ani Zahraničnímu výboru Ústavodárného Národního shromáždění, který si ho v listopadu 1946 pozval na svou schůzi. Poslanec František Štambachr (ČSL) tehdy doporučil přehodnotit zakládání pastvinářských družstev a pozastavil se též nad zřizováním velkých státních statků na jižní Moravě, a to na půdě, která mohla být přidělena osídlencům. Stíny reemigrace našich krajanů ze zahraničí. *Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové*, 13. listopadu 1946.

pro krajany půdu, nýbrž zda chceme mít pro krajany půdu... I s tímto se snažil Folprecht vypořádat: „Mnohdy se reemigrace jeví tak, jako by se někdo bál, že tito naši lidé, dlouho od nás nuceně odloučení, se nehodí už do našeho myšlení a že nezapadnou řádně do našeho života.“⁵⁸ Z hlediska politiky KSČ skutečně nemohly být tradice ctící selské rody se silným vztahem k půdě žádoucím substrátem pro kolonizaci usedlostí v československém pohraničí, oné „laboratoři sociálního inženýrství“.⁵⁹ Ostatně již na podzim roku 1946 se v názorovém sloupku „Co s reemigrací?“ nezdráhal Josef Němeček reemigrační akci označit za „nejbolestivější věc našeho dneška, věc zahanbující, kde vyniká osvědčené české organizační nadání totální sabotáže.“ V kontrastu s rétorikou vládních představitelů referoval J. Němeček o reemigrantech jako o „bludných postavách našeho pohraničí, lidech na okraji občanských práv, osídlencích na paběrkách“.^{60,61}

Ostatně J. Němeček nebyl sám, kdo kritizoval proces vnitřního osídlování: V srpnu 1947 vyjádřil Václav Chalupník na stránkách týdeníku *Dnešek* podezření, že způsob, jakým bylo provedeno rozdělení půdy v pohraničí, „sledoval určitý cíl, k němuž se však nikdo nechtěl hlásit“. Z této tendence dovozoval záměr připravit držbu půdy tak, aby jejím jedině možným pozdějším výsledkem mohla být kolektivizace. Upozorňoval na rovnostářské a nevelké výměry usedlostí v pohraničí, „s hlediska zdravého hospodářství“ velmi pochybné, avšak vhodné pro následné združstevnění. Své tvrzení, že „[k]dyby tu u některých činitelů byl opravdový úmysl soukromé vlastnictví zachovat, nemohlo by se takhle postupovat“, opřel o další tezi: Usedlosti prý nezřídka končily v rukou lehkomyšlných kolonistů, a nikoli řádných hospodářů s kladným vztahem k půdě. O tom, zda se jedná o nedbalost či úmysl, přitom Chalupník nezapochoyboval.⁶²

Minimálně ČSNS tuto diskusi prokazatelně reflektovala a tak nepřekvapí,⁶³ že vláda 21. ledna 1948 přijala usnesení, kterým Ministerstvu sociální péče a Ministerstvu zemědělství uložila, aby tyto ústřední orgány svolaly „poradu ke zjištění, kolik půdy vykoupené podle zákona o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě lze vyhradit reemigrantům – zemědělcům z různých států střední a jihovýchodní Evropy“.^{64,65} Minister-

⁵⁸ FOLPRECHT, *op. cit.*, s. 645.

⁵⁹ Viz odpor k reemigrantům – živnostníkům na stránkách Rudého práva z podzimu 1946: „Bylo by škoda nezapojovat do našeho hospodářského života krajany, kteří si v celém světě vydobyli svou zdatností jako samostatní drobní podnikatelé nejlepšího jména, ale naše nové hospodářství nemůže do sebe vstřebat všechny tyto samostatné živnostenské závody tradičního stylu. Nebude také možno, aby naši krajané – živnostníci prosazovali zásadu, že jejich nová existence má být zajištěna i na úkor [...] osvědčených národních správců. KREYSA, *op. cit.*

⁶⁰ NĚMEČEK, J. Co s reemigrací? *Svobodné noviny: list Sdružení kulturních organizací*, 25. října 1946.

⁶¹ Na to, že se s reemigranty místy jedná jako s přivandrovalci a „poločechy“ upozorňoval také sociálnědemokratický tisk. LINHART, J. Volání zklamaných. *Právo lidu: časopis hájící zájmy dělníků, maloživnostníků a rolníků*, 26. října 1946.

⁶² CHALUPNÍK, V. Poznámky k diskusi o zemědělství. *Dnešek: nezávislý týdeník*, 1947, roč. 2, č. 20–21, s. 312.

⁶³ Viz již citovaný přehled vnitřní politiky od 10. do 23. ledna 1948. *Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945 až 1948. Díl III*, s. 554–555.

⁶⁴ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 439, Vládní usnesení ze dne 21. ledna 1948.

⁶⁵ Také „[č]lenové zemědělského výboru sněmovny správně prohlédli komunistické záměry a podle toho jednali i mluvili na výboru i na schůzích. Upozornili venkov, že zemědělci rozhodnou zápas o soukromé vlastnictví v dosud dovoleném rozsahu, a venkov jim začal k velké zlosti komunistů rozumět.“ FEIERA-BEND, L. K. *Soumrak československé demokracie. Díl II*. Purley: Rozmluvy, 1988, s. 406–407.

stvo sociální péče se za účelem splnění vládního usnesení chystalo zodpovědět otázky (1) kolik reemigrantů – zemědělců lze očekávat podle připravovaných reemigračních úmluv a kolik by jich nemohlo být uspokojeno z jiných zdrojů půdy, zejména z půdy konfiskované nebo získané revisí první pozemkové reformy, (2) jaká výměra půdy bude vykoupena podle zákona o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě a kolik by z této půdy zbylo pro reemigranty.^{66,67} Tento slibný vývoj však zhatilo rozhodující mocenské střetnutí; po únorovém puči se „obrozená“ vláda Národní fronty vrátila ke své původní linii, a sice, že Československo má zájem jen na reemigraci lesních dělníků a osob námezdně pracujících. V obdobném duchu byli také krajané informováni, „že malé výměry půdy a obytné domky, které případně budou dány pracujícím v lesích, budou jim poskytnuty nikoliv do vlastnictví, nýbrž jen k užívání.“⁶⁸ O tom, jakým způsobem byla tvořena reemigrační politika československé vlády, mnohé vypovídá událost z června 1949, kdy členové vlády, „zejména pak její předseda“,⁶⁹ odmítli přijmout některá usnesení ve věci reemigrace, jelikož vláda neměla pro své rozhodnutí dostatek „konkrétních podkladů o celé problematice“ – Úřad předsednictva vlády si obratem od Ministerstva práce a sociální péče vyžádal zprávu o přítomném stavu reemigrační akce spolu s „třídním rozbořením reemigrantů“.^{70,71}

Závěr

Na české a slovenské krajany v cizině, ochotné přesídlit do staré vlasti, bylo již v květnu 1945 nahlíženo jako na *reservoir* zdatných zemědělců, kteří se již v minulosti jako kolonisté národnostně i hospodářsky osvědčili a byli by proto ideálními osadníky pro nastoupení na místo Němců. Jejich potenciál nebyl nakonec při osidlování půdy v pohraničí plně využit.⁷² Tradičně bývá tato skutečnost interpretována jako důsledek nedbalosti, tj. přecenění osidlovacích kapacit poválečné republiky a opoždění reemigrační akce oproti odsunu

⁶⁶ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 439, Usídlování reemigrantů na půdě podle vládního usnesení ze dne 21. ledna 1948.

⁶⁷ Již dříve byly komunisty vedené resorty uskutečňující reemigraci kritizovány, že se při reemigraci neřídí tvrdými daty: „Jestliže zástupce ministerstva soc. péče prohlašuje, že ještě není známo, jaké pracovní síly přijdou z Volyňska, proč si nenechá pořídit aspoň přibližnou statistiku Svazu volyňských Čechů v Žatci? Na to odpověděl posl. Smrkovský [KSC – pozn. autor], že na takové debaty nemá vůbec času.“ Stíny reemigrace našich krajanů ze zahraničí. *Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové*, 13. listopadu 1946.

⁶⁸ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 439, Vládní usnesení ze dne 5. července 1948.

⁶⁹ 16. předsedou vlády ČSR byl mezi lety 1948 až 1953 Antonín Zápotocký.

⁷⁰ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 439, Dopis odeslaný z Úřadu předsednictva vlády soudruhu dr. Zdeňku Popelovi dne 10. června 1949.

⁷¹ Po zvolení Klementa Gottwalda hlavou státu zasilal reemigrační odbor Ministerstva práce a sociální péče zvláštní zprávy o činnosti určené adresně Kanceláři prezidenta republiky. NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 543.

⁷² Výjimku představují přesídlenci z Volyně, kteří si díky včasnému příchodu se Svobodovou armádou vymohli usídlení na zemědělské půdě. „Rada vlivných členů strany si ale uvědomovala jednak problémy, které příchod tak velké skupiny způsobí řadě osídlenců z vnitrozemí (většinou voličů KSČ), i politickou orientaci a sociální status volyňských sedláků, tedy skutečnost, že ‚málo z nich bude nás volit‘.“ SPURNÝ, M. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex, 2011, s. 104–105.

německého obyvatelstva,⁷³ přičemž zlý úmysl bývá nanejvýš nesměle naznačován.⁷⁴ Ve své práci jsem vznesl otázku, zda nelze na tehdejší zjevné upřednostnění bezzemků před zahraničními sedláky nahlížet jako na přípravu půdy pro pozdější kolektivizaci. Jakkoli nechci na základě provedené archivní sondy činit ukvapené závěry, studium pramenů rozlišování zahraničních krajanů podle třídního klíče a upřednostňování národních správců z vnitrozemí před reemigranty spolehlivě doložilo. Další studium stranických fondů by mohlo ještě přesvědčivěji potvrdit domněnku, že československá, komunisty vedená, ministerstva na sedlácích přihlášených k reemigraci nelákala ani tak jejich zemědělská dovednost a vztah k půdě, jako spíš finanční náhrada za majetek jimi zanechaný v cizině, který by titi v případě sjednání majetkoprávních konvencí vnesli do národního hospodářství. To dovozují z faktu, že československá vláda v jednání o těchto mezinárodních smlouvách neustala ani v nové mocenské konstelaci po únoru 1948, kdy už KSČ nic nebránilo přípravu reemigrace „reakcionářských krajanů“ bez dalšího ukončit.⁷⁵

Bratia Česi a Slováci!

CHCETE

sa navrátiť do svojej rodnej vlasti

DO ČESKOSLOVENSKA?

Chcete sa osadiť a žiť medzi svojimi bratmi?
 Chcete pracovať na svojom a pre seba?
 Chcete, aby vaše deti chodily do slovenských škôl?
 Chcete sa stať občanmi víťazného československého štátu?
 Chcete obsadiť poľia a majetky, ktoré sú pre vás pripravené?
 Chcete nájsť dobre platenú prácu v továrňach?

Ak chcete, prídte,

Československá
republika

vás čaká!

Prihláste sa u Československej presídľovacej komisie v Oradea alebo v jej oblastných úradovniach, ktoré sa postarajú o vaše presídlenie do Československej republiky!

Zdroj: NA Praha, fond MPSP-R, inv. č. 817, sign. 3111, karton 668, Presídlovací komise v Oradea, leták Bratia Česi a Slováci!

⁷³ Např. VACULÍK, J. *Začleňování reemigrantů do hospodářského života v letech 1945–1950*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2001, s. 17.

⁷⁴ Tamtéž, s. 23.

⁷⁵ NA Praha, fond MPSP-R 1938-1951, karton 439, Vládní usnesení ze dne 16. června 1948.

Nové prameny k dějinám meziválečné kodifikace občanského práva

Ondřej Horák

Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: onhorak@post.cz

ORCID: 0000-0003-3549-6539

DOI: 10.14712/2464689X.2023.31

I. Ke stavu poznání

Problematika vývoje soukromého práva a meziválečné rekodifikace patří k vyhledávaným tématům z důvodů vědeckých, legislativních i praktických. Atraktivita prvorepublikové éry a dobové právní vědy je u nás umocněna jak vývojem po roce 1948, který se postupně rozešel s evropskou právní a kulturní konvencí, tak návratem současného občanského zákoníku k česko-rakouské právní kultuře – jeho autoři se nechali inspirovat meziválečnými osnovami (1931 a 1936/37), jen mírně modifikujícími Všeobecný občanský zákoník (*ABGB*) z roku 1811 ve znění (válečných) novel.

Z právních historiků a civilistů, kteří se tématu věnovali, můžeme (v abecedním pořadí) uvést zejména Miloslava Doležala,¹ Jana Dvořáka a Davida Faladu,² Josefa Fialu,³ Tomáše

¹ DOLEŽAL, M. K unifikacním snahám v oblasti občanského práva 1918–1938. *Právník*, 1988, roč. 127, č. 10, s. 877–883. [online]. Dostupné na: <https://kramerius.lib.cas.cz/view/uuid:965f4023-4eb0-11e1-1232-001143e3f55c?page=uuid:965f4044-4eb0-11e1-1232-001143e3f55c>, a též. Kodifikační práce v Československé republice po roce 1918. In: MALÝ, K. a kol. *Kodifikace – mezníky právních dějin*. Praha: Univerzita Karlova, 1994, s. 86–94.

² DVOŘÁK, J. – FALADA, D. Snahy o unifikaci soukromého práva a právní civilistika v meziválečném období. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Československé právo a právní věda 1918–1938 a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 2. Praha: Karolinum, 2010, s. 719–740; FALADA, D. Snahy o modernizaci a unifikaci soukromého práva. In: VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Vývoj soukromého práva na území Českých zemí*. I. díl. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 308–327, a DVOŘÁK, J. – FALADA, D. Unifikace soukromého práva (1918–1938) v historickém kontextu. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin*. Sv. XIX. U-Ú. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, 63–73.

³ FIALA, J. Snahy o unifikaci občanského práva v letech 1918–1923. In: *Sborník příspěvků o vzniku Československa. (Ke kritice buržoazní republiky)*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1983, s. 60–62.

Gábriš,⁴ Ondřeje Horáka,⁵ Jana Kobera,⁶ Jana Kuklíka,⁷ Miriam Laclavíkovou,⁸ Štefana Lubyho,⁹ Pavla Saláka,¹⁰ Werner Schubert,¹¹ Helmuta Slapnicku,¹² Petru Skřejpkovou¹³

- ⁴ GÁBRIS, T. – ŠORL, R. Občianske právo na Slovensku a unifikácia právneho poriadku v období prvej Československej republiky (1918–1938). In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve Střední Evropě*. Sv. 2. Praha: Karolinum, 2010, s. 646–718; GÁBRIS, T. Snahy o revíziu ABGB v procese unifikácie československého práva v rokoch 1918–1938. In: BERÁNEK, P. – KNOLL, V. (eds.). *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011. Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia k 260. výročí narození Franze von Zeillera a dvěma stoletím všeobecného zákoníku občanského*. Plzeň: A. Čeněk, 2011, s. 84–99; týž. Revízia vecného a záväzkového práva v procese unifikácie československého občianskeho práva v rokoch 1918–1938. In: DVOŘÁK, J. – MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 105–129, a týž. Unifikace občanského práva hmotného (1918–1938). In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin*. Sv. XIX. U-Ú. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 52–63.
- ⁵ HORÁK, O. Rekodifikační pokus v první Československé republice. In: FRÝDEK, M. – TAUCHEN, J. (eds.). *Soukromé právo v proměnách věků. Sborník příspěvků z Letní školy*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 159–174, a týž. *Brněnská normativní civilistika (postavy – projekty – polemiky)*. Praha: Wolters Kluwer, 2019, s. 72–97.
- ⁶ KOBER, J. (ed.). *Osnova československého občanského zákoníku*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2021. [online]. Dostupné na: <https://www.ilaw.cas.cz/casopisy-a-knihy/knihy/a-e-knihy/osnova-ceskoslovenskeho-obcanskeho-zakoniku.html>.
- ⁷ KUKLÍK, J. – SKŘEJPKOVÁ, P. *Kořeny a inspirace velkých kodifikací. Příspěvek k aplikaci „Principů“ E. F. Smidaka*. Praha: Havlíček Brain Team, 2008, s. 167–176; KUKLÍK, J. Všeobecný zákoník občanský (ABGB) v československém právu 1918–1950. In: HRUŠÁKOVÁ, M. (ed.). *200 let ABGB. Od kodifikace k rekodifikaci českého občanského práva. Sborník z mezinárodní vědecké konference*. Praha: Leges, 2011, s. (96)98–112; KUKLÍK, J. Pokus o přijetí československého občanského zákoníku 1918–1948. In: DVOŘÁK, J. – MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 93–104.
- ⁸ FERANCOVÁ [LACLAVÍKOVÁ], M. Unifikačné a kodifikačné snahy v oblasti súkromného (občianskeho) práva v ČSR. *Acta Universitatis Tyrnaviensis, Iuridica*, 2002/2003, roč. 1, s. 162–181. Táž. Riešenie problému unifikácie a kodifikácie súkromnoprávných noriem v medzivojnovom Československu a Poľsku. In: SCHELLE, K. (ed.). *Vývoj právních kodifikací*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 187–219.
- ⁹ LUBY, Š. Unifikačné snahy v oblasti československého súkromného práva v rokoch 1918–1948. *Právní obzor*, 1967, roč. 50, č. 6, s. 571–586.
- ¹⁰ SALÁK, P. a kol. *Historie osnova občanského zákoníku z roku 1937*. Brno: Masarykova univerzita, 2017. [online]. Dostupné na: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/982>.
- ¹¹ SCHUBERT, W. Der tschechoslowakische Entwurf zu einem Bürgerlichen Gesetzbuch und das ABGB von 1937. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, roč. 112, č. 1, 1995, s. 271–315, a týž. Das ABGB in der Tschechoslowakei. I. Das ABGB und Entwürfe zur Neukodifikation. In: BERGER, E. (eds.). *Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Bn. III. Das ABGB außerhalb Österreichs*. Berlin: Duncker & Humblot, 2010, s. 227–260.
- ¹² SLAPNICKA, H. Die Beteiligung deutscher Professoren an den tschechoslowakischen Kodifikationsplänen (1919–1938). In: SVATOŠ, M. et al. (eds.). *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.* Praha: Karolinum, 2005, s. 253–259.
- ¹³ SKŘEJPKOVÁ, P. Pokusy o překonávání právního dualismu v meziválečném Československu (kodifikace občanského a obchodního práva). *Právo a podnikání*, 2002, roč. 11, č. 2, s. 2–6; táž. Unifikační pokusy v oblasti soukromého práva v letech 1918–1938. In: BERÁNEK, P. – KNOLL, V. (eds.). *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011. Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové zázemí. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia k 260. výročí narození Franze von Zeillera a dvěma stoletím všeobecného zákoníku občanského*. Plzeň: A. Čeněk, 2011, s. 213–223; táž. Bemühungen um die Vereinheitlichung und Modernisierung des Privatrechts in der Tschechoslowakischen Republik in der Zwischenkriegszeit mit Bezug auf das ABGB. In: DÖLMEYER, B. – MOHNHAUPT, H. (eds.). *200 Jahre ABGB (1811–2011). Die österreichische Kodifikation im internationalem Kontext*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, 2012,

a Roberta Šorla.^{14,15} Hlavní prameny k rekodifikaci občanského práva po roce 1918 jsou uloženy v Národním archivu ve fondech Ministerstvo spravedlnosti a Ministerstvo unifikací.¹⁶ Doplnující materiály však najdeme také v jiných archívech (např. ve Slovenskom národnom archíve ve fondu Povereníctvo spravodlivosti)¹⁷ a v desítkách dalších různých fondů, jak institucí zasilajících připomínky, tak osob podílejících se na rekodifikaci (paměti, korespondence).¹⁸ Přestože nebo zřejmě právě proto, že tématu již byla opakovaně věnována pozornost, část archiválií, zejména k pokračování rekodifikačních prací v éře 2. republiky a po roce 1945, zůstávala dosud nevyužita. Přitom šlo o mezeru, která byla autory pocíťována, mělo se však za to, že se materiály nedochovaly.¹⁹ Není dokonce známo ani české znění návrhu občanského zákoníku po parlamentním projednávání v letech 1937–1938. Změny, které vzešly z jednání společného parlamentního subkomitétu, ministerstvo spravedlnosti zpracovalo a po válce takto modifikovaný návrh vydalo (formou litografie) jako *Zákon o všeobecném právu soukromém (Občanský zákoník)* pro další odborné posouzení (návrh ve slovenském znění včetně připomínek výše uvedených slovenských komisí byl po souhlasu Ministerstva spravedlnosti zveřejněn Š. Lubym v *Právnom obzore* v letech 1947–1948 a v roce 1947 také samostatně).²⁰

Toto bílé místo se nyní podařilo částečně zaplnit „objevením“ dvou kartonů ve fondu *Ministerstvo spravedlnosti, Praha*, opomíjených zřejmě z důvodu, že jsou obsaženy v inventáři *Ministerstvo spravedlnosti 1919–1948 (dodatky)*.²¹ Jejich obsah je poměrně

s. 255–276, a táž. Učitelé německé právnické fakulty a jejich účast na unifikaci právního řádu v meziválečném období. In: KOBER, J. (ed.). *Republika právníků*. Praha: Academia, 2021, s. 215–238.

¹⁴ ŠORL, R. Manželské majetkové právo na Slovensku a ABGB v letech 1848–1949. In: SCHELLE, K. (ed.). *Vývoj právních kodifikací*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 165–186; týž. Vetvový majetek a unifikácia súkromného práva v prvej ČSR. *Právněhistorické studie*, 2007, roč. 39, zvláštní číslo (Současnost a perspektivy právní historie. Materiály z právněhistorického kolokvia ze dne 26. října 2005), s. 221–236.

¹⁵ Ke stavu bádání (jak k archivním a dobově publikovaným materiálům, tak i pozdější literatuře) viz SALÁK a kol., *op. cit.*, s. 11–17, podrobněji k novější literatuře viz KOBER, *Osnova československého občanského zákoníku*, s. 459–463.

¹⁶ Z fondu Ministerstva spravedlnosti se pracovalo s kart. č. 301–304, z fondu Ministerstva unifikací s kart. č. 49–50, 155–158 a 161.

¹⁷ K Subkomisii při přípravu slovenského textu Občianskeho zákonníka z roku 1946 srov. Slovenský národný archív, Bratislava, fond Povereníctvo spravodlivosti, i. č. 247, kart. č. 202. Inventář *Povereníctvo spravodlivosti (1922) 1945–1960*. [online]. Dostupný na: [https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_pomocky/Poverenictvo_spravodlivosti_\(1922\)_1945-1960-inventar.pdf](https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_pomocky/Poverenictvo_spravodlivosti_(1922)_1945-1960-inventar.pdf).

¹⁸ Zatímco Krémářovy paměti jsou již vydané (KRČMÁŘ, J. *Paměti. Díl I. (do roku 1918)*. Velek, L. – Velková, A. – Klečáček, M. (eds.). Praha–Pelhřimov: FF UK–Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2017; *Paměti. Díl II. Skoro státníkem. Díl III.* Čechurová, J. – Kuklík, J. (eds.). Praha–Pelhřimov: FF UK v Praze, 2007), edici Svobodových pamětí aktuálně dokončuje J. Kober /SVOBODA, E. *Bylo-nebylo*. Strojopis pamětí ve Svobodově fondu v Archivu AV ČR (zřejmě 1940)/.

¹⁹ Srov. SALÁK a kol., *op. cit.*, s. 11.

²⁰ Srov. LUBY, Š. (ed.). *Československý občiansky zákonník a slovenské súkromné právo*. Bratislava: Právnická jednota, 1947 (vydávání v *Právnom obzore* však bylo ukončeno u § 1245).

²¹ Národní archiv, Praha, NAD832 fond Ministerstvo spravedlnosti, Praha, i.č. 377, kart. 1962a 1963. Inventář *Ministerstvo spravedlnosti 1919–1948 (dodatky)*. [online]. Dostupný na: <https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=b2cbe6d1f07e10ef10120f770c119593&scan=50fda716-4aff-46af-820c-8650f088fc9e>.

pestrý – významný jak pro poznání dílčích otázek (zvl. ručení státu za škodu),²² tak celkově pro dějiny kodifikace (zvl. zápisy z jednání Komise při Povereníctve pravosúdia pre kodifikáciu a unifikáciu civilného práva). V kartonu č. 1962 se nachází zejména soubor materiálů z let 1924 až 1937 k problematice ručení státu za škodu způsobenou nezákonným výkonem veřejné moci, dále návrh ženských organizací několika politických stran k revizi rodinného práva (1927), osnova norem o větvném dědění (1929), materiály k služební smlouvě a úpravě pracovního práva, koncept důvodové zprávy k superreviznímu návrhu z roku 1931 z pera J. Krčmáře, memorandum k rodinnému právu spolku Právo ženy (1946), zápisy z jednání Komise při Povereníctve pravosúdia pre kodifikáciu a unifikáciu civilného práva s připomínkami k osnově (1946) a terminologické návrhy A. Hartmanna (1946). V kartonu č. 1963 se nachází zejména návrhy ústředního výboru žen československé sociálně demokratické strany k revizi rodinného práva (1935) a některé zápisy podvýboru pro osnovu občanského zákoníku ústavněprávních výborů Poslanecké sněmovny a Senátu (1938).

II. K rekodifikaci v éře 2. republiky

Dodnes citovaný článek Š. Lubyho, který se unifikačních prací účastnil v meziválečné éře nepřímo (svými kritikami a návrhy v rámci přednášek a článků) a po roce 1945 přímo (jako člen slovenských komisí zřízených při Pověřenstvu spravedlnosti), stejně tak pozapomenutý sborníkový článek J. Fialy, žádné informace o pomnichovské éře nepřináší.²³ V Doležalově článku, který stál spolu s jeho příspěvkem o brněnské normativní škole na počátku porevolučního zájmu o meziválečnou éru, se uvádí alespoň jedna drobná zmínka: „Jako jistá ironie působí ve spisech ministerstva spravedlnosti v době druhé republiky přepis přednosta ministerstva spravedlnosti země Slovenské, žádající zaslání všech legislativních podkladů do Bratislavy, neboť jeho snahou je, aby právní řád na Slovensku se co nejméně lišil od práva platného v českých zemích“, přičemž v poznámce pod čarou bylo odkázáno na „Ministerstvo spravedlnosti, spis čj. 6596/1938 z 12. 12. 1938“.²⁴ Informaci o snaze o uzákonění návrhu OZ formou vládního nařízení najdeme v publikacích J. Kuklíka a P. Skřejpkové,²⁵ nejpodrobněji v konferenčním příspěvku k výročí *ABGB*.²⁶ J. Dvořák a D. Falada, kteří jako výstup z největšího grantu na meziválečné období připravili poměrně stručnou kapitolu o meziválečné unifikaci občanského práva, zmiňují, že „je jisté zajímavé, že nový občanský zákoník měl být přijat formou vládního nařízení na základě tehdy nového tzv. zmocňovacího zákona“²⁷. D. Falada již samostatně v obdobném (formálně upraveném a rozšířeném) textu v rámci dvousvazkové publikace z brněnského grantu na vývoj soukromého práva zmiňuje stejnou informaci s odkazem na publikaci J. Kuklíka a P. Skřejpkové *Kořeny a inspirace velkých kodifikací* (2008).²⁸ Totožný text

²² Téma bude zadáno jako diplomová práce.

²³ FIALA, *op. cit.*

²⁴ DOLEŽAL, K unifikačním snahám v oblasti občanského práva 1918–1938, s. 883.

²⁵ KUKLÍK – SKŘEJPKOVÁ, *Kořeny a inspirace velkých kodifikací*, s. 176, a SKŘEJPKOVÁ, Unifikační pokusy v oblasti soukromého práva v letech 1918–1938, s. 219–220.

²⁶ KUKLÍK, Pokus o přijetí československého občanského zákoníku 1918–1948, s. 103–104.

²⁷ DVOŘÁK – FALADA, Snahy o unifikaci soukromého práva a právní civilistika v meziválečném období, s. 732.

²⁸ FALADA, Snahy o modernizaci a unifikaci soukromého práva, s. 326.

najdeme také v obdobném (jen zestručněném) encyklopedickém hesle, zpracovaném opět ve spoluautorství.²⁹ P. Salák ve svém (o prameny opřeném) textu, v němž přináší řadu nových informací, zase pouze s odkazem na Kuklíkův článek *Pokus o přijetí...* (2012) zmiňuje úvahu vydat osnovu formou vládního nařízení.³⁰ T. Gábriš v encyklopedickém hesle naopak uvádí pouze informaci z Doležalova článku *K unifikačním snahám...* (1988) o žádosti slovenského ministerstva spravedlnosti z prosince 1938.³¹ J. Kober v dosud nejpodrobnějším přiblížení dějin meziválečné rekodifikace, připraveném jako úvod k edici českého znění vládního návrhu 1936/37 a slovenského znění návrhu z let 1938/46 a na němž je materiálově nejcennější rozvedení informací o osobách podílejících se na rekodifikaci, poznání situace za 2. republiky také věcně neposouvá.³²

Pokud shrneme dosavadní informace o stavu rekodifikace občanského práva v éře 2. republiky, vědělo se pouze, že se zvažovalo přijetí návrhu OZ formou vládního nařízení a že za tímto účelem vznikla komise, jejímiž členy se stali J. Krčmář a J. Sedláček. Jaký byl zdroj těchto informací, není zcela zřejmé, informace o vědecké komisi pro konečnou úpravu občanského zákoníku zřízené v roce 1939 zřejmě pocházela ze Sedláčkova osobního fondu B 76 v Archivu Masarykovy univerzity.³³

Pojďme si nyní představit druhorepublikový vývoj na základě objevených archiválií (kart. 1962). Ve spisu čj. 6932/1939 z 10. února 1939 se uvádí, že má být dle instrukcí ministra J. Krejčího obnovena práce na osnově občanského zákoníku a dokončena s urychlením tak, aby tato osnova mohla být co nejdříve vydána ve formě vládního nařízení. Do osnovy měla být opět zařazena přepracovaná partie o rodinném právu z osnovy z roku 1931, kterou neobsahoval vládní návrh z roku 1936/37. Mělo jít pouze o česko-moravský projekt, což by práce výrazně zjednodušilo – návrh ministra J. Krejčího o společném postupu při dokončování velkých kodifikací totiž ministr spravedlnosti Slovenské země M. Vančo (někdejší advokát, poslanec a člen Komise pro obor práva občanského zřízené v Bratislavě v roce 1922, která připomínkovala meziválečné osnovy vytvářené v Praze) i předseda vlády Podkarpatské Rusi A. Vološin odmítli. K finalizaci zákoníku měla být zřízena (obnovena) vědecká komise zahrnující profesory všech právnických fakult v českých zemích, navrhováni byli J. Krčmář jako předseda komise, E. Svoboda, J. Sedláček a R. Mayr-Harting jako její členové. Dne 8. března 1939 byli všichni jmenováni poté, co s tím vyjádřili v předchozí korespondenci souhlas. R. Mayr-Harting si však k účasti musel nejprve vyžádat souhlas Ernsta Kundta, předsedy poslaneckého klubu Sudetendeutsche Partei, s níž Mayrova Deutsche Christlichsoziale Volkspartei v roce 1938 pod tlakem splynula. Na Sedláčkův návrh (jako mimopražského člena) bylo za poradní den zvoleno pondělí (bylo jím však navrhováno i intenzivnější celotýdenní zasedání) a E. Svoboda projevil přání, aby se porady konaly na právnické fakultě. Vzhledem k obsazení zbytku republiky se však již komise nesešla.

Na personálním obsazení komise, které vzešlo zřejmě přímo od ministra J. Krejčího, jsou zajímavé dvě věci, jejichž pozadí můžeme jen odhadovat – jednak okolnosti (ne)

²⁹ DVOŘÁK – FALADA, Unifikace soukromého práva (1918–1938) v historickém kontextu, s. 72.

³⁰ SALÁK a kol., *op. cit.*, s. 26.

³¹ GÁBRIŠ, Unifikace občanského práva hmotného (1918–1938), s. 62.

³² KOBER, *Osnova československého občanského zákoníku*, s. 78–79.

³³ Srov. HORÁK, O. Jaromír Sedláček a brněnská normativní škola. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2010, roč. 18, č. 4, s. 417.

účasti německých profesorů a dále antipatie mezi českými členy původní komise. Ve spisu se píše, že přichází v úvahu „z německé univ. v Praze poslanec prof. Dr. Mayr-Harting, který se pro tento úkon lépe hodí než dosavadní členové superrevisní komise z německé university Dr. Ernst Swoboda a Dr. Weiss, už také proto, že jako člen parlamentního subkomitétu prodělal poslední etapu dosavadních prací a měl na ní účast velmi živou“ (s. 2–3). Tento text byl sice přeškrtnut, ale přeškrtnutí bylo následně zrušeno (na okraji se s datem 15. února uvádí „Pan ministr škrtl“ a dále „Pan ministr 16/2 odvolat rozhodnutí z 15/2 a nařídil, aby bylo vypraveno v původním znění“, s. 3). U E. Swobody zřejmě vadilo jeho národně-socialistické směřování, u E. Weisse židovský původ.³⁴ Další zajímavou otázkou jsou osobní a odborné animozity jako překážka členství v komisi, přičemž překvapuje zejména pominutí Františka Roučka, který patřil k neaktivnějším členům předchozích komisí³⁵ – zatímco se zdá, že J. Krčmář a J. Sedláček byli ochotni osobní spory překonat,³⁶ odborný i osobní rozchod F. Roučka s brněnskými normativisty zřejmě jeho přizvání zabránil.

Některé důležité materiály na své znovuoživení stále čekají. Dosud se zejména nepodařilo dohledat české znění osnovy po zpracování připomínek parlamentního subkomitétu, který na přelomu roku 1945/46 připravilo ministerstvo spravedlnosti jako *Zákon o všeobecném právu soukromém (Občanský zákoník)*. Z nově objevených archivních materiálů vyplývá, že původně měly být pouze dva výtisky, přičemž jeden byl zaslán do Bratislavy Slovenské komisi. Je možné, že se česká verze ještě objeví ve fondu Povereníctva spravodlivosti nebo v pozůstalosti některého z účastníků poválečných kodifikačních prací.

³⁴ Srov. MÍŠKOVÁ, A. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru.) Praha: Karolinum, 2002, s. 28, 36, 40, 51 a 55, a obdobně též. *Die Deutsche (Karls-) Universität vom Münchener Abkommen bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges. Universitätsleitung und Wandel des Professorenkollegiums*. Prag: Karolinum, 2007, s. 43, 51 67 a 74.

³⁵ O F. Roučkovi v pamětech J. Krčmář uváděl, že byl „největším a nejlepším kritikem redigovaných textů“ a že častokrát „přišel s pochybnostmi o správnosti a přesnosti těchto textů [...] a často se vracel k věcem již hotovým s tím, že ještě má pochybnosti po té či oné stránce“. KRČMÁŘ, *Paměti. Díl III.*, s. 243 (v edici je však omylem uveden jako profesor Bouček).

³⁶ K pozadí sporu blíže: HORÁK, O. „Musím Vám říci, že připadám si jako nejmladší dcera Learova.“ Jan Krčmář, Jaromír Sedláček a jedno skrývané napětí meziválečné civilistiky. In: BUBELOVÁ, K. – FRÝ-DEK, M. (eds.). *Polemiky a spory v právní vědě*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010, s. 41–48.

**DOSTÁL, M. *Dějiny Nejvyššího soudu Spojených států*.
Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2020, 736 s.**

Nejvyšší soud USA pod drobnohledem

Hned úvodem je třeba říci, že kniha Martina Dostála „Dějiny Nejvyššího soudu Spojených států“ představuje v českém kontextu opravdu mimořádně záslužné dílo, které ve veliké šíři záběru obznamuje své čtenáře prakticky s každým důležitým aspektem z historie této pro pochopení ústavního rámce Spojených států amerických tolik klíčové instituce.

Jistým problémem je mi ovšem při hodnocení této knihy její zařazení, což je dáno především jistou nedostatečností klasického poznámkového aparátu. Ačkoliv totiž práce má přes 350 poznámek, které často velmi vhodně doplňují její text, nikoliv vždy v nich nalezneme přesný odkaz na stránky děl, z nichž autor aktuálně čerpá, což pak platí i pro časté a rozsáhlé citace. Spíše popularizačnímu žánru by pak odpovídal zřejmě i zvolený rámec portrétů soudců Nejvyššího soudu USA, kdy se rozhodně nejedná o suchá encyklopedická hesla pojednávající o kariéře těchto lidí, ale naopak o plnokrevné líčení, jež leckdy nepostrádá ani barvitých detailů až lehce bulvárního rázu. V přímém protikladu k tomu jsou pak ale zase pasáže pojednávající o ústavních doktrínách odrážejících se v rozsudecích Nejvyššího soudu USA, v nichž autor suverénně prokazuje svůj hluboký vhled do problematiky a nespornou akribii.

Právě uvedený odstavec nebudíž chápán jako výtku autorovi, ale spíše jen jako konstatování faktu zrcadlící rozpaky recenzenta nad tím, kam hodnocenou publikaci žánrově vlastně přesně zařadit. Ale ať tak či onak, vrátil bych se nyní k již na úvod naznačenému a jednoznačně kladnému hodnocení Dostálovy knihy, a pokusil se přiblížit, o co zejména se toto mé stanovisko opírá.

Jako základ úspěchu vidím již samotné rozvržení knihy, kdy velmi důležitá je hned její první část, v níž nás autor podrobně obznamuje s kontextem právního rámce, v němž Nejvyšší soud USA během často svých pohnutých dějin působil. A nezůstává jen přitom – kromě informací o soudcovském právu, *judicial review*, pramenech práva a zejména řízení před Nejvyšším soudem USA se zde seznámíme třeba i s historickými sídly této instituce a nepsanými rituály jeho soudců.

Zkrátka nic podstatného (ba dokonce snad ani detailního) není opomenuto, a na takto pečlivě připravenou půdu potom autor ukotvuje druhou a určující část svého díla spočívající v chronologickém vyličení dějin Nejvyššího soudu USA od jeho počátků až do současnosti, přičemž jednotlivé kapitoly jsou označeny dle mužů, kteří mu v průběhu času předsedali. Zde je pak vždy jednak ona už zmíněná část věnovaná jejich barvitým životopisům (jakož i doktrínám interpretace ústavy, které zastávali) a potom i líčení klíčových

projednávaných případů a dopadu, jež měly na výklad ústavnosti včetně vylíčení jednotlivých ústavních teorií, které se v tomto kontextu vyvíjely.

Před čtenářem takto postupně defiluje dlouhá éra slavného „Marshallova soudu“, stejně jako největší krize americké ústavnosti ústící až do občanské války, boj za občanská práva ve 20. století a mnohé a mnohé další, přičemž zvláště bych ocenil, že autor to vše dokáže citlivě zasadit do dějinného kontextu.

Jádrem sdělení jsou ovšem ústavní aspekty soudem zkoumané právní problematiky, ať už se jedná o jakékoliv právní odvětví (zvláštní pozornost je z pochopitelných důvodů věnována zejména trestnímu právu), kdy autor zasvěceně sleduje zejména v amerických souvislostech tolik důležitou federální problematiku a potom vždy i též ve vztahu k státní moci poněkud „nejistá“ práva jednotlivce. Jako příslovečná červená nit se přitom logicky celou knihou vine i rozměr tolik diskutovaného „soudcovského aktivismu“ či naopak „soudcovského sebeomezení“ při výkladu americké federální ústavy.

V tomto ohledu je nepochybně (už s ohledem na dlouhověkost základního ústavního textu a ostatně už i mnoha jeho následně přijatých dodatků) role soudců Nejvyššího soudu USA při obhajobě základních hodnot americké společnosti, jakož i základních práv jednotlivce nepominutelná a fascinující (ostatně i jednotlivá zdůvodnění soudců obsažená v rozsudcích představují často brilantní literární a k intelektuálnímu přemítání podněcující eseje), a autorovi slouží ke cti, že šanci ji právě takto představit nejen nepropásl, ale naopak měrou vrchovatou naplnil.

Přesto při výkladu dějin Nejvyššího soudu USA zcela logicky a legitimně zvolené hledisko členění problematiky dle konkrétních předsedů soudů představuje i jisté úskalí spočívající v tom, že čtenáři nutně z paměti vypadnou některé detaily určité problematiky pojednané v jedné z takto rozčleněných kapitol, na něž se pak zase navazuje o řadu stránek později (v době předsednictví jiného soudce). I když jsou zde k tomu se vztahující minulé případy opět připomenuty, v knize jsem postrádal rejstřík soudních případů, který by takovou orientaci zásadně usnadnil.

Toto tak budiž mým návrhem na možné doplnění při druhém vydání knihy, kdy stejně tak by dílu pomohl třeba i připojený a heslovitě encyklopedicky pojatý přehled klíčových ústavních doktrín v americkém právu. Takovéto průřezové, a ne již od předsednictví konkrétního soudce závislé pojednání např. problematiky „substantive due process“ či „clear and present danger“ by až ne tolik s problematikou obeznámenému čtenáři jistě nemálo pomohlo, a ještě více otevřelo knihu nejen pro ty tímto směrem odborně zaměřené z nich.

Protože Dostálova kniha si široký čtenářský zájem jednoduše zaslouží. Je vidět, že je napsána z vnitřní potřeby, čtivě a zajímavě (ony již zmiňované portréty soudců se mi ve svém souhrnu vlastně nesmírně líbily), a že autor nad rolí práva a hledání spravedlnosti ve společnosti poctivě a usilovně uvažoval. Zdánlivě vzdálená americká problematika se tak ve svých hodnotových aspektech nanejvýše úzce dotýká té evropské i české. A navíc zase jednou někdo přesvědčivě ukázal, že právo je nejen logika, ale hlavně a především zkušenost.

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2023.32

Karel Engliš. *Paměti. Kdo sloužíš vlasti, nečekej odměny.*

Brno – Praha: MU – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2022, 598 s.

Když jsem před časem na stránkách tohoto časopisu (č. 51/3; 2021) čtenářům představoval první svazky ediční řady *Dílo Karla Engliše*, tvořící součást edice Masarykovy univerzity *Pocta osobnostem*, uvedl jsem také, že se čtenáři mohou těšit – vedle již tištěné Englišovy *Velké logiky* – také na rozsáhlé *Paměti Karla Engliše*, které nakladatelství Masarykovy univerzity MuniPress připravuje jako čtvrtý svazek této ediční řady. Očekávání se naplnilo začátkem roku 2023 a uvedení knihy na trh proběhlo náležitě slavnostně. Vedení univerzity totiž spojilo křest tohoto díla se slavnostním přejmenováním Velké auly v budově Právnické fakulty MU, sloužící potřebám celé univerzity, na Velkou aulu Karla Engliše. Ke slavnostnímu aktu přizvalo vedle zástupců univerzitní veřejnosti také členy Englišovy rodiny, činitele Spolku přátel Karla Engliše a všechny, kdo se na vydání knihy věcně nebo finančně podíleli. Knihu společně pokřtili rektor MU Martin Bareš, ředitelka nakladatelství MuniPress Alena Mizerová a pravnuček K. Engliše Vít Pokorný.

Pod *Paměti* se jako sestavovatelé podepsali historik a autor obsáhlého Englišova životopisu Martin Hlaváč, bývalý novinář a spoluzakladatel Spolku přátel Karla Engliše Pavel Lhota, Englišův vnuk František Plhoň, již zmínění V. Pokorný a A. Mizerová a hlavní archivář ČNB Jakub Kunert. Jejich úkol nebyl snadný, protože do jednoho celku sestavovali několik Englišových samostatných textů napsaných v rozmezí více než tři desetiletí. Uspořádali je do čtyř dále strukturovaných částí a drželi se při tom chronologie. Tomu také plně odpovídají názvy prvních dvou částí (*Osobní vzpomínky až do konce první světové války* a *Do konce druhé světové války*). V názvech dalších dvou pak vyzvedli to, co dané období Englišova života charakterizovalo. Pro dobu bezprostředně po druhé světové válce zvolili Englišův název podstatné části zde obsaženého textu (*Byl jsem rektorem Univerzity Karlovy*) a pro poslední léta Englišova života shrnující název *Vyhnanství v Hrabyni*.

První část vzpomínek provádí čtenáře dobou Englišova dětství, středoškolským a vysokoškolským studiem, prvními zaměstnáními a funkcemi až po jeho profesorské působení na brněnské české technice a těžká válečná léta. Tvoří jej jednak text vzpomínek na období do roku 1918, věnovaný synovi, a jednak část textu, který nazval *Drobné vzpomínky*.

K. Engliš tu nejdříve vzpomíná na své rodiče, sourozence a další příbuzné, učitele a spolužáky, kondice, kterými si přivydělával už jako středoškolák, příjezd do Prahy, vysokou školu a nuzné ubytování, výuku synů lékárníka Štěpánka a na doporučení svého učitele Albína Bráfa také mladého hraběte Rudolfa Czernina v Mnichově, zaměstnání v Zemské statistické kanceláři, kde se setkal se svým pozdějším brněnským kolegou Dobroslavem Krejčím, nepovedený první sňatek a působení ve Vídni na ministerstvu. Za vyzvednutí stojí vliv jeho spolubydlícího, pozdějšího poslance Říšské rady, člena „revolučního“ Národního

shromáždění, předsedy Zemského národního výboru pro Slezsko a senátora Zikmunda Witta, na jeho příklon k masarykovskému realizmu a stručné vzpomínky na studium na právnické fakultě. U pozdějšího zastánce právního normativismu, resp. v návaznosti na něj jím koncipované teleologie, nepřekvapí, že nenašel pochopení pro právněhistorické studium. Z pohledu jeho pozdějšího působení jsou zajímavé především pasáže věnované příchodu na českou techniku do Brna, počátku politické kariéry v moravském zemském sněmu a v moravské zemské školní radě a „osudovému“ sblížení s Františkem Weyrem. Ten pro něj byl „geniální, dobrosrdečný (milovník zvířat), otevřený, neschopný záludnosti, ale „šmodrcha““ (s. 126), tedy člověk spíše nepraktický. Na technice však K. Engliš nepřišel do bližšího kontaktu pouze s ním, ale potkal se i s dalšími významnými osobnostmi, jako například s profesorem stavební mechaniky Michalem Ursínym (jehož asistentem byl pozdější sociálně demokratický politik Jaromír Nečas) nebo profesorem anorganické chemie Bohumilem Kužmou, pozdějším rektorem MU.

Z pohledu právního historika, právníka, případně ekonoma je zřejmě nejzajímavější druhá část věnovaná letům 1918 až 1945, resp. zejména vrcholu Englišova odborného i politického působení v letech 1918 až 1938. Opět vychází z jeho *Drobných vzpomínek* (kapitola *Mezi Prahou a Brnem* a další kapitoly včetně té, která je věnována založení Masarykovy univerzity), doplněných texty *Z pravdivé teorie dobrá praxe*, *Předmluva druhá ke knize Velká logika*, *Problémy a lidé* a *Vzpomínky z ministerské rady*. Jako celek především podává zajímavý vhled za vnější kulisy prvorepublikové politiky a přibližuje čtenářům podstatné prvky Englišovy hospodářské teorie a její vazbu na hospodářskou praxi.

Na úvod této části *Paměti* editoři zařadili Englišův výklad, který v několika kapitolách v zásadě chronologicky postihnul jeho osudy v daném období. V následujících kapitolách pak podrobněji rozváděl některé klíčové momenty. Úvodní pasáže tedy postupně zachytily Englišovo působení v Národním výboru Československém, založení Masarykovy univerzity a působení na ní, ministerské působení, které ho přivedlo i k zamyšlení nad vědou o politice (byť sám o sobě tvrdil – a tak tomu v podstatě i bylo – že je „jen“ odborníkem v politice) a také několikaletou práci v čele Národní banky československé. Výklad o působení na univerzitě překročil časový rámec této části, a to v obou směrech a vždy odůvodněně. Na straně jedné se totiž K. Engliš ohlédl ke svým vědeckým začátkům, na straně druhé popsal též složitou kauzu se svým jmenováním na pražskou právnickou fakultu 15. března 1939, včetně poválečné dohry (k ní se později ještě vrátil).

Velmi zajímavá, protože – alespoň pro mne, ale myslím, že nejen pro mne – objevná, je krátká kapitola *Zlatá rada*, v níž K. Engliš připomíná pravidelné schůzky neformální úzké společnosti lidí s odpovědností za stav národního hospodářství (státních úředníků, bankéřů, průmyslníků či redaktorů se zaměřením na ekonomiku), tedy jakési ekonomické období masarykovských „pátečnicků“ (i když sám K. Engliš jako inspiraci zmiňuje obdobnou společnost, s jakou se ve dvacátých letech setkal v Německu). Společnost vytvořil jako guvernér národní banky a scházela se pravidelně, někdy i za účasti přizvaných odpovědných ministrů, kteří účastníky informovali o navrhovaných předlohách s ekonomickým dopadem. Tu i na mnoha dalších místech z textu přímo prýští odborná rivalita s českým politikem a národohospodářským teoretikem prof. Josefem Mackem. Ač by Englišovy zmínky mohly vyznít tak, že si ve svých cílech byli na hony vzdáleni, podle mne tomu tak nebylo. Nejsem ekonom, ale zdá se mi, že v jejich sporu šlo hlavně o cesty a prostředky, jak vytčených – vzájemně podobných – cílů dosáhnout.

Kapitolu *Z pravdivé teorie dobrá praxe* K. Engliš věnoval některým problémům hospodářské teorie a jejich promítnutí (či nepromítnutí) do hospodářské praxe. Stručně v ní vysvětlil, proč se na konci dvacátých let bránil zavedení zlaté měny, v čem spočívá význam soustavy hospodářských čísel a co podle něj určuje cenu jednotlivého statku, a vložil svou peněžní teorii, teorii státního hospodářství a vhodnost (a jindy nevhodnost) zahraničních úvěrů. Při tom jen potvrdil svou schopnost přístupnou formou vyložit i složité problémy, získanou na střední a vysoké škole při dávání kondicí a rozvinutou v pozdějších popularizačních pracích, jako byly například *Vybrané kapitoly z národního hospodářství* z roku 1925. Kapitolu ukončil osobním vyznáním a ohlédnutím za svým vědeckým snažením (*Pout' za vědou*; připomínám, že ji psal v roce 1960). Příznačně je uvádí větou: „Celý můj byl vlastně poutí za vědou“ (s. 259) a končí konstatováním: „Vědecká práce mi nebyla prostředkem k dosažení cílů v životě, spíše mne nesla samočinně, a je mi dnes jedinou útěchou v životě. Radost z myšlenky mi nemůže nikdo vzít“ (s. 260). *Druhou předmluvu k Velké logice* napsal K. Engliš v samém závěru války (datována 8. května 1945), aby v ní přiblížil podmínky, za nichž toto své dílo, sice po válce už připravené k vydání, ale nakonec jako faksimile knižně vydané až v roce 2021, za nacistické okupace vytvořil.

Zbýlé dvě kapitoly této části (*Problémy a lidé, Vzpomínky z ministerské rady*) jsou koncipovány jako připomenutí osob, se kterými se K. Engliš pracovně i přátelsky setkával, a situací, které mu ve spojení s nimi zůstaly v paměti. V první z nich jsou celkem obsáhlé vzpomínky seřazeny abecedně od Tomáše Bati až po Metoděje Jana Zavorala (dále Karel Kramář, Karel Loevenstein, Tomáš G. Masaryk, Kuneš Sonntág, Antonín Švehla a František Weyr). Druhou otevírá výklad o jednáních vlády a většinu vyplňují vesměs kratší vzpomínky na české, německé a slovenské ministry, kteří s autorem seděli ve vládě (podruhé tu došlo na K. Sonntága).

Ve třetí části (*Byl jsem rektorem Univerzity Karlovy*), kterou editoři sestavili ze stejnojmenných Englišových vzpomínek z roku 1953, jeho projevu a novinových článků a nově objeveného rukopisu *Odchod z rektorátu*, autor poměrně podrobně popisuje svou volbu rektorem Univerzity Karlovy, své nedlouhé působení v rektorské funkci i odchod z ní krátce po únorových událostech roku 1948. Dodávám, že význam jeho rektorského funkčního období zvýraznila skutečnost, že se v něm připravovaly oslavy 600. výročí založení první české univerzity, a také to, že se jako jediný v dnes už ve více než stoleté koexistenci našich dvou nejstarších univerzit postavil jak do čela Univerzity Karlovy, tak Masarykovy univerzity.

Čtvrtá část (*Vyhnanství v Hrabyni*) zavádí čtenáře zpět do Englišovy rodné Hrabyně na Opavsku, kam se musel s manželkou ve svých dvaasedmdesáti letech v roce 1952 vystěhovat, když se jeho rodině alespoň podařilo odvrátit hrozící „exil“ ve zcela cizím prostředí dnes už neexistující vsi Dolina mezi Kláštercem nad Ohří a Vejprty (severně od Měděnce). Přestože se horší variantu vyhnanství podařilo zažehnat a mohl se vrátit do svého rodiště, dobře si uvědomoval, že se s rodnou vsí, i když ji i dříve často navštěvoval, vzájemně odcizili. Navíc mu v ní citelně chyběl styk s jeho pražskými a brněnskými kolegy. Vlastní Englišovo líčení událostí tu přímo v textu doplňuje úřední i osobní korespondence.

Po prodělané mozkové příhodě v roce 1952 tu – logicky – věnoval nebývalou pozornost svému zdravotnímu stavu a myšlenkám na své známé a spolupracovníky, kteří již zemřeli, na umírání, smrt a možný posmrtný život. Dobře si uvědomoval, že negativní dopady přirozeného procesu stárnutí u něj prohlubovala duševní nepohoda, spojená se spoustou

velkých i menších ústrků, jimž byl vystaven. Odcizení světu, v němž žil svá poslední léta, a tu není myšlena jen politická rovina, dokládá i jeho – u starších lidí časté – neporozumění novým trendům v umění. Už to nebyly jeho problémy, které se v umění odrážely, a cizí mu byl i způsob interpretace. Proto se upíral k osvědčeným klasickým autorům a dílům, v jeho případě literárním. Příznačné je, že na rozdíl od mnoha jiných si vazbu mezi věkem a oblíbenou četbou dobře uvědomoval („I na četbě je vidět stáří“; s. 485) a dokázal i postihnout, co mu vadí na moderním literárním vyjadřování („Skoro mne ta moderní četba unavuje. Podobá se malbě obrazu, na němž jsou různé tečky a mázy a ponechává se na pozorovateli, aby z jisté vzdálenosti si pomohl vlastní fantazií a potřebné si domyslil“; tamtéž). Dojemné jsou vzpomínky na jeho poslední životní výročí, povzbudivé pak jeho psaní o budoucnosti, kterou spojoval především s další vědeckou prací, i když nedoufal v uveřejnění svých prací – „a tak pracuji kvůli práci, myšlenkám“ (s. 501).

Práci doplňuje několik příloh. Především je to velmi bohatý obrazový materiál, umístěný za jednotlivými kapitoly. Tvoří jej jednak rodinné fotografie a fotografie z úředního působení, faksimile různých dokumentů, reprodukce titulních stran jeho děl, ale třeba i karikatury z dobového tisku nebo pořízené jím samým nebo kreslené portréty lidí z jeho okolí. Čtenář tu dále najde stručnou chronologii událostí Englišova osobního a profesního života, doplněnou významnými daty spojenými s oživením veřejného zájmu o jeho osobu a dílo po roce 1990. Další příloha připomíná osudy rodinných příslušníků K. Engliše a konečně poslední, když pomínu krátkou ediční poznámku a představení osob editorů, obsahuje medailonky některých z mnoha osobností, jejichž jména se objevují v textu.

Jak jsem již uvedl, K. Engliš psal své vzpomínkové texty, z nichž vznikla recenzovaná publikace, ne jako jednolitý text a s přestávkami dlouhými i několik let. Jak uvádí už na první stránce svého vzpomínání, začal „ve svém 45. roce“, tedy v roce 1925, a jak je zřejmé z popisovaných událostí, skončil v posledním roce svého života, když ještě stihl popsat prostonané oslavy své osmdesátky. Velkou část navíc psal v závěru svého života, odříznutý od zdrojů informací. Je proto obdivuhodné, jak si události vybavoval. Samozřejmě, že občas jej v jednotlivostech paměť přece jen trochu zradila. Tak se například mýlil v otázce financování Prométheovského obrazu v aule brněnské právnické fakulty nebo ve složení „pražské“ části ministerské komise, která měla v roce 1919 připravit konstituování profesorského sboru brněnské právnické fakulty. Tu si správně vybavil prof. Kamila Henna, dále uvedl prof. Josefa Drachovského a na třetího si nevzpomněl. Podle dobových dokumentů však v komisi vedle prvního zasedali profesori Josef Gruber a August Miřička.

K. Engliš se k psaní dostával v dílčích intervalech podle svého pracovního vytížení a některé vzpomínkové texty psal s konkrétním určením. Před editory tak stál obtížný úkol sestavit je do souvislého celku. Lze konstatovat, že se ho zhostili zdárně, takže celek působí konzistentně. Zcela zřetelně se při tom zároveň snažili ctít autorovy texty. Snaze zůstat věrni originálům podřídili i to, že do textu nezasáhli ani tam, kde velmi plodný autor K. Engliš, který podle všeho nechtěl ztrácet čas čtením toho, co už jednou napsal, neodstranil často i krátce po sobě a ve velmi podobné formulaci se opakující informace. V tak rozsáhlém textu je celkem málo drobných chyb, které jdou na vrub editorů. Jako právníka mne zejména upoutaly na s. 107 „Sborník rad právních a státních“ místo Sborník věd právních a státních a pak zejména několik nepřesností koncentrovaných na s. 448 a 499: „Vladislav Vybral“ místo jinde správně psaného Vladimír Vybral, „Čada“ místo Čáda, „J. B. Kučera“ místo B. Kučera nebo opakovaně „Balín“ místo Bulín (mimořádně Hynek Bulín ml.

by si zasloužil samostatný medailonek už jen proto, aby pro čtenáře nesplynul se svým otcem, na kterého se v medailoncích dostalo). Obtížnou roli měli také při dohledávání textů, které K. Engliš jen letmo zmiňoval. Někdy to však zcela nemožné nebylo, například když K. Engliš napsal, že „[v] knize proti Masarykovi je zmínka i o mně“ (s. 479). Tu lze zcela odůvodněně předpokládat, že měl na mysli tendenčně vybraný soubor dokumentů *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*. (Praha: Orbis, 1953). Jeho jméno se tu spojuje například se snahou vytvořit v roce 1921 u prezidenta jakousi neoficiální „státní radu“, jejím členem se měl K. Engliš stát (s. 85–86), především však se získáváním finančních prostředků pro fondy v dispozici prezidenta republiky (s. 169 a násl.). Ale znovu opakují, na tolika stránkách zpracovávaného textu se vždy něco přehlédne. Z pohledu čtenáře bych tak editorům vytkl hlavně to, že práce neobsahuje klasický rejstřík osob s uvedením stran, na nichž jsou zmiňovány. Medailonky jsou výborné, ale kdyby u nich byly uvedeny stránky, jejich hodnotu by to, zvláště v takto rozsáhlé práci, umocnilo.

Daleko podstatnější než drobné formální nedostatky však je, že Englišovy *Paměti* nabízejí spoustu podnětů k zamyšlení nad osobním životem angažovaného člověka, mezilidskými vztahy v privátní, vědecké i politické sféře, složitostmi politiky i národního hospodářství v meziválečné době a v neposlední řadě též nad etikou a smyslem vědecké práce. Jsou svědectvím o dobách, v nichž autor žil, lidech, s nimiž se setkával a často také utkával, ale především o samotném autorovi. Abych si ulehčil svou úlohu při postižení toho, co vypovídají o K. Englišovi jako člověku, vypomohu si charakteristikami dvou lidí, kteří K. Engliše a jeho dílo dobře poznali, jeden zprostředkovaně jako odborník v oboru a badatel, druhý bezprostředně jako žák a blízký spolupracovník. Nejdřív se při tom vrátím na samotný začátek *Pamětí*, které uvádí krátký text z pera našeho fakultního kolegy a zároveň spoluzakladatele Spolku přátel Karla Engliše Jiřího Blažka, jenž obdržel při slavnostním křtu této knihy za šíření Englišova odkazu Bronzovou medaili MU. Autor v něm ocenil různé stránky Englišovy osobnosti a výstižně konstatoval (s. 11), že *Paměti* jsou obrazem „první republiky z pohledu člověka, který byl u ‚toho‘. Vzpomínky jsou výpovědí i o Karlu Englišovi samotném. Z jeho řádků dýchá člověčenství, pohled empatického člověka laskavého a shovívavého humoru.“ Pod to bych se také mohl podepsat, ale nemohu nedodat, že jeho obraz by nebyl kompletní, kdybychom nedodali, že dokázal přísně exaktně uvažovat („železná Englišova logika“), ale také že v něm – snad aby tím přebil pochybnosti nad sebou samým – zároveň dřímal a někdy impulzivně vybuchoval bojovný obhájce vlastních odborných názorů, a to proti komukoliv, ať to byla sebevětší autorita politická nebo ekonomická, nebo naopak, když by stačilo nad naivními názory jen mávnout rukou. Tu si zase vypomohu a pro potvrzení tohoto konstatování odcituji jeho žáka a spolupracovníka prof. Václava Chytila, který se ke K. Englišovi vždy hlásil a který dotčenou stránku Englišovy osobnosti a její kořeny, ale nejen to, podle mne vystihl přesně: K. Engliš „... se vyčerpával nervově zhusta zbytečně psanými kritikami proti odpůrcům. Jako by si někdy nebyl svým postavením jist. Snad tento rys jeho povahy měl přece jen co činit s jeho chudým původem. Naši odpovědní politikové, a mnozí z nich měli mimořádnou politickou i duchovní úroveň, znali včetně Masaryka dobře Englišovu hodnotu zlata v jeho praktickopolitické odborné činnosti i hodnotu jeho kamenného charakteru. ... Engliš si mohl být svou nepopíratelnou pozicí v našem mladém státě jist jako nikdo jiný, zejména, požíval-li i nemalé úcty u odborných politiků sousedních států. Nemusil svým

odpůrcům odpovídat vůbec.“ (CHYTIL, V. *Vzpomínám si 2. Z paměti Englišova žáka*. Brno: Masarykova univerzita, 2022, s. 149).

Čára, vyznačující kruh Englišova života, se začala rýsovat ve skrovných poměrech slezské Hrabyně a tam – zase ve skrovných poměrech – kruh také uzavřela. Čas mezi těmi dvěma okamžiky, 17. srpnem 1880 a 13. červnem 1961, zaplnil pestrý život vzdělaného, rovného a pracovitého člověka, který spoluvytvářel a pomáhal budovat stát, k jehož odkazu se hlásíme, i univerzitu, která mu zpřístupňováním jeho díla – poněkud opožděně, ale přece – vzdává hold. A také člověka, který – byť jen okrajově, ale rozhodně ne nevýznamně – zasáhl do života své alma mater Karlovy univerzity.

Ladislav Vojáček

doi: 10.14712/2464689X.2023.33

HARPER, K. *Pád Říma. Podíl klimatických změn a epidemií na zániku římské říše.*

Přel. PETŘÍČEK, J. Praha, Maraton, 2021, 406 s.

Fenomén pádu Římské říše (v názvu knihy je opravdu, a dokonce opakovaně, název tohoto státního útvaru psán s malým písmenem na začátku) stojí trvale v zájmu předních historiků starověku. Z celé řady bezesporu téměř klasických knih na toto téma snad postačí připomenout *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* Edwarda Gibbona, která vyšla naposledy v českém překladu pod názvem „Úpadek a pád římské říše“¹ (opět s malým písmenem), nebo dílo Michaela Granta *The Fall of the Roman Empire*.²

Dodejme jen na okraj, že všichni autoři, kteří se tímto klíčovým problémem konce antiky zabývali, vlastně poněkud nelogicky hovoří o pádu Říma nebo Římské říše v době, kdy existence tohoto státního útvaru samozřejmě na východě pokračovala ještě dlouho poté.

Dosud panovala obecná shoda na tom, že pád Západořímské říše způsobily dva základní faktory, a to opakované invaze na její území a stejně tak i vnitřní slabost. Například již zmíněný M. Grant ve své knize uvádí třináct druhů selhání, které přispěly k jejímu zániku. Na jiné vlivy nebyl v odborné literatuře brán zřetel, přestože byly známy. Jedná se o změny klimatu, stejně jako epidemie, které za císařství zasáhly populaci této říše.

Kyle Harper, profesor starověkých dějin a literatury na Oklahomské univerzitě, předkládá ve své knize poněkud jiný obraz. Téměř všechny krize římského císařství přičítá právě zmíněným změnám klimatu a pandemiím, které Římskou říši postihly. Ukončením tzv. římského klimatického optima datovaného do let 200 př. n. l. až 150 n. l., které se vyznačovalo vysokou a stabilní sluneční aktivitou stejně jako vlhkým podnebím, začínají období sucha a hladu, které vedly ke slabosti populace a tím i státu.

Stejným způsobem objasňuje K. Harper také období, kdy se Římská říše vzhopila – dočasné zlepšení klimatických podmínek ve 4. století n. l. spolu s minimem epidemií.

Ve svých výkladech postupuje autor v zásadě chronologicky a postupně se věnuje především třem velkým epidemiím, které Římskou říši postihly. První z nich je tzv. Antoninovský mor řádící za vlády císaře Marka Aurelia, který identifikuje jako pravé neštovice. Následuje tzv. Cypriánský mor, který datuje do let 249 až 262, přičemž se přiklání k názoru, že se jednalo o druh krvácivé horečky. Posledním je pochopitelně Justiniánský mor, který byl vlastně jediným morem v prvním slova smyslu. Jednalo se totiž o dýmějový mor způsobený bakterií *Yersinia pestis* a sužoval Východořímskou říši od roku 524 až do 8. století. Jak je tedy zřejmé Harperův text výrazně přesahuje časový horizont uvedený v názvu knihy, který se tak stává zavádějícím.

¹ Praha: LEDA, 2019.

² Česky pod názvem „Pád Říše římské“, Praha: BB art, 1997.

Při čtení Harperových výkladů se nabízí otázka, proč obě „neštěstí“, která tak zásadním způsobem zasáhla do osudů Římské říše, dopadla právě na ni a nikoli také na sousední státy či kmenové svazy, existující bezprostředně na jejích hranicích, které využily oslabení říše k vpádům na její území. Patrně pro nedostatek pramenů se autor nevěnuje jejich dopadům na Parthskou a Sasánovskou říši, ani na germánské kmeny. Autor však nabízí vysvětlení, proč právě Římská říše pocítila úder sucha a epidemií tak silně. Příčiny tohoto drtivého dopadu spatřuje ve vysoké míře její urbanizace, která nejen znásobila dopady klimatických změn v podobě hladomorů, ale zároveň, nebo spíše především, byla města ideálním prostředím pro šíření zhoubných nemocí.

Je třeba zmínit, že text knihy doprovázejí dvě přílohy. První dodatek se nazývá „Délka stehenních kostí u historických italských populací“. Jedná se o tabulku uvádějící příslušná data v rozmezí od roku 1000 př. n. l. až do 11. století n. l. Údaje však bohužel nejsou seřazené chronologicky, takže se v nich čtenář jen velmi obtížně orientuje. Druhou přílohou jsou „Morové epidemie v letech 558–749 po Kr.“. Jedná se o velmi pečlivě zpracovaný přehled, kdy je u každého roku výskytu epidemie uvedena nejen oblast, kterou zasáhla, ale také odkazy na prameny, které ji zmiňují. Je opravdu škoda, že tímto způsobem nejsou zpracovány také tři velké „morové rány“, které zasáhly Římskou říši v předchozí době.

Při hodnocení této knihy je třeba ještě zmínit také další okolnosti. Seznam použité literatury je sice více než rozsáhlý, ale až na malé výjimky se jedná výlučně o díla v angličtině, jinojazyčná se pak v poznámkách vlastně neobjevují, což ve svém důsledku nutně poněkud zplošťuje autorův pohled na popisované události. Velmi zajímavé a ilustrativní jsou grafy a mapy hojně doprovázející text. Správnější je ale říci, že by mohly být. Jsou totiž tak nekvalitně vytištěné v podivné našedlé barvě, že jsou zčásti zcela nečitelné.

K. Harper shromáždil obrovské množství informací z různých vědních oborů. Přesto je pocit z této knihy poněkud rozporuplný. Na jedné straně totiž nabízí nový a inspirativní pohled na dějiny římského císařství, zároveň jsou ale dopady klimatických změn i epidemií absolutizovány. Někdy jsou jim dokonce připisovány diskutabilní následky, například když připisuje vzednutí křesťanství ve 3. století tzv. Cypriánskému moru. Věnuje se samozřejmě také vnitropolitickému vývoji Římské říše, stejně jako válečným tažením. Jeho konstatování jsou však někdy úsměvná, jako v případě, když v souvislosti s událostmi, které vedly k vojenskému zhroucení Západořímské říše na počátku 5. století, jež vyvrcholily v roce 410 n. l. dobytím Říma, se odvolává na historika Petera Heathera, jehož pečlivé zkoumání odhalilo, že k tomu vedly nejen vpády germánských kmenů doprovázené migrací, ale také tlak Hunů.

Při čtení Harperovy knihy se tak trochu vnucuje obrat, který použila Bohumila Mouchová ve své předmluvě k překladu Orosiovy knihy „Dějiny proti pohanům“,³ když napsala, že se v pojetí tohoto autora dostalo římskému císařství privilegovaného postavení na základě prozřetelnostního Božího plánu. Tentokrát se však v Harperově pojetí jedná o prozřetelnostní plán přírody, který způsobil zánik Západořímské říše. Je sice pravda, že jím uvedené a podrobně popsané klimatické změny a epidemie v zásadě zapadají do vývoje římského státu, avšak absolutizace jejich důsledků, s tím, že nepřikládá velký význam

³ Paulus Orosius. *Dějiny proti pohanům*, Praha: Argo, 2018, s. 17.

ostatním příčinám, autorovy závěry poněkud relativizují. Toto vyznění, je v českém podnázvu této knihy, možná neúmyslně, poněkud zmírněno, když se zde hovoří o „Podílu klimatických změn a epidemií na zániku římské říše“, avšak v originálním názvu nic takového nenalezneme.⁴

Přes určité výhrady se jedná o zajímavý text, který přináší nový pohled na možné příčiny, které vedly k pádu Západořímské říše.

Michal Skřejpek

doi: 10.14712/2464689X.2023.34

⁴ „The Fate of Rome. Climate, Disease, and the End of an Empire“.

KRAFL, P. *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku.* Olomouc: Středoevropské centrum slovanských studií, *Ius canonicum medii aevi*, Volumen 3, 2022, 414 s.

V posledních desetiletích vyšlo navzdory často nepříznivým vnějším okolnostem velké množství studií, zabývajících se dějinami práva ve středověku. Jména jako Miroslav Boháček, Jiří Kejř, Zdeňka Hledíková a Rostislav Zelený se objevovala pravidelně v periodikách, jakými byly a dosud jsou Studie o rukopisech, AUC-HUCP, PHS a další. Byly to příspěvky vynikající kvality, i když v dobách komunismu nuceně publikované pouze v periodikách, vycházejících někdy jen v nákladech pouhých 300 výtisků. Představují dodnes cenný přínos v historickoprávním bádání, na jehož základech je možné dále stavět. Obnova demokracie v naší zemi přinesla do této oblasti významné oživení. Dále vychází mnoho dílčích studií i některé monografie, z nichž nejvýznamnější vydal na sklonku svého života J. Kejř (*Dějiny pražské právnické univerzity*), a také další knihy a články, pojednávající o našich významných právnících středověku, jakými byli např. Štěpán z Roudnice, Mikuláš Puchník či Kuneš z Třebovle. Doposud však chyběla publikace, která by shrnula moderní výsledky bádání v oblasti českého středověkého církevního práva a dala mu ucelenou linii, podobným způsobem, jak se o to již na začátku 20. století pokusil Emil Ott ve své studii *Das Eindringen des kanonischen Rechts, seine Lehre und wissenschaftliche Pflege in Böhmen und Mähren während des Mittelalters*, vydané v roce 1913. Na středověkou recepci římského práva v souvislosti s římsko-kanonickým procesem se zaměřil stejný autor ostatně už v roce 1879 v knize *Beiträge zur Receptions-geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*. Na něj pak navázal Miroslav Boháček v roce 1975 ve své studii *Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren*, publikované v renomované milánské edici *Ius Romanum Medii Aevi*.

Významným impulsem k novému systematickému studiu středověkého církevního práva byl vědecký kongres s názvem SACRI CANONES SERVANDI SUNT, který se konal v Praze ve dnech 22.–24. listopadu 2006. Pavel Krafl, který byl hlavním organizátorem a editorem sborníku z tohoto kongresu, zveřejněného v roce 2008, zařadil do sborníku také svůj vlastní rozsáhlý příspěvek, pojednávající souhrnně o církevním právu v Čechách a na Moravě ve 13.–15. století. V následujících letech byly napsány další hodnotné příspěvky k tématům z této oblasti, ale chyběla zde sjednocující publikace, která by celkově zachytila současný stav, navrhla systematické rozdělení oboru a podala kompletní přehled doposud vydaných studií. Této naléhavé potřebě vyšel nyní vstříc P. Krafl se svou novou publikací s titulem *Dějiny církevního práva v českých zemích ve středověku*.

Na začátku své nové knihy se P. Krafl pokouší o vyřešení důležitého metodologického problému. Pojmy církevní právo nebo kanonické právo bývají totiž užívány různými autory nejednotně, většinou jako synonymum s totožným významem. P. Krafl vysvětluje,

jak vztah mezi těmito dvěma pojmy chápe on. Církevní právo je pro něj širším pojmem, zahrnujícím veškeré právo, které vzniklo v církevní oblasti. To pak se dá rozdělit na tři části: první část tvoří kanonické právo, což znamená právo obecně platné pro celou univerzální církev (papežské dekretály, dekrety ekumenických koncilů, soukromé a úřední sbírky obecně platného kanonického práva), druhou část představuje církevní právo partikulární (právo určené místním církvím nebo řeholním řádům), třetí část církevního práva pak tvoří normativní akty, upravující vztah mezi církví a světskou mocí.

V hlavní části práce, rozdělené do kapitol II.–XI., je v publikaci pojednáno o jednotlivých tématech středověkého církevního práva, a to konkrétně z perspektivy českých zemí. Nejprve jsou popsány prameny a literatura, vztahující se k jednotlivým obdobím a jednotlivým tematickým okruhům církevního práva (s. 19–68), další kapitola se pak zabývá vývojem postavení církevního práva v českých zemích ve středověku, od doby Velké Moravy až do doby úpadku, zapříčiněného husitským hnutím (s. 69–86). Čtvrtá kapitola pojednává o zákonodárství a o sbírkách církevního práva, které se buď dodnes dochovaly na našem území, nebo o jejichž dřívějším výskytu na našem území máme alespoň informaci (s. 87–136). Badatelé, kteří se nejvíce zasloužili o prohloubení našich znalostí z této oblasti, a kteří jsou v této kapitole také nejvíce citováni, jsou opět J. Kejř a M. Boháček. Právě zde zůstává ale stále ještě velký prostor pro další badatelskou činnost, přestože podle odhadu J. Kejře v důsledku různých válek, požárů, sekularizace a dalších pohrom se z původního počtu církevně právních rukopisů, které v českých středověkých knihovnách kdysi existovaly, dochovala do dnešních dnů necelá desetina. Ne všechny z těchto dochovaných rukopisů ale byly důkladně prozkoumány a zpracovány. Přehled jednotlivých dochovaných pramenů se věnuje pochopitelně na prvním místě výskytu klíčových sbírek, které později společně vytvořily po staletí platné církevní (podle Kraflova trojrozdělení kanonické) univerzální právo. Kromě Gratiánova dekretu, Dekretálů Řehoře IX. a navazujících sbírek obecně platného kanonického práva ale na našem území sehrálo důležitou roli rovněž partikulární církevní právo, tvořené legátskými, provinciálními a diecézními statuty. Zatímco totiž běžný farář mohl jenom stěžít vlastní Gratiánův dekret a na něj navazující sbírky papežských dekretálů, opisy statut, ve kterých byly shrnuty základní povinnosti veškerého duchovenstva, musel již nejpozději ve 2. polovině 14. století mít k dispozici každý farář, a zároveň musel znát jejich obsah, což bylo v rámci vizitací přísně kontrolováno. Vlastní statuta ale měly i kapitulní kostely, církevní řády i univerzita.

Nejenom v civilním, ale i v církevním právním životě sehrálo procesní právo často významnější roli než učená teorie. Církevní právo proto zanechalo i u nás dostatečné množství materiálu s touto tematikou. Pátá kapitola práce (s. 137–166) je proto věnována církevnímu soudnictví. Pojednává se zde o jednotlivých církevních hodnostářích, do jejichž kompetence náležel výkon církevní soudní moci (arcijáhen, oficiál, generální vikář, korektor kléru). Záznamy o výkonu církevního soudnictví, z větší části u nás již v minulosti editované, představují významný historický pramen pro naši medievalistiku. Zvláště důležitým procesním nástrojem byl římsko-kanonický proces, který i u nás nalezl své uplatnění, třebaže jeho praktická aplikace zřejmě v podmínkách české církve kupříkladu ve srovnání s Itálií probíhala značně zjednodušenou formou.

Další kapitoly práce jsou věnovány veřejnému notariátu (s. 167–172) a vztahu mezi církevním právem a teologií (s. 173–218). Zde P. Krafl upozorňuje na průniky mezi

kanonickým právem a teologií, jež jsou ostatně patrné i u samotného Gratiánova dekretu. Liturgické texty, úryvky ze spisů církevních Otců, morální příkazy a další podobné úryvky náležely totiž původně do oblasti teologie, a teprve svým zařazením do Gratiánova dekretu se druhotně staly také normativním právním předpisem. Do takovéto hraniční oblasti, ležící mezi teologií a právem, P. Krafl zařazuje liturgické právo a jeho předpisy, právo sakramentální, pojednávající o jednotlivých svátostech a o jejich udílení, a rovněž právo kanonizační.

Poslední kapitoly pak pojednávají o právu majetkovém (s. 219–254), o církevněprávní vzdělanosti (s. 255–288), dále je připojena pro české prostředí povinná stručná kapitola Husitští teologové a kanonické právo (s. 289–294), a závěrečná kapitola se týká vlivu kanonického práva na světské právo (s. 295–299). Toto poslední téma, byť velice stručně pojednané, vhodně upozorňuje na skutečnost, že nejenom římské právo ve středověku ovlivňovalo další právní systémy, ale i kanonické právo s tématy sobě vlastními mělo na celou evropskou právní vzdělanost, a i na samotné středověké římské právo rovněž nemalý vliv.

Klíčovou součástí publikace je obsáhlý soupis pramenů a literatury (s. 309–376). Kniha P. Krafla je nejenom kompletním souhrnem dosavadního bádání v oblasti středověkého církevního práva v českých zemích, ale i nezbytnou příručkou pro toho, kdo by se uvedené oblasti, ve které ještě mnoho práce zbývá vykonat, chtěl v budoucnu věnovat.

Miroslav Černý

doi: 10.14712/2464689X.2023.35

ŠTEMBERK, J. – JAKUBEC, I. *Hotel Alcron / K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví.*

Praha: Karolinum, 2022, 156 s.

Nerozsáhlá kniha dvou zkušených autorů (zaměřením hlavně historiků ale také odborníků turismu a u doc. Štemberka navíc i práva) je zdánlivě úzce zaměřena na vznik a vývoj slavného pražského hotelu Alcron. Práce ovšem podává alespoň částečně i nástin vývoje hotelnictví českých zemí včetně zajímavé právní úpravy hlavně od dvacátých do devadesátých let 20. století a přináší i mnohé obecné poznatky o těchto historických obdobích. Dle recenzenta je škoda, že autoři nebyli v tomto ohledu aktivnější – vzhledem k jejich zkušenostem by to odborně nebyl žádný problém – a nepojali knihu ještě šířeji. Pak by velmi úzce pojatý název a hlavně podtitul „Hotel Alcron / K dějinám symbolu českého a československého hotelnictví“, který zájemce asi spíše odradí, mohl být – oprávněněji než v této podobě – například vývoj českého hotelnictví a jeho největší perly.

Celková odborná kvalita je samozřejmě vysoká, což u zkušených autorů, kteří se zabývají dějinami turismu dlouhodobě, nepřekvapí. Struktura textu je převážně chronologická, kdy základem výkladu je vývoj slavného hotelu Alcron stavěného od roku 1929 až do svérázné restituce po roce 1989, k čemuž jsou přiřazeny různé informace z obecných dějin, vývoje hotelnictví, ale i právní úpravy turismu. Jak již recenzent naznačil, tak je dle něj škoda, že tyto obvykle jen drobné odbočky nebyly zpracovány mnohem rozsáhleji. Bylo by asi žádoucí je také důkladněji oddělit, což je zde jen výjimečně – například subkapitola „V zájmu národní bezpečnosti“ ukazuje možnou přínosnost důkladnější analýzy dílčích nebo souvisejících prvků, zde konkrétně aktivity hlavně StB využívající hotely. Leckdy přitom může turismus pozoruhodně charakterizovat určité historické období. Lze uvést třeba pozoruhodnou statistiku, dle které v Praze – z hlediska turismu v českých zemích tradičně zcela klíčové destinaci – bylo před rokem 1989 o desetinu méně hotelových lůžek než před druhou světovou válkou (s. 102), což v kontextu mohutného světového rozvoje turismu od šedesátých let pozoruhodně ilustruje slabiny komunistického režimu.

Knihy zabíhá i do mnoha zajímavých právních problémů, které jsou vzhledem k tomu, že J. Štemberk je vzděláním nejen historik ale i právník, zpracovány kvalitně. Nutno dodat, že kvalitní vyrovnání s právními problémy nebývá vždy v historických publikacích zvykem, a i u velmi renomovaných autorů se najdou někdy až ostudné a pro právníka velmi nápadné chyby. Pozoruhodné je například konstatování, že hotel Alcron zjevně obcházel některé právní předpisy a opatření správy, což mu jako mimořádně prestižnímu hotelu procházelo (s. 40–41). Název Alcron se stal symbolem luxusu, takže byl dokonce bez souhlasu převzat jednou brněnskou restaurací, což bylo nepochybně parazitování na pověsti, ale majitel hotelu zřejmě nijak nezasáhl (s. 57).

Právně zajímavé jsou i relativně velké zásahy státu do hotelnictví hlavně na počátku první ČSR (s. 14–15) dokonce včetně přijetí speciálních zákonů č. 649/1919 Sb. z. a n., jímž zřizuje se instruktorát pro podniky ku přechovávání cizinců, a hlavně č. 54/1920 Sb. z. a n., kterým se omezuje prodej a pronájem hotelů a pensionátů. Zákon z 23. ledna 1920 znamenal pozoruhodné vybočení z obecné státní tendence nezasahovat do ekonomiky typické (právě s výjimkou války a let ihned po ní) na konci monarchie i ve dvacátých letech, takže již § 1 zákona může zastánce volného trhu skoro zděsit: „Prodej anebo pronájem hotelů a pensionátů, nebo jejich částí k jiným účelům, nežli ku přechovávání cizinců, bez povolení ministra průmyslu, obchodu a živností se zakazuje. Rovněž se zakazuje užívatí v hotelích a pensionátech jednotlivých místností, určených ku přechovávání cizinců, k jiným účelům. Smlouvy tomuto paragrafu odporující jsou neplatné.“ Škoda, že kniha tyto aspekty jen zmiňuje bez hlubší analýzy.

Z prvků, které mohly být dle recenzenta důkladněji vysvětleny, lze zmínit zejména mimořádně silný nacionalismus první poloviny 20. století, což vedlo i k vyhranění českému nebo německému charakteru restaurací a jiných podniků, což se kosmopolitního hotelu Alcron světové úrovně výjimečně netýkalo (s. 49–50), ale občas vyvolávalo kritiku tisku třeba při jmenování německého ředitele (s. 55). Stojí za připomenutí dnes těžko představitelný šovinismus, kdy například slavné lázně Poděbrady byly budovány po objevení léčivých pramenů roku 1905 oficiálně jako české národní lázně a čeští vlastenci se dle doporučení měli vyhýbat západočeským lázním, kde dominovali Němci. S tím souvisí i osobní život tvůrce hotelu (v knize poměrně důkladně popisovaný), jehož druhá manželka byla Židovka a dcera tedy poloviční Židovka, což mělo za nacistické okupace dopady.

Autory jsou zkušení odborníci, takže faktografie je velmi spolehlivá, přesto si dovoluje recenzent s několika tvrzeními polemizovat. V knize se obecně hovoří u českého hotelnictví nejvyšší úrovně téměř výhradně o Praze (např. s. 14–15), přitom řada hotelů západočeských lázní dosahovala světové úrovně a slávy. I v menších městech se v první polovině 20. století výjimečně našly kvalitní hotely s moderním vybavením jako Černý kůň v Kutné Hoře – navíc se slavnou historií s dlouhodobými hosty jako Mikuláš Dačický z Heslova (tehdy ještě název U mědinků), Petr Brandl (slavný malíř zde dokonce po pitce zemřel) nebo Karel Havlíček Borovský (zde se mj. připravoval na legendární soudní proces).

Autoři asi měli do seznamu literatury uvést více vlastní literatury, chybí zejména rozsáhlá ale cenná publikace J. Štemberka *Prameny a literatura k dějinám cestování a cestovního ruchu v českých zemích a Československu v první polovině 20. století* (Praha: Vysoká škola obchodní, 2008, 44 s.). Nejsou zde například ani články obou autorů ve speciálním čísle s tématem cestovní ruch časopisu *Právněhistorické studie* 48/1 z roku 2018 – přitom tento časopis je vedle tištěné podoby v posledních letech také volně na internetu, což je pro čtenáře s odborným zájmem o problematiku velmi přínosné. Zmínit lze i speciální právní čísla časopisu *Studia Turistica* (volně na <https://www.studiaturistica.cz/archives/>), které již od roku 2018 vycházejí jako první číslo v ročníku – v čísle 1/2022 je např. článek J. Štemberka k meziválečné éře. Uvést šla také třídílná práce Zdeňka Kárníka *České země v éře První republiky 1918–1938* (Praha: Libri, 2000–2003) věnující se vedle klasických politických dějin i životnímu stylu včetně mnoha aspektů turismu, mezi nimi alespoň stručně i hotelnictví.

Je stále třeba připomínat interdisciplinaritu právě u výzkumů turismu včetně hotelnictví, které zde zabíhá vedle klíčové historie také do vědy turismu (obor hlavně ekonomů

a geografů) ale i práva, přičemž odborníkům těchto nehistorických oborů nemusí být práce z jiných oborů vůbec známé. Interdisciplinarita je ve vědeckém světě žádoucí a ostatně i oficiálně podporovaná a zohlednění znalostí odborníků jiných oborů přitom patří k nejdůležitějším prvkům – např. recenzent v řadě svých knih k otázce turismu nebo menšin vložil i dosti rozsáhlé kapitoly s obsahem pro některé obory triviálním, ale pro jiné odborníky téměř nebo zcela neznámé (s upozorněním na začátku, že pro právníky nebo jinde naopak historiky jde o triviální a zjednodušeně podaná fakta). Vcelku je zatím v českém prostředí přínos interdisciplinarity uznáván, ale potřebné specifické přístupy se mnohdy podceňují.

René Petráš

doi: 10.14712/2464689X.2023.36

TOMÁŠEK, M. *Bilanční zpráva 60.*

Praha: Univerzita Karlova – Právnická fakulta, 2023, 192 s.

Exkluzivní knižní řada *Memorabilia iuridica* byla nedávno rozšířena o jubilejní, desátý, svazek – monografii Michala Tomáška nazvanou symbolicky Bilanční zpráva 60. Jde o pozoruhodný soubor esejů mapujících zároveň zajímavou životní dráhu tohoto významného právního vědce a učitele Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Kniha byla vydána u příležitosti jeho šedesátých narozenin.

Tematicky je toto dílo velice pestré, stejně jako byly a jsou bohaté autorův život a profesní kariéra. Najdeme zde úvahy o právu, politice, ekonomice a vědě. Autor přitom nabízí různé perspektivy zkoumání – pohled úředníka, diplomata, bankovního manažera i akademického pracovníka, a to v závislosti na tom, v jaké pozici se právě nacházel. Společným jmenovatelem úvah je, že autor byl vždy v centru dění, někdy jako přímý aktér, jindy jako pozorovatel.

Kniha je jednotou makro- a mikropohledů. Makropohledy zahrnují velké historické události, které jsme všichni prožívali a které tvořily také horizont autorova bytí: pád komunistického režimu v r. 1989, konec společného státu se Slovákou, vstup do Evropské unie, prohlubování evropské integrace a krizové momenty, které unie prodělala. Mikropohledy se týkají událostí, které měly pro autora osobní význam, a důležitých lidí, s nimiž se v průběhu života setkal nebo kteří ovlivnili jeho profesní uplatnění. Tato tematizace potvrzuje, že „velké dějiny“ a „malé dějiny“ jsou propojeny a že osudy zvláště exponovaných osob zpravidla do značné míry kopírují dramatické dění postihující celou společnost.

Osou autorova výkladu, vzhledem k jeho profesnímu zaměření na evropské právo, je mapování a komentování evropské integrace. Zde čtenáře určitě zaujme svým objektivním, realistickým přístupem a hodnocením faktů. Oproti většinovému proudu autor připomíná, že evropské sjednocování není bez problémů, že úplný idealismus není na místě. Pocítit jsme to mohli dávno před vstupem do Evropské unie: „Proti naší euforii ze znovunabytí svobody a ze všeho ‚západního‘ ... stál tvrdý obchodní pragmatismus, na který jsme nebyli zdaleka zvyklí, natož abychom mu čelili.“ (s. 17) Nadšení veřejnosti však zpočátku bylo značné, bez ohledu na podložení vstupu do Evropské unie po zániku čs. federace, obtížnost přibližování se evropským standardům a hospodářské problémy. Časem, během několika let po vstupu do Evropské unie v r. 2004, se tato euforie u části veřejnosti proměnila v opačný postoj. Realismus se naopak více projevoval ve vztahu k plánům na přijetí eura. Těmito záměry otrásla až dluhová krize z r. 2008, která byla českou veřejností citlivě vnímána a politiky v čele s V. Klausem využita jako záminka k odložení projektu na neurčito.

Autor přesvědčivě ukazuje slabé místo v evropské integraci působící četné problémy. Spočívá v tom, že: „Maastrichtská smlouva nastavila pro společnou měnu jednotnou

měnovou politiku, kdežto politiky rozpočtové ponechala v rukou členských států. Byť s jistou mírou koordinace.“ (s. 24) Kriticky se vyjadřuje i k plánům na federalizaci Evropy jako k tendenci Evropské unie „si osvojit více pravomocí, než bude s to reálně zvládnout“ (s. 77) Popisuje také krach Ústavy pro Evropu, která narazila na nesouhlas občanů v referendech, a snahu politiků vyhnout se při schvalování Lisabonské smlouvy, reformující Evropskou unii, všelidovým hlasováním.

Konstruktivní vady Evropské unie se projevily podle autora v několika krizích. V souvislosti s dluhovou krizí z r. 2008 „se odhalil zásadní nedostatek eurozóny, totiž rozpor mezi unifikovanou měnovou politikou a decentralizovanou politikou rozpočtovou“ (s. 120) Aby byly překonány následky této krize, bylo evropské právo ohýbáno a výsledné řešení zachraňující hospodářskou a měnovou unii („jakýsi bypass“) bylo přijato mimo rámec primárního práva Evropské unie, a to mezinárodní smlouvou mezi členskými státy této unie. Další zatěžkávací zkouškou pro Evropskou unii byla uprchlická krize v r. 2015. Jako nepříteli funkční se ukázaly azylový systém a sdílení pravomocí mezi unií a členskými státy. Ohrožena byla existence schengenského systému. Tehdy se stalo zřejmé, „že v konečném důsledku si problémy musejí vyřešit členské státy samy a že unijní zásahy mnohdy řešení spíše komplikují, než aby je zjednodušovaly“ (s. 138) Problematický charakter evropského práva se potvrdil i při vyjednávání o brexitu a následně při covidové krizi, které se však autor už nevěnuje (resp. ji vyhradil pokračování knihy).

Mezi nejhodnotnější pasáže knihy patří kapitoly věnované právní komparatistice. Autor podklady k jejich napsání sbíral přímo na místě při množství zahraničních studijních pobytů. Přináší nejnovější informace o právu Dálného východu, jihovýchodní Asie, arabského světa (Egypt, Omán) i např. Nového Zélandu. Autor se znalostí věci srovnává právní systémy Evropské unie a USA.

Pro zasvěcené jsou obohacující popisy a glosy týkající se fungování Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Autor je celkově objektivní – nikomu nestraní ani nezamlčuje fakta a souvislosti. Zmiňuje i některé překerní situace, do nichž se sám dostal, bez snahy kamuflovat nebo manipulovat čtenáře. Jeho objektivitu dokládá výstižný portrét V. Knappa, za jehož žaka se považuje. Autor konstatuje, že šlo o mimořádně nadaného učitele a právního vědce, který je dodnes vnímán kontroverzně s ohledem na své sepětí s komunistickým režimem. Nicméně mu nelze upřít vědecké zásluhy a uznání velké části právnické obce.

Tomášková kniha čtenáře potěší – množstvím informací, čtivým stylem i smyslem pro humor. Autor v ní leccos prozradil rovněž o sobě samotném, o své životní dráze, o zaujetí pro vědu i o talentu a pracovitosti, bez nichž nelze vědu na vysoké úrovni provozovat. Každému lze toto dílo pozoruhodné svým obsahem i formou vřele doporučit.

Pavel Maršálek

doi: 10.14712/2464689X.2023.37

Správa o konferencii „Aktuální otázky právní úpravy cestovního ruchu VII.“

V dňoch 16.–17. júna 2022 sa v Kutnej Hore konal VII. ročník konferencie „Aktuální otázky právní úpravy cestovního ruchu“. Konferenciu zaoberajúcu sa problematikou právnej úpravy cestovného ruchu už od roku 2015 organizuje Právnická fakulta Univerzity Karlovej, pričom na nej zohrávajú významnú úlohu právno-historické aspekty. Organizátor konferencie je každý rok JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D. (viď <http://turismus.prf.cuni.cz>). Od roku 2018 sú výsledky konferencie publikované ako prvé číslo ročníku v špeciálnom právnom vydaní elektronického časopisu *Studia turistica* (viď <https://www.studiaturistica.cz/archives/>). V roku 2016 bolo tiež vydané špeciálne číslo časopisu *AUC Iuridica* 3/2016 a v roku 2018 dokonca ako prvé tematické číslo časopisu *PHS* 48/1 – Téma: cestovní ruch (toto špeciálne vydanie obdržali aj účastníci konferencie).

Konferencia sa v minulosti konala začiatkom novembra na pôde Právnickej fakulty Univerzity Karlovej. Vzhľadom k pandémie koronavírusu bola organizácia konferencie v rokoch 2020 a 2021 zrušená. Dr. Petráš preto vynahradil dva chýbajúce ročníky prípravou konferencie v rodnej Kutnej Hore, kde sa na rozdiel od predchádzajúcich ročníkov okrem referátov a diskusie mohli účastníci tešiť na rozsiahly program vrátane exkurzií pamiatok, ktoré nie sú bežne prístupné. Vo štvrtok 16. júna dopoludnia prebiehali exkurzie v Sedlci, ktorá je od roku 1950 súčasťou Kutnej Hory. Účastníci konferencie absolvovali prehliadku Katedrály Nanebovzatia Panny Márie, ktorá je bežne prístupná, ďalej prehliadku refektára kláštora Sedlec, kde dnes sídli spoločnosť Philip Morris, a kde je potrebné prehliadku dopredu objednať a na záver prehliadku zámočku a mnohohektárového statku rodu Schwarzenbergů, ktorý je neprístupný napriek tomu, že sa nachádza medzi slávnou atrakciou cestovného ruchu akou je Kostnice a Sedleckou katedrálou. Po obede mali účastníci konferencie možnosť navštíviť Kostnici a neskôr sa pripravili do refektára Kláštora Voršilek, kde prebiehalo hlavné jednanie konferencie a spoločenský večer spojený s prehliadkou vinárstva Vinné sklepy Kutná Hora, ktoré tu má svoje sídlo.

V úvode hlavného jednania konferencie načrtnol dr. Petráš aktuálne právne problémy cestovného ruchu, kde upozornil najmä na opätovne pripravovaný zákon o cestovnom ruchu, ktorý je pravdepodobne najdlhšie pripravovaným českým zákonom (od roku 1927, zatiaľ čo Slovenská republika prijala zákon o úprave cestovného ruchu v roku 1939 a v súčasnej podobe v roku 2010). Dr. Klára Dvořáková (advokátka, Holubová advokáti s.r.o.) pripravila pre účastníkov referát venovaný niektorým právnym problémom cestovných kancelárií. Ing. Petr Scholz z Katedry cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické Jihlava (spoluorganizátorské pracovisko, ktoré vydáva časopis *Studia turistica*) hovoril

o otázkach interdisciplinárneho výskumu cestovného ruchu a problémoch publikovania právnych článkov v tomto odbore.

Ďalšie referáty boli venované aktuálnym problémom zákona o cestovnom ruchu v Českej republike. Ing. Lenka Dzuríková, doktorandka Katedry cestovného ruchu Ekonomickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (jediné pracovisko pre Slovenskú a Českú republiku, kde udeľujú titul PhD. pre odbor cestovný ruch), analyzovala praktické skúsenosti so zákonom upravujúcim podporu cestovného ruchu na Slovensku. Potom dr. Petráš objasnil aktuálnu situáciu prípravy zákona v Českej republike, na ktorej sa podieľa. Naznačil pritom možnosť zaradiť do zákona, okrem iného, otázku ochrany a marketingovej podpory menšinových pamiatok. Dôvodom je aj skutočnosť, že nemecká menšina v Českej republike má už od roku 2019 rozsiahle požiadavky na používanie nemčiny na úradoch, pričom podstatne prínosnejšie by boli marketingové aktivity nemeckej kultúry a pamiatok a ich využitie v cestovnom ruchu. Príspevok dr. Petráša bol tak úvodom druhej časti jednania konferencie, ktoré bolo venované menšinovým pamiatkam.

O skúsenostiach s menšinovými pamiatkami v Budapešti hovoril prof. Ivan Halász z Maďarskej akadémie vied (Spoločenskovedné výskumné centrum Budapešť). Doyen českých odborníkov na cestovný ruch, doc. Jiří Vaníček z Vysoké školy ekonomické, analyzoval niektoré medzinárodné zmluvy a organizácie pre ochranu prírodného a kultúrneho dedičstva. Mgr. Zuzana Löbbling (Národná galéria, tiež doktorandka Katedry právnických dejín na Právnické fakulte Univerzity Karlovej) sa venovala problému reštitúcií menšinových – najmä židovských – pamiatok. Zaznel aj regionálne orientovaný príspevok dr. Marka Lauermanna, riaditeľa Nadačného fondu dr. Dagmar Lieblové, ktorý opísal skúsenosti s obnovou a využitím menšinových pamiatok, konkrétne židovských pamiatok na Kutnohorsku (najmä synagóga v Čáslavi). Bohaté odborné diskusie pokračovali aj počas spoločenského večera.

Druhý deň konferencie, piatok 17. júna, prebiehali odborné exkurzie v historickom centre Kutnej Hory, pričom zazneli aj zvyšné referáty. Začiatkom programu bola prehliadka s odbornou diskusiou v okresnom (predtým krajskom) súde v Kutnej Hore, a to hlavne v pojednávacej miestnosti, kde prebiehal slávny proces s Karlem Havlíčkom Borovským, ale aj smutne preslávená hilsneriáda. História pojednávacej miestnosti bohato predstavil dr. Petráš s doplnením doc. Soukupovej. Nasledovala prehliadka synagógy, kde zazneli dva zostávajúce referáty. Doc. Blanka Soukupová z Fakulty humanitných štúdií Univerzity Karlovej rozoberala vzťah štátu k menšinovým pamiatkam (najmä židovských) v českých krajoch v období socializmu. Posledné vystúpenie patrilo dr. Renáte Královej, riaditeľke Odboru cestovného ruchu (Ministerstvo pro místní rozvoj), ktorá analyzovala otázky zákona o cestovnom ruchu. Nasledovala exkurzia Katedrály sv. Barbory a prehliadka centra mesta so sprievodcom.

Konferencia demonštrovala interdisciplinárny charakter cestovného ruchu a komplikovanosť súvisiacich právnych problémov, kde sa vedľa ekonomických otázok objavujú právne problémy, ktoré majú často zložité historické súvislosti. Cestovný ruch je pritom v súčasnosti v hlbokej kríze, ktorú by mohol čiastočne vyriešiť pripravovaný zákon o cestovnom ruchu, ako aj výraznejšie využívanie menšinových pamiatok.

Lenka Dzuríková

doi: 10.14712/2464689X.2023.38

Středověké a raně novověké soudnictví na XII. sjezdu českých historiků

Vždy s několikaletým odstupem se historičky a historici z celé České republiky potkávají na svém sjezdu. Jde o několikadenní odbornou, ale zároveň i společenskou akci, v jejímž pořádání se střídají jednotlivé univerzity, na nichž se výuka oboru odehrává. Po pěti letech od posledního setkání v Olomouci (2017) se v loňském roce všichni ti, jimž se historie stala nejen koníčkem, ale též pracovní náplní a v mnoha případech bez nadsázky životním posláním, sešli v severočeské metropoli, Ústí nad Labem. Tamní Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a její Filozofická fakulta se ve spolupráci se Sdružením historiků ČR podařilo nadmíru zdařile zorganizovat setkání, jež více než důstojně navázalo na předcházející ročníky.

Nosnou součástí programu jsou na sjezdech vedle hlavního plenárního zasedání a organizátory pořádaných kulatých stolů také tematické sekce (panely), které do jisté míry odrážejí aktuální zájmy české historické obce, resp. zaměření jednotlivých jejích členů. Téma panelu může v předstihu navrhnout prakticky kterýkoliv účastník sjezdu a nelehkým úkolem přípravného výboru je potom provést selekci, které panely budou na program sjezdu zařazeny a které se na něj naopak z kapacitních důvodů nedostanou. Poptávka totiž převyšuje nabídku a v loňském roce se dostalo zhruba jen na polovinu návrhů.

Je smutnou pravdou, že na několika posledních sjezdech neměly starší české právní dějiny svůj vlastní prostor, resp. omezovaly se na solitérní příspěvky jednotlivých právních historiků v sekcích, které primárně právně-historicky orientovány nebyly. Z tohoto pohledu lze považovat za velmi významné, že se do programu ústeckého setkání podařilo prosadit samostatný panel, který si dal za cíl představit současné badatelské aktivity právní historie v oblasti starších, tj. středověkých a raně novověkých českých dějin, a stejně tak samozřejmě i ty, kteří se této problematice systematictěji věnují. Zvolený název „Proměny soudnictví v českých zemích od středověku po raný novověk“ měl na jednu stranu poskytnout dostatečnou volnost pro to, aby se v něm jednotliví zájemci dokázali „najít“, na stranu druhou představoval dostatečně koherentní tematický svorník, který měl garantovat, že jednotlivé příspěvky budou svázány onou pomyslnou „červenou nití“, jež je bude nějakým způsobem propojovat. Dlužno dodat, že panel měl i ambici poskytnout prostor pro různé metodické přístupy k fenoménu soudnictví a neomezoval se apriori jen na právní historii v její klasické podobě.

Pochopitelně se z mnoha důvodů nepodařilo dostat do programu všechny (nejen) právní historiky, kteří by měli k tématu co říci. I tak byly v programu zastoupeny všechny čtyři české právnické fakulty, stejně jako některé archivní instituce. Poté, co se na poslední chvíli ze zdravotních důvodů omluvil doc. Vilém Knoll z Plzně, ustálil se počet referátů na šťastné sedmičce.

První blok zahájil Dr. Jakub Razim z Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci příspěvkem „Učený proces v listinách doby předhusitské“. Navzdory obecně znějícímu názvu šlo v první řadě o představení sporu o hranice brněnských farností z r. 1293, vyvolaného neshodami mezi plebány kostelů sv. Petra a sv. Jakuba. Spor je poměrně dobře znám, a to i díky neobvykle podrobným listinným materiálům, v minulosti již edičně zpřístupněným. Dosavadní pozornost historiografie se ovšem koncentrovala na samotné zmapování sporné limitace a samotný právní proces zůstával spíše stranou pozornosti. Jeho představení a podrobnější rozbor se přitom autor pokusil zasadit do širšího kontextu a zamyšlení nad možnostmi jednak rekonstruovat jednotlivé procesní instituty a učený proces jako celek v zrcadle dochované textové tradice, jednak identifikovat momenty, kdy docházelo k symbióze mezi procesem římsko-kanonickým a laickým.

„Civilní kanonický proces ve středověku“ byl název druhého referátu, jenž přednesl doc. Miroslav Černý z Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni. Byl laděn do značné míry přehledově. Autor v první řadě naznačil širší kontext úlohy civilního kanonického procesu pro fungování církevních organizačních struktur, dále představil nejdůležitější dobové prameny, z nichž tento proces vycházel. Poslední, z časových důvodů již krácená část příspěvku se pak věnovala samotnému standardnímu průběhu procesu. Autor přitom zdůraznil, že kanonický proces, ostatně stejně jako celé kanonické právo, vnesl do středověkého právního života novou kvalitu a napomáhal k postupnému překonávání tzv. feudální právní roztržitosti.

Kanonickému procesu se nadále věnovala i Veronika Ondrášková, studující právo a zároveň i historii na Masarykově univerzitě v Brně. V příspěvku „Vybrané právní instituty v kanonickém procesu doby předhusitské“ se věnovala především problematice procesních námitek (*exceptiones*) a jejich vypořádání v kanonickém procesu v druhé polovině 14. století. Soustředila se přitom na právní úpravu obsaženou ve dvou významných procesních příručkách z okolí pražské konzistoře – *Ordo iudiciarius* Mikuláše Puchníka a nepřizášeném rukopisu označovaném jako *Circa processum iudicarium*, pocházejícím z fondu rajhradských benediktinů a uloženém v Moravském zemském archivu. Srovnání obou příruček bylo zároveň východiskem k úvahám, do jaké míry je aplikace procesní teorie sledovatelná v dochovaných zlomcích soudních sporů před pražskou konzistoří v druhé polovině 14. století.

Jako poslední vystoupil v prvním bloku příspěvků doc. Petr Kreuz z Archivu hlavního města Prahy. Jeho vystoupení na téma „Proměny práva Starého Města pražského od jeho počátků do vydání Koldínova zákoníku“ přesunulo pozornost posluchačů do oblasti práva městského a přiblížilo jim vývoj práva české metropole od jeho počátků na přelomu 13.–14. století až do vydání Koldínových Práv městských Království českého (1579). Základní tezí bylo, že právo vytvářené v pozdním středověku přímo na Starém Městě pražském (statutární právo, tzv. práva konšelská, tzv. Právní kniha Starého Města pražského a Soběslavská práva) se v pozdější kodifikaci odrazilo pouze v omezené míře a že klíčový význam pro podobu pozdějšího unifikovaného městského práva měla recepce brněnského, resp. brněnsko-jihlavského práva, která na Starém Městě proběhla v několika fázích v průběhu 15. století. V 16. století bylo již toto recipované právo fakticky považováno za právo Starého Města, vycházela z něj judikatura staroměstského soudu a posléze se stalo jedním ze základních východisek Koldínovy kodifikace.

Druhý blok obsahoval tři příspěvky raně novověké. Zahájil ho doc. Marek Starý z Právnické fakulty Univerzity Karlovy, který pohovořil na téma „Knížecí spravedlnost. Soudnictví ve Valdštejnově Frýdlantském vévodství“. Přestože uvedený státoprávní útvar existoval pouze po dobu jediného desetiletí, stačila za tuto dobu na jeho půdě vzniknout celá řada pozoruhodných právních památek, mimo jiné i návrh vlastního zemského zřízení. Výklad se postupně soustředil na podobu autonomie Frýdlantska ve světle vybraných císařských majestátů, organizační zajištění soudní moci na jeho území či podobu procesního práva ve zmiňovaném návrhu zemského zřízení. Nakonec byla stručně představena primární pramenná báze k reálným dějinám soudnictví, kterou představuje 10 kartonů, uložených v pražském Národním archivu ve fondu Valdštejniana.

Reprezentantem pražské právnické fakulty byl i další přednášející, dr. Josef Vacek. Předmětem jeho zájmu byla „Specializace soudců apelačního soudu v poslední třetině 17. století“. Uvedený soud se vnitřně nedělil na specializované senáty a uchazeči o post rady apelačního soudu museli prokázat dostatečné znalosti práva civilního i trestního. Přednášející si přesto položil velmi legitimní otázku, zda se soudci vzhledem k svému množství a k rozsahu agendy apelačního soudu ve své rozhodovací činnosti nezaměřovali na určitý výsek práva. Klíčová pro hledání odpovědi byla přitom především osoba soudce zpravodaje, který byl určen k prozkoumání konkrétního případu a k vypracování návrhu rozhodnutí, o němž posléze hlasovalo celé plénum. Analýza ortelových knih apelačního soudu, obsahujících jména zpravodajů i zápisy ze zasedání soudu, podle autora předběžně ukázala u některých soudců vysokou koncentraci případů určitého druhu, rozhodně z ní ale nelze vyvozovat skutečně systémovou specializaci.

Jako poslední vystoupil Dr. Jan Šimek, pracovník Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského. Jeho příspěvek nesl název „Ekonomické souvislosti fungování vrchnostenských soudů v poddanských městečkách v raném novověku na příkladu Říčan (1667–1757)“ a jak již sám název napovídá, soustředil se na ekonomický kontext soudní praxe vrchnostenských soudů v poddanských městečkách v raném novověku. Vycházel přitom z rozboru 63 případů, zaznamenaných ve druhé polovině 17. a první polovině 18. století v soudních manuálech a komplementárních spisech ve středoešských Říčanech. Předmětem zkoumání byly především soudní náklady (výdaje na stravu a zabezpečení provinilců, soudní režie, náklady na exekuce), které byly poměrně značné. Zřejmě právě toto vrchnost, jež měla zájem na ekonomickém oživení panství a minimalizaci výdajů, vedlo k mnohdy překvapivě mírným rozsudkům, a naopak velmi zřídka k využití tortury a hrdelních trestů.

Není ani v nejmenším nadsázkou, bude-li konstatováno, že všechny přednesené referáty byly velmi zajímavé a odborně i metodicky výborně zvládnuté. Prakticky ke každému z nich také byla na závěr příslušného bloku vedena přínosná diskuze. Je jen škoda, že celý panel přišel na řadu až poslední den sjezdu, poměrně brzy ráno a v těžké konkurenci paralelních sekcí věnovaných středověkým dějinám vedlejších zemí Koruny české, resp. etice historikovy práce a problému plagiátorství. To se odrazilo na jeho poněkud komornějším průběhu a na relativně málo početném auditoriu. Na druhou stranu to lze ovšem interpretovat i tak, že si cestu na tuto sekci našli jen skuteční zájemci o přednášená témata.

Každopádně je možné mít za to, že právněhistorická sekce v programu XII. sjezdu historiků (a historiček) byla zdařilým a důstojným připomenutím toho, že středověké

a raně novověké české právní dějiny nejsou ani v 21. století mrtvé, navzdory tomu, že pomyslným mainstreamem je v současné době spíše bádání nad dějinami 19. a především 20. století. Všichni účastníci se také na závěr shodli na tom, že bude-li k tomu dán prostor ze strany pořadatelů, pokusí se na ústecké setkání navázat na dalším sjezdu, který bude v roce 2027 organizovat Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

Marek Stary

doi: 10.14712/2464689X.2023.39

Zpráva z konference „Second Central and Eastern European Legal History Conference“

Ve dnech 31. května až 2. června 2023 se v Budapešti uskutečnila mezinárodní právněhistorická konference s názvem „*Second Central and Eastern European Legal History Conference*“. Tuto událost významnou pro středoevropskou právní historii hostila Katolická universita Pétera Pázmánye v Budapešti a jejími hlavními organizátory byli maďarské právní historičky a historici Dr. Dorottya Andrási, Prof. Dr. Nadja El Beheiri, Dr. János Erdődy, Dr. László Komáromi, Dr. Anna Radványi, Prof. Dr. István Szabó, Dr. Magdolna Szigeti a Dr. Levente Völgyesi.

Jak již název napovídá, jednalo se již o v pořadí druhý ročník této konference. Ten první se uskutečnil na podzim roku 2019 ve Vídni,¹ přičemž bylo plánováno, že následující setkání se mělo uskutečnit za dva roky, avšak z důvodů restrikcí a nejisté situace týkající se pandemie COVID-19 bylo nutné jeho pořádání posunout. Jak na konci budapešťské konference avizoval Dr. Maciej Mikula z Jagellonské univerzity v Krakově, za další dva roky se uskuteční třetí ročník v Krakově.

Stanoveným námětem pro tento ročník byla témata věnující se vlivu právních dějin na platné právo, legislativu, právní řád, případně na aplikaci práva či řešení právních problémů z minulosti do současnosti. Mimo to byly také prioritně přijímány referáty na motivy týkající se telekomunikace, tisku, filmového práva, hospodářského práva nebo spotřebitelské politiky.

První konferenční den byl započat ve Slavnostním sále Jana Pavla II. úvodním slovem Dr. László Komáromi a Dr. Jánose Erdődy. Poté se účastníci odebrali do dvou vyhrazených konferenčních místností, přičemž jedna z nich byla vyhrazená pro příspěvky v angličtině a druhá zejména pro příspěvky v němčině. V této zprávě bude dále věnována pozornost první sekci.

Ranní část prvního dne konference vedl Dr. László Komáromi a jako první vystoupil Dr. Zoltán Navratyil, jenž působí na hostitelské univerzitě, se svým příspěvkem *The Types and Historical Development of Legal Aspects of Assisted Reproductive Technologies*. V něm poskytl nejen náhled na historický vývoj a právní problematiku asistované reprodukce, ale také seznámil účastníky se samotnou medicínskou problematikou. Po každém referátu následovala krátká diskuse k problematice. Následně byl odprezentován příspěvek *Recognising Emancipation Strategies – First Female MPs of the Young Republics (Poland,*

¹ Příspěvky z prvního ročníku byly publikovány v KOHL, G. – NESCHWARA, Ch. – OLECHOWSKI, T. – REITER-ZATLOUKAL, I. – SIMON T. – VEC M. (Hg.). *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2020, 10. Jg., Heft 2. [online]. Dostupné na: <https://verlag.oeaw.ac.at/produkt/beitraege-zur-rechtsgeschichte-oesterreichs-10-jahrgang-heft-2-2020/brgoe-10-2020-2>.

Germany, Austria) od Dr. Anny Tarnowské z Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruňi, která nabídla vhléd do počátků ženské emancipace zejména v oblasti politického života v Polsku, Německu a Rakousku. Po něm následovala půlhodinová přestávka na kávu, menší občerstvení a samozřejmě i na seznámení se s dalšími účastníky konference.

Dopolední části opět předsedal Dr. Laszló Komáromi. V této části vystoupili dva řečníci. Jako první hovořila Dr. Eszter Losonczy, z budapešťské univerzity Loránda Eötvöse, na téma *Beginnings of Information Freedom Regulation in Hungary*, přičemž během své prezentace seznámila posluchače s možnostmi a pravidly přístupu k informacím v Maďarsku. Druhý v pořadí této části konference se ujal slova Dr. Gergely Gosztonyi, ze stejné univerzity jako předchozí prezentující, se svým příspěvkem *Is the Internet the New Feudalism? Concepts of Censorship and Content Control from the Middle Ages till Nowadays*. V něm se autor zabýval velmi zajímavou a kontroverzní myšlenkou, zda je možné dnešní internet do jisté míry připodobnit středověkému feudálnímu systému Evropě. Nutno říci, že tato sporná myšlenka byla následně vcelku živě diskutována.

Odpolední část středečního dne již vedla Dr. Ágnes Tahyné Kovács. Tuto část konference zahájil Dr. Tomasz Kucharski z Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruňi, který měl prezentaci na téma „Judges of Peace“ *During the Interwar Period – A Few Remarks Based on Practical Experiences of the Polish Justice System in the Former Prussian Territories (1920-1929)*, v němž se věnoval zajímavému institutu „smířícího soudce“, typickému pro pruskou část Polska. Po něm následoval příspěvek od Dr. Ivana Kosnici, působícího na záhřebské univerzitě, na téma *Regulating the Rights of Citizens in Croatia in the Early 1990s: Between New Solutions and Tradition*, kterým poskytl účastníkům možnost pochopit problematiku občanských práv v Chorvatsku v 90. letech. Jako poslední v prvním dni vystoupil Piotr Eckhardt z Vratislavské univerzity s tématem *Housing Cooperatives, Public Housing, and Real Estate Developers: How Does the History of the People's Poland Law Affect the Contemporary Housing Market in Poland?* Po tomto referátu následovala odpolední přestávka na občerstvení a následně byl pro zájemce zorganizován společenský program. V rámci tohoto programu byla ve středu uskutečněna komentovaná prohlídka Matyášova chrámu u Rybářské Bašty.

Druhý den konference zahájila Dr. Nadja El Beheiri. Jako první prezentoval jeden z pořadatelů, Dr. Laszló Komáromi, na téma *The Swiss Precursors of American Direct Democratic Institutions: James W. Sullivan on the Direct Legislation by the Citizenship*, přičemž přítomné seznámil s vývojem a vlivy přímé demokracie ve Švýcarsku a Spojených státech amerických. Následovala přednáška *Democracy as the System of Opportunities. Czesław Znamierowski's Search for the Ideal of Democracy* od Dr. Marie Marczewska-Rytka z Univerzity Marie Curie-Sklodowské v Lublani, v němž se mimo jiné věnovala teorii elit Czesława Znamierowského.

Druhé sekci dne předsedala Dr. Sarolta Molnár a po krátkém úvodu předala slovo Dr. Wladyslawu Peksovi, taktéž z Univerzity Marie Curie-Sklodowské v Lublani, jenž svou práci nazval *Scandal and Law in the Media as a Political Mechanism in the Recent History of Rights – Remarks on the Basis of the Eulenburg Affair and the Dreyfuss Affair*. Nutno říci, že příspěvek byl velmi zajímavý i s ohledem na to, že autor rozebral problematiku Dreyfusovy aféry a Eulenburgovy aféry, přičemž poukázal na skutečnost, že v daném období se podobné aféry hojně vyskytovaly. Také zvýraznil problém s velkou medializací nejen těchto afér, ale také případů řešených v dnešní době soudobým tiskem. Dále

následovala Dr. Izabella Drócsa z hostitelské univerzity s příspěvkem *How Did the Central European States Deal with Political Crimes in the Interwar Era? A Brief Overview of the Order Laws* a poskytla tak pohled na právní úpravu ochrany republiky a jejich ústavních činitelů ve střední Evropě.

Poobědová část čtvrtého dne byla vedena Dr. Jánosem Erdődy, který předal slovo první prezentující, a to Dr. Judit Beke-Martos z Ruhrské Univerzity v Bochumi. Autorka si pro tuto konferenci připravila problematiku s názvem *The Teachings of Legal History for the Coronation of King Charles III*, což lze rozhodně označit za velmi aktuální téma. Další příspěvek přednesla Dr. Anna Petrasovszky z Univerzity v Miškovci s názvem *Unlocking the Past: Analysis of Legal Historical Docs & Developing Text Comprehension Techniques for Law Students*. V něm hovořila o způsobu výuky studentů práv na své domovské univerzitě a o užívání odborných historických textů. Čtvrteční den uzavřela Lama Allan Abusamra z Pécské univerzity svým tématem *The Development of Diplomatic Immunity in Europe*. Oficiální program byl ukončen odpolední přestávkou, avšak opět byl pro zájemce zajištěn pokonferenční společenský program. Tentokrát se účastníci vydali na prohlídku Maďarského národního muzea.

Páteční a poslední den konference se skládal pouze ze dvou dopoledních částí. První anglické části opět předsedala Dr. Sarolta Molnár a po úvodním slovu se ke slovu dostala Dr. Sanja Gligić z Bělehradské univerzity. Ta ve svém příspěvku *The Influence of Canon Law on Serbian Civil Marriage Regulations* poskytla pohled na aktuální přípravu nového občanského zákoníku s důrazem na rodinné právo a uzavírání sňatků, ale také celkový vývoj a vnímání manželství z pohledu kanonického práva v Srbsku. Druhý účastník byl Dr. Péter Bónis, působící na Univerzitě Károla Gáspára reformované církve v Budapešti. Jak již napovídá název *The Beginnings of the Hungarian Constitutional History: the Golden Bull and Canon Law*, P. Bónis se zabýval vývojem ústavního práva v Maďarsku v souvislosti s významným právním pramenem, a to Zlatou Bulou z roku 1222. Třetí prezentující Dr. Maciej Mikula z Jagellonské Univerzity v Krakově zakončil první část posledního dne příspěvkem nesoucím název *Urban Statutes in the Kingdoms Bohemia, Hungary and Poland: An Introduction to Comparative Study on the Evolution of Municipal Law*. Ačkoliv autor zmínil, že toto téma ještě zpracovává, a tudíž nemá konečný výsledek výzkumné otázky, poukázal na vliv městských zákoníků či listin staré Prahy na mnohá polská města a jejich úpravy.

Poslední část celé konference předsedal Dr. János Erdődy a jako první začal hovořit Dr. Tamás Antal ze Segedínské univerzity s tématem *Legal Characteristic of the Former Soviet-Type Local Councils in the V4 Countries (Czechoslovakia, Hungary, Poland)*, kdy podal přehled o způsobech územního zřízení v zemích Visegrádské skupiny. Druhá v pořadí byla Dr. Sarolta Molnár z Katolické univerzity Pétera Pázmánye v Budapešti s příspěvkem *Socialist „Left-Overs“ in Hungarian Family Law – Exploring the Roots of Dogmatic Defects in the Family Book of the Hungarian Civil Code*, kterým účastníkům konference odhalila nejen problematiku rodinného práva a otázek uzavírání manželství. Nejen třetí konferenční den, ale i celou konferenci zakončil Mgr. Jan Kabát z Masarykovy univerzity, který si připravil prezentaci *What Does the Totalitarian Law Teach Us – Focused to Inheritance Law During Czechoslovak Socialism*, v níž poukázal na vývoj dědického práva v Československu v období socialismu a srovnal jednotlivé zákoníky. Nakonec následovala závěrečná řeč pořadatelů a některých účastníků. Mezi nimi vystoupil i profesor Gerard

Kohl, který informoval účastníky o možnosti publikovat jejich příspěvky v časopisu *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*. Poté byla konference ukončena obědem.

Nutno dodat, že konference v Budapešti byla po všech stránkách velmi dobře zorganizována, a to jak z hlediska oficiálního či společenského programu. Odpřednášená témata byla velmi zajímavá, poskytla účastníkům náhled i do jiných oblastí historie a je jen možné doufat, že se následující ročník v Krakově vydaří alespoň tak dobře, jako ten budapešťský.

Petra Zapletalová²

doi: 10.14712/2464689X.2023.40

² Mgr. Petra Zapletalová, Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita. Tento výstup vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu *Proměny českého soudnictví ve dvacátém století* (MUNI/A/1215/2022) podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2023.